

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE: Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteurs:
Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING,
H. J. CALKOEN, C. R. HOOIJER, P. STUURMAN,
Th. DE VRIES.

Redactie-adres: Postbus 233, Hilversum.

Administr.adres: Johan van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort.
Secretariaat der A.W.N.: Iordenstraat 61, Haarlem.
contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808,
t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

JULIUS CIVILIS *)

„Het jaar 68 maakte een onverwacht einde aan een langdurige vredesperiode, die de gesteldheid kenmerkte aan de noordelijke grenzen van het Romeinse rijk. De eerste onrust ontstond, toen in het voorjaar van 68 de stadhouder van Gallia Lugdunensis, C. Ilius Vindex, tegen Nero in verzet kwam. Wel liep dit op niets uit, maar spoedig daarna riepen de troepen aan de Rijn de commandant van het Nedergermaanse Leger, Aulus Vitellius, tot keizer uit. Toen deze met grote contingenten naar Italië trok om zich van de troon meester te maken, geraakte de Rijnlinie zó zwak bezet, dat daardoor een zeer labiele toestand ontstond.

Het was de Bataaf Civilis, die hiervan het eerst profiteerde, weldra gevolgd door enkele prominente Treveri en Lingones: Classicus, Tutor en Sabinus. Hun optreden leidde tot de dramatische gebeurtenissen in 69 en 70, waarvan Tacitus ons op boeiende wijze vertelt.”

„Men krijgt de indruk, dat ergernis over persoonlijk geleden onrecht Civilis' wraakzuchtig maakte en hem ertoe bracht om de gelegenheid aan te grijpen, zich op hen te storten die hem gekwetst hadden.”

„Toen na de eerste successen de Romeinen zware verliezen waren toegebracht en bovendien het eigen vaderland was bevrijd, realiseerde hij zich dat dit alles toch maar van tijdelijke aard kon zijn, als niet een krachtige eenheid van alle Germaanse staten aan de Rijn de terugkeer van de vijand verhinderde.”

(wordt vervolgd)

*) uit: dr. W. Sprey: „Tacitus over de opstand der Bataven” Wolters, 1953.

ADRESSENLIJST HOOFDBESTUUR A.W.N. EN SECRETARIATEN WERKGROEPEN

Zoals op een verzoek van de vergadering van afgevaardigden onzer werkgroepen werd toegezegd, laten wij hieronder een adressenlijst volgen van A.W.N.-Hoofdbestuursleden en -Werkgroepssecretariaten. Het ligt in ons voornemen, eenmaal jaarlijks een dergelijke lijst, volgens de ons bij het ter perse gaan van de betreffende aflevering ter beschikking staande gegevens, in ons verenigingsorgaan af te drukken. — Red.

A. Hoofdbestuur

- M. van Hoogstraten (voorzitter), Krommedijk 235, Dordrecht, tel. 01850—6316;
C. Roodenburg (secretaris-penningmeester), Iordensstraat 61, Haarlem, tel. 02500—15107;
Mevr. W. H. Roodenburg-Van der Laan (2e secret.), idem;
Th. Brouns, Waldecklaan 21, Postbus 233, Hilversum, tel. 02950—10873;
Prof. Dr. H. Brunsting, Kanaalweg 39, Leiden, tel. 01710—30210;
H. A. de Kok, Nieuweweg 179, Hardinxveld-Giessendam, tel. 01846—2263;
S. Pos, Eemnesserweg 86, Hilversum;
W. J. Reder, Westerweg 41, Alkmaar, tel. 02200—12356;
A. Schermer, Laanweg 26, Schoorl, tel. 02209—315;
Dr. C. de Wit, Burnierstraat 40, 's-Gravenhage, tel. 070—110604.

B. Secretariaten

- Wgr. Amsterdam e.o.: Mevr. A. Börger-Kalkman, Okeghemstraat 25, Amsterdam-Z., tel. 020—797250;
Wgr. Gooi en Ommeland: Th. Brouns, Waldecklaan 21, Postbus 233, Hilversum, tel. 02950—10873;
Wgr. 's-Gravenhage e.o.: Mr. J. H. Overbeek, Jan Mulderstraat 44, Voorburg (Z.H.), tel. 070—869114;
Wgr. Helinium (Vlaardingens): C. Huisman, Idenburgstraat 64, Schiedam;
Wgr. Kennemerland (Haarlem e.o.): Mevr. W. H. Roodenburg-van der Laan, Iordensstraat 61, Haarlem, tel. 02500—15107;
Wgr. Lek- en Merwestreek: E. H. Hofman, Groenmarkt 3, Gorinchem, tel. 01846—3926;
Wgr. Nieuwe Maas (Rotterdam e.o.): A. A. Arkenbout, Klein Coolstraat 21b, Rotterdam, tel. 010—42761;
Wgr. Rijnstreek: Voorlopig secretariaat: Ir. H. H. Vos, Soendastraat 5, Delft. Ter plaatse inlichtingen bij M. Pijnaken, Molen „De Valk”, 2e Binnenvestgracht 1, Leiden, tel. 01710—21537;
Wgr. Texel: H. Kievits, Wilhelminalaan 80, Den Burg, Texel;
Wgr. Utrecht: Mevr. M. Alders-de Winter, Arnodreef 106, Utrecht, tel. 030—711853;
Wgr. Wgr. Vallei en Eemland (Amersfoort): C. W. Schoenmaker, Bernulfusstraat 9, Amersfoort, tel. 03490—19960.
Wgr. Zaanstreek: W. Prinsze, Lijsterstraat 59, Wormerveer;
Wgr. Zeeland: J. van Hinte, Heereweg, Sint Kruis (Z.Vl.), tel. 01175—216.

Fig. 1: Op de hierboven afgedrukte kaart van Nederland zijn aangegeven de begrenzingen van de rayons der thans bestaande A.W.N.-werkgroepen, zoals die door het Hoofdbestuur na uitvoerig en gedetailleerd overleg met de werkgroepen werden vastgesteld. Zij geeft tegelijk een imposante indruk van krachtige ontplooiing van activiteit en een suggestieve aanwijzing van het vele, wat ons nog te doen staat. Want zal enerzijds iedere werkgroep zich bewust zijn, welke bevestiging van vrijwillig op zich genomen verantwoordelijkheid de rayonbepaling inhoudt, anderzijds hopen wij, dat in die gebieden, waar nieuw op te richten werkgroepen bestaansrecht zouden hebben en levensvatbaar zouden kunnen zijn, de ontwikkeling zich op korte termijn zodanig zal voltrekken, dat het momentele aantal van 14 werkgroepen aldra weer zal zijn uitgebreid. De op de kaart ingetekende cijfers geven de werkgroepen als volgt: 1 Texel, 2 Kennemerland, 3 Zaanstreek, 4 Amsterdam e.o., 5 Gooi en Ommeland, 6 Rijnstreek, 7 's-Gravenhage e.o., 8 Utrecht, 9 Vallei en Eemland, 10 Helinium, 11 De Nieuwe Maas, 12 Lek- en Merwestreek, 13 Betuwe (voorlopig onderdeel van 12), 14 Zeeland. Wij wensen hen allen, nu de grenzen duidelijk afgebakend zijn, ook voor de toekomst de meest levendige bloei en voorspoed toe.

2000 JAAR OUDE BEWONINGSRESTEN LANGS DE HAAGSE SPORTLAAN

door

J. C. R. VAN ZIJLL DE JONG

(Fig. 2 en 3)

Bij het graven van een afwateringssloot ten behoeve van sportvelden langs de Sportlaan, vlak langs de loop van „de Beek”, ter hoogte van de Buizerdvijver, zijn bewoningsresten uit de laatste eeuwen voor het begin van onze jaartelling aan het licht gekomen. De resten bestaan uit scherven van het La Panne type, brokjes huttenleem en brandplekken met stukjes houtskool. Deze sporen kwamen uit de grijze verkleuring even rechts van de meter (zie fig. 2).

Een doorsnede over het talud gaf een beeld als geschetst in fig. 3.

Deze bewoningssporen, die precies tussen de derde en vierde strandwal in liggen, bevinden zich op een zandstrook te midden van een veengebied (Segbroekveen). Van een duidelijke bewoningslaag was echter geen sprake, slechts hier en

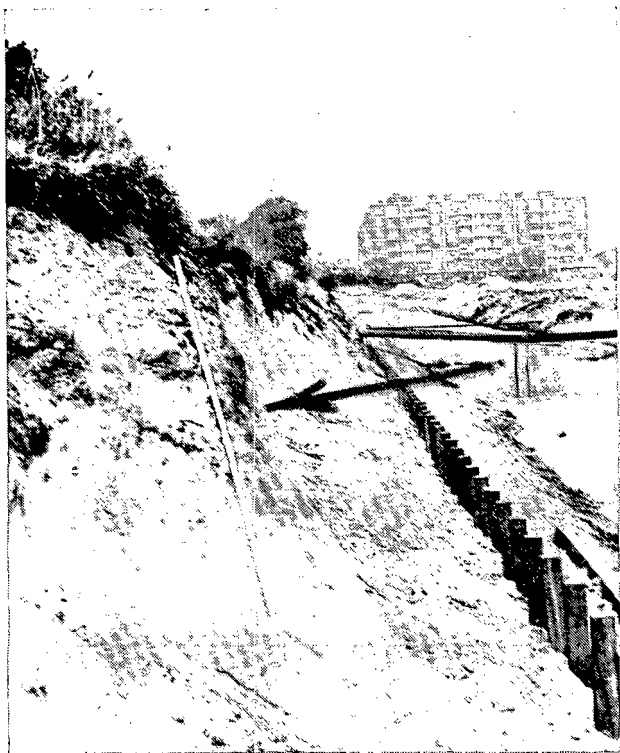

Fig. 2.

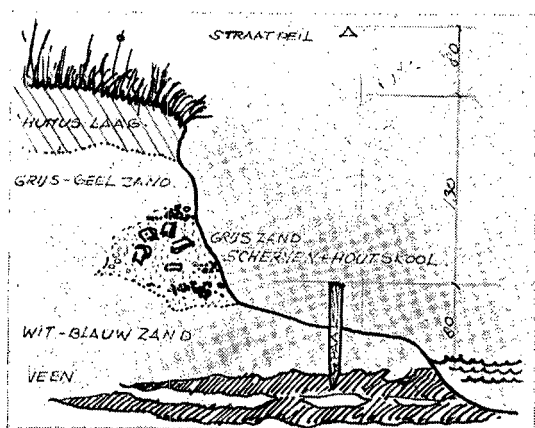

Fig. 3.

daar donkergrijze verkleuringen in het lichtgele zand met concentraties houtskool en potscherven. Deze brandplekken kunnen stookplaatsen of vuren voor het bakken van aardewerk zijn geweest. De gele huttenleem, alhoewel sporadisch door mij aangetroffen, duidt op bewoning ter plaatse. Van hutkommen was echter niets te vinden. De grijze verkleuringen duiden op zeer lokale activiteit.

Zoals op de foto te zien is, hebben we hier met een stuifduintje te doen, dat temidden van veenplassen heeft gelegen en dat als hoge en drogere grond aantrekkelijk voor bewoning was.

Zowel links van dit duintje (Sportlaan en Vogelwijk) als rechts (de terreinen van de voormalige IJsbahn) is veen in grote getale aangetroffen. Vele huizen in de Vogelwijk zijn tot op 4 m onder straatpeil gefundeerd!

De terreinen rechts op de foto waren van een grijszandige structuur, waar natte veen- en kleistroken doorheen liepen, globaal evenwijdig aan de sloot, „de Beek” en de Sportlaan.

„De Beek”, een 5 à 6 m naar links (niet op de foto te zien), ligt met zijn bedding veel hoger dan de parallel lopende sloot rechts op de foto.

Op oude kaarten van Den Haag uit de 17e—18e en begin 19e eeuw staat deze plek aangegeven precies in het midden van de Segbroekpolder. De doorsnede en de foto geven een veel hoger en zandiger karakter aan dan deze plaats op de kaarten doet vermoeden.

Merkwaardig is echter, dat er onder dit duin, ter diepte van het slootpeil, op sommige plaatsen veenschichten te voorschijn kwamen. Het Segbroekveen is voor wat het onderste deel betreft aanmerkelijk ouder dan het stuifduin met de daarboven liggende nederzettingen uit de laatste eeuwen vóór en kort ná het begin van onze jaartelling. Dit was ook het geval op

Ockenburg (Holwerda) *) en in de bouwput van het Congresgebouw (de Cock).

Een dertig eeuwen terug is over dit oude, zachtglooiende gebied, dat met poelen en rietvegetatie bedekt was, een stuifduin (complex) opgestoven, dat later, enige eeuwen vóór en na de jaartelling bewoning heeft gehad. Dat wéér later afgedekt is door een humeuze top laag. Dit zal waarschijnlijk bouwgrond uit de M.E. zijn, dat behoord heeft bij de oude boerderijen, die een 2-300 m zuid-oostwaarts hebben gelegen, op het begin van de 3e strandwal.

Deze weinig spectaculaire vondsten leveren toch het bewijs van menselijke aktiviteit van 2000 jaar geleden, midden in de Segbroek, en vormen tevens een bewijs temeer, dat onze kuststrook vroeg en vrij intensief bewoond is geweest.

*) J. H. Holwerda 1938, Oudheidkundige Mededelingen. Leiden.

A.W.N.-JAARVERGADERING

Daar we weten, dat onze leden in hun vaak overrompelend snel volgeboekte agenda's gaarne zo spoedig mogelijk de datum reserveren voor onze jaarlijkse algemene ledenvergadering, opdat daarmee zoveel mogelijk met andere eventueel noodzakelijke reserveringen rekening kan worden gehouden, delen wij nu reeds mede, dat de jaarvergadering 1967 zal worden gehouden op zaterdag 20 mei a.s. en wel in het Rijksmuseum Twente te Enschede. Gaarne wekken wij al onze leden op, nu reeds de voorzorg te nemen, daar in ieder geval aanwezig te kunnen zijn. In de volgende aflevering van „Westerheem” hopen wij u alle nadere gegevens te kunnen verstrekken.

ATTENTIE DEELNEMERS-IN-SPE WERKKAMP KOKSIJDE

Zoals te verwachten was, is de reactie op de aankondiging van het van zaterdag 15 juli tot en met zondag 23 juli 1967 te houden A.W.N.-zomerwerkkamp te Koksijde in België (voor het eerst buiten onze landsgrenzen) waarlijk indrukwekkend. Het zal dan ook noodzakelijk zijn, spoedig tot een definitieve vaststelling te kunnen komen van de deelnemerslijst, die, zoals u allen weet, een nu eenmaal onontkoombare numerus clausus heeft. Mogen wij dus dringend verzoeken — speciaal ook aan de „oude getrouwen” van vorige werkkampen, wier beproefde vaardigheid zeer op prijs wordt gesteld, maar die in een enkel geval het misschien te zeer als vanzelfsprekend beschouwen, dat hun plaats ook in het vooruitzicht van een definitieve aanmelding wel opengehouden wordt — eventuele voorlopige of slechts mondeling kenbaar gemaakte voornemens, aan het werkkamp te Koksijde deel te nemen, terstond en schriftelijk definitief te maken. Hoewel de zomer nog ver verwijderd lijkt, zullen wij spoedig moeten besluiten, óók over wie tot onze spijt ditmaal niet zal kunnen worden ingeschreven. Het zou dan jammer zijn, dat u op de kampeiding hebt gerekend, terwijl deze niet duidelijk wist, of zij wel op u moest rekenen. U kent het adres: Algemeen Secretariaat A.W.N., Iordensstraat 61, Haarlem.

EEN INTERESSANTE TERRA SIGILLATA-SCHERF UIT DE MEERN

door

C. A. KALEE

(Fig. 4 en 5)

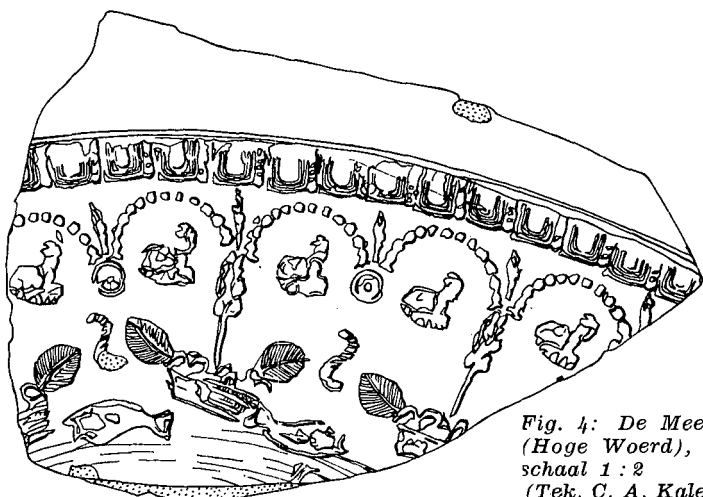

Fig. 4: De Meern
(Hoge Woerd),
schaal 1 : 2
(Tek. C. A. Kalee)

Op de Hoge Woerd te De Meern zijn tijdens een proefgraving in het voorjaar van 1940 talrijke vondsten uit de Romeinse tijd gedaan¹⁾. Hiertoe behoort onder meer een wandfragment van een reliëfversierde terra sigillata-kom Dragendorff 37²⁾, vervaardigd in Trier omstreeks het midden der 3e eeuw (ca. 230—260 na Chr.).

De kom (fig. 4) is van vrij hard gebakken bruinrode sigillata. De rechthoekige eierlijst (Gard 1937, R 14) komt veelvuldig voor op vormschotels uit Trier met graffiti ATILLI. Een hieraan verwante lijst komt voor op een t.s.-kom uit Dortmund met graffito AMATOR (retro)³⁾. De versiering is ingedeeld in arcaden, welke bestaan uit een boog (Fölzer 1913, 814 = Gard K 51), een boompje (Gard P 12)⁴⁾, een „rozet” (Gard V 107) en een wormvormig motief (Gard V 48). Binnen de

1) Zie Volgraff en van Hoorn 1941.

2) Vollgraff en van Hoorn 1941, p. 26, M 10. Schrijver is prof. dr. J. H. Jongkees (Archeologisch Instituut te Utrecht) zeer erkentelijk voor het verlenen van toestemming tot publicatie van het fragment (aanwezig in het Provinciaal Oudheidkundig Museum te Utrecht).

3) Albrecht 1936, p. 12, Abb. 1, p. 60, Abb. 39: a (= Gard, Abb. 11).

4) Zie voor het boompje verder b.v. Oelmann 1914, Taf. VIII: 2, 4, 5 (fabrikaat van Dubitatus, groep 1).

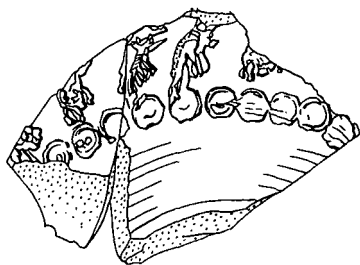

*Fig. 5: Vechten,
schaal 1 : 2
(Tek. C. A. Kalee).*

arcade een liggend dier (Gard T 101). Tot de verdere versieringselementen behoren een mandje met eenden (Gard V 35), een vis (Fölzer 693 = Gard T 148⁵⁾), een schelp (Gard T 165 ?) en een blad (Gard P 47).

Bij opgravingen ten oosten van de St. Barbara Ufer te Trier in 1933 en latere jaren zijn o.a. vele vormschotels en fragmenten van vormschotels, bestemd voor de vervaardiging van reliëfversierde terra sigillata-kommen Dragendorf 37, te voorschijn gekomen. Het betreft hier o.a. vormschotels welke, naar decoratiestijl en versieringselementen te oordelen, uit dezelfde fabriek afkomstig moeten zijn als de vormschotel waarmede de t.s.-kom uit De Meern vervaardigd is. Deze voor het merendeel door Gard afgebeelde vormschotels zijn aan de buitenzijde van de bodem voorzien van de graffiti ATILLI of ATILI; een enkele maal komen aan de binnenzijde onder de versiering tevens de graffiti PVSSO of PVSSOSVS voor⁶⁾.

De kom uit De Meern vertoont grote overeenkomst met het op Taf. 17: 5⁷⁾ weergegeven vormschotelfragment met graffiti ATILLI en PVSSO⁸⁾.

Terra sigillata-produkten in de stijl van Atilius-Pusso zijn onder meer aangetroffen te De Meern⁹⁾, Utrecht¹⁰⁾, Vechten (fig. 5: collectie M. J. van der Molen, Utrecht) en Voorburg („Arentsburg")¹¹⁾.

Voorts zijn versierde stukken bekend uit Butzbach¹²⁾, Hed-

⁵⁾ De vis komt eveneens voor bij Dexter: Fölzer, Taf. XVII: 3 (Kastel).

⁶⁾ Gard 1937, Taf. 17: 2—13 en Taf. 18.

⁷⁾ Taf. 17: 5 = Landesmuseum Trier, inv. nr. 33, 873.

⁸⁾ Het is mogelijk dat de hier beschreven kom met behulp van deze vormschotel vervaardigd is. Het korresponderende vormschotelfragment (met omgekeerd afgedrukte vis) is echter verloren gegaan.

⁹⁾ Jongkees en Isings 1963, Pl. 14: H. 1354, 1360.

¹⁰⁾ Vollgraff en van Hoorn 1934, Fig. 27: 35.

¹¹⁾ Holwerda 1923, o.a. de nrs. 1976, 1982, 1998, 2007, 2008, 2010, 3638, 3671, 3769 en 3795.

¹²⁾ Müller 1962, Taf. I: 12.

dernhem¹³⁾, Kapersburg¹⁴⁾, Mainz¹⁵⁾, Miltenberg¹⁶⁾, Niederbieber¹⁷⁾, Trier¹⁸⁾, Zugmantel¹⁹⁾ en Toul²⁰⁾.

-
- 13) Dragendorff 1907, Taf. XXIV: 1, 3, 4 (4 = p. 159 Abb. 6).
14) O.R.L. Lief. XXVII (1906), Band II B, Nr. 12, Taf. V: 13.
15) Behrens und Brenner 1911, Taf. VI: 25.
16) O.R.L. Lief. XXXIV (1911), Band III B, Nr. 38, Taf. IV: 6.
17) Oelmann, Taf. VI: 28, 29, 32 en 33.
18) Fölzer, Taf. X: 38; Gard, Abb. 9—10.
19) O.R.L. Lief. XXXII (1909), Band II B, Nr. 8, Taf. XXVI: 17.
20) Delort 1949, Abb. 1: 2.

L I T E R A T U U R

- Albrecht, Chr. (1936). Frühgeschichtliche Funde aus Westfalen im Städtischen Kunst- und Gewerbemuseum Dortmund. Dortmund. *Veröffentlichungen aus dem Städtischen Kunst- und Gewerbemuseum Dortmund*, Band I.
- Behrens, G. und E. Brenner. (1911). Ausgrabungen im Legionskastell zu Mainz während des Jahres 1910. *Mainzer Zeitschrift*, VI, pp. 53—120.
- Delort, E. (1949). Erzeugnisse Trierer Sigillata-Töpfereien in Toul (Dép. Meurthe et Moselle). *Trierer Zeitschrift*, 18, pp. 132—135.
- Dragendorff, H. (1907). Neue Terra-Sigillata-Funde aus Heddernheim. *Mitteilungen über römische Funde in Heddernheim*, IV, pp. 145—166.
- Fölzer, E. (1913). Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen. Bonn. *Römische Keramik in Trier*, I.
- Gard, L. (1937). Reliefsigillata des III. und IV. Jahrh. aus den Werkstätten von Trier. Dissertation Tübingen, 26. Juni 1937.
- Holwerda, J. H. (1923). Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg. Leiden.
- Jongkees, J. H. en C. Isings. (1963). Opgravingen op de Hoge Woerd bij De Meern (1957, 1960). Groningen. *Archaeologica Traiectina*, V.
- Müller, G. (1962). Untersuchungen am Kastell Butzbach. Berlin. *Limesforschungen*, 2.
- Oelmann, F. (1914). Die Keramik des Kastells Niederbieber. Frankfurt a. M. *Materialien zur römisch-germanischen Keramik*, I.
- O.R.L. = Der Obergermanisch-rätische Limes des Römerreiches.
- Vollgraff, C. W. en G. van Hoorn. (1934). Opgravingen op het Domplein te Utrecht. Wetenschappelijke verslagen. II: De opgravingen in Juni en Juli 1933. Haarlem.
- Vollgraff, C. W. en G. van Hoorn. (1941). Verslag van eene proefgraving op de Hoge Woerd bij De Meern. *Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen*, Afdeling Letterkunde. Nieuwe reeks, dl. 4, nr. 6.

HET HUIS EN DE FAMILIE TE DORPE

Resten stamslot van invoedriek geslacht liggen bij Schipluiden

door

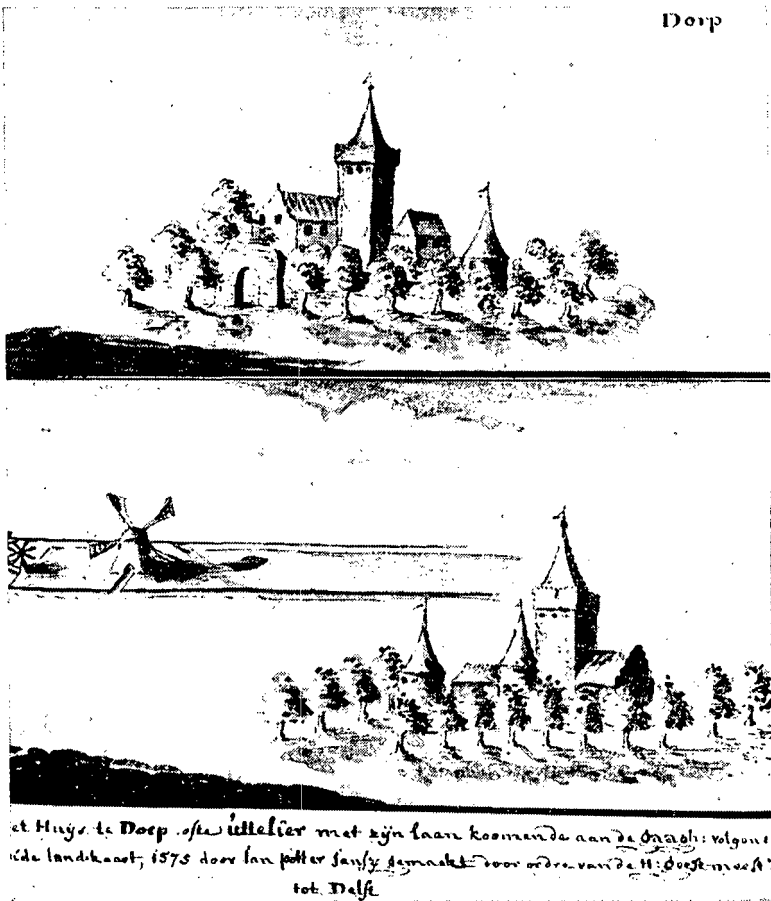
C. KEIZER

(Fig. 6—13)

1. *Inleiding*

Eeuwenlang heeft het geslacht Te Dorpe, wonende op het Huis te Dorpe, even buiten Schipluiden gelegen, zich danig geroerd in de regionale- en landspolitiek. Wie een studie maakt van dit geslacht, komt onder de indruk van de rijke bezittingen die het in de loop der eeuwen heeft weten bijeen te brengen en de tientallen hoge functies, die de leden van dit geslacht hebben bekleed. Tot nog toe was de geschiedenis van het Huis en geslacht Te Dorpe in nevelen gehuld. Hier en daar zijn enkele summiere gegevens gepubliceerd, doch bij nader onderzoek is gebleken, dat alle publicisten de gegevens van hun voorgangers klakkeloos hebben overgenomen, zonder zich te vergewissen van de juistheid daarvan. In een vondstbericht in *Westerheem* XV, 1966, p. 118 kon worden gemeld, dat de fundamente van het Huis te Dorpe moesten worden gezocht in de boomgaard van de boerderij van dezelfde naam, bewoond door de heer A. van Leeuwen. Het slot van het geslacht Te Dorpe heeft echter niet in de boomgaard voor het huis gelegen. De hoofdburcht moet worden gezocht in de koebocht achter de huidige boerderij. De voorburch ligt zeer waarschijnlijk onder de boerderij Te Dorpe. De verkeerde plaats werd met opzet genoemd, om te voorkomen, dat door onbevoegden na publikatie zou worden gegraven. Toch zijn enkele scholieren bezig geweest met de spade een deel van het terrein te bewerken. Door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort is hier een stokje voor gestoken. Het is namelijk bij de wet aan onbevoegden verboden met opzet naar archeologische monumenten te graven.

In de afgelopen jaren zijn door de vele nieuwbouw en door ondeskundig optreden veel belangrijke archeologische objecten verdwenen. Onze archeologen hebben de kennis om zelfs de vroegste geschiedenis uit de bodem af te lezen. Gaan onbevoegden op een voor de archeologie belangrijk terrein aan het spitten, dan kan een belangrijke schakel in de legpuzzel van onze geschiedenis verloren gaan. Vandaar, dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg niet zal aarzelen tegen overtreders van dit graafverbod proces-verbaal te laten opmaken. Gelukkig was men wat Huis te Dorpe betreft er vroeg genoeg bij om erger te voorkomen.

Het Huys te Dorp ofte 'Uttelier met zijn laan koomende aan de Gaagh; volgens oude landkaart, 1575 door Jan Potter Jansz. (van der Loo)"; gepubliceerd in „Beschrijvinge der Stadt Delft, door Dirck van Bleyswijck Evertsz. 1667".

Fig. 6:

„Het Huys te Dorp ofte 'Uttelier met zijn laan koomende aan de Gaagh; volgens oude landkaart, 1575 door Jan Potter Jansz. (van der Loo)"; gepubliceerd in „Beschrijvinge der Stadt Delft, door Dirck van Bleyswijck Evertsz. 1667".

2. Ligging

Het is, gezien de gesteldheid van het terrein, niet te verwachten, dat bij een „diepgaand" onderzoek zware fundamenteën van het oude Huis te Dorpe tevoorschijn zullen komen. Toch is een onderzoek vooral op dit terrein van uitermate groot belang, omdat de burchtresten liggen op een uit de pre-Romeinse tijd afkomstige verlande vloedkreek, waarvan de vulling bestaat uit zavelige klei en zand. Deze kreek heeft deel uitgemaakt van het krekensstelsel, dat ter hoogte van de tegenwoordige Oranjepolder het Westland is binnengedrongen (Van Liere, 1948, p. 10). De rug, waarop de

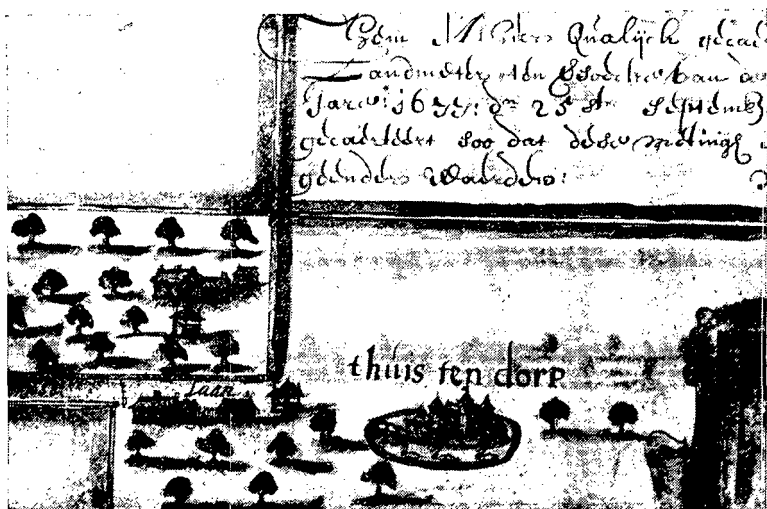

Fig. 7:

't Huis ten Dorpe; naar een oudere kaart getekend door Nicolaas Klinckaart; opgenomen in het Kaarten Boek van de Heilige Geest te Delft, 1660.

resten van Te Dorpe liggen, is dus reeds vroeg bewoonbaar geweest; hij loopt als een verhoging door de polder, enerzijds in de richting van Maasland, anderzijds naar Schipluiden, waar hij eindigt op een plaats, die thans nog De Heuvel wordt genoemd. Op uitlopers van dit krekensysteem liggen de resten van de kastelen Hodenpijl en Kenenburg.

Het is zeker niet onwaarschijnlijk, dat bij een archeologisch onderzoek van de resten van de hoofdburcht van het Huis te Dorpe veel meer tevoorschijn zal komen dan alleen vroeg-middeleeuws materiaal. Op zichzelf zijn deze resten al zeer belangrijk, omdat in het terrein duidelijk is te zien, dat men met een van de vroege burchtypen, n.l. de ronde burcht, te doen heeft. Het is niet ondenkbaar, dat men daaronder een houten voorganger zal aantreffen. Daarbij zullen ook Romeinse resten kunnen worden gevonden, mogelijk tevens overblijfselen van IJzertijdbewoning en — wie weet — in de ondergrond zelfs resten van de Vlaardinger cultuur. Wat de Romeinse bewoning betreft: Het kaartenboek van dr. ir. Van Liere geeft op de plaats van het Huis te Dorpe Romeinse vondsten aan. Wat de IJzertijdbewoning betreft: Vondsten bij Wateringen, in de Escampolder bij Den Haag en in de Broekpolder bij Vlaardingen tonen aan, dat in de laatste eeuwen voor het begin van de jaartelling bewoning op de oevers van de vloedkreken zeer zeker mogelijk was. Wat, tenslotte, de Vlaardingen cultuur betreft: Prof. L. J. Pons acht het niet onmogelijk, dat o.m. in het gebied, dat ons op

dit ogenblik interesseert, resten van Vlaardingen cultuur in de ondergrond kunnen worden aangetroffen (Helinium III, 1963, p. 109).

3. Oorsprong van het Geslacht en het Huis Te Dorpe

We zullen ons verder vooral bezig houden met het Geslacht en het Huis te Dorpe. De oorsprong is niet gemakkelijk na te gaan. Het Huis te Dorpe, dat vanaf de dertiende tot en met de zeventiende eeuw zo'n belangrijke rol heeft gespeeld, zal waarschijnlijk zijn gegroeid uit een grote boerderij, die later werd ommuurd en versterkt. In vroegste aanleg moet, zoals we hebben gezien, de stenen versterking, in het midden van de dertiende eeuw, een ronde burcht zijn geweest. Dit kan men duidelijk aflezen uit de nog schaars overgebleven vormen in het terrein. Bovendien werden grote stenen, met een dikte van 8 tot 10 cm, aangetroffen. Dit wijst er al op, dat Te Dorpe reeds in het midden van de dertiende eeuw moet hebben bestaan en in steen was opgetrokken. Dat de burcht rond moet zijn geweest blijkt ook nog uit een tekening van de gezworen landmeter van het Hoogheemraadschap Delfland, Rijnland, Voorne en Putten, Jan Potter Jansz. van der Loo, uit 1575. Jan Potter tekent een ronde burcht voor het Huis te Dorpe. De ervaring heeft echter geleerd, dat Jan Potter niet altijd even betrouwbaar is, als hij gebouwen in zijn opmetingstekeningen gaat plaatsen. Toch kan voor wat betreft het Huis te Dorpe worden aangenomen, dat Jan

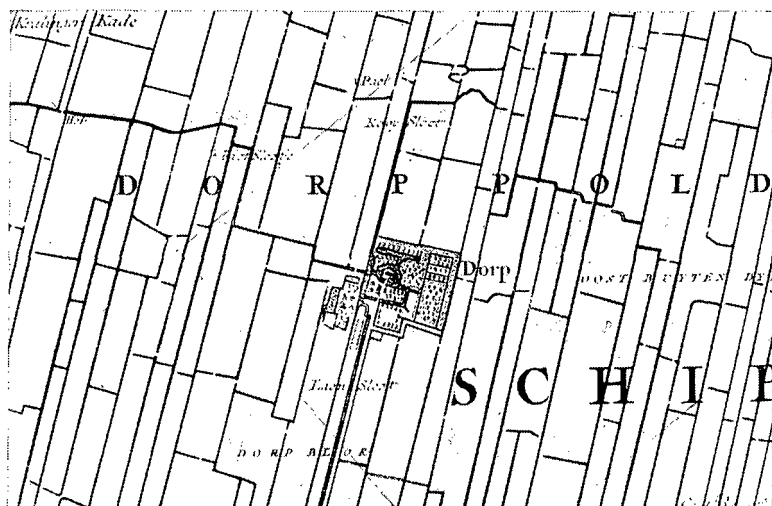

Fig. 8:

Het goed Dorp, zoals het door de gebr. Kruisius in 1712 op hun kaart is weergegeven.

Fig. 9:

Het wapen van het
geslacht Uitterlier
van Dorp:
Drie zilveren leeuwen
met rode tongen
op een zwart veld.

Potter in 1575 de toen bestaande toestand moet hebben getekend, omdat het Huis toen nog in volle glorie bestond.

Wat het geslacht Te Dorpe betreft: Ook hier liggen omtrent de afkomst zeer veel vraagtekens. De enkelen, die zich in de loop der tijden hebben beziggehouden met Te Dorpe en zijn bewoners, beweerden aanvankelijk, dat het geslacht Te Dorpe of Van Dorp zou afstammen van de adellijke Wasse-naers. Het geslacht Van Wasse-naer behoort, zoals bekend, tot de oudste geslachten van Holland. Het is na dat van Coeverden het oudste adellijk geslacht van Nederlandse stam en wordt reeds voor 1200 vermeld. De stamvader was Philip-pus de Wasse-naere. Hij had twee zoons, Dirk en Philips, de stichters van de oudere en de jongere tak. De oudere tak van de Van Wasse-naers verwierf in 1340 het burggraafschap van Leiden, kwam tot grote macht en rijkdom, doch stierf uit in 1544. Philips van Wasse-naer werd in 1226 beleend met Duivenvoorde onder Voorschoten. Zijn zoons, Arend en Jan (beiden vermeld in 1248) waren de stamvaders van resp. de takken Van Duyvenvoirde (waarvan de huidige Van Was-senaers afstammen) en Van Polanen.

Met opzet is enigszins uitvoerig op het geslacht Van Wasse-

naer ingegaan, omdat wij het in het hiernavolgende zullen tegenkomen bij de bespreking van het geslacht Van Dorp.

4. *De Familie Te Dorpe*

Het is beslist geen eenvoudige zaak na te gaan, waar de familie Te Dorpe of Van Dorp vandaan komt, als zij zich in Schipluiden op het Huis Te Dorpe vestigt. In ieder geval is het zeker, dat zij in het midden van de dertiende eeuw naar Schipluiden komt. Niet eerder en ook niet later. Nu rijst de vraag: Bestond er in Schipluiden reeds een huis, dat Te Dorpe heette en hebben de bewoners in de dertiende eeuw de naam van het huis aangenomen, of hebben de bewoners hun naam aan het huis en de omringende landerijen gegeven? Dit is een vraag, waarop het antwoord moeilijk met zekerheid te geven is, omdat de vroegste leenregisters er praktisch niets over zeggen. Een antwoord zou misschien kunnen worden verkregen, als men in België of Duitsland eens een onderzoek zou gaan instellen naar het verdwenen familie-archief.

Eeuwenlang werd aangenomen, dat het geslacht, dat zich in het midden van de dertiende eeuw in Schipluiden vestigde, zou afstammen van het adellijk geslacht Van Wassenaer. Zowel een stamboom in het complete zestiende eeuwse archief van Heer Arend van Dorp, als enkele zeventiende- en achttiende-eeuwse geschiedschrijvers stellen, dat de Van Dorpen beslist niet van de Van Wassenaers afstammen. Een in 1726 opgestelde stamboom, gevoegd bij het archief van Arend van Dorp, stelt, dat omstreeks 1250 Diederik van Wassenaer met graaf Floris V een veldtocht leidde tegen de West-Friezen. Diederik nam na afloop zijn intrek in het huis van „de Friese edelman Zijpe Dogema. Diederik voelde zich aan-

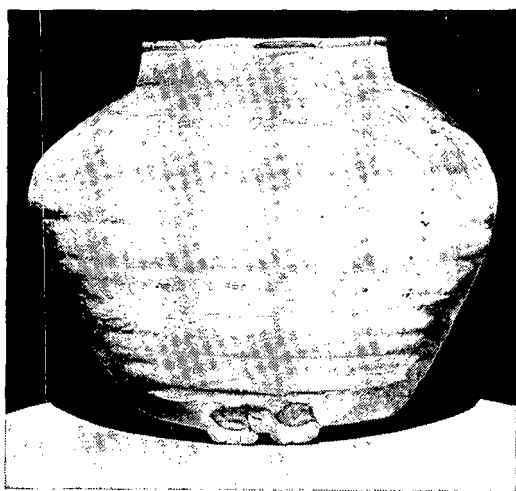

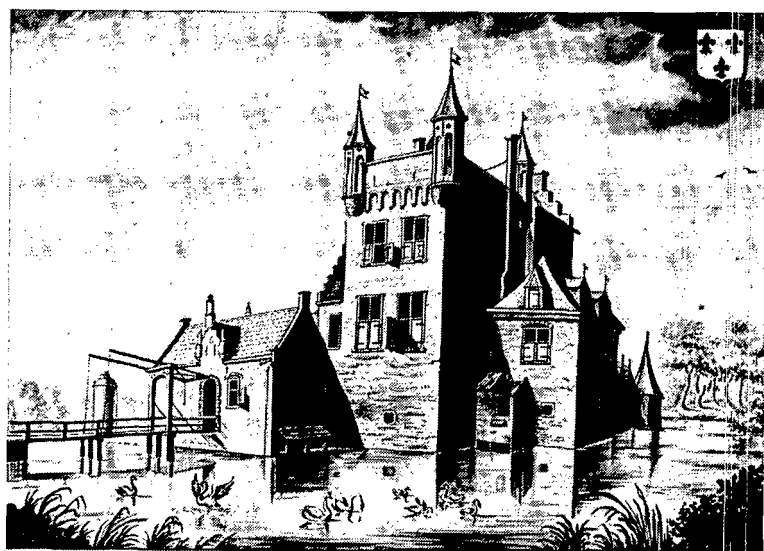
Fig. 10:
*Veertiende eeuwse
pot, gevonden op het
kasteelterrein van
Te Dorpe.*

getrokken tot het zoontje van Zijpe: Diederik Dogema". Van Wassenaer nam Diederik Dogema mee naar Holland, waar de knaap op het huis van de Van Wassenaers werd opgevoed. Helaas is de waarheid van dit verhaal niet te achterhalen.

Als men een mededeling in het archief van Arend van Dorp mag geloven — en andere schrijvers bevestigen dit — huwt deze Diederik Dogema omstreeks 1250 Dorothea van Valkenburg, Heer Jansdochter. Dan staat er: „Diederik kreeg als bruidsschat de heerlijkheid Dorp met de tienden en oplopende dubbele cijzen met het ambachtsgevolg van dien, de tienden van Oost- en Westendijk, 300 morgen land (nu komt het raadsel) in de voormalige heerlijkheid Van Dorp en Maasland, de heerlijkheid van Schieveen (Rodenrijs) en Sint Maarten buyten Delft, waar later het Huys Kenenburg is gefundeerd, en een gerechtelijk kwart in het gerecht Vosmeer in Zeeland".

Voorwaar geen geringe bruidsschat om als arme jongen mee te beginnen!

In de dertiende eeuw was echter de heerlijkheid Maasland een leen van de burggraven van Leiden. Later zijn daarvan andere lenen afgesplitst. Pas in 1340 krijgen de Wassenaers door huwelijk een personele unie met de burggraven van Leiden. Hoe komt het nu, dat Diederik van Wassenaer aan

Het SLOT KEENENBURG.

Fig. 11:

Het slot Keenenburg, door W. van der Lely, 1736; naar een tekening van R. Roghman, ± 1700.

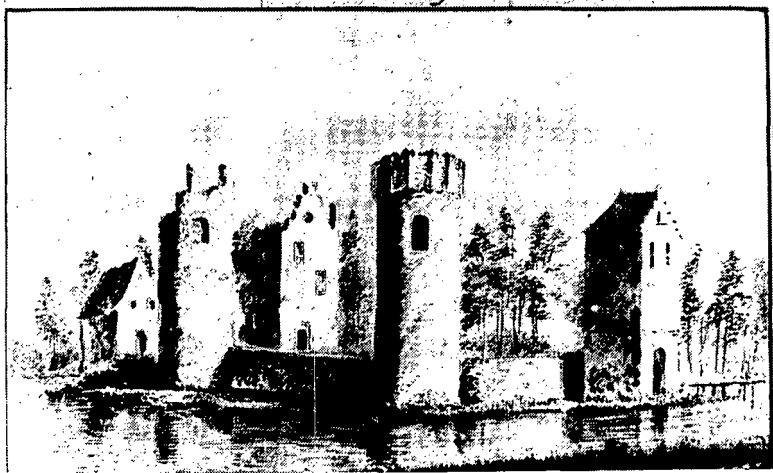

Fig. 12:

*Huis te Dorpe in 1720, gelegen „tusschen Lier en Schipluy”.
Tekening van Rademaker.*

zijn aangenomen zoon zomaar een deel van het leen van de burggraven van Leiden schenkt? De beantwoording van deze vraag, die beslist niet zo eenvoudig zal zijn, zal tevens de oplossing van het probleem rond het ontstaan van de Van Dorpen kunnen geven.

In ieder geval staat wel vast, dat Diederik van Dorp de stamvader van het geslacht Ten Dorpe is geweest. In latere tijd heeft het geslacht vele banden onderhouden met het geslacht Van Wassenaer, want herhaalde malen blijkt, dat een Van Dorp huwt met een Van Wassenaer. Als wapen voerde Diederik van Dorp, die om „sine vroomheid” tot ridder werd geslagen een rood schild met zilveren balk. Zijn zoon Elias werd zijn opvolger. Hij trouwde met een dochter van Heer Jacobus van Strijen. De derde heer van Dorp was Arent, die trouwde met een „dogter uit Huys Duyvenvoirde” of met een dochter van Heer Floris van Rodenrijs.

Deze Arent van Dorp, ridder, was Heemraad van Delfland. Hij overleed omstreeks 1294. Met deze Arent was het geslacht na een kort bestaan in rechte lijn uitgestorven. Zijn goederen gingen naar zijn dochter Barta van Dorp, die gehuwd was met Gijsbert Uitterlier Gijsbertsz. Na de dood van Barta en Gijsbert — die een zoon hadden, ook een Gijsbert Uitterlier — ging het goed over op de zuster van Barta: Hadewy van Dorp, die gehuwd was met Dirk van Veen. Daarmee zou de naam Van Dorp voorgoed uit de annalen der geschiedenis zijn verdwenen, als hun zoon Philips zich

niet Philips van Dorp had genoemd. Deze Philips was een aanzienlijk heer; hij werd tot ridder geslagen in de slag bij Luik in 1408. Voorts was hij tesorier van Holland, Zeeland en Henegouwen. Hij trouwde tweemaal, eerst met Catharina van den Woude en later met Beatrix, dochter van de Hertog van Beijeren. Door zijn reeds omvangrijk bezit ook door zijn tweede huwelijk was deze Philips een vermogend man geworden. Daardoor was hij in staat in het begin van 1400, waarschijnlijk nadat hij in 1408 tot ridder was geslagen, het Huis Kenenburg te bouwen.

Met de dood van Philips in 1412 kwam het geslacht Van Dorp opnieuw in opvolgingsmoeilijkheden, omdat hij geen kinderen naliet. De heerlijkheid kwam na zijn dood door vererving in handen van Gijsbert Uitterlier, een zoon van Gijsbert Uitterlier Gijsbertsz, de man, die wij reeds eerder tegenkwamen als echtgenoot van Barta van Dorp.

5. Het geslacht Uitterlier

Als gevolg van het eigenaar worden van Gijsbert Uitterlier werd de rechte lijn van de erfopvolging voor de tweede maal onderboken. Hij plaatste prompt achter zijn naam: Van Dorp. Gijsbert Uitterlier, de nieuwe Heer van Dorp was een volle neef van de overleden Philips van Dorp. Het wapen van het geslacht Van Dorp verdween met zijn komst uit de heerlijkheid. Voor de schuine balk kwam nu het wapen van de Uitterliers in de plaats: Drie zilveren leeuwenkoppen met rode tong op een zwart veld. Het duurde niet lang, of deze Uitterliers noemden zich Van Dorp en brachten het geslacht en de heerlijkheid onder Schipluiden tot zeer groot aanzien.

Waar deze Uitterliers vandaan gekomen zijn, is niet bekend. Als men de naam bekijkt zou men zeggen: Uit De Lier. Zij zouden dus hun woonplaats hebben gehad dichtbij doch buiten het dorp De Lier. Hier is echter nooit iets van een belangrijk goed gevonden. Een andere bron meldt, dat het geslacht uit Delft komt. De Delftse archieven geven hierover geen uitsluitsel. Wel is zeker, dat de Uitterliers het geslacht Van Dorp hebben voorgezet en tot zeer grote bloei hebben gebracht.

Nadat Gijsbert Uitterlier was overleden, kwamen alle goederen aan zijn zoon Jan, nadat zijn oudste broer Johan, ridder van Jeruzalem „in den terugtocht van 't H. Land was overleeden". Jan Uitterlier Van Dorp was raad van Hertog Jan van Beijeren, Graaf van Holland. Hij was gehuwd met Alyd van Alkemade van den Woude. Ook hun oudste zoon Jan sneuvelde en wel in de slag bij Nancy in 1477. Zijn broer Cornelis van Dorp kreeg alle bezittingen. Ook hij mocht zich ridder noemen en tevens Heer van Dorp en Benthuisen, raad en extra-ordinaris van den Hove en baljuw van Delft tot 1476, Heemraad van Delfland en burgemeester van Delft.

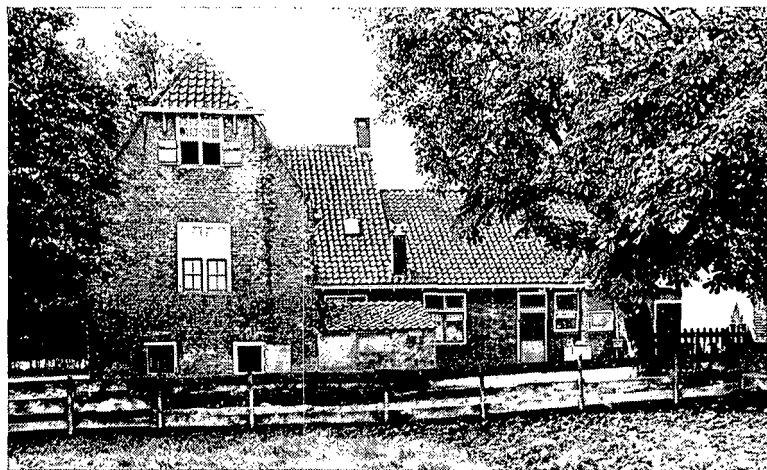

Fig. 13:

De achttiende eeuwse boerderij Te Dorpe.

Hij werd in 1486 door Maximiliaan te Dordrecht tot ridder geslagen. Hij was tweemaal gehuwd, eerst met Elisabeth van Almonde en daarna met N. van Boschhuizen. Cornelis van Dorp stierf op 22 februari 1502 en werd bij wijze van bijzondere gunst begraven op het Binnenhof te Den Haag „besijden het altaar van Sint Pieter en Paulus”.

Zijn oudste zoon Jan was ook voor geen kleintje vervaard, getuige de mededeling, dat hij in 1481 „In de onlusten met David van Bourgondiën te Utrecht als generaal van Holland gevangen werd gezet”. De goederen kwamen echter in het bezit van zijn broer Kornelis van Dorp. Over hem is niets bekend, alleen, dat hij al de goederen van Dorp verkocht aan zijn broer Jacob van Dorp, die gehuwd was met Elisabeth van Alphen en Machteltje van der Does. Na de dood van Jacob van Dorp kwam het geslacht weer in opvolgingsmoeilijkheden, toen de goederen werden geërfd door zijn dochter. Dit meisje, Yda van Dorp, was getrouwd met Frederik van Renesse van der Aa, doch hun huwelijk bleef kinderloos. Yda vermaakte alle goederen bij testament aan haar man, die hertrouwde met Wilhelmina van Gent. Toen Frederik van Renesse van der Aa kinderloos stierf, trouwde Wilhelmina van Gent met Jan van Bourgondië, heer van Froimont en Zevenhuizen.

De steeds groter wordende bezittingen werden nu eigendom van Adriaan van Dorp, het zevende kind van Cornelis van Dorp en Elisabeth van Almonde. Zijn eerste vrouw heette Catharina van Abbenbroek en zijn tweede Josina van Wyburg. Uit het tweede huwelijk werd als vijfde kind de grote Arend van Dorp geboren.

6. *Arend van Dorp: Een groot man*

De belangrijkste telg uit het geslacht Van Dorp is wel Arend van Dorp, die leefde van 1528 tot 1600. Hij had bezittingen in geheel Holland, Brabant en Zeeland. Bovendien was hij een van de vertrouwelingen van Prins Willem I van Oranje. Na de moord op de Prins in Delft, was Arend van Dorp een van degenen, die de begrafenis bijwoonden. Deze Arend beheerde zijn goederen zeer nauwkeurig. Dit moge wel blijken uit het zeer omvangrijke archief, dat hij heeft nagelaten en dat op het Rijksarchief thans is bijeengebracht. Hierin vindt men niet alleen zijn gehele boekhouding en correspondentie, maar als blijk van nauwgezetheid b.v. ook het boekje met de uitgaven van zijn keukenmeester en een aparte boekhouding van zijn twee vrouwen; wij zouden zeggen het huishoudboekje.

Arend van Dorp ontpopte zich als een vurig verzetsman tegen de politiek van Koning Philips II van Spanje. Met hart en ziel was Arend de Reformatorische leer toegedaan. Op 25 april 1566 — dus thans 400 jaren geleden — was hij één van de mede-ondertekenaars van het smeekschrift der edelen, dat in Brussel door een grote groep edelen de landvoogdes van Philips II, Margaretha van Parma, werd aangeboden. Het smeekschrift zelf was opgesteld door Lodewijk van Nassau en Jan van Marnix, Heer van Toulouse. Een zeer gedurfde daad, waaruit toch wel duidelijk blijkt, dat deze Arend beslist niet de eerste de beste in de gegoede en hoge kringen was. Arend zal in deze tijd waarschijnlijk verdriet hebben gehad over zijn broer Joost, de Kastelein van Gouda. Deze Joost was in 1559 kapitein op een schip, „dat Filips, Koning van Spanje, in deszelfs overtocht verzeld had”. Joost van Dorp keerde van deze reis niet terug; hij verdronk.

In 1579 werd Arend in Waalwijk door het Spaanse leger van de Hertog van Parma gevangen genomen. De Staten Generaal lieten het er niet bij zitten. Na een langdurige procedure kon Arend van Dorp worden uitgewisseld tegen de Spaanse kolonel Carlo Frugger, baron Von Kirchenberg. In 1580 vergezelt Arend Prins Willem van Oranje op zijn reis door Zeeland naar Antwerpen. Na de dood van Prins Willem wordt hij medewerker en vertrouwde van de Prinsen Maurits en Frederik Hendrik. Toch zat het hem niet mee. In 1588 beveelt de procureur-generaal van het Hof van Holland, dat Arend van Dorp niet mag worden lastig gevallen met inkwartiering van Engelsen, omdat hij al enige leden van de Staten van Holland heeft gehuisvest. Wordt hij niet meer vertrouwd? Hij krijgt een enkele maal een acte van vrijgeleide van de Staten en Prins Maurits, maar in 1594 is het met hem afgelopen. Hij wordt in zijn huis op het Noordeinde in Den

Haag gevangen gezet op last van de Staten van Holland op beschuldiging van het heulen met de vijand. Daar is hij in december 1599 overleden.

7. Verval en ondergang van het stamslot; slotbeschouwing

Arend van Dorp heeft in de zestiende eeuw de basis gelegd voor een grote vlucht van het geslacht Van Dorp of Te Dorpe. Zijn nakomelingen zouden zorvuldig de vele goederen nog bijna anderhalve eeuw beheren en nog hogere functies bekleden dan de grote Arend reeds had gedaan. Omstreeks het eerste kwart van de achttiende eeuw vallen de bezittingen uiteen; het stamgoed, het Huis te Dorpe, vervalt steeds meer en wordt uiteindelijk een ruïne. Het duurt dan niet lang meer of het wordt gesloopt.

Het voorafgaande overziende, moet gesteld worden dat er nog vele vragen overblijven. De grootste vraag is wel, hoe de Te Dorpes aan hun stamslot bij Schipluiden zijn gekomen, of zij hun naam aan het goed hebben gegeven of dat het goed de naam aan het geslacht heeft gegeven. Velen beweren, dat rond het stamslot een groot aantal huizen heeft gestaan, samen een dorp vormend. Daarvan zou dan de naam Dorp komen. In de achttiende eeuw lag Dorp in de Dorppolder, in Delfland. Het is een ambagt. Dit Ambagt ligt, ten aanzien van de Dorppolder, tussen die van Maasland en Schipluiden en strekt zich met de Landstreek Dorp, ten noorden van het Sint Maartensregt, ten oosten langs de Papsouschen Polder en ten zuiden langs Zouteveen en Maasland. Volgens de lijsten der verpondingen beslaat het 436 morgen, 321 roeden Lands; het getal der huizen beloopt 13 à 14" schrijft Kok in 1785 in zijn „Vaderlandsch woordenboek". Inderdaad staat dus rond Te Dorpe een groot aantal woningen. Doch de opmetingstekeningen van Jan Potter van der Loo laten niet één huis zien. Wel de watermolen, op de plaats waar nu een elektrisch gemaal staat. De ronding, waar eens de molen stond, is nu nog in het terrein te zien.

Tekeningen van Roghman en Rademaker, vervaardigd in het begin van de achttiende eeuw tonen het Huis te Dorpe in een sterk vervallen toestand. Torens en muren zijn afgebrokkeld; alleen het woongebouw staat nog overeind. Een aantal jaren later is niets meer van het eens zo trotse huis over. Het is dan ook zeer waarschijnlijk, dat het merendeel van de door Kok genoemde 13 à 14 woningen is gebouwd met gebruikmaking van de overblijfselen van het oude slot. Waarschijnlijk is in die tijd de thans nog bestaande boerderij gebouwd op de plaats waar eens de voorburch stond. Deze gaaf achttiende eeuwse boerderij staat op oude fundamenten. In het metselwerk ervan zal men tevergeefs naar grote, oude

stenen zoeken als overduidelijk bewijs, dat bij de bouw gebruik werd gemaakt van afbraak van het Huis te Dorpe. Dit is ook niet nodig, want uit de resten in de koebocht blijkt overduidelijk, dat aan het eind van de zestiende of in het begin van de zeventiende eeuw het Huis moet zijn verbouwd en uitgebreid. Duidelijk kan men dit zien aan het materiaal, dat voor de grote waterput is gebruikt. Tijdens het leggen van een riolering van de boerderij naar een sloot, stuitte de eigenaar, de heer Van Leeuwen, enkele jaren geleden al op zware fundamenteën, afkomstig uit de voorburcht.

Het zal wel eens kunnen blijken, dat het geslacht, als het inderdaad in het midden van de dertiende eeuw Te Dorpe ten geschenke krijgt, de naam van het goed aanneemt. Het is waarschijnlijk, dat de naam Te Dorpe of Dorp al eeuwenlang voor de komst van de Dorpe's heeft bestaan. In de Scandinavische landen en in Engeland komt veelvuldig de naam Turp of Thurp voor. Onderzoekingen hebben aangetoond, dat men deze benaming in verband kan brengen met nederzettingen van Denen en Noren, in de negende eeuw. Het zal wel eens kunnen zijn, dat ons Dorp bij Schipluiden een naam draagt van dezelfde oorsprong. Dit zal mogelijk kunnen blijken bij een zorgvuldig archeologisch onderzoek. Dan zal men uit de vondsten een duidelijker beeld van Dorp kunnen krijgen dan nu het geval is. Dan zal tevens wel eens kunnen blijken, dat Dorp een van de belangrijkste historische plaatsen van het Westland is.

8. Geraadpleegde bronnen

Archief van Arend van Dorp (ARA).

Archief van de Duitse Orde (Utrecht).

Archief van het Hoogheemraadschap Delfland (Delft).

Gemeente archief Delft.

Gemeente archief 's-Gravenhage.

Gemeente archief Naaldwijk.

Koninklijk Genootschap voor geslacht- en wapenkunde.

Foreest, H. A. van. Foreest en Hodenpijl. — Nederlandsche Leeuw, 1957.

Hoek, C. De woning van heer Dirk van Hodenpijl te Overschie en de geslachten Van Rodenrijs, Van Matenese, Uter Nesse, Van (der) Spangen, Van den Vene en Van (den) Dorp(e). — Nederlandsche Leeuw, 1965.

Kok, J. Vaderlandsch woordenboek. 1785.

Liere, W. J. van. De bodemgesteldheid van het Westland. 1948. — De bodemkartering van Nederland, dl. II (Verslagen van landbouwkundige onderzoekingen, 54.6).

Regteren Altena, J. F. van, e.a. The Vlaardingen culture (V): Sketch of the alluvial landscape and its possibilities for settlement at the time of the Vlaardingen culture. 1963. — Helinium III, p. 97—111.

LITERATUURBESPREKING

„42 n. Chr. — Het eerste jaartal in de geschiedenis van West-Nederland.” Rede door W. Glasbergen — I.P.P.-publicatie 99 — N.V. Noord-Holl. Uitgevers Mij. — Amsterdam, 1966.

Overdruk jaarboek der Kon. Nederl. Academie van Wetenschappen 1965—1966.

„Een najaarsdag in 42 n. Chr. bij de Rijnmond. Een groot bivak van leren tenten, klapperend in de wind, als achtergrond voor een plotselinge intense bedrijvigheid in deze schaars bevolkte woestenij. Een zandplaatachtig terrein op de zuidelijke oeverwal, bij een oversteekplaats door de rivier, was door de commandant van een cohorte hulptroepen — de Cohors III Gallorum — uitgekozen voor het opslaan van een winterkwartier.”

Zo vangt de boeiende rede aan, die prof. dr. W. Glasbergen op 26 maart 1966 hield voor de beide afdelingen der Kon. Nederl. Academie van Wetenschappen. Hij beschrijft verder de opbouw en indeling van het eerste castellum te Valkenburg (Z.H.), waar in enkele weken tijds een zandplaat aan de Rijn werd herschapen in een complete legerplaats, met behulp van materialen die de omgeving opleverde.

„Dankzij zijn onvoldoende kennis (van de bevelhebber) van de waterstaatkundige toestand, bleef de gehele basis van een Romeins hout-aarde-castellum uit de eerste jaren van de regering van keizer Claudius tot in alle details in de met water doortrokken Hollandse bodem bewaard.”

De datering van 42 na Chr. wordt mede ontleend aan een dendrochronologisch onderzoek van de gebruikte stammetjes onder de wal.

De naam van de legereenheid die hier aan het werk was, komt tweemaal voor op gevonden houten schijftabletten (*tabulae ceratae*) als: C(o)HOR(tis) III GALLOR(um) en C III GALLORVM, terwijl ook de naam van de legerarts: ALBANO MIIDICO daar wordt genoemd.

Onder de vele interessante beschouwingen die spreker naar voren brengt, treft ons vooral ook de trits: Vechten - Valkenburg - Velsen.

De Cohors III Gallorum moet van Vechten naar de Rijnmond zijn gedirigeerd. Mogelijk reeds in het jaar 40 werd bij Velsen een militaire basis ingericht, vrij zeker met aanlegsteigers. Ook deze plaats moet een rol hebben gespeeld bij de al onder Caligula aangevangen voorbereidingen voor de expeditie naar Brittannië.

„Wellicht zijn de te Valkenburg en Velsen gestationeerde troepen er regelrecht uit het Rijnland heen gecommandeerd.”

Niet ver van Assendelft werd Italiaans *terra sigillata* aangetroffen uit de eerste regeringsjaren van Tiberius (14—37 na Chr.).

De geleerde spreker eindigde zijn met lichtbeelden geïllustreerde rede met:

„Medewerking verleende ook Fortuna. In 1962 is zij ons verschenen — bijna *ex machina*, in dit geval de bak van de dragline — in de vorm van een 2e eeuwse bronzen statuette van Isis Fortuna *). Dat zij bij de voortzetting der opgravingen ons de rug niet toekere!”

H. J. C.

*) Zie ook Whm. XIII, 5, 1964: p. 122—123.

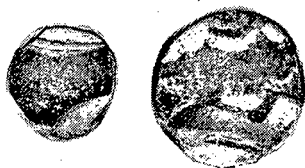

Fig. 14

In aanvulling op het vondstbericht van de heer D. van Deelen (Wh. XV, 1966, p. 147 en p. 166) kan ik mededelen, dat ik tijdens mijn bezoek aan de vindplaats op 24 augustus 1966 in het tracé van de derde zijweg links van de Cieweg, als men van de Dorpsstraat van Castricum afkomt, als losse vondst een speelschijfje gesneden uit een versierde kom van oost Gallische terra sigillata (Dr. 37) heb aangetroffen. Het stuk (dm.: 2 cm; dikte 0,8 cm) vertoont aan de voorzijde resten van een eierlijst en mogelijk een of ander springend beestje.

Aangezien de grond op deze plaats net tot de Germaanse woonlaag was afgegraven (ca. 50 cm — M.V.), besloten de heer C. Neeft en ik de volgende dag hier een klein vlak te maken. Hierin werd een tweede maar kleiner en onversierd terra sigillata speelschijfje gevonden. Even als bij het vorige exemplaar was de achterzijde zo sterk afgesleten, dat de glanzende helder rode laag geheel verdwenen was.

Dit verschijnsel en het feit, dat dergelijke steentjes veelvuldig in nederzettingen voorkomen, pleiten tegen de opvatting o.a. door de heer H. J. Calkoen (Wh. VII, 1958, p. 123) verdedigd, dat het hier mogelijk een imitatie van de uit de Romeins-Griekse wereld bekende grafobool zou betreffen *).

Aandacht verdient ook de datering van deze stukken, enerzijds zoveel later dan die van het Romeinse materiaal uit de zuidelijker gelegen vindplaatsen Krommenie, Assendelft en Velsen, die misschien alle verband houden met Romeinse militaire activiteiten in dit gebied, en anderzijds zo goed in overeenstemming met het import aardewerk in noordelijker inheemse nederzettingen, als Schagen en Eenigenburg, en de Groningse en Friese terpen, waar de sigillatahandel begonnen onder Domitianus in de laatste helft van de 2e eeuw een grote omvang aanneemt (Cf. W. Glasbergen, Terra Sigillata uit de provincie Groningen, *J.V.T.* 25—27, 1941/4 (1948), p. 355 sq.; en W.A. van Es, De Romeinse muntvondsten uit de drie noordelijke provincies, 1960, p. 49).

Aan grondsporen leverde ons vlak alleen een greppel op, die vrijwel parallel lopend aan de genoemde zijweg over circa 15 m te volgen was. Hieruit kwam een scherv van kartelrandig aardewerk en een fragment van een ronde netverzwaring.

Amsterdam.

J. K. Haalebos.

* Deze opvatting is in het bedoelde art. (Whm., 11—12, p. 123, 1958) niet door H. J. Calkoen verdedigd, maar eenvoudig vermeld als een interessante veronderstelling van Paul Darche, in zijn artikel over het grafveld van Bavay (N.-Fr.).

Red.

Fig. 15.

„TOON MIJ UW JAS EN IK ZAL U ZEGGEN WIE GIJ ZIJT !”

A. van Dorp vond in P. van Dorp's grond
 Een deel van een kasteel in zijn kas.
 Dus kwam graag bij de Gaag
 Werkgroep den Haag
 (zonder jas) hieraan te pas.
 Stuurman en Keizer werden wat wijzer
 Na een bezoek van C. Hoek.
 Waar Gaag en Kene zich gaan verenigen,
 Ligt een heel kasteel nog onder 't glas!

(zie vondstbericht *Schipluiden*)

REACTIES VAN LEZERS

Naar aanleiding van het voorwoord in *Westerheem* XV, 6, schrijft prof. dr. J. Q. van Regteren Altena ons het volgende:

„In 1922 logeerde ik bij de burgemeester van Tuoro, een dorp dat aan het Trasimeense meer ligt. Men had blijkbaar reeds in de 19e eeuw gezocht naar overblijfselen van het verslagen Romeinse leger, maar nauwelijks iets gevonden, een paar helmen en een zwaard, geloof ik. Maar er was in de nabijheid een plaats of bosje, dat de naam „sanguineto” droeg en waarvan men veronderstelde, dat het een herinnering aan het bloedbad in zijn naam bewaarde. Ik ben benieuwd of het in de nabijheid van de nieuwe vindplaats lag.”

Wij danken prof. dr. van Regteren Altena voor deze aanvulling!

Red.

In „*Westerheem* ” XV, 4, pag. 112 wordt een schrijven van prof. dr. J. Breuer te Woluwe-Brussel aangehaald, waarin gevraagd wordt naar de oudere bron op welke het in genoemd schrijven vermelde

franse citaat teruggaat. De heer Wynia wist deze bron als volgt aan te wijzen.

„Antiquitates Neomagenses sive notitia rarissimarum rerum antiquarum, quas in veteri Batavorum Oppido studiose comparavit Johannes Smetius, pater et filius.

Noviomagi Batavorum, 1678.”

vermeldt op pag. 116:

Rectus hic fuit XIII Februarii A. (ad occidentem oppidi, in margine fossae Urbicae, eo loco, qui Pes Romanus hodieque audit) Sarcophagus ex topho, pedes circiter quatuor longus, (. . .) Speculum adhaec chalybeum, cuius diameter pollices quinque habebat, pars aversa leviter concavata, deargentata varia parerga habet.

Van genoemd werk verscheen in 1785 van de hand van J. L. in d Betouw te Nijmegen een uitgebreide bewerking in de landstaal:

„Chronijk van de stad der Batavieren, waar in, nevens de beschrijving van NIJMEGEN, de eerste oorsprong van deeze landen, de grijze oudheid dezer stad, de voortreffelijkheid van haare vrijheden en voorrechten, en de gedenkwaardigste gebeurtenissen, van de vroegste tijden af, kortelijk aangetoond worden door

Johannes Smetius

Uit de eigenhandige aantekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare MDCCLXXXIV.”

Daarin lezen wij:

1645. Den 13 Februarii is aan de west zijde van de Stad op de kant van de Stads gragt, ter plaatse, welke hedendaags nog de Roomsche Voet genoemd word, behalven eene meenigte andere oudheden, een Grafsteede van duifsteen opgegraven, omtrent vier voeten lang, waar bij vier glaze Vlesschen nevens malkanderen stonden, drie aan de zijde en een aan de voeten, van welken twee op de grond geletterd waren: Een was boven de helft vol zouagtig nat, toen, door de beweeging en inwerping der aarde, wel troebel en ontroerd, dog na weinige dagen geheel zuiver en klaar geworden. In deeze doodkist werden gevonden een vergulde bagge in de gedaante van een hart; een Lamp van pot-aarde, en een staale Spiegel, wiens rechte diameter vijf Romeinsche duimen groot was, en wiens keerzijde een weinig was uitgehold en verzilverd: Daarenboven twee glaze Vlesschen met enge buiken en lange halzen, waar van eene in zich hadde aschagtige, en de andere rosagtige stof, misschien overblijfsels van opo balsamum, nevens nog eenige andere kleinigheden.

NOGMAALS HET VROONLOOD

Dr. J. M. G. van der Poel te Wageningen, onze lezers welbekend, schrijft het volgende:

„Het Stedelijk Museum „de Lakenhal” te Leiden bezit een aantal loden penningen, die mij sterk doen denken aan uw exemplaar. Deze Leidse penningen, daterend uit de 19e eeuw, werden terhand gesteld aan diegenen die vergunning hadden om in de vroomwateren te vissen.”

En verder, in een tweede schrijven na lezing van Whm. XV, 6:

„Ik kan het bericht in zoverre aanvullen, dat de vroomloden van „de Lakenhal” op de hoogste étage van het museum aan het boven einde van een trap die vermoedelijk naar een zolder leidt, in een vitrine hangen.”

Wij zijn dr. van der Poel dankbaar voor deze mededeling en zullen zeker eens in Leiden gaan kijken.

Red.

Naar aanleiding van de interessante ontdekking van mej. G. Bloemsma in Westerheem, december 1966, blz. 172—173, is het wellicht interessant ook op het volgende de aandacht te vestigen: In de „Keuren en orders op de Visscherijen der Stad Leiden, zoo in de Vroonen als elders” uit 1809 en ook in een vroegere uitgave van 1722, wordt gesproken over een vroonlood. Artikel VIII zegt namelijk: „Niemand zal in de Vroonwateren met eenig vistuig, 't zij zegens, fuiken, schakels, vluuwen of ander behoorlijk want, mogen visschen, voor en aleer 't zelve bij den Vroonmeester zal zijn gezien, gemeten en gemerkt met een aanhangend lood, hebbende aan de eene zijde het Wapen van de Stad en aan de andere zijde dat van den Vroonmeester”.

In mijn bezit zijn twee ronde loden penningen met een middellijn van 36 mm, aan de ene zijde met het Leidse wapen, gehouden door twee leeuwen en het omschrift „STADS-VROONWATEREN” en aan de keerzijde „SCHAKE | LAARS”, met hiertussen een ingekrast Romeins getal, op de ene penning XI en op de andere XXVI. Deze loden penningen bestaan ook met op de keerzijde „DOBBE | RAARS”, „VLOUWERS”, „ZEGENAARS”, „FUIKERS” en „PLEMPERS”, volgens de voorwerpen catalogus van het Stedelijk Museum de Lakenhal te Leiden (uitgave 1924) nrs 598—609.

Volgens deze catalogus werden deze penningen verstrekt aan personen die vergunning hadden om met schakels, of op andere wijze, te vissen in de vroonwateren.

De Lakenhal bezit ook een dergelijke penning in het vierkant (nr. 593) en uit de jaren 1861 en 1862 heeft men nog eivormige en vierkante loden plaatjes met het wapen van Leiden en opschrift „STADSVROONWATEREN”.

Er is dus nogal wat verscheidenheid geweest:

1. penningen die aan goedgekeurde netten bevestigd werden, volgens de keuren, en waarvan mij geen exemplaar bekend is.
2. de door F. Pel te Haarlem gevonden penning, die volgens de gegevens van mej. Bloemsma aan het schip werd bevestigd.
3. penningen die waarschijnlijk veelvuldiger voorkomen, waarvan er althans verschillende bewaard zijn, die aan personen met visvergunning werden uitgereikt.

Haarlem.

A. G. van der Steur.

OUDE VONDSTBERICHTEN

OPHEUSDEN

„Bij het graven voor klei op grond binnen den dijk zijn toevalliger wijze aan het licht gekomen: een prachtig mooie gouden munt van Gratianus (375—383 n. Chr.) en verder eenige zilveren denarii, o.a. van keizer Hadrianus, Antoninus Pius en keizerin Faustina. Deze munten zijn alle zeer afgesleten. Ook zag ik nog twee bronzen haarnaalden met mooi bewerkte knoppen. — Het meest interessante voorwerp van deze vondst is zeker wel een bronzen scheermes dat ik voor vóór-historisch houd. De aarden pot, waar ik nog een onderzoek naar instelde is geheel zoek geraakt. De voorwerpen zijn in verschillende handen terecht gekomen.”

R. Jesse, in Bulletin Oudh. Bond, 2de serie 4de jaargang, 1911. Bovenstaand bericht blijkt niet te zijn opgenomen in A. W. Byvanck, Excerpta Romana III.

dB

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H. J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op lokaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheem.

ALBLASSERWAARD EN VIJFHERENLANDEN (Z.H.)

Door de werkgroep Lek- en Merwestreek zijn de laatste tientallen prehistorische bewoningssporen ontdekt bij het onderzoek op de verlande stroomruggen in de Alblasserwaard en Vijfherenlanden. In de polder Molenaarsgraaf werden op enkele naast elkaar gelegen percelen weiland een drietal proefkuilen gegraven, die bewerkt vuursteen en bekeraardewerk opleverden. Dit was voor het R.M. van Oudheden en het Inst. voor Prehistorie, beide te Leiden, aanleiding om aldaar een opgraving te doen. Drs. L. P. Louwe Kooijmans, conservator van genoemd museum, die hierbij de leiding had, geeft in het Nieuws-bull. K.N.O.B. hiervan een verslag (zie Molenaarsgraaf).

Werkgroep Lek- en Merwestreek, dec. '66 (H. A. de Kok)

AMSTERDAM (N.H.)

Tijdens de restauratie van de Oude Kerk werd het bodemonderzoek voortgezet in de omgeving van het grote orgel. Werkputten werden gegraven in de zuiderzijbeuk — ter hoogte van de Lijsbeth Gavenkapel — en in de eerste travee van het middenschip, resp. werkput 1 en 2. In put 1 werd de hoeksteunbeer en de eerste travee van de bakstenen voorganger van de Oude Kerk blootgelegd (periode I). Bovendien een deel van de z. muur van dezelfde w. aanbouw (periode II), die in 1960 bij de ontgraving van de noordmuur van de oudste kerk was ontdekt. Beide muurfundamenten van kloostermoppen, (form. resp. $30/29 \times 15/14 \times 7$ en $27 \times 13 \times 7$ cm) zijn 1,30 m breed. De aanbouw sluit met een kleine buitenwaarts verspringing op de hoeksteunbeer aan. Deze aanbouw zou kunnen samenhangen met de aanleg van de oudste toren van de kerk, waarvan de kern — met dezelfde steenformaten — nog aanwezig is in de tegenwoordige toren, die in 1565 en 1747 ingrijpend is vernieuwd. Aanbouw en toren hebben bovendien een van de eerste kerk afwijkende, doch zuiverder met de huidige kompasrichting overeenkomende oriëntatie. De aanzet van een 1 m brede gevelmuur was nog aanwezig tegenover de hoeksteunbeer aan de binnenzijde van de funderingsmuur van periode I.

Tot en met de houtfundering is deze gevelmuur totaal uitbroken. In werkput 2 werd alleen een klein gedeelte van een puinspoor aangesneden, dat — gezien de ligging — nog van deze sloop getuigt. Reeds ten behoeve van het maken van de (toren)-aanbouw, moet de oorspronkelijke gevelmuur zijn neergehaald. De sloop van de gehele fundering werd eerst noodzakelijk bij de verbouwing van de twee-periodenkerk tot hallenkerk in de loop van de 14e eeuw (na 1370?). Er moest

toen plaats worden gemaakt voor de breed uitgemetstelde voet (4×4 m) van de voorste zuil van het middenschip (zuil nr. 27). Ook naar deze fundering van de hallenkerk werd een onderzoek ingesteld. De constructie van de houten roosters en diverse onderheiningen der genoemde fundamenteën weken niet af van wat bij vorige onderzoeken bekend is geworden. Het zojuist afgesloten onderzoek geeft geen aanleiding terug te komen op de in het Jaarboek v.h. Genootsch. Amstelodamum gegeven dateringen: periode I, XIII d, periode II, ca. 1300, noch deze nader te preciseren, daar ook ditmaal geen betrouwbaar archeologisch materiaal, afgezien van het steenformaat, werd gevonden. Wel staat thans volkomen vast, dat de baksteenkerk periode I 16 m breed is geweest, d.w.z. drieschepig. Geen zaalkerk dus, doch naar alle waarschijnlijkheid een 45 m lange pseudobasiliek. Enige fundering voor een zuilengalerij voor het middenschip van deze basiliek is echter nog niet gevonden. Het onderzoek wordt in de komende jaren voortgezet.

Nieuws-bull. K.N.O.B., 1 jan. '67
I.P.P. Amsterdam (H. H. van Regteren Altena)

Door de „graafkern” van de werkgroep Amsterdam e.o., werd in het begin van 1965 een onderzoek ingesteld op het terrein Jodenbreestraat 54. Er werden drie plavuizenvloertjes aangetroffen. Het diepst liggende was samengesteld uit plavisjes van $11,5 \times 11,5 \times 2$ cm. Op het binnenplaatsje was dit verzakt, en werd een zandlaag aangebracht en hierop een nieuw vloertje met plavuizen van $21 \times 21 \times 2$ cm. Tenslotte kwam hierboven op een nieuw laagje zand een vloer met tegels $21,5 \times 21,5 \times 3$ cm. Merkwaardig was, dat onder deze laatste een dunne, groenachtige glasplaat werd aangetroffen, compleet, maar in gruzelementen. Op de binnenplaats bevond zich een ronde, gemetselde waterput, met zware loden pijp met diam. 6,3 cm. Deze put stond op twee houten vaten. Het puin werd tot dicht bij de bodem opgeruimd, maar 's avonds hebben onbevoegden de rest geruimd, waarbij mogelijk interessante scherven heren derwaarts werden gegooid. Ook werd gespeurd op de dijk naar Marken, waar veel M.E. scherven zouden voorkomen. Dit was inderdaad het geval, maar het materiaal bleek van elders aangevoerd.

Uit „het Profiel” van de A.W.N.-werkgroep Amsterdam e.o.,
nr. 22, jan. 1967

ANDEREN, gem. Anlo (Dr.)

In de omtrek van Anderen zijn twee vindplaatsen van het Tjongerien ontdekt. Eén van de beide vindplaatsen heeft een rijke collectie artefacten opgeleverd. Het is de bedoeling op beide plaatsen t.z.t. een onderzoek in te stellen.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 11-12, nov.-dec. '66
B.A.I. Groningen (J. D. van der Waals)

BORNWERD, gem. Westdongeradeel (Fr.)

In het cunet van de weg Dokkum—Holwerd werden ter hoogte van de terp Bornwerd enkele zandopduikingen geconstateerd. Waar deze zo hoog waren, dat ook het veen dat elders in dit gebied onder de klei voorkomt ontbrak, vertoonden zij sporen van bewoning: akkerland met daarin vuurstenen werktuigen (vnl. schrabbers) en enkele aardewerkscherven.

Deze bewoningsresten, vermoedelijk daterend uit de Bronstijd, kunnen in verband gebracht worden met het urnenveld dat

door Van Giffen in het begin dezer eeuw in de zandondergrond van Bornwerd's terp werd aangetroffen. Van het urnenmateriaal, dat lange tijd zoek is geweest, werd onlangs in het Fries Museum een groot bodemfragment terug gevonden.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67
B.A.I. Groningen (H. T. Waterbolck)

CUIJK (N.Br.)

In nov. en dec. '66 heeft de R.O.B. een onderzoek ingesteld op twee terreinen, gelegen tussen Grotestraat en Kerkstraat. Dit betrof twee tuinen en het w.o. lopende deel van het trottoir van het tegenover de pastorie van de St. Martinuskerk gelegen parkeerterrein. Voornaamste doel: de w. begrenzing van het vroeg-Romeinse en die van het laat-Romeinse castellum op te sporen (zie ook Whm. XV, p. 138 e.v.). De resultaten hebben een aantal eerder geuite vermoedens bevestigd.

1. In de tuin-Smits zijn sporen ontdekt van twee, naar het schijnt parallelle, n.z. lopende spitsgrachten, op onderlinge afstand van ca. 13 m. Ofschoon geen dateerbare vondsten aan het licht kwamen, moet men wel aannemen dat deze grachten behoord hebben tot het laat-Romeinse castellum. De westelijke bleek te zijn uitgegraven in de vulling van een oudere, veel bredere gracht, waarschijnlijk eveneens n.z. verlopend. Bodem en breedte ervan konden niet bepaald worden. De scherven uit de vulling van de oudste gracht dateren uit de 1ste eeuw na Chr. Deze gracht moet deel hebben uitgemaakt van de w. begrenzing van het vroeg-Rom. castellum. Overigens kan men zich afvragen of zij overeenkomt met de 9—9,60 m brede, w.o. gerichte gracht, die voorheen ontdekt is ten o. van de kerk en in de vulling waarvan twee smalle — eveneens bij het vroeg-Rom. castellum behorende — grachten zijn uitgegraven. Ook is echter mogelijk, dat de thans gevonden 1ste eeuwse gracht de binnenste of de o. is van een tweetal parallelle grachten.

2. Op het tweede terrein (trottoir en tuin-Bergmann) is o.a. een spoor van een n.z. lopende spitsgracht gevonden, dat aan de zuidzijde een bocht in z.o. richting vertoonde. Dit heeft betrekking op de binnenste 4e eeuwse gracht aan de w.-zijde van het laat-Rom. castellum, die na in o. richting omgebogen te zijn, ter plaatse van de n. helft van de kerk in de richting van de Maas heeft gelopen.

Meer naar het oosten zijn op hetzelfde terrein overblijfselen gevonden van een lange, uitgebroken n.z. gerichte muur, met aan het einde aansluitend, naar o. en w. lopend muurwerk. Oostelijk en parallel daarmee, op een afstand van ca. 2 m, bevonden zich resten van een drietal stiepen, waarschijnlijk de fundamenteën van pijlers of zuilen. Vermoedelijk behoort dit alles tot een gebouw uit de midden-Rom. „burgerlijke” periode (2de—3de eeuw). Een verrassing vormde het ontbreken van ieder spoor van de z.w., waarschijnlijk ronde hoektoren van het laat-Rom. castellum. Men mag wel aannemen dat deze toren, evenals het aansluitende z. deel van de w. muur van het castellum, in de na-Rom. tijd door diepe vergravingen totaal is verdwenen.

In de ondergrond van het trottoir zijn nog twee w.o. gerichte prehistorische grafkuilen ontdekt. In het ene (afm. 1,60 × 1,10 m) zijn sporen aangetroffen van een rechthoekig kistje (ca. 85 × 48 cm), dat zeker 15 cm hoog is geweest; een enkel scherfje uit de kuilvulling is vermoedelijk van klokbekeeraarde-

werk. In het tweede graf ($1,50 \times 1$ m) is een licht geelbruine „Veluwse" klokbeke gevonden (hoog: 12,1 cm, diam. opening 10,6—10,1 cm), type II 1 d-e.

In geen van de graven — zeer waarschijnlijk uit het laat-Neolithicum — zijn sporen van een lijk (silhouet) aangetroffen.

Nieuws-bull. KN.O.B., afl. 1, jan. '67.
Instituut Oude Geschiedenis en Archeologie, Nijmegen
(J. E. Bogaers)

EDE (Gld.)

Aan de rand van een zandafgraving werden, in verplaatste grond honderden aardewerkscherven gevonden, w.o. randstukken van tenminste 12 verschillende potten. Verscheidene hiervan vertonen een versiering met spatel- of vingertopindrukken en lijnornament; enkele stukken zijn grijszwart gesmoord en zeker de helft stamt van besmeten vaatwerk. De klei is gemagerd met steengruis, grof zand en ook wel organische bestanddelen. Terplaatse lag een grote hoeveelheid slakken, vermoedelijk zowel van brons als ijzer, houtskoolpartikels en veel asresten. Van de oorspronkelijke vindplaats is door de zandafgraving niets meer te achterhalen. De plaats waar deze vondsten zijn gedaan is intussen ook alweer door bulldozers vernietigd. Zij lag op de Doesburgerheide, 300 m van de „Hunenberg" en ca. 800 m van de „Hessenweg".

Een heuvelrug, die aanvankelijk midden in de afgraving begon, zet zich nog voort tot ± 20 m in het bos. Boeren in de omgeving hebben volgens hun verhalen op hun landerijen urnen gevonden. De heer Reusink, correspondent R.O.B. te Leersum, meent dat de vondsten tot de late Bronstijd—vroeg IJzertijd kunnen behoren. Door de R.O.B. is gezocht naar een smeltoven, maar deze moet door de afgravingen verdwenen zijn; daar acht men bewoning waarschijnlijk. Er is op deze plek nooit eerder gezocht, maar enige mogelijkheid tot onderzoek bestaat op-nieuw, als de bomen op de heuvelrug, aan de rand van afgraving gerooid zullen zijn.

Mededeling van mevr. L. Jonkers Bonsma, Schaapweg 101 b,
Ede (dec. '66)

EMMERHOUT, gem. Emmen (Dr.)

Bij aanleg van rioleringen en wegen in het uitbreidingsplan Emmerhout, kon bij ontsluitingen in een geaccidenteerd terrein (z.o. hoek Emmerdennen) de uitgestrektheid en de aard van een fossiel bodemprofiel, opnieuw worden nagegaan. Wij hebben hier te maken met een complex oud akkerland, dat waarschijnlijk in de late Bronstijd het slachtoffer werd van verstuiwing; plaatselijk is het dientengevolge verdwenen, maar over een grote uitgestrektheid is het door overstuiving bewaard gebleven. De gevonden scherven dateren het akkerland in de late Bronstijd. Het vermoeden dat wij hier met Celtic fields te maken zouden hebben, zoals die in de buurt op luchtfoto's in grote uitgestrektheid zichtbaar zijn, bleek echter niet juist; nergens konden de karakteristieke wallen worden vastgesteld. Plaatselijk verdicht zich het oude akkerland tot een dunne zwart-humeuze houtskool- en schervenrijke laag; dan hebben wij met een erbij behorende nederzetting te maken. Een voorlopig onderzoek bracht een volledige (lengte ca. 30 m) en een gedeeltelijke hulsplattegrond van het type Elp-Angelslo aan het licht, waarbij voor het eerst — dankzij de overstuiving — ook het oorspronkelijk woonvlak kon worden onderzocht.

Terplaatse zijn tenminste nog twee huisplattegronden aanwezig, die in 1967 onderzocht zullen worden. Dan zullen ook nadere, aanvullende gegevens betreffende de bronstijthuizen (aard v. d. wanden, plaats v. d. haard) volgen. Dat het betreffende gebied reeds eerder bewoond was, wordt bevestigd door „nederzettingsceramik” van de Trechterbekercultuur (o.a. bakplaatfragmenten) en door de vondst van een vroege Standvoetbeker (Glasbergen, type 1a) in een kuil onder het akkerland.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1 jan. '67
B.A.I. Groningen (J. D. van der Waals)

FOUDGUM, gem. Westdongeradeel (Fr.)

Dezer dagen werd voorlopig afgesloten het onderzoek van het door de nieuwe weg Dokkum-Holwerd aangetaste deel van de terp Foudgum. Bij de laagsgewijze verdieping, kwamen sporen voor den dag van huizen, putten e.d., daterend uit de Middeleeuwen, blijkens het voorkomen van kogelpotten. De huisfragmenten met van zoden gestapelde wanden, komen geheel overeen met die welke door van Giffen zijn gevonden bij Leens (Tuinster Wierden). De onderste lagen van het opgegraven gedeelte dateren uit de Karolingische tijd. De ondergrond bestond uit op natuurlijke wijze dichtgeslibde kreken en gegraven kuilen met vondsten uit de Romeinse tijd. Uit de studie van profielen opzij van het wegcunet bleek dat onze opgraving zich bevonden had juist aan de voet van de in Romeinse tijd reeds tot 2,60 m hoogte gegroeide terp. Tussen ca. 200 en 800 na Chr. lijkt de terp echter practisch niet gegroeid te zijn, hetgeen met de, ook uit de kreekvorming en overslibbing blijkende ongunstige omstandigheden in verband gebracht kan worden. Dat de bewoning echter geheel verdwenen was, is niet waar-schijnlijk.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67
B.A.I. Groningen (H. T. Waterbolke)

HALVE MIJL, gem. Veldhoven (N.Br.)

Terplaatse werd een proefgraving verricht (12,5 × 10 m). Gevonden werden 608 meest kleine aardewerkscherven (gepolijst, verschaald met kwarts- en aardewerkgruis), 76 vuursteenfragmenten (o.a. bijlfragmenten, schrabbers, een klopsteen en een boortje) en 5 stukken bewerkt natuursteen, kennelijk behorende tot de Vlaardingen-cultuur. Door recente beploeging ontbraken grondsporen. Slechts op een strook van ± 1 m breed kon het oude oppervlak worden vastgesteld. De vondsten kwamen vooral voor in een donkere band in de B-horizont, 15—20-cm onder het oppervlak van genoemde beploeging.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67
I.P.P. Amsterdam (B. L. van Beek)

HAMWEG - LAGELAND (Gr.)

Dankzij de medewerking van de heer H. Duursma te Slochteren blijkt, dat in 1948, bij het graven van een sloot op een perceel bouwland aan de Luddeweesterweg, bij de boerderij Lagelandsterweg 1, gem. Slochteren, een gawe pot is gevonden van omstreeks het begin onzer jaartelling (dat. drs. W. A. van Es). De pot is donkergrijs, hoog 21 cm, grootste breedte 27 cm en heeft een vlakke bodem. De bovenrand is met vingervindrucken versierd. Hij lag op een diepte van ± 1.25 m onder het maaiveld in een veenlaag, die bedekt is met een ± 80 cm dikke laag zware klei.

Rijswijk, dec. '66, (J. K. de Cock)

Ten z. van het Medemblikker Tolhuis werd wederom een groot oppervlak onderzocht, ditmaal op het land achter huisnummer Streekweg 66 (vindpl. F.). Het onderzoek begon in juli '66 en gaat nog voort, onder auspiciën van de Archeol. Werkgroep „Westfriesland”. Een oppervlak van 1800 m² is opgegraven. Hierbij kwam een onverwachte hoeveelheid prehistorische grondsporen aan het licht, die te verdelen zijn in 4 fasen.

1. Enkele sloten met lichtgrijze vulling; wellicht horen hierbij enige paalgaten.

2. Een zeer groot aantal voornamelijk zuiver cirkelvormige greppels met twee of veel meer onderbrekingen; een afgerond rechth. greppel met een opening aan een smalle kant en twee à vier maal een variant van de sleutelgatvormige greppel, in de vorm van een „8” zonder tussenschot. Ongetwijfeld betreft het hier een eerste kringgreep (urnen)veld van de Nederlandse kleistreken, analoog aan die van de hoge gronden in Nederland, Duitsland en België, echter de (daar ook optredende) vorm zonder urnen en crematies. Reeds eerder (in '64) waren aanduidingen van kringgreep(urnen)velden gevonden te Zwaagdijk en Hoogkarspel, vindpl. E. De vullingen van de kringgreppels van vindpl. F bevatten geen daterende vondsten. (Zie ook foto fig. 52 in Whm. XV, 5, p. 146.)

3. De eventueel aanwezige, blijkens de talrijke oversnijdingen wel zeer lage heuveltjes van het grafveld en de (reeds opgevlude) kringgreppels zijn in een akkerland veranderd, dat met het eergetouw bewerkt is in loodrecht op elkaar staande richtingen. Over het gehele onderzochte oppervlak komen deze voor.

4. Door deze ploegvoren snijden enkele sloten met donkere vulling heen, die veel nederzettings-afval bevatten. Het aardewerk hierin onderscheidt zich niet van vindpl. D. Op een in het centrum doorboorde aarden schijf is aan weerskanten een korte rechte groef getrokken op de plaats waar men die bij een uit planken samengesteld houten wiel zou verwachten — vermoedelijk is het een model hiervan. Tot deze fase behoort ook een (minstens) 14,5 m lange rij van 8 staanderparen van een huis (de wandpaaltjes zijn niet terug gevonden). De staanders staan, dwars gemeten 2,8 m uit elkaar. Voorts een drietal kringgreppen met dezelfde vulling.

Aldus ziet men op vindpl. F het beurtelings over elkaar heen-schuiven van dorp, akkers en dodenakker uit de late Bronstijd (en vroege IJzertijd?) zich aftekenen. Het in '66 opgegraven terrein is slechts een fractie van het gehele prehistorische nederzettingareaal in het z.w. van de gemeente Hoogkarspel. De ligging van de vindplaatsen E en F en de mededeling dat bij het egaliseren van een weiland ten n.w. daarvan kringen zijn opgemerkt, suggereren dat het kringgreep(urnen)veld minstens een oppervlak besloeg van 50 × 300 m. De scherf-vondsten op reeds geëgaliseerde percelen en de bobbeligheid van de nog niet vlak gemaakte velden doen bovendien vermoeden, dat het min of meer aaneengesloten nederzettingsgebied zelfs 20 ha (of een veelvoud daarvan) bedragen heeft. De laatste, nog niet geëgaliseerde graspercelen van dit areaal verdwijnen zienderogen (ca. 5 ha per jaar) in verband met de bloembollen-cultuur.

Tenslotte vermelden wij nog dat aan het huidige opstreckende slotensysteem een oudere (eveneens middeleeuwse) verkaveling vooraf ging; het lijkt of vrij kleine percelen werden begrensd door sloten diagonaal ten opzichte van de tegenwoordige (men

vergelijke de richting van De Horn te Lutjebroek). Het scherpenmateriaal uit de vulling van sloten van het opstreckende systeem dateert uit de 12e—13e eeuw A.D. Een verslag van de opgravingsresultaten zal verschijnen in „West-Frieslands Oud en Nieuw”, 1967.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67
I.P.P. Amsterdam (J. H. Bakker en W. H. Metz)

KOOTWIJKERZAND, gem. Barneveld (Gld.)

In sept en okt. '66 werd een tweede proefonderzoek ingesteld naar een vroeg-middeleeuwse nederzetting, waarvan in 1965 een klein onderdeel werd opgegraven. Het onderzoek had ditmaal uitsluitend het karakter van een kartering. Waar een geringe hoogte der opstuivingen dit toeliet, werd met een kleine graafmachine een net van zoeksleuven getrokken, dat aansloot op de eerdere opgraving, sleuven van 1,50 m breed en 600 m lang.

Op deze wijze werd een gebied van ca. 8 ha verkend. Daarbinnen werden de nederzettingssporen — grotendeels overdekt door oud, half uitgestoven bouwland — over een areaal van ca. 2 ha vervolgd. Zij maken de indruk tot een aaneengesloten complex te behoren. In de zoeksleuven werden aangetroffen de (reeds bekende) grondsporen van in het algemeen n—z.o.—w en n.n.o.—z.z.w./o.z.o.—w.n.w., met afgeronde hoeken verlopen-de standgreppels van omheiningen, paalgaten van huizen e.d. en — in totaal thans negen — hutkommen. De aardewerkscherven bestonden weer merendeels uit kogelpotmateriaal en geïmporteerde ceramiek (Mayen, Badorf), uit de 8ste en 9e eeuw. Nieuw en zeer belangwekkend was de ontdekking — tussen de nederzettingssporen! — van twee georiënteerde inhumatiegraven, waarvan de stratigrafische ligging t.o.v. de nederzetting nog niet nauwkeurig is bepaald. Een der beide graven vertoonde duidelijke blijken van plundering (in niet recente tijd). Een der sleuven werd in westelijke richting door getrokken naar een eveneens in 1965 ontdekte en nadien door de R.O.B. verkende vindplaats van inheems materiaal uit de Romeinse Keizertijd. Deze bevindt zich op een afstand van 100 m van het meest noordelijk geconstateerde punt van de vroeg-middeleeuwse nederzetting.

Hier werden thans een drietal kuilen en twee elkander onder een schuine hoek kruisende standgreppels aangetroffen, afgedekt door dezelfde akkerlaag van de M.E. nederzetting. Zowel in deze akkerlaag als in één der genoemde kuilen werd een groot aantal scherven van inheems, met de hand gevormd aardewerk gevonden, in de kuil tezamen met Romeinse import uit de 2e eeuw (wandfragment gevernist kommetje met rouletteversiering). Tenslotte werden enige proefvlakken gemaakt op plaatsen in het Kootwijkerzand, waar bij diverse verkenningen aardewerk uit de IJzertijd en de Middeleeuwen was verzameld (jongste materiaal: Pingsdorf en Andenne). Deze onderzoekjes leverden echter nog geen grondsporen op. Aan gezien het uitsluitend te doen was om de uitgestrektheid van de M.E. nederzetting enigermate te bepalen, werd met opzet geen der blootgelegde grondsporen nader onderzocht.

Het ligt in de bedoeling, zo spoedig mogelijk tot een systematisch onderzoek van de gehele nederzetting over te gaan. Evenals in '65 stond dit proefonderzoek onder auspiciën van de Gelderse Archeologische Stichting en geschiedde het in nauwe samenwerking met Staatsbosbeheer (Houtvesterij Arn-

hem-west), dat te zelfder tijd de korstmosvegetaties in het stuifzand karteerde.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 11-12, nov.-dec '66
I. P. P. Amsterdam (H. H. van Regteren Altena)

LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA (N.B.)

De werkgroep A.W.N. „Lek- en Merwestreek” is in de afgelopen herfst begonnen met een oppervlakteonderzoek in het Land van Heusden en Altena. Mede met het doel om aldaar wonende leden de eerste beginselen van terreinkennis en het determineren van aardewerk bij te brengen, werden allereerst de door wijlen de heer H. Voogd uit Rijswijk (N.B.) opgegeven Romeinse woonplaatsen bezocht. (zie hierover: Whm. IV, 10-12, p. 86 e.v. - pl. XVIII en XIX). Inmiddels is van diverse van deze vindplaatsen Romeins en vroeg-middeleeuws aardewerk verzameld.

Werkgroep Lek- en Merwestreek, dec. '66
(H. A. de Kok)

MOLENAARSGRAAF (Z.H.)

Hier heeft in aug. en sept. '66 een onderzoek plaats gevonden van een nederzetting, welke stamt uit de overgang Neolithicum-Bronstijd, gelegen aan een dwarse geul over de zgn. Schoonrewoerdse Rug.

Vuursteen (vnl. krabbertjes) en scherven (potbeker en wikkel-draad) zijn geborgen. Bij het onderzoek van de geul werd een gedetailleerd beeld van de opvulling verkregen. Vondstmateriaal (beenderen, bekapt hout, wat scherven en vuursteen) stamt uit de allereerste afzettingen, een zandpakket op een humeuze laag onder de vulling der restgeul.

Men woonde op een hoogte van de rug, naast open water; hiervan gescheiden door enkele slootachtige greppels. De gehele situatie verschaft gegevens over de ouderdom van de afzettingen in de Alblasserwaard en over de wisselingen in de grondwaterstand in de tijd vóór de bebouwing. In het terrein van de nederzetting werden drie graven aangetroffen, waarin de skeletten gaaf bewaard waren gebleven. Zij lagen met opgetrokken knieën en in verschillende richtingen. 1: Een man van ca. dertig jaar, met een grote haak van hertshoorn, drie benen vishaken en vier stukjes vuursteen, w.o. een krabber, in een ovale kuil, corspronkelijk met vlechtwerk o.i.d. versterkt. 2: Een jongen van ca. vijftien jaar, met een Veluwe klokbeaker in een rechthoekige kuil, welke een stevige bekisting heeft bezeten. 3: Een meisje (?) van ca. anderhalf jaar met een potje, versierd met vingerindrukken in V-motiefjes, mogelijk verwant met potbekeraardewerk. Zowel van het eerste graf als van nederzetting- en vondstniveau in de geul, is goed materiaal voor C¹⁴ datering voorhanden. Of de graven en nederzetting bij elkaar horen of dat ze, hoewel uit de zelfde periode, twee fasen vertegenwoordigen, is (nog) niet vastgesteld.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 11-12, nov.-dec. '66
Rijksmuseum van Oudheden, Leiden (L. P. Louwe Kooijmans)
(verbeterd en aanvullend bericht op Whm. XV, 5, p. 149: Gorkum)

NIJKERK (Gld.)

Op een tijdstip al vóór 1928 is in de Jan Plassensteeg een Romeinse munt, een sestertius gevonden. De vindplaats ligt ruim 1 km ten z.w. van het centrum van Nijkerk. De munt,

berustend in de gem. oudheidkamer, is cen Hadrianus, BMC 1537—39.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 11-12, nov.-dec. '66
R.O.B. Amersfoort (R. S. Hulst)

NIJMEGEN (Gld.)

Aan het Rijksmuseum G. M. Kam werden twee Romeinse bronzen munten geschonken, t.w.:
een sterk afgesleten dupondius (of as?) van keizer Claudius, met op de voorzijde twee kloppen PRO en IMP, door de heer Van de Hamer aan de Sterreschansweg gevonden;
een gehalveerde as van keizer Augustus, geslagen te Lyon 10-3 ? v. Chr., RJC 360 (determinatie Kcn. Penningkabinet), gevonden in de voortuin van het gebouw van Publieke Werken, Canisiussingel 19.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 11-12, nov.-dec. '66
Rijksmus. G. M. Kam, Nijmegen. (A. V. M. Hubrecht)

Legerplaats Xe legioen, dec. 1966. — Sedert het laatste bericht zie Whm. XV, 5, p. 150) is de opgraving op alle vier toen genoemde percelen voortgezet. Op drie ervan werd het voltooid.
1. Principia. In de achtertuin Huygensweg 1 is een deel van de binnenplaats van de principia onderzocht. Gevonden werden funderingsresten van een deel van de porticus aan de ingangszijde, bestaande uit zware rechthoekige pijlers ($1,40 \times 1,50$ m) met verbrede middendoorgang. Van de 10 pijlers waren er nog 7 bereikbaar. Rechth. daarop kwam een deel van de z.o. porticus voor den dag, waarvan de minder zware pijlers blijkbaar door een balustrade waren verbonden. In de hoek van beide porticus-vleugels werd op de binnenplaats de fundering van een groot basement ($2,25 \times 2,50$ m) aangetroffen, bestaande uit leem en keien. Ruim 2 m verder naar het midden van het binnenplein lag een tweede, soortgelijk fundament ($2,75 \times 2,75$ m), bestaande uit lagen leem, rode mortel waarin afdrukken van tegels, en geklopt dakpannenpuin. Enkele kleine fragmenten van op deze pannen afgedrukte stempels konden worden herkend als afkomstig van het 10e legioen, waaronder sommige met de titels P.F.D. (89—96), andere met P.F. (96—103). Hieruit blijkt dat althans dit basement laat, maar waarschijnlijk nog tijdens het verblijf van het 10e legioen, tussen 96 en 103 is gebouwd.

Centraal op de grote binnenplaats (33×33 m) lag, nog in de tuin van het huis Huygensweg 3, de fundering van een derde basement ($3 \times 3,50$ m), bestaande uit leem, waarop veldkeiën en kalkspecie. Het eerste, zowel als het derde basement zijn vooralsnog niet nader te dateren dan globaal als blijkbaar gelijktijdig met de bouw van de stenen principia. Evenmin is het doel duidelijk. Men kan denken aan voetstukken van grote beelden (keizers?), altaren of, vooral bij het tweede, aan een spreekgestoelte (Suggestus). Overigens werd onder genoemde achtertuinen de bevoering van de binnenplaats teruggevonden, bestaande uit verschillende lagen. Aanvankelijk schijnt er alleen een middenweg geweest te zijn, geplaveid met grind, later afgedekt met geklopte tufsteen en rondom het centrale basement lopende. De rest van de binnenplaats is bevoerd met steenslag, vooral kalksteen, kalkmortel. De steenslag is klaarblijkelijk afkomstig van de steenhouwerswerkplaats: ook brokken van werkstukken en bouwstenen komen er in voor. Evenals vroeger werden er sporen van vroeg-Flavische houtbouw gevonden, alsmede delen van het reeds bekende kringgrep-

urnenveld. Van een „lang bed” hiervan, waren de maten 40×6 m; aan het einde van een der lange zijden is een kleine onderbreking. Daarnaast bevonden zich evenwijdige greppels van een tweede „lang bed” en even verder een ronde kringgreep. Uit de tijd van Augustus dateren enkele opvallend grote kuilen, ten dele met interessante keramische vondsten. Van een ander spoor, een in een vierkant verlopende greppel (diep 1 m), bleek de bodem een duidelijke aftekening van balken (3×3 m), op de hoeken gekruist te bevatten. Grote, 1 voet lange spijkers bewijzen ten overvloede een houtconstructie. Gedacht wordt aan een spreekgestoelte, ditmaal van hout opgetrokken en met aarde gevuld. Dit laatste zou ook enkele van de kuilen in de omgeving kunnen verklaren. Datering is moeilijk omdat vondsten ontbreken en omdat het genoemde basement in de hoek er ten dele in gegraven was. Door ligging en kleur is de Augusteische tijd het meest waarschijnlijk. De constructie ligt dan aan de reeds eerder gevonden Augusteische weg (via principalis?), op een ook in andere legerplaatsen niet ongewone plaats voor spreekgestoelten.

2. Op het bouwterrein van prof. dr. J. Gielen, eveneens aan de Huygensweg. Hier kwam inderdaad een stuk van de gezochte via decumana voor den dag, de straat die normaliter in de as van de principia naar de porta decumana voert. Hier ligt echter de weg naast de genoemde as. In de periode der stenen gebouwen werd ook deze weg aan weerszijden begeleid door een porticus: aan de ene zijde kwamen 4, aan de andere 5 pijlerfundamenten aan het licht. Sporen van vroeg-Flavische gebouwen schijnen geen plaats open te laten voor een via decumana. Verder kwamen resten van uitgebroken fundamenten van stenen en sporen van houten bouwsels in verwarrende hoeveelheid voor den dag, door de smalheid van het perceel nog niet te interpreteren. Belangrijk is, dat nu de preciese ligging van de porta decumana kan worden vastgesteld.

3. In de moestuin van „Mater Dei” werden verdere funderingen van de daar reeds bekende gebouwen onderzocht. Het gaat hier om een stenen gebouw met binnenplaats, later vervangen door een gelijksoortig maar groter gebouw. Dit laatste had een porticus rondom de binnenplaats. Het eerste ($42,50 \times 42,50$ m) is een deel van de grote herbouw in steen van de gehele legerplaats, in de midden- of laat-Flavische tijd. Het secundaire gebouw is nog niet nader te dateren.

4. Tot de mobiele vondsten behoort interessante Augusteische keramiek, veelal samengaande met inheemse scherven. Onder de munten valt een bronzen Vitellius op, onder de bouwfragmenten een flink stuk van de basis van een zuil. In de greppels van het urnenveld kwamen de scherven van een nagenoeg complete urn tevoorschijn, verder wat ijzer, alsmede fragmenten van een potbeker.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '66
Rijksmus. van Oudheden, Leiden (H. Brunsting)

ODOORN (Dr.)

Bij de aanleg van een sportveld op een deel van de es, op ca. 200 m van het dorp Odoorn, werd een nederzetting opgegraven uit de vroege middeleeuwen. Deze omvatte huisplattegronden, hutkommen, omheiningen en afvalkuilen.

Aan de nederzetting ging een periode met — plaatselijk overstoven — akkerland vooraf, terwijl ook na het verlaten van de nederzetting terplaatse weer akkers werden aangelegd, in richting en begrenzing overeenkomend met de percelen van de huidige es. Op een oppervlakte van ± 2 ha werden in totaal

38 huisplattegronden en 67 hutkommen aangetroffen. De huisplattegronden zijn zeer variabel. De oudste vertonen verschillende punten van overeenkomst met die, welke bij Wijster werden gevonden; de jongste zijn ten dele duidelijk tweeschepig. Op grond van de vondsten wordt vermoed, dat de nederzetting begon in de 5e of 6e eeuw en door liep tot in de 8ste eeuw, m.a.w. de tijd omvatte die tot nu toe in Drenthe alleen uit de zgn. rijengrafheuvels bekend was. De laatste bewoningsfase met rechthoekige terreinen, vertoonde omheiningen, waarbinnen een boerderij met bijgebouwen; zij lieten een systeem van parallelle wegen met dwarswegen vrij. Het patroon vertoont zoveel punten van overeenkomst met het oudste kadaster, dat aan continuïteit niet getwijfeld kan worden. Kennelijk heeft het dorp Odoorn zich in de loop der eeuwen geleidelijk verplaatst; de verlaten huisplaatsen werden tot bouwland ontgonnen, waarbij de percelering in zekere mate gehandhaafd bleef.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67
B.A.I. Groningen (H. T. Waterbolk)

SCHIPLUIDEN (Z.H.)

De heer P. Schuurman en ondergetekende hebben in sept. '66 enkele verkenningen uitgevoerd in Schipluiden e.o. Bij deze zwerftocht werd ook aandacht geschonken aan het in de vorige eeuw verdwenen huis Kenenburg, eertijds gelegen in de hoek, die gevormd werd door het riviertje de Kene en de Gaag. Bekend was, dat Philips van Dorp in 1408 de Kenenburg bouwde. Tijdens deze verkenning werd nog wel iets waargenomen van dit huis.

Enkele weken later, deelde de eigenaar van een deel van de grond, de tuinder A. van Dorp, Singel 13, Schipluiden, ons mede dat in één van zijn warenhuizen (een grote Westlandse kas) zwaar muurwerk was gevonden, samengesteld uit stenen van het formaat $31 \times 14 \times 8$ cm. Dit formaat deed denken aan een bouwperiode van de tweede helft 13e eeuw. Bij onderzoek bleek dat het muurwerk ter dikte van ± 1 m niets met het bekende (en o.a. door Roghman getekende) huis Kenenburg te maken had. Het door de heer A. van Dorp blootgelegde muurwerk lag zo'n 60 m achter de achterzijde van het voormalige hoofdegebouw.

De Werkgroep den Haag e.o. heeft enkele zaterdagen onder unieke omstandigheden (in een lekker verwarmde kas) gewerkt. Naarmate het onderzoek vorderde, werden allerlei suggesties gedaan. Men dacht aan een landbouwschuur met afmetingen 37×17 m. Na enkele dagen werd de heer C. Hoek te Rotterdam in staat gesteld een verder onderzoek in te stellen. Hierbij kwam aan het licht, dat de Kenenburg in 1408 moet zijn opgebouwd uit resten van het in 1351 verwoeste huis Hodenpijl, op enkele honderden meters afstand. In één van de muren werd aan de grachtzijde een stenen kogel gevonden. De Delftenaren blijken de Kenenburg in 1573 te hebben verwoest, omdat men dacht dat de Spanjaarden zich in het huis hadden verschanst. Wat nu in de kas werd aangetroffen, was de in 1408 gebouwde voorburch met poorttoren en zeer grote beerput. Het hoofdegebouw ligt in een andere kas. Tuinder van Dorp heeft de Werkgroep inmiddels toegezegd, een onderzoek te zullen toestaan in het najaar 1967. Van de verwoesting van de Kenenburg was tot nu toe niets bekend. Dit kwam pas aan het licht tijdens het onderzoek.

Werkgroep A.W.N., den Haag e.o., dec. 1966 (C. Keizer)
(zie ook Whm. XV, 4, p. 118)

UDDEL, gem. Apeldoorn (Gld.)

De grote belangstelling voor de Hunneschans uit zich helaas al te vaak op een wijze, die op den duur het voortbestaan ervan in gevaar brengt.

In verband met plannen van de Gelderse Archeol. Stichting tot restauratie, was het nodig een beter inzicht te verwerven in de oorspronkelijke constructie. Daartoe werd een coupe door de wal gegraven en werden de profielen opnieuw bestudeerd: vele nieuwe gezichtspunten en ook voorlopig nog niet op te lossen vragen. De constructie van Holwerda valt niet meer te handhaven. Zijn voorstelling van een aarden wal tussen twee palissadewanden moet, hoe geloofwaardig ook, worden verworpen. De mogelijkheid van twee perioden mag niet geheel verworpen worden. Gevonden werd een rijtje van 3 zware palen, van hart op hart 4 m uit elkander. Zij waren ingebed in een wal, opgebouwd uit zoden, die de kern van de huidige wal uitmaakt. Deze kern ligt niet midden onder de wal, maar juist in de buitenste helft. De palen doen eerder aan een steunconstructie voor een houten borstwering boven op de wal denken, dan aan een binnenpalissade. Het onderdeel heeft tal van bodemkundige problemen opgeroepen, maar de gezochte exacte gegevens voor een verantwoorde restauratie bleven helaas uit.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1 jan. '67
R.O.B. Amersfoort (J. G. N. Renaud)

WEESP (N.H.)

Een onderzoek vond plaats naar nederzettingssporen op een kreekoeverwal aan de Aetveldseweg. Hierbij is veel „proto-Fries” aardewerk gevonden, hoofdzakelijk behorend tot het type Ruinen-Wommels III. Eén schoudercherf draagt geometrische versiering (ruitv. patroon). Oortjes en streepband-ceramik ontbreken.

Van belang is de vondst van een bronzen Midden-La Tène fibula tussen dit vaatwerk in de kreekbedding. Overige vondsten: drieh. gewicht en twee aardewerk spinklosjes, enkele ijzer-slakken, beenderen van huisdieren en steur en veel veldstenen. Kennelijk is de oeverwal omstreeks 300—200 v. Chr. intensief bewoond geweest. Aan de rand van de kreekbedding en deels langs daar gegraven geultjes werden verticale, aangepunte paaltjes aangetroffen. Tijdens en na de bebouwing heeft de bedding zich in korte tijd opgevuld met een baggerachtige veenlaag, vol houtresten en houtskool.

Diatomeeën-onderzoek wees uit dat deze vulling in „zoet-brak” water tot stand is gekomen. Op de oeverwal zijn drie met knipklei gevulde sloten gevonden, die niet stroken met het huidige verkavelingspatroon en hier mogelijk aan vooraf gaan. Daterende vondsten ontbreken echter. In verband met het grote belang van dit vondstencomplex, hoopt men in de komende jaren een groot deel der nederzetting te onderzoeken.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67. I.P.P. Amsterdam
(J. A. Bakker en L. H. van Wijngaarden-Bakker)

GESCHIEDENIS VAN HANDEL EN GEBRUIK VAN NATUURSTEEN IN NEDERLAND

Symposium van de Ned. Geologische Vereniging 15 en 16 april a.s.

Op zaterdag 15 en zondag 16 april 1967 zal op de Grasheuvel (Jeugdherberg) te Amersfoort door de Nederlandse Geologische Vereniging een symposium worden georganiseerd over het onderwerp „Geschiedenis van handel en gebruik van natuursteen in Nederland”, Hoofdinleider zal zijn de heer Janse, architect te Amsterdam, medewerker Monumentenzorg, over de bovengenoemde titel van het symposium.

Verdere medewerkers: de heren drs. Brongers en A. Bruyn van de R.O.B., W. Anderson (o.a. gebruik van trachiet voor kanonskogels), C. Wijdooge en A. G. Koenderink. De laatste spreekt o.a. de verbindende tekst in verband met de geologie der herkomstgebieden. De eerste lezing vindt plaats op zaterdag van 19.00 tot 21.00 uur, met daarop volgende discussie. Voortzetting op zondag van 10.00 tot 17.00 uur.

Deelname aan de gehele bijeenkomst — waarop veel aan de orde zal komen, dat ook talrijke A.W.N.-leden levendig zal kunnen interesseren — kost f 15,—, vooraf te voldoen door storting op giro 609693 van de heer A. G. Koenderink, Overboslaan 62, Bilt-hoven.

Aan de lezing op zaterdag gaat van 15.00 tot 17.00 uur de algemene vergadering der Nederlandse Geologische Vereniging vooraf. Ongeveer 18.00 uur diner.

I N H O U D

Voorwoord	pag. 1
Kaart rayongrenzen A.W.N.-werkgroepen (fig. 1) . . .	pag. 3
<i>J. C. R. van Zijll de Jong</i> : 2000 jaar oude bewonings- resten langs de Haagse Sportlaan (fig. 2 en 3) . . .	pag. 4
<i>C. A. Kalee</i> : Een interessante terra sigillata-scherf uit de Meern (fig. 4 en 5)	pag. 7
<i>C. Keizer</i> : Het Huis en de Familie Te Dorpe (fig. 6—13)	pag. 10
Literatuurbespreking	pag. 23
<i>J. K. Haalebos</i> : Twee speelschijfjes uit Castricum (fig. 14)	pag. 24
Reacties van lezers	pag. 25
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 28
Varia	pages. 2, 6, 25 (fig. 15), 27

Aan dit nummer werkten mede:

- H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);
- C. A. Kalee, Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit,
Domplein 24, Utrecht;
- C. Keizer, Van Vredenburgweg 85, Rijswijk (Z.H.);
- J. K. Haalebos, R. Vinkeleskade 10, Amsterdam.

apr. 67
41 - 76

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Tweemaandelijks orgaan van de
 ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
 VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE: Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteurs:
 Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING,
 H. J. CALKOEN, C. R. HOOIJER, P. STUURMAN,
 Th. DE VRIES.

Redactie-adres: Postbus 233, Hilversum.

Administratie-adres: Johan van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort.
 Secretariaat der A.W.N.: Iordenstraat 61, Haarlem.
 contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808,
 t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

JULIUS CIVILIS *) (2)

„Geen krachtig georganiseerd Germaans rijk stond hem (Civilis) daarbij voor ogen. Nog op het hoogtepunt van zijn succes wijst hij die gedachte nadrukkelijk van zich, misschien daarbij denkend aan het voorbeeld van Arminius. Slechts hegemonie der Batavi in een coalitie van Germaanse stammen aan de Neder-Rijn was het, wat beoogd werd en wat ook bereikbaar was. Maar de Galliërs mochten hierbij niet afzijdig blijven, omdat anders de Zuidelijke flank van de Coalitie te kwetsbaar was. Derhalve werd getracht hen als bondgenoten te werven. Een bondgenootschap, niet meer dan dat was zijn opzet, al tracht Tacitus te suggereren, dat hij een Germaniae en Galliae omvattend rijk beoogde.”

„De Galliërs bleven inderdaad niet onbewogen bij de tegenslagen der Romeinen. Verschillende stammen grepen naar de wapenen, maar opvallend is nu, dat bij hen wel direct naast de gedachte aan vrijheid, ook die aan heersen over anderen opkwam, zij het dan ook in algemene zin. Intussen zette Civilis zijn operaties voort om het verworvene te consolideren en de grenzen veilig te stellen. Spoedig begonnen de leiders der Treveri belangstelling te tonen, niet zozeer gedreven door verlangen naar vrijheid, dan wel door begeerte naar macht, wat vooral hun houding na het beginsucces illustreert.”

„Toen het bondgenootschap tot stand gekomen was, stortten de Romeinse stellingen verrassend snel in.”

(wordt vervolgd)

*) Uit: dr. W. Sprey „Tacitus over de opstand der Bataven”. Wolters, 1953.

DE KERNREACTOR ALS HULPMIDDEL BIJ ARCHAEOLOGISCH ONDERZOEK

door

Dr. Ing. H. A. DAS

(Fig. 1)

1. Inleiding

Een van de toepassingen van de scheikunde in de archaeologie is de chemische analyse. Bepaling van de samenstelling van vondsten kan soms leiden tot een zekere classificatie binnen een reeks voorwerpen. Bovendien biedt analytisch onderzoek de mogelijkheid om vervalsingen op te sporen.

Binnen de analytische scheikunde kunnen verschillende technieken worden onderscheiden, die als min of meer zelfstandige eenheden kunnen worden beschouwd. Elk van deze methoden heeft specifieke voordelen en bezwaren. In tabel I zijn deze verzameld.

Eén van de vermelde methoden is de activeringsanalyse. Hierbij wordt het te onderzoeken monster met elementaire deeltjes bestraald, waarna de geïnduceerde radioactiviteit wordt gemeten.

De mogelijkheden van deze jongste tak van de analytische scheikunde zijn zó groot dat een bespreking ervan in een niet-chemische periodiek gewettigd lijkt. Een belangrijk deel van de toepassingen der activeringsanalyse heeft bovendien betrekking op het onderzoek van silicaten, dus van gesteenten, sedimenten en keramiek.

Voor een goed begrip van de methode is een korte uiteenzetting van het principe waarop ze berust noodzakelijk. Daarna komen hier uitsluitend toepassingen aan de orde.

2. Principe van de activeringsanalyse

2. 1. De „activiteit” van een preparaat wordt gedefinieerd als het aantal instabiele atoomkernen (of radionucliden) dat per seconde desintegreert. De vervallende kern zendt behalve een beta-deeltje (electron) ook meestal gamma-straling uit. De intensiteit van de beta- of gamma-straling is dus een maat voor de activiteit van het monster. De activiteit van een preparaat neemt met de tijd af. Elk radionuclide bezit een karakteristieke „halfwaardetijd”, waarin de activiteit tot de helft wordt teruggebracht. Wordt een niet-actief preparaat met elementaire deeltjes beschoten, dan vangt een klein gedeelte van de hierin aanwezige stabiele atoomkernen die elementaire deeltjes in.

Daardoor worden die kernen instabiel en dus radioactief. De verhouding tussen het aantal van de kernen dat aldus wordt geactiveerd en het totaal van de oorspronkelijk aanwezige massa van het bijbehorend element is aan een bepaalde wet-

Archaeologische Werkgemeenschap voor Nederland

Algemeen secretariaat: Jordensstraat 61 - Haarlem - Tel. 02500-15107

Haarlem, 15 april 1967

AAN DE LEDEN,

Het bestuur heeft het genoegen U uit te nodigen tot het bijwonen van de

JAARLIJKSE ALGEMENE LEDENVERGADERING

te houden op **zaterdag 20 mei 1967** in **Rijksmuseum Twenthe**, Lasondersingel 129, **Enschede**, om **11.15 uur precies**. (De trein uit het westen komt te 10.45 uur aan.)

Het programma van de dag ziet er als volgt uit:

10.30—11.15 uur Aankomst van de deelnemers.

11.15—12.00 uur Jaarlijkse algemene vergadering.

12.00—12.30 uur Causerie door Dr. C. C. W. J. Hijzeler, directeur van het Rijksmuseum Twenthe over „Archaeologie in het oosten van Nederland”.

12.30—13.00 uur Autobusocht naar de „Waterradmolen van Bels” te Vasse, alwaar we een Twentse koffiemaaltijd zullen gebruiken.

14.00—15.30 uur Terugtocht naar het museum. De route zal leiden via een grafveld, dat we zullen bezoeken.

15.30—16.30 uur Bezoek aan het Rijksmuseum Twenthe onder leiding van Dr. C. C. W. J. Hijzeler.

Om 16.50 uur vertrekt de trein, die om 18.47 uur in Utrecht aankomt. Wij hebben Enschede als plaats van vergadering uitgekozen, eerstens omdat zo weinigen dit prachtige museum met zijn rijke en belangrijke archaeologische afdeling en de omgeving kennen, ten tweede omdat het ons bekend is dat Dr. C. C. W. J. Hijzeler dit jaar het museum zal verlaten wegens pensioengerechtigde leeftijd. Ook de excursie is een belevenis op zichzelf

In verband met de algehele organisatie en in 't bijzonder betreffende bustocht en lunch is het zeer noodzakelijk bijgaande strook

IN TE ZENDEN UITERLIJK ZATERDAG 6 MEI 1967 aan:

M. van Hoogstraten, Kromme Dijk 235, **Dordrecht**.

Naam: (Mevr./Mej./Heer)

Adres:

Woonplaats:

wenst deel te nemen aan de Jaarlijkse Algemene Ledenvergadering op zaterdag 20 mei 1967. **Begin 11.15 uur precies**. Introdúcés zijn welkom!

Totaal personen: $\times f$ 6.— p.p. = f

Dit bedrag is overgemaakt op gironummer 577808 t.n.v. penningmeester A.W.N. te Haarlem.

Handtekening

in te vullen. Wij verzoeken U **dringend** zich tijdig op te geven waarna U de verschillende bescheiden voor de jaarvergadering etc. zullen worden toegezonden.

Het Rijksmuseum Twenthe is ongeveer op 10 minuten wandelen afstand van het station gelegen. Wij hopen velen te mogen begroeten !

Namens het Bestuur,

M. van Hoogstraten, alg. voorzitter

C. Roodenburg, alg. secretaris

AGENDA van de algemene ledenvergadering:

1. Opening door de alg. voorzitter M. van Hoogstraten.
2. Ingekomen stukken en mededelingen.
3. Notulen vorige jaarvergadering.
4. Jaaroverzicht door de alg. voorzitter.
5. Jaarverslag van de alg. secretaris.
6. Jaarverslag van de alg. penningmeester.
7. Verslag van de kascontrôle-commissie.
8. Begroting voor het jaar 1967.
9. Benoeming van een nieuwe kascontrôle-commissie.
10. Bestuursverkiezing.

Volgens vastgesteld rooster treden dit jaar af de bestuursleden M. van Hoogstraten, alg. voorzitter, die de wens kenbaar heeft gemaakt zich niet meer herkiesbaar te stellen, Mevr. W. H. Roodenburg-van der Laan te Haarlem en H. A. de Kok te Hardinxveld-Giessendam, die beiden herkiesbaar zijn.

(Tegen-)candidaten kunnen door tenminste 10 stemgerechtigde leden schriftelijk worden gesteld tot uiterlijk 7 dagen voor de jaarvergadering.

11. Rondvraag.

Voor een vlotte gang van zaken is het dringend gewenst Uw eventuele vragen **uiterlijk 3 dagen** te voren in het bezit van het alg. secretariaat te doen zijn ! Werkt U s.v.p. mede aan dit punt!

12. Sluiting.

De kosten van deelname zijn gesteld op f 6.— per persoon voor een complete originele Twentse koffietafel en de autobustocht naar de „Waterradmolen van Bels” te Vasse en terug.

Tabel I

Voor- en nadelen van de verschillende methoden voor serieanalyse

Methode	Voordeel	Nadeel
Gravimetrie	Vereist weinig apparatuur.	Alleen geschikt voor de hoofdelementen.
Emissiespectrografie	Mogelijkheid een groot aantal elementen tegelijk te detecteren.	Invloed van de matrix op het resultaat der analyse.
Spectrofotometrie	Snelle en weinig kostbare methode.	Nauwkeurige standarisering van het milieu waarin gemeten wordt. Onderlinge beïnvloeding der elementen.
Polarografie	Elegante, compacte apparatuur.	Zeer gevoelig voor variaties in het milieu.
Atoomabsorptie	Zeer gevoelige, eenvoudige methode.	Alleen toe te passen op oplossingen. Voor elk element is een aparte emissiekern nodig.
Activeringsanalyse	Meest gevoelige methode. Ongevoelig voor de matrix.	Geconcentreerd in reactorcentra.

matigheid onderworpen. Uiteraard zijn de duur en de intensiteit van de bestraling van invloed op de genoemde verhouding. Voor kwantitatieve analyses vergelijkt men de activiteit van het monster met die van een goed bekende standaard.

2.2. De activeringsanalyse vertoont enige bijzondere trekken:

a. Ze is een elementairanalyse. Dit betekent dat ze alleen informatie geeft over de aanwezige atomen, maar niet over de moleculen of de structuur van het monster.

b. De uitkomsten zijn bijna altijd onafhankelijk van variaties in de verdere samenstelling van het monster.

c. De activeringsanalyse is de meest gevoelige analytische methode die momenteel beschikbaar is. Dit is een gevolg van het feit dat zelfs de kleinste hoeveelheid stof al zeer veel atoomkernen bevat, en van de uitzonderlijk grote gevoeligheid der stralingsmeetapparatuur.

d. Na de bestraling kan het te bepalen element in niet-actieve vorm worden toegevoegd. Dit beïnvloedt het resultaat niet, omdat immers alleen de radioactiviteit wordt gemeten. Het

is via deze toevoegingen mogelijk zeer kleine hoeveelheden radioactief materiaal nog te hanteren, omdat de chemische eigenschappen van wel en niet actief materiaal immers niet verschillen. Deze chemische eigenschappen berusten op de structuur van de elektronenmantel van het atoom en niet op de structuur van de kern.

Een nadeel van de methode is de gedwongen centralisatie in die instituten waar men over een kernreactor beschikt. Daarom is de activeringsanalyse tot nu toe voornamelijk toegepast in die gevallen waarin andere methoden te kort schoten, dus bij de bepaling van sporenelementen. Voor grotere concentraties kan ze echter ook worden benut.

3. Toepassing van de activeringsanalyse bij het onderzoek van silicaten

De samenstelling van klei- en keramiek-monsters is steeds in grote trekken gelijk. Het is daarom mogelijk een systematische analyse te ontwerpen die zich richt op een aantal elementen (hoofd- en sporenelementen). Daarmee kunnen eventuele correlaties in de samenstelling tussen groepen van monsters worden opgespoord. Twee onderzoekingen die in Petten zijn uitgevoerd, komen hier aan de orde; de eerste betreft het werk aan monsters aardewerk uit Griekenland en Zuid-Italië, de tweede de analyse van glazuur en klei van 17e eeuwse Nederlands majolica.

3. 1. Analyse van Griekse en Italische potscherven.

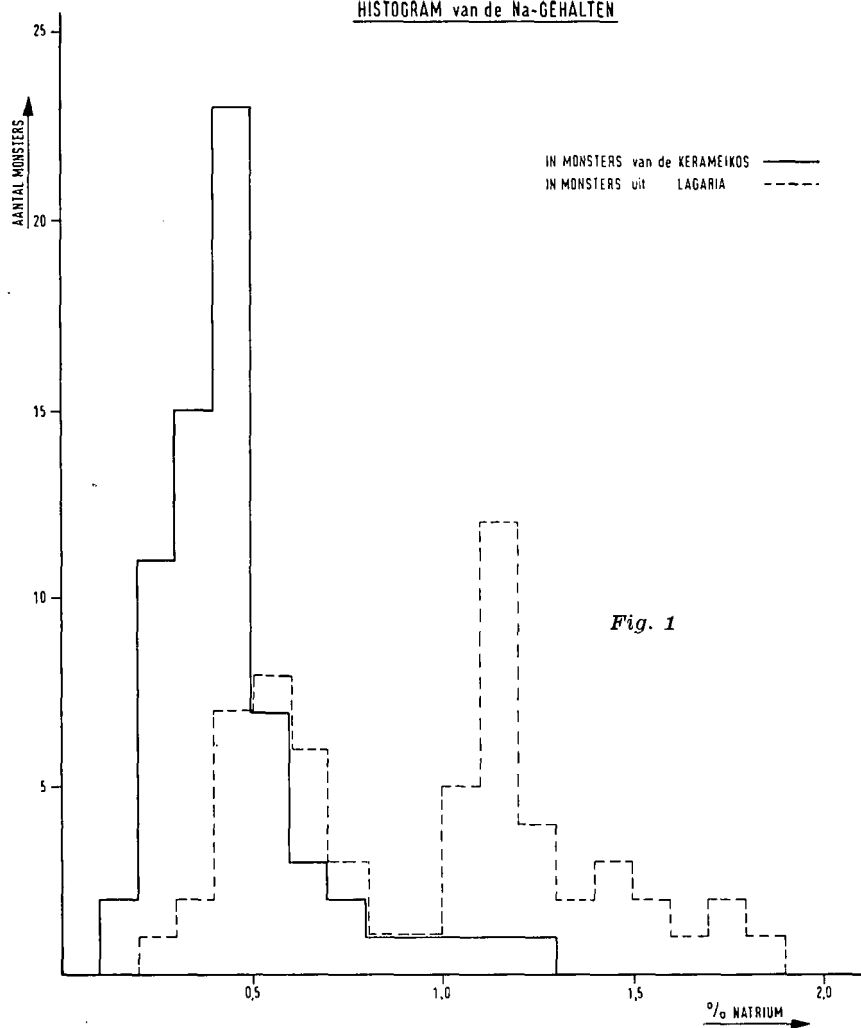
Een oriënterend onderzoek op dit gebied werd in 1964 begonnen in samenwerking met de archaeologische instituten van de universiteiten van Leiden en Amsterdam. Wij hopen tot een classificatie van de diverse groepen te komen. Het is vooral belangrijk een verschil te vinden tussen in Italië geïmporteerde producten en het plaatselijk gefabriceerde aardewerk.

Een duidelijk verschil tussen de diverse groepen monsters werd gevonden voor het element natrium dat met activeringsanalyse zeer snel en gemakkelijk te bepalen is. De italische monsters bleken in twee groepen verdeeld te kunnen worden. De resultaten die tot nu toe behaald werden, zijn in tabel II en figuur 1 samengevat. Het onderzoek wordt voortgezet aan grotere series scherven.

3. 2. Onderzoek naar de samenstelling van majolica-glazuren.

Van de directie van het Rijksmuseum ontvingen wij (door bemiddeling van het Laboratorium voor het natuurwetenschappelijk onderzoek van kunstvoorwerpen) een serie mon-

HISTOGRAM van de Na-GEHALTEN

sters van majolica en bijbehorend wit en blauw glazuur. De bedoeling was om via de bepaling van cobalt en mangaan (de elementen die de blauwe kleur teweegbrengen) een mogelijk systematisch verloop op te sporen. Behalve de genoemde elementen werden ook tin en natrium in het onderzoek betrokken. Tin is het belangrijkste materiaal in het glazuur van majolica en natrium geeft een algemene indruk of er steeds dezelfde toeslag is gebruikt bij de bereiding van het glazuur.

Van de klei waaruit het aardewerk zelf bestaat, is eveneens een analyse gedaan op dezelfde elementen. Een correlatie

tussen de samenstelling van het glazuur en die van de klei was echter niet aan te tonen. Omdat het onderzoek nog niet is afgesloten, kunnen hier alleen nog maar enige analysecijfers worden vermeld (tabel II).

4. Het onderzoek van kostbare kunstvoorwerpen met behulp van activeringsanalyse.

Anders dan bij de analyse van silicaten is het bij het onderzoek van kostbare en vaak unieke stukken onmogelijk destructief te werk te gaan. In principe staan dan twee wegen open:

a) Men neemt genoeg met een zeer klein monster dat zonder merkbare beschadiging van het voorwerp kan worden afgenomen.

b) Men verricht een niet-destructieve analyse op het gehele monster. Beide mogelijkheden hebben wij toegepast. Voorbeelden van de eerste methode zijn:

a) Het onderzoek naar de classificatie van albast dat gebruikt is door Engelse middeleeuwse beeldhouwers, uitgevoerd aan monsters van 0,1 tot 10 mgr.

b) De analyse van Indonesische bronzen uit het Tropenmuseum. Een voorbeeld van de analyse van het gehele monster is de werkwijze die te Petten werd uitgewerkt voor het onderzoek „electrum” *) en zilveren munten.

4.1. De classificatie van albast-monsters na activeringsanalyse. Door bemiddeling van het al eerder genoemde Amsterdamse laboratorium verkregen wij kleine monsters van Engelse marmeren en albasten beelden. Langdurige en intense bestraling leverde genoeg activiteit op om de voornaamste sporen in het materiaal (cobalt, scandium, antimoon en zink) te bepalen. De resultaten voor de diverse monsters vertonen aanzienlijke verschillen. Momenteel worden de verkregen gegevens bestudeerd.

4.2. De analyse van bronzen voorwerpen uit de tijd der Hindoe-koninkrijken in Indonesië werd uitgevoerd aan monsters van ongeveer 10 milligram. Duidelijk is aan de resultaten te zien dat voor gebruiksvoorwerpen de „normale” brons-samenstelling (80% Cu - 20% Sn) is gebruikt. Rituele voorwerpen bestaan echter uit vrij zuiver koper.

*) Een goud-zilver legering, in samenstelling variërend van 30 % Au—70 % Ag tot 80% Au—20 % Ag.

Tabel II

Aantal monsters	% Al	% Na	% Mn	ppm Cu	ppm Sc	ppm Ta	ppm Co
Griekse monsters							
Lesbos 21		0,63±0,04	0,070±0,007		14±1	1,1±0,1	20±7
Mycene 29	7,8±0,3	0,59±0,06	0,084±0,007	43±5	19±1	1,1±0,6	28±2
Athene 90		0,83±0,05	0,079±0,006		18±1	1,1±0,2	31±3
Mesara 3		0,81±0,12	0,106±0,023		16±5	1,0±0,2	31±4
Delos 0		0,95±0,11	0,073±0,008	51±7	12±2	1,0±0,2	23±6
Samos 12	9,2±0,3	0,66±0,07	0,074±0,006		20±2	2,0±0,6	15±2
Aigina 5		1,28±0,34	0,101±0,027	33±3	17±3	1,0±0,2	30±10
Pylos 6	7,4±0,5	0,47±0,06	0,066±0,008	21±4	19±2	1,0±0,4	24±3
Italische monsters							
Lagaria (a) 10	9,0±0,6	0,53±0,04	0,063±0,008	71±4	22±2	0,8±0,1	25±2
Lagaria (b) 7	10,3±0,7	1,25±0,10	0,102±0,014	56±3	23±2	1,1±0,2	22±1
Punta Campanella 20	8,3±0,7	1,31±0,10	0,085±0,008	44±13	16±2	1,4±0,3	17±2
Grotta del Noglie 11	7,5±1,0	1,19±0,06	0,080±0,008	30±4	10±1	1,1±0,1	19±3
Grotta Nicolocci 4	8,7±0,3	0,96±0,08	0,033±0,010	34±7	13±1	1,2±0,1	12±2
Ostia 1		0,7	0,05		14	2	23
Solinus 2		1,3±0,3	0,08±0,01		17±2	1,0±0,1	31±1
Agrigentum 1		0,6	0,03		10	1	7
West-Aziati- sche monsters							
Isamillabad 27		1,64±0,13	0,070±0,006		14±1	1,2±0,2	27±3
Myankuh 5		1,67±0,28	0,13±0,03		12±1	1,0±0,2	19±1
Chandar 5		1,23±0,07	0,15±0,04		13±2	1,0±0,4	17±4
Lashkawbad 1		1,3	0,06		16	2	25
Uabegly 1		1,5	0,03		4	1	7
Hadji Bek 2		1,3	0,07		13±3	3	25
Ragy 1		1,6	0,10		13	2	15
Say 1		1,9	0,05		21	1	27
Abdat 1		0,5	0,11		9	2	18
Caesarea 1		0,5	0,09		9	2	22

4. 3. Over de gouden en zilveren munten uit Griekenland en Klein-Azië is zeer veel bekend. Een nuttige aanvulling van deze kennis is de bepaling van de gemiddelde samenstelling langs niet-destructieve weg. Het gaat hier om de elementen goud, zilver en koper. Activeringsanalyse is de enige methode die hier (in combinatie met soortelijk gewichtsbepalingen) baat kan brengen. Omdat de grote dichtheid van het materiaal de absolute resultaten sterk beïnvloedt, bepalen wij hier verhoudingen. Voor de „electrum“-munten is dit de verhouding koper/goud. Combinatie van dit gegeven en het soortelijk gewicht leidt direct tot de samenstelling van het monster. Voor het Koninklijk Penningkabinet zijn enige honderden van deze bepalingen uitgevoerd.

Bij de zilveren munten moet men rekening houden met de aanwezigheid van lood, wat moeilijk met activeringsanalyse te bepalen is. Hier worden de koper/zilver en goud/zilver verhoudingen gemeten met activeringsanalyse, terwijl de lood/zilver verhouding met röntgenfluorescentie aan het oppervlak wordt bepaald. De samenstelling kan nu berekend worden als men aanneemt dat de som van de bepaalde elementen juist 100% moet zijn en dat de lood-concentratie aan het oppervlak niet verschilt van die in het inwendige der munt. Via activeringsanalyse zijn geen andere elementen aan te tonen, zodat onze eerste aanname gerechtvaardigd is. Het lood-gehalte blijft steeds beneden 0,5%, zodat eventuele variaties van deze concentratie met de plaats geen wezenlijke invloed op het totale resultaat heeft.

Tenslotte is het met behulp van de activeringsanalyse mogelijk vervalsingen op te sporen in de reeksen munten. Voor het Koninklijk Penningkabinet te Den Haag zijn tot nu toe 1800 munten gecontroleerd. Uit de percentages valse munten die per emissie voorkomen, kunnen conclusies worden getrokken over de toenmalige monetaire politiek.

Samenvatting

De activeringsanalyse kan waardevolle bijdragen leveren aan de achaeologische wetenschap. De mate waarin het analytisch onderzoek zinvol is, hangt echter ook hier geheel af van de probleemstelling en de monstername.

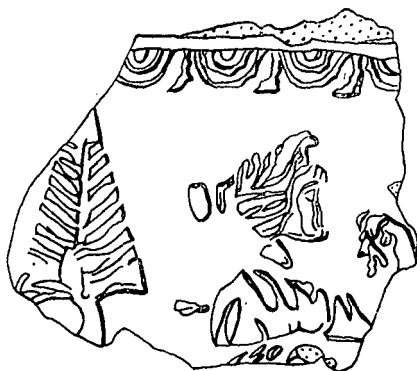

Fig. 2. Fragment van een t.s.-kom Dragendorff 37 uit Vechten, schaal 1 : 1. Tek. C. A. Kalee.

VERSIERDE TERRA SIGILLATA VAN COMITALIS UIT VECHTEN EN VOORBURG ¹⁾

door

C. A. KALEE

(Fig. 2—4)

Een tiental jaren geleden vond de heer M. J. van der Molen op een stuk akkerland ²⁾ ten noorden van het fort Vechten een wandfragment van een versierde terra sigillata-kom Dragendorff 37. Blijkens de bewaard gebleven versierings-elementen betreft het hier een fabrikaat van de pottenbakker Comitalis ³⁾ die omstreeks de jaren 175—225 na Chr. in Trier gewerkt heeft.

De scherf (fig. 2) is van vrij zachte bruinoranje, op de breuk bleekoranje sigillata. De wanddikte bedraagt 5—6 mm. De eierlijst (Holwerda 1923, p. 43, nr. 95) komt veelvuldig voor op produkten van Comitalis ⁴⁾. De buste (Holwerda, p. 53, nr. 326 ⁵⁾), vergel. Fölzer 1913, 567) en het blad ⁶⁾ worden eveneens door deze pottenbakker gebruikt. Onder de buste is een klein deel van een dolfijn (Fölzer, 692 = Holwerda, p. 56, nr. 351) te zien.

De buste en/of het blad komen onder meer voor op enkele fragmenten van t.s.-kommen Dragendorff 37 van Comitalis uit Voorburg (voormalig landgoed Arentsburg ⁷⁾):

1) Holwerda, nrs. 2865, 2941 (inventarisnummers: h 1924/

1) Schrijver is dank verschuldigd aan de heer M. J. van der Molen te Utrecht, prof. dr. A. Klasens, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en prof. dr. J. H. Jongkees, Archaeologisch Instituut te Utrecht, die welwillend toestemming verleenden tot publikatie van de t.s.-fragmenten uit Vechten, Voorburg en Utrecht.

2) Kadastrale kaart Bunnik B 4, nr. 718.

3) Zie voor deze pottenbakker o.a. Oelmann 1914, p. 28; Holwerda 1923, pp. 115—116 en Gard 1937, pp. 43—46.

4) Zie o.a. Holwerda, nrs. 2848—2908; Oelmann, Taf. VIII: 11.

5) Het benedendeel van deze buste komt hoogstwaarschijnlijk voor op een scherf uit Ems met stempel COMITALIS FEC (retro) (O.R.L. Lief. XXXVI, 1912, Band I B, Nr. 4, Taf. II: 13).

6) Het blad op de nrs. Holwerda 2865/2941, 2925, 2863/2943 en 2866/2949 (zie hier fig. 3: 1, 3a-b, 4 en 5a-b) zou volgens Holwerda overeenkomen met het op p. 47 onder nr. 159 genoemde blad. Holwerda verwijst aldaar naar afb. 84: (= nr. 2473, zie hier fig. 4: 1a-b). Het op eerdergenoemde fragmenten voorkomende blad is echter van een ander type (vergel. fig. 3: 1, 3a-b, 4, 5a-b en fig. 4: 1a-b).

7) De hier genoemde en afgebeelde stukken (fig. 3 en 4. 1a-b) worden bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

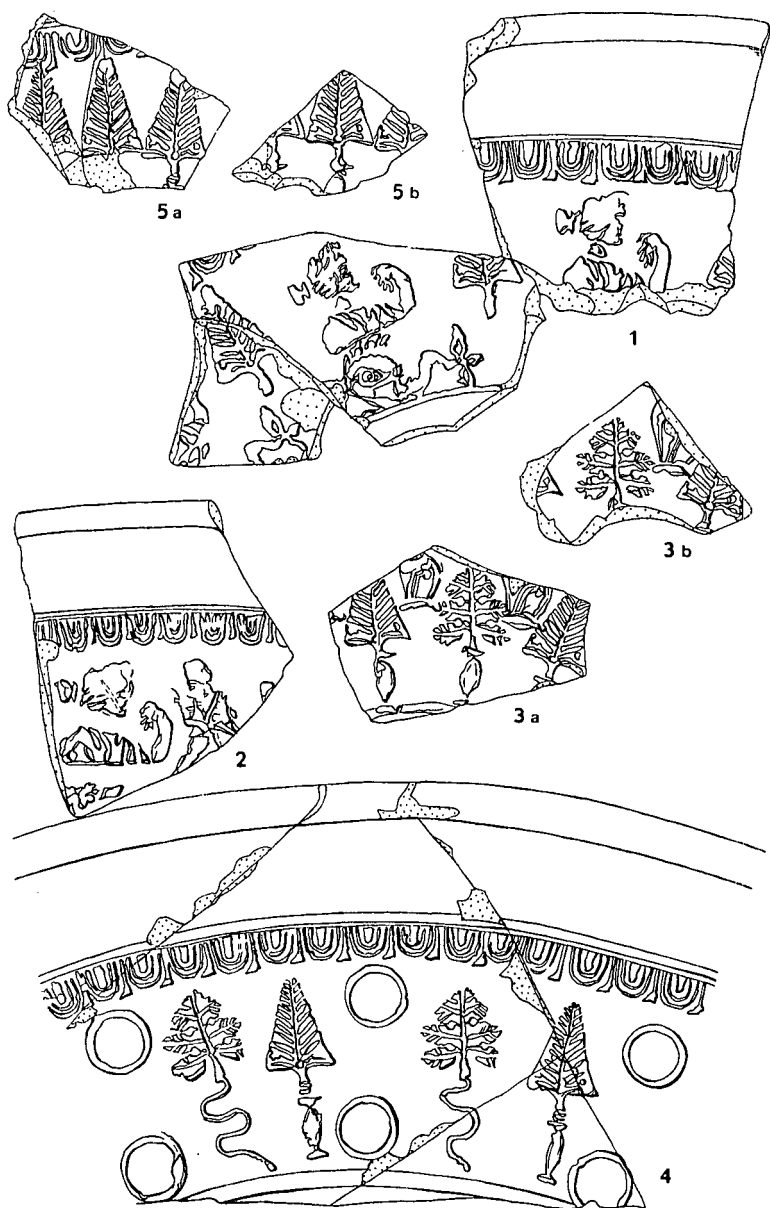

Fig. 3. Fragmenten van t.s.-kommen Dragendorff 87 uit Voorburg (Arentsburg), schaal 1 : 2. Tek. C. A. Kalee.

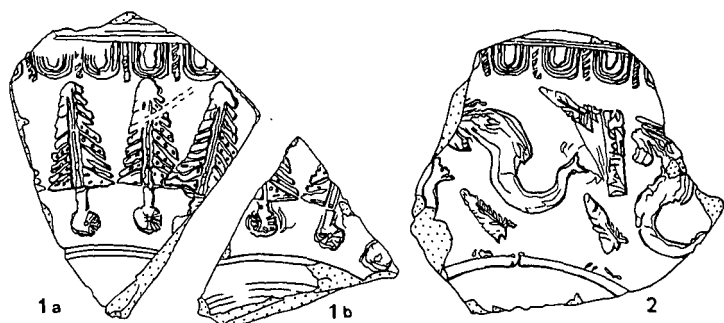

Fig. 4. Fragmenten van t.s.-kommen Dragendorff 37 uit Voorburg (Arentsburg): 1a-b en Utrecht (Domplein): 2, schaal 1 : 2.
Tek. C. A. Kalee.

1.68 en 69), drie aaneenpassende fragmenten van rand en wand (fig. 3: 1).

2) Holwerda, nr. 2067 (inv.nr.: h 1924/1.62), fragment van rand en wand (fig. 3: 2).

3) Holwerda, nr. 2925, twee niet aaneenpassende wandfragmenten van dezelfde kom (fig. 3: 3a-b).

4) Holwerda, nr. 2863, 2943 (inv.nr.: h 1924/1.68), zeven fragmenten van rand en wand van dezelfde kom, waarvan vier aaneenpassend (fig. 3: 4).

5) Holwerda, nrs. 2866, 2949 (inv.nr.: h 1924/1.69), twee niet aaneenpassende wandfragmenten van dezelfde kom (fig. 3: 5a-b).

De scherf uit Vechten en de onder 1 genoemde fragmentaire kom uit Voorburg zijn hoogstwaarschijnlijk met behulp van dezelfde vormschotel vervaardigd.

Gesigioneerde t.s.-produkten van Comitialis zijn in ons land o.m. aangetroffen te Utrecht (fig. 4: 2)⁸⁾, Valkenburg Z.H.⁹⁾, Voorburg¹⁰⁾ en Zwammerdam¹¹⁾. Buiten onze grenzen zijn o.a. stukken bekend uit Ems¹²⁾ en Niederbieber¹³⁾.

8) Vollgraff en van Hoorn 1934, fig. 28: 37 (p. 53); idem 1936, fig. 67: 62 (p. 110), aldaar (p. 110, noot 1) ten onrechte aan Maiiaaus toegeschreven.

9) Glasbergen 1940—1944, afb. 61: 15 (p. 217).

10) Holwerda, p. 115.

11) Morren 1957—1958, afb. 16: 124 (p. 66).

12) O.R.L. Lief. XXXVI, 1912, Band I B, nr. 4, Taf. II: 13.

13) Oelmann, Taf. VIII, 10 en 12 (p. 28).

Literatuur

- Fölzer, E. (1913). Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen. Bonn. *Römische Keramik in Trier*, I.
Gard, L. (1937). Reliefsigillata des III. und IV. Jahrh. aus den Werkstätten von Trier. Dissertation Tübingen, 26. Juni 1937.

- Glasbergen, W.* (1940—1944). Versierde Claudisch-Neronische terra sigillata van Valkenburg Z.H. 25e—28e Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek, pp. 206—217.
- Holwerda, J. H.* (1923). Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg. Leiden.
- Morren, C. G. A.* (1957—1958). Terra sigillata van de Romeinse nederzetting bij Zwammerdam. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 8, pp. 54—76.
- Oelmann, F.* (1914). Die Keramik des Kastells Niederbieber. Frankfurt a. M. *Materialien zur römisch-germanischen Keramik*, I.
- O.R.L.* = Der Obergermanisch-rätische Limes des Römerreiches.
- Vollgraff, C. W. en G. van Hoorn.* (1934, 1936). Opgravingen op het Domplein te Utrecht. Wetenschappelijke verslagen II, III. Haarlem.

DE NED. HERV. KERK TE HAUWERT

door

W. CONIJN

(Fig. 5—7)

Het dorpje Hauwert (ruim 500 inw.) in het centrum van West-Friesland gelegen tussen Hoorn en Medemblik en sinds kort mijn woonplaats, bezit een alleraardigst wit gepleisterd kerkje (fig. 5).

Vragen omtrent de ouderdom van dit gebouwtje leverden weinig positiefs op en zodoende was ik verplicht zelf op onderzoek uit te gaan. Achteraf bleek echter, dat in de loop der tijden toch wel het één en ander over Hauwert en zijn bewoners was gepubliceerd, zodat ik schijnbaar vrij veel werk voor niets verrichtte. In enkele gevallen bleek, dat men hier en daar jaartallen verkeerd had vermeld (verkeerd gelezen of drukfouten?) zodat de moeite toch weer niet voor niets was.

Klok

Eén van mijn eerste bezoeken gold de toren, waarin de bronzen luidklok hangt, die volgens het randschrift Sanctus Nicolaus is genaamd en in 1530 is gegoten door Gobel Zael. Deze stichtte zijn bedrijf in 1527 in Amsterdam. Aan de ene zijde van de klok prijkt dan ook het Amsterdamse wapen, vastgehouden door twee leeuwen en aan de andere kant ontdekten we nog heel vaag de beeltenis van Sint Nicolaas. De klok werd in 1943 uit de toren gehaald om naar onze oosterburen te worden getransporteerd. De boot waarmee de klokken werden vervoerd, zonk op weg van Enkhuizen naar Stavoren en werd eerst na de oorlog gelicht. Sinds december 1945 hangt de klok weer op haar gewone plaats. Het kerkje was oorspronkelijk een R.K. kruiskerkje en heeft mogelijk een Sint Nicolaasaltaar bezeten, Sint Nicolaas niet

Fig. 5

alleen kindervriend, was en is ook schutspatroom van de zeevarenden en op oude kaarten ziet men Hauwert aan een inham van de zee liggen. Het heeft vroeger als zovele Noordhollandse dorpen veel zeelieden geleverd voor de grote visserij (haringvangst), de kleine visserij (walvisvangst) en koopvaardij.

Zeevarende Beurs

Hoewel buiten bestek van dit artikeltje vallende, is het wel aardig iets over de Hauwertse Bootsgezellenbeurs te vertellen. De zeevaart was in de zeventiende eeuw een vrij riskant bedrijf en menig huisvader keerde van een verre reis niet terug, vrouw en kinderen in bittere armoede achterlatende. Vaak ook gebeurde het, dat zeevarenden gevangen werden genomen door Duinkerker of Barbarijse kapers om tegen een aanzienlijk losgeld weer te worden vrijgelaten.

Al deze rampen hebben geleid tot het in vele dorpen stichten van zgn. Zeevarenden Beurzen waarin de zeevarende, afhankelijk van de te maken reis, een bepaalde contributie diende te storten. Uit deze Beurzen ontvingen nabestaanden een uitkering of werd een gevangene vrijgekocht.

De Bootsgezellenbeurs van Hauwert bestaat nog steeds, al

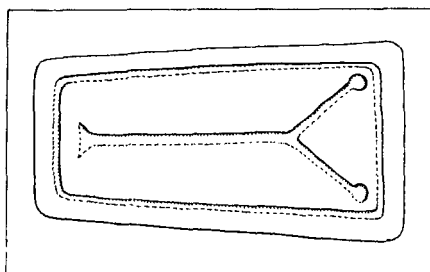

Fig. 6

behoeven dan geen uitkeringen meer te worden gedaan aan nabestaanden of gevangenen.

De kleuterschool van Hauwert ontvangt echter regelmatig subsidie uit genoemd fonds.

Sarcophagdeksel

Voor de kerk ligt een enigszins trapeziumvormige rood zandstenen plaat ($2,30 \times 0,88$ ($0,74$) $\times 0,11$ m.), helaas zonder inscriptie of enige versiering, ook niet aan de onderzijde.

Dr. J. Belonje te Alkmaar, deskundig op dit gebied, verklaarde desgevraagd, dat het hier zonder twijfel een sarcophagdeksel betrof.

De dames Ruyterman uit Hoorn, eertijds woonachtig in Hauwert wisten echter van het bestaan van meerdere sarcophagdeksels, welke helaas alle verloren zijn gegaan. Zij wisten zich te herinneren, dat één van de deksels een versiering droeg en waren zo vriendelijk deze voor mij te reconstrueren (fig 6).

Volgens schrijven van Dr. Belonje moet aan de gaffelvormige versiering geen symbolische of andere betekenis worden toegekend: het is een versiering zonder meer *).

Wijdingskruisen

Kort geleden ontdekte de Hauwerter jeugdclub bij toeval in het noordertransept van de kerk bij het afkrabben van oude pleisterlagen een op de oorspronkelijke kalklaag geschilderd wijdingskruis.

Rijksmonumentenzorg, ogenblikkelijk gewaarschuwd, was van mening, dat de muurschildering uit het begin van de 15e eeuw moest dateren.

Nader onderzoek van de muren wees uit, dat er op zijn minst nog vijf wijdingskruisen in diverse stadia van schildering op voorkwamen. Vluchtig onderzoek van de muren in het zuidertransept deed ook daar wijdingskruisen zichtbaar worden.

Het als eerste ontdekte en rijkst versierde wijdingskruis heeft

*) Wij wagen het om hierin van mening te verschillen. Deze versiering doet sterk denken aan een reeds van zeer oude tijden bekend opstandingsteken.

Fig. 7

een diameter van 21 cm en is aangebracht met een aardverf van bleekrode kleur, zgn. dodekop (fig. 7).

Hoewel zwaar beschadigd, kan deze schildering worden geconserveerd.

Men vermoedt, dat zich in de kerk oorspronkelijk aanzienlijk meer muurschilderingen hebben bevonden, waarvan een deel wellicht nog onder een dikke kalklaag verborgen is.

Kloostermoppen

Een steekproef onder de vloer van het noordertransept deed mij tot mijn verrassing stuiten op een fors stuk metselwerk, bestaande uit met schelpkalk gemetselde kloostermoppen van het formaat $28 \times 15 \times 7,5$ cm. Het is nog niet duidelijk of we hier te maken hebben met een stuk muur of een oudere vloer.

Slotopmerking

Wanneer de kerk in Hauwert is gebouwd, staat niet vast. In de registers van de St. Maartenskerk te Utrecht wordt een kerk vermeld in 1395, 1404 en 1477.

Het gebouw is in verschillende fasen opgetrokken. De toren is in 1530 verhoogd en ook de transepten zijn in dat jaar aangebouwd.

In 1621 krijgt de kerk een tegelvloer „met steenen van drie op een graf”.
In 1635 wordt de oostzijde van de kerk verhoogd, etc. etc.
In de loop der eeuwen heeft men de kerk herhaalde malen „gerestaureerd”, zij het niet altijd even fraai. Zelfs in onze tijd heeft men niet immer veel eerbied voor oude monumenten: lees de verdwenen sarcofaagdeksels!

Literatuur

Holland in prent (ged. herdruk van „Het verheerlijkt Nederland”, *Isaak Tirion* 1745—1774).

De lamp bleef branden, door *Rector B. Voets*.

West Frieslands Oud en Nieuw, 1957, 1929.

De Monumenten v. Geschiedenis en Kunst, deel VIII. Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der prov. N.-Holland, door *P. C. Bloys van Treslong Prins en J. Belonje*.

Steenen Charters, door *Dr. J. Belonje*.

Verzameling van aantekeningen betreffende het dorp Hauwert vanaf 1450 en vervolgens, door *Ds. Sigefridus Gardingius van Rygersma* (niet gepubliceerd).

Chronyk van de Stad Medemblik, Hoorn 1767.

Medembliker Courant, 23 Nov. 1912.

Enkhuizer Courant, 3 Feb., 10 Mrt., 29 Mrt. 1923.

AANVULLING ADRESSENLIJST HOOFDBESTUUR

Aan de op pagina 2 van vorige aflevering van „Westerheem” gepubliceerde adressenlijst van het Hoofdbestuur der A.W.N. ontbreekt: Dr. W. J. de Boone, Van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort, tel. 03490 - 17784.

NIET LANGER WACHTEN MET FLORENCE

Met het oog op de spoedige overmaking van het door de A.W.N.-leden bijeengebrachte bedrag ten bate van het door overstroming zo zwaar getroffen archeologische museum van Florence, willen wij diegenen onder onze lezers, die nog geen gevolg gaven aan hun voornemen, mede bij te dragen, even dit kleine geheugensteuntje geven.

Bijdragen op girorekening nummer 577808 t.n.v. penningmeester A.W.N. te Haarlem met de vermelding „Archeologisch Museum Florence”.

Laat in dit geval gerust „de laatste loodjes het zwaarst” wegen! Het gaat tenslotte om een welsprekende geste van en namens ons allen.

TOT 30 JUNI: TENTOONSTELLING „RÖMER AM RHEIN” TE KEULEN

Geen A.W.N.-lid, dat ook maar enigszins in de gelegenheid is, vóór eind juni de stad Keulen te bezoeken, verzuime daar de tentoonstelling „Römer am Rhein” (dagelijks geopend van 10 tot 17, op dinsdag en vrijdag van 10 tot 22 uur) te gaan zien.

Deze indrukwekkende tentoonstelling is niet alleen op zich zelf genomen uitermate fascinerend en instructief, maar werpt ook een helder licht op een belangrijke periode uit de archeologie van ons eigen land. Voor nadere bijzonderheden verwijzen wij naar de bij dit nummer ingesloten folder.

BEELDENSTORM IN PIJPAARDE

door

F. H. W. FRIEDERICH en W. CONIJN

(Fig. 8—9)

Nee, Nero heeft echt niet gerookt. Hij liet 't wèl roken en omdat het roken uit pijpen van witgebakken klei in Europa eerst omstreeks 1590 begonnen is, kan het Romeinse varkentje, vermeld in Westerheem 11, 12.5 (1956) 111 niet uit pijpaaarde, doch uit kaolien of porceleinaarde gevormd zijn. Tussen haakjes: Stamt ons spaarvarken wellicht van dit type romeins geluksvarken?

Na dit woordenspelletje — Kaolien, porceleinaarde, pijpaaarde zijn n.l. chemisch identiek — dient verklaard, dat de inhoud van dit verhaal niet geheel door de titel wordt gedekt. Het is dan ook alleen maar de bedoeling aan de lezers van Westerheem te laten zien, wat er op dit gebied aan fragmenten van voorwerpen uit witbakkende klei gevormd, te vinden is; wat de betekenis ervan kán zijn; wanneer ze vermoedelijk gevormd en gebruikt zijn en het belangrijkste: in welke literatuur er van deze voorwerpen melding wordt gemaakt. De geboortedatering zal in den vervolge b.v. als 1325 worden genoemd om daarmee het tweede kwart van de 14e eeuw aan te duiden.

Op de bij dit verhaaltje behorende illustratie-bladzijden, is het volgende te vinden:

1. Kinderspeelgoed. Indiaantje met veren rokje en kakatoe op duim. Afmetingen 7 x 2,9 cm. Samengesteld uit drie fragmenten. Het gaat hier om het middelste fragment. Of stelt dit een page voor bij de valkenjacht? Dan heeft deze in de linkerhand de leren valkenkap. En dan is dit poppetje niet van 1625 maar van 1325. Wie verschaft hier uitkomst?

2. Kan een Madonna zijn met aureool. 1350. Afm.: 3,6 x 3,6 cm V.G. of wel: „Vermoedelijke Grootte”: 9,6 cm

3. Kinderspeelgoed. Officier met breedgerande hoed in de hand. Naar het kostuum te oordelen, van 1660. Formaat: 5,6 x 2,6; VG: 8 cm

4. Kinderspeelgoed. Vrouwenfiguurtje. Op het hoofd (aan de achterzijde) een boerenkap of muts. Duidt op zelfde tijd als 3. Op voetstuk reliëf-tekst: „Her bin ick”. Afm.: 8,7 x 2,0; VG: 8,5 cm

5. Vrouwenfiguur met plooirok en aan de achterzijde een overrok tot aan de knieholte. Bloem in rechterhand. Mode van 1670? Opgeduwde halfvrijgelaten borsten. Afm.: 5,4 x 2,2; VG 6.5 cm.

De figuren besproken onder 1, 3 en 4 komen overigens in verschillende grootten voor: 1 tot 8 cm en 4 tot wel 12 cm.

Fig. 8 (1--12)

Fig. 9 (13—21)

6. St. Apollonia of St. Agatha. Waarschijnlijk vervaardigd omstreeks 1470. Een heel mooi voorbeeld van een religieus kaolien-beeldje. Ze draagt over haar kleed een mantel, die boven de borst met een band sluit. In de rechterhand een palmtak ten teken dat zij Sint is en in de linker de tang, het martelwerktuig waarmee in 't geval Apollonia kiezen getrokken zijn. Eén zit nog tussen de bek van de tang. Het was niet ongebruikelijk dat bij het uitbeelden van heiligen uitgegaan werd van eenzelfde figuur, waarbij alleen de attributen werden verwisseld, zoals bij St. Barbara de toren kon worden verwisseld voor een wiel of rad, waardoor het beeldje tot St. Catharina was omgetoverd. Afm.: 3,7 x 1,5; VG 4,5 cm

7. Het fragment ernaast, met een boek in de linkerhand kán van St. Barbara zijn, doch ook van St. Catharina. De gordel zit hoog direct onder de borst; het halsje van haar kleed is vierkant en dat kán duiden op 1475.

Het is n.l. zo, dat stijlkenmerkveranderingen indicaties kunnen geven omtrent de periode waarin de beeldjes gemaakt zijn. Met enig voorbehoud zou uit de literatuur kunnen worden opgemaakt, dat vóór 1350 de hoofden veelvuldig getooid zijn door een sluier, kap of capuchon. Na 1350 wordt op de sluier een kroon geplaatst en later alleen de kroon, die zelf weer na 1500 wordt weggelaten.

De hals van het kleed, die recht of boogvormig is, wordt vierkant trapeziumvormig of V-vormig na 1475 en kan rond zijn na 1500. Als er een gordel te zien is, bevindt deze zich vóór 1450 en ná 1500 meestal even boven de heupen.

De haren worden kort gedragen tot hoogstens op de schouders. Na 1350 wordt de haardracht golvender en langer tot soms ver over de schouders.

Bij Madonna figuurtjes wordt het Christuskindje vóór 1350 veelal op de linkerarm gedragen, daarna rechts, terwijl de liggende houding na 1500 voorkomt.

De plooien in de gewaden zijn in het begin (850) recht, na 1300 zowel recht als boogvormig. Na 1425 worden de plooien in de bochten scherper.

Nog even terugkomend op het besproken fragment: afm.: 5,8 x 2,4; VG 7,5 cm.

8. De kleding van de koningsfiguur met lange mantel, harnasplaten, rijksappel en scepter duidt op 1500, maar kan volgens de deskundigen ook 17e eeuws zijn. In dit laatste geval dus gemaakt van gepijpaarde. afm.: 4,6 x 2,3; VG: 9,5 cm.

9. Dit geldt ook voor het rokfragment van een vrouwenfiguurtje waarvan de achterzijde wordt getoond. Ongeveer 1710. Afm.: 5,4 x 3,8; VG: 8,5 cm.

10. Pijpekop van het trechtervormige type. Reliëfversiering de Papegaai. In 1732 merk van Cornelis Endenborgh te

Gouda. Andere zijde draagt in reliëf een V. Afm.: 40,19 en 17 mm resp. voor hoogte, breedte en diam. Kopopeningen volgens de hieruit volgende dateringsformule eveneens uitkomende op 1732.

11. Officier met staf en handschoenen, verbaasd kijkend, dat hij na 3 eeuwen model staat in Westerheem. Kleding omstreeks 1690. Afm.: 6,2 x 3,2; VG: 8,8 cm; verz. J. Jansen te Haarlem. Dergelijk speelgoed werd in verschillende maten vervaardigd en is gevonden met hoogten variërend van 6 tot 15 cm.

12. Volgens de heer Calkoen, Velsen, uit wiens verzameling dit komt, een poppetje dat in een drieluikenkoek werd meegebakken. Hij die het beeldje in zijn stuk koek trof was Koning. Het is een porceleinaarden beeldje, zeker van vóór 1570, want dit gebruik was na 1566, de beeldenstorm, verboden. Afm.: 4,6 x 1,9 cm.

13. Fluitjes gevonden in de buurt van Vijfhuizen, dus aan de rand van de Haarlemmermeer. In de verzameling van schrijver bevinden zich vijf fluitjes, ruw vervaardigd, allen afgeknepen tot op dezelfde hoge a (a vier gestreept, tegen aïs aan). Vermoedelijk bootmans fluitjes, waarmee seinen werden gegeven of het rythme aangegeven van de roeislag. Geen vogelfluitjes. Kinderspeelgoed werd veel mooier gemaakt, getuige bijgaande afbeeldingen. Op vogelfluitjes kunnen verschillende tonen worden angeblazen. Tijd: tachtigjarige oorlog, omstreeks 1600. Afm.: 5,3 x 1,5 en 4,5 x 1,4 cm

14. Hier weten de deskundigen geen raad mee. In een stoel zittende figuur met muziekinstrument. Draailier, harpje, panfluit? Het geheel ziet er Egyptisch uit. Wie verschaft raad?

15. Madonna met kind op linkerarm. Boogvormige hals en plooiën. Kroon op sluier. Naar model van Jan van Eyck? Omstreeks 1400. Afm.: 5,5 x 2,4; VG: 6,5 cm.

16. Madonna met kind op rechterarm. Fragment omstreeks 1450. Afm.: 6,4 x 1,9; VG: 7,5 cm.

17. Engelen- of vrouwenkopje. 1480. Afm.: 3,2 x 2,2; VG: 15 cm. Dergelijke poppetjes werden wel in het bed van een pasgetrouwde vrouw gelegd als vruchtbaarheidsamulet. Is er overigens veel verschil tussen sommige 20.000 jaar oude rotswand-schilderingen, middeleeuwse heiligen figuurtjes of metalen St. Christoffelplaatjes in de meest moderne auto? Ofwel mystieke bezweringspoging van het aanstaande te verlangen slachtoffer (pijl door hart op bizon) of van de god of goden, ofwel gebedsconcentratiehulpmiddel, zoals enkele van de hier getoonde beeldjes voor dit doel in de zak werden meedragen.

18. Vrouwenkopje met kapoenachtige hoofdbedekking, die duidt op de duitse renaissance omstreeks 1500. Afm.: 2,7 x 2,2; VG; 13,5 cm.

19. Johannes de Doper met schaapje op linkerarm. Lichaam in bekende „vlam” of „S” bocht. Gekleed in kemelhuid. De kamelenkop werd eraan gelaten en hing tussen de voeten. Met enige moeite is de kop nog wel te onderkennen. Het is een heel mooi gaaf beeldje uit 1450, waarvan ook grotere formaten werden gemaakt. Afmetingen: 6,2 x 2,6 cm. Een ander fragment in de verzameling aanwezig duidt op een hoogte van 10 cm. Alleen als het schaapje over de schouder wordt gedragen kan het beeldje de Goede Herder voorstellen.

20. St. Catharina met het wiel. Omstreeks 1480; afm.: 5,3 x 2,6; VG; 6,5 cm.

21. en 22. Madonnakopje en zittend Christuskindje. Afm. kopje: 4,3 x 4 cm en van het kindje: 6,4 x 4,3 cm, beide komende uit één vorm van vóór 1450, die aanwezig is in het Aartsbisshoppelijk museum te Utrecht. Het beeld zelf is 26,5 cm hoog. In de literatuur veelvuldig beschreven tezamen met St. Barbara en Catharina. De vormen zijn in de stadswallen te Utrecht gevonden in de 19e eeuw. Er is een sterke verwantschap met het werk van Jan van Eyk (1390—1441). De vondsten die hier zijn afgebeeld werden gedaan in de omgeving van Haarlem.

De hiervoor beschreven vondsten stammen uit Noord Holland en de randstad Holland. Oorsprong: Huisvuil als compost buiten stadspoorten over landerijen.

Er zijn natuurlijk nog vele andere voorwerpen uit hetzelfde materiaal te vinden; religieuze, zoals naakte Christuskindjes in beide handen een duifje vast houdend of rijksappel en scepter en profane als kinderspeelgoed: eendjes, ooievaars, jongetjes op haantjes, de Leeuw in de Hollandse Tuin enz. 't Is maar dat U weet waarop U moet letten als U tijdens de wandeling naar de grond kijkt. Tot slot voor de fijnproevers de lekkerste kluif:

L i t e r a t u u r

Brabants Heem 3.14 (1962): 54; Pijpaarden beeldjes — *W. H. Th. Knippenberg*.

Westerheem 11, 12.5 (1956) 111; Romeins varkentje — *G. van Hoorn*. Beeldhouwkunst, Kerkelijke kunst 2; *Dr. D. P. R. A. Bouvy*.

Pijpmakers en Pijpmerken 1724—1865; *S. Laansma*.

Westerheem 1, 2, 3.13 (1964) 9, 38, 59; Pijpelogie — *F. H. W. Friederich*.

Studien zur Geschichte Der Europäischen Plastik, April 1965.

Die Ausstrahlung Utrechter Tonplastik — *J. Leeuwenberg*.

Oud Nederland: 1, 5, 6, 12.4 (1950) 8, 73, 81, 189; Een belangrijke verzamelaarsvondst — *B. de Kock* en: De Utrechtse industrie van pijparden Beeldjes en Reliëfs — *J. Leeuwenberg*.

Knaurs Kostümbuch in Farben — *M. Riederer*.

De Katholiek 1899, blz. 299 — *A. H. L. Hensen*.

Bulletin Oudh. Bond 1899, blz. 213 — *S. Muller*.

Westfalen 1915, blz. 105 — *B. Meier*.

Catalogus Middeleeuwse Kunst der Noordelijke Nederlanden, blz. 198, 199 (1958) — Rijksmuseum Amsterdam.

Catalogus Beeldhouwkunst, blz. 64—67 — Aartsbisschoppelijk Museum Utrecht.

LITERATUURBESPREKING

Onze streekhistorie; bijdragen over de historie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Deel 2. Ameide, Stichting Ontwikkeling Alblasserwaard en Vijfheerenlanden, 1966.

Hierin o.m.:

H. A. de Kok. De begaanbaarheid van onze streek.

H. A. Visser. Onze grote rivieren.

G. B. Pellikaan. „De grote ontginning”.

De Alblasserwaard blijkt — ik behoef slechts te herinneren aan de bijdrage van ons hoofdbestuur lid H. A. de Kok in Westerheem XIV (1965) no. 5 — een bijzonder rijk prehistorisch verleden te bezitten. Dat we dit thans weten, is voor een belangrijk deel te danken aan de onvermoeibare activiteiten van de werkgroep „Lek- en Merwestreek”. Het is verheugend, dat de prehistorie thans ook een belangrijke plaats heeft toegewezen gekregen in een bundel bijdragen tot de streekhistorie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Men heeft kennelijk niet te zwaar willen tillen aan de tegenstelling tussen prehistorie en historie.

Daar heeft ook De Kok in zijn hierboven vermelde bijdrage niet gedaan. Het is een, qua opzet en uitwerking, boeiend betoog geworden, populair-wetenschappelijk in de beste en ware zin des woords. Na een filosofisch getinte inleiding betreffende de ontwikkeling van onze aardbol, krijgen auteur en lezer vaste voet op „De grondslag van Nederland”. Wij zien de donken ontstaan, de Noordzee haar bijdrage leveren tot de vorming van het Lage Westen, de mens dit Lage Westen bevolken, eerst de donken, later ook de oeverwallen van de veenstromen. De Romeinse tijd vormt a.h.w. een trait-d'union tussen prehistorie en historie. We volgen de auteur verder op zijn ontdekkingstocht, nu dus door de historie. We zien de thans nog bestaande rivieren Lek, Noord en Merwede zich vormen, de mens hun verwoestende kracht beteugelen. Pioniers tenslotte, gaan het land ontginnen en in cultuur brengen.

Tot zover een samenvatting van de bijdrage van De Kok. Het is jammer dat zij ontsierd wordt door tamelijk veel slordigheden, soms zelfs onjuistheden.

Op blz. 16 stelt de auteur, dat jaartallen betrekkelijk zijn en ik hoop, dat hij zich daarvan bewust geweest is bij het neerschrijven van:

1. „Na het Pleistoceen brak het huidige geologische tijdperk, het Holoceen aan, vanaf 10.000 jaar geleden, onderverdeeld in het Boreaal (het Preboreaal wordt elders wel vermeld, is in deze opsomming echter vergeten), Atlanticum, Subboreaal en Subatlanticum”. (blz. 11)

2. „Zo moeten de donken zijn ontstaan ruim 8000 jaar geleden”. (blz. 11/12) „8000 jaar v. Chr. Donkenvorming door de wind”. (blz. 15)

3. „2500 v. Chr. Vorming van veenstromen en moeras ten einde. De moerasvorming moet ongeveer 700 jaar v. Chr. zijn geëindigd”. (blz. 15). De auteur bedoelt waarschijnlijk 2500 jaar geleden.

4. „Omstreeks 2300 v. Chr. bouwde de zee zelf een barrière op”. M.i. is de zee veel eerder begonnen met het opbouwen van een barrière. Mogelijk is de vorming van de oudste strandwal $\pm$ 2300 v. Chr. voltooid.

5. „Ondertussen was het gehele gebied wat nu Nederland is, bewoond omstreeks 6000 v. Chr.” (blz. 16); „Ruim 3000 jaar voor Chr. kwam in het kustgebied een vissersvolk zich vestigen”. (blz. 16); „Zeer voorzichtig (! St.) gedateerd zijn deze vondsten (klokbeekcultuur, St.) van omstreeks 2500 voor Chr.” (blz. 16).

Deze uitspraken komen wel geheel voor rekening van de auteur!

Er kunnen nog wel meer vraagtekens geplaatst worden. Het heeft echter, in het kader van deze bespreking, weinig zin hier al te diep op in te gaan. Het zou nl. slechts de aandacht afleiden van het vele waardevolle, dat in de bijdrage van De Kok te vinden is. Tenslotte: Ik mis bij de „Geraadpleegde literatuur” het posthuum verschenen „levens”werk van dr. T. Vink: „De rivierstreek”. Het moge waar zijn, dat Vink's conclusies ten dele achterhaald zijn, niet ontkend kan worden, dat hij zeer veel gegevens heeft aangevoerd.

Over de twee andere, in de aanhef reeds vermelde, bijdragen van drs. H. A. Visser en G. B. Pellikaan kan ik kort zijn. Zij vormen nuttige aanvullingen op het boeiende beeld, dat De Kok ons heeft geschetst. Op een paar punten spreken de bijdragen elkaar tegen. Zo vermeldt Visser, dat de Alblas zijn loop destijds vervolgde langs wat nu de Ridderkerkse haven is en haar nu verlande voortzetting langs de westrand van de polder „Voor Donkersloot” onder Ridderkerk. Pellikaan daarentegen laat de Alblas zich voortzetten langs Hendrik Ido Ambacht.

De Kok vermeldt — op gezag van Pons en De Boer — nadrukkelijk, dat de Lek pas in de negende eeuw is ontstaan. Bij Visser lezen we, dat Merwede en Lek zich in de latere vóór-historische tijd reeds als hoofdstromen hadden ontwikkeld.

Ondanks bovenstaande op- en aanmerkingen kan ik een ieder, die zijn kennis omtrent een — niet het minst uit archeologisch oogpunt bezien — boeiend stukje Nederland wil verdiepen, lezing van de in de aanhef vermelde publikatie met klem aanbevelen.

P. Stuurman.

Ferdinand van Leeuwen. Verdronken verleden; duiken naar schatten uit de geschiedenis. Amsterdam, Broekman & De Meris, (1966).

Aan de grote hoeveelheid buitenlandse publikaties — al of niet in het Nederlands vertaald — betreffende de onderwater-archeologie is thans een Nederlands origineel toegevoegd, van de hand van Ferdinand van Leeuwen, achter welk pseudoniem zich een verdienstelijk redacteur van „Westerheem” verschuilt. Niet in dié kwaliteit echter, maar in zijn kwaliteit van voorzitter van de „Stichting onder water onderzoek” (beter bekend als de Sowo) heeft de auteur zijn onderwerp benaderd.

Het viel te verwachten dat hij — en wij worden in dit opzicht niet teleurgesteld — de nadruk zou leggen op de mogelijkheden, die er in ons eigen land zijn en de onderzoeken, die hier reeds werden ingesteld. Zo treffen we dus naast de gezonken Griekse en Romeinse schepen bij kaap Artemision, voor de Tunesische kust bij Mahdia en de Franse kust bij Grand Congloué ook de scheepswrakken uit de IJsselmeerpolders aan, naast het verdronken Atlantis het verdronken Rij(?)merswaal en het „Verdronken land van Saaffingen”, naast de paaldorpen in de Middeneuropese meren de Brittenburg en

Oud-Naarden, naast de Romeinse brug bij Mainz de Romeinse brug bij Maastricht, naast de Vasa de voor de westkust van Australië vergane „Vergulde Draeck”. Deze benaderingswijze is verrassend en leerzaam tegelijk; verrassend ook is het om in woord en beeld Sofia Loren tegen te komen, en dan nog wel in de „rol” van tot voorzichtigheid manend teken aan de wand. In het register treffen wij haar niet, de Venus van Rhodos wél aan. Enkele opmerkingen wil ik niet achterwege laten. Zo ver ik kan nagaan is er geen verschil tussen marine archeologie, submarine archeologie, onderwater-archeologie en archeologie-onder-water. Waarom dan deze termen zo zorgeloos en inkonsekvent door elkaar gebruikt? Bind- en zetduiveltjes komen blijkbaar ook onder de zeespiegel voor: Van een gedeelte van het illustratiemateriaal moet men de bijschriften elders in het boek zoeken; dit is verwarrend. Bovendien zijn er in die bijschriften nogal eens fouten geslopen: De Nederlandse archeoloog prof. Bogaerds b.v. is mij onbekend. Op blz. 90 worden Michelsberger cultuur en Kust-neolithicum aan elkaar gelijk gesteld; een aanvechtbare stelling mijns inziens. Het op blz. 58 vermelde boekwerk „Wij doken naar schatten”, door de auteur in het Nederlands vertaald (uit welke taal?), komt niet in de „Lijst van aanbevolen boeken” voor. Laat ik eindigen met een zinsnede uit de in vriendelijke bewoordingen gestelde inleiding, die de uitgever, laten wij hopen uit niet-commerciële overwegingen, aan de eigenlijke tekst heeft doen voorafgaan: „Daarom is het goed, dat dit boek verscheen; het eerste dat een Nederlandse visie op het geheel geeft”.

P. Stuurman.

„Graafschap Jette”, 4e jaarg., nr. 2, dec. 1966.

Van onze Belgische vrienden ontvingen wij wederom het fraai uitgevoerde „orgaan van de geschied- en heemkundige kring van het graafschap Jette en omgeving”. Redacteur F. van Bellingen geeft daarin een overzicht van de archeologische bedrijvigheden gedurende 1966. In de Schuermansstraat te Jette werd een uitvoerig onderzoek ingesteld naar de vroegere abdij van Dielegem, al bekend in de 12e eeuw. Belangrijke overblijfselen, wijzend op langdurige bewoning, werden blootgelegd. Hier werd veel aardewerk gevonden, w.o. dat van Brunssum uit de 14e eeuw. Verder brons, ijzer, glas en vele bewerkte steenfragmenten. Onder de munten zijn merkwaardig: een zilveren munt van Margareta van Konstantinopel, geslagen tussen 1244 en 1280 te Ieperen en drie bronzen munten van Filips de Goede (1466), Karel V (1521) en Filips V (1710). Uitvoerige verslagen hierover worden nader gepubliceerd. Een urgentie-opgraving later, resulteerde in het vinden van talrijke vloertegels en een prachtig gebeeldhouwd hoofd, dat mogelijk de vroegere abdijgevel (afgebroken in 1709) heeft gesierd.

In de Bosstraat te Jette werd een gallo-Romeinse nederzetting gedeeltelijk onderzocht. Hier moet gedurende de 2e eeuw een Romeinse villa gelegen hebben, waarvan muurfundament, tegels, dakpannen en aardewerk werden terug gevonden. De villa lag op een zwakke helling aan de rand van een bos, met het front op het zuid-oosten. Ook deze vindplaats hoopt men nader te kunnen onderzoeken.

H. J. C.

DE A(A) VAN ARCHEOLOGIE (2)

Uit A. J. van der Aa: „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden” bijeengelezen door P. Stuurman.

AMELAND (F). Vroeger was dit eil. veel grooter: naar sommigen willen wel viermaal zoo groot als thans. Het bevatte toen dáár, waar thans eene diepe zee gaat, behalve minder bekende plaatsen, aan de westzijde nog het dorp Sier met den vuurtoren aan den mond der Middellzee, en aan de oostzijde de dorpen: Oosthuizen en Oert; terwijl er van tijd tot tijd verschillende ontdekkingen langs de stranden van dit eiland gedaan zijn, waaruit men moet vooronderstellen, dat er meer dorpen of gehuchten hebben gestaan, welke alle zijn verdwenen, en waarvan men bij de geschiedschrijvers geen melding vindt gemaakt.

Ook heeft men, op die diepte (3 à 4 voet), onder den zandbodem, waaruit de oppervlakte grootendeels bestaat, eenen kleigrond, met steenen, gereedschappen en andere zaken vermengd, gevonden.

AMELISWAARD, NIEUW (U). Het was vroeger leenroerig aan de proostdij van Oud-Munster te Utrecht, en is thans een sierlijk gebouw, met vier gedekte schoorsteenen. Het staat evenwel niet op de plaats van het oude huis, dat meer voorwaarts, tussen het tegenwoordige huis en den Krommen Rijn, gestaan heeft, en waarvan de grondslagen, vierkant in zijne grachten liggende, nog aanwezig zijn.

AMERSFOORT (U). . . . ook wel Eemsfort, Aemsfort, Eemfort, Amsfort, Emesfoor, Amisvoort, of Emesfort genoemd, en op dien grond gist men, dat zij haren oorspong ontvangen heeft van een veer of eene waadbare plaats, ook voort genoemd, of wel van een slot, aldaar aan de Eem gesticht, hetwelk, als een riddematig goed, aan een bijzonder geslacht, dat daarnaar geheeten was, toebehoorde. Deze gissing heeft te meer waarschijnlijkheid, daar men in sommige der vroegste handschriften, Heeren van Amersfoort vermeld vindt, die hunnen naam van zoodanig een slot ontleenden. Men wil, dat dit slot zoude gestaan hebben, waar later het stadhuis gevonden werd, en dit vermoeden wordt eenige waarschijnlijkheid bijgezet, doordien het plein vóór dit stadhuis, hetwelk thans tot korenmarkt dient, nog tegenwoordig den Hof genoemd wordt, als zijnde geweest den voorhof of het voorplein, waar langs men naar het slot ging, terwijl de straat achter het stadhuis, thans nog Vijverstraat geheeten, dien naam zoude dragen, omdat dáár de vijver was gelegen, die het huis van achteren omgaf; wat hier van zij, zeker gaat het, dat het stadhuis, ofschoon door den tijd aanmerkelijke veranderingen ondergaan hebbende bij de slooping, in 1822, nog sporen van hoogen ouderdom droeg.

AMERSFOORTSCHE BERGEN (U). De breedte, langs den Amersfoortschen weg, die er, genoegzaam in een rechte lijn, zuidwaarts overheen loopt, is ruim 2 of 2 1/2 u. gaams. Naar den kant van Utrecht, schijnt weleer de kerk van St. Pieter op de bergen gestaan te hebben, tot welker herbouwing, nadat zij afgebrand was, door Keizer Hendrik IV, zekere landhoeve Broekhoven of Broekershoven genoemd, gelegen op de Veluwe, met al haar toebehooren geschonken werd.

AMSTEL, OUDER- (NH). . . . een fraai kerkhof der Portugesche Joden, dat, naar men meent, op dezelfde plaats is, waar Reigersbroek of Reigersbosch, een lusthuis der Heeren van Amstel, gestaan heeft.

AMSTEL, SLOT TE (NH). Vermoedelijk gestaan hebbende op een gedeelte van den grond, waar nu Amsterdam ligt, en wel bewesten den Amstel, op of aan den dijk, omtrent of op de hoogte der Oude- en Papenbruggen, naar sommigen willen tussen de Vrouwen- en de Dirk-van-Hasselt-steeg (waarschijnlijk eigenlijk de Dirk-van-As-zijn-steeg). De gissing, dat dit slot te dier plaatse gestaan hebbe, schijnt te meer gegrond, omdat men aldaar, oude stukken van muren en grondslagen van torens gevonden heeft.

AMSTERDAM (NH). Zij ligt . . . op eenen lagen, weeken en moerassigen veengrond, waaronder, op eene diepte van ongeveer vijftig voet, een vaste zandgrond ligt, die de palen draagt, welke men hier in de grond moet heijen, alvorens de grondslagen van een huis te kunnen leggen. Nog dieper onder de aarde wordt een harde klei gevonden, die men, nu en dan, bij het boren of graven van putten of regenbakken, ontdekt.

ANLOO (D). In deze gem. zijn vroeger, vooral bij het geh. Eext onderscheidene oudheden gevonden; als eene grafkelder in den stijl der hunnebedden gebouwd enz.

ANNA-TER-MUIDEN, ST. (Z). Omtrent twee el onder den grond, vindt men in deze gem. gedeelten van eenen straatweg, die denkelijk bedolven geraakt is bij een dier groote watervloeden in vroegeren eeuwen, van welker verschrikkelijke verwoestingen het geheele land nog bewijzen oplevert. Het zijn vermoedelijk overblijfselen uit den tijd der Romeinen, die eens verbonden waren met de heirbaan, welke langs het Vlaamsche strand van deze havenplaats zuidwaarts bragt.

ANNEN, ST. (Gr). Deze buursch. ligt op eene met puin doormengde hoogte, en is van rondom met uitmuntende kleilanden omgeven, die met zomergewas beteeld, maar merendeels tot weiden gebruikt worden.

APEL, TER (Gr). In 1818 werd in de omstreken van dit d., op de grenzen van Drenthe en Westwoldingerland, eene brug of houten voetpad ondeckt, naar sommigen willen, aangelegd, om de steenen, tot bouwing van het bovenvermelde klooster benodigd, over het lage en weeke moeras te vervoeren. Bij anderen wordt steeds beweerd, dat deze uitgestrekte houten weg behoort tot de lange bruggen, door de Romeinen hier te lande aangelegd, en waarvan melding wordt gemaakt bij Tacitus.

ARENTSBURG (ZH). Landgoed in Delfland . . . aan de Delftsche Vliet . . . ter waarschijnlijker plaatse, waar het Forum Hadriani, een wapenhuis, vermoedelijk door Keizer Aelius Hadrianus gesticht, zoude gestaan hebben.

Daar men reeds omstreeks het jaar 1770 op den grond dezer buitenplaats onderscheidene Romeinsche oudheden had opgedolven, zoo werd zij, in het jaar 1826, in openbare veiling gebragt zijnde, voor het Rijk aangekocht, ten einde aldaar opzettelijke opgravingen te doen. De grond diensvolgens, in de drie volgende jaren, onder de leiding van den Leydschen Hoogleeraar in de Oudheidkunde Reuvs, onderzocht zijnde, zoo heeft zulks ten gevolge gehad, dat er onder eene laag van 1 à 1 1/2 el beplante aarde, werkelijk grondslagen van een uitgestrekt Romeinsch gebouw, en daarin overblijfselen van baden, huisraad, gereedschappen, benevens onderscheidene andere oudheden en penningen gevonden zijn; en, hetgeen bijzonder opmerkelijk is, onder deze laatste ook enkele zilveren

penningen van de 13e en 14e eeuw, namelijk van Jan I, Graaf van Holland, van Maximiliaan en Philips van Oostenrijk afkomstig.

ARKEL- EN- RIETVELD (ZH). Voorheen heeft in deze gem., aan den Arkelschen dam, ter plaatse, waar in 1825, bij het bouwen van de Zederiksluis, eenige oude munten werden opgegraven, een nonnenklooster gestaan, Oudenhagen en vroeger Marienhagen geheeten.

ARKELSTEIN (O). . . . voorm. havezathe in Zalland, onder Bathmen, aan de Schipbeek. Het is in de 17e eeuw verwoest, en in korenakkers herschapen, die nog eenigszins de oude gelegenheid aanwijzen, terwijl de naam nog bewaard wordt in eene brug, aldaar over de Schipbeek gelegen.

ASSENDELFT (NH). Voorm. slot of kast. . . . in het zuidoende der gem. Assendelft . . . bij een meertje de Vliet genaamd, dat thans droog gemaakt is, en waar de wijd uitgestrekte grondslagen van het slot nog gevonden worden, op eene plaats thans nog het Hof genoemd.

(wordt vervolgd).

Aanvulling op „De A(a) van archeologie” (I):

ALKEMADE (Z.H.). Ridderhofstad in Rijnland . . . ruim $\frac{1}{4}$ u. O. van het d. Warmond. Het wordt doorgaans . . . Oud-Alkemade genaamd.

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H. J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op lokaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheern.

BAARDERADEEL (Fr.)

Bij de aanleg van een brug over de Bolswarder vaart, tussen Hylaard en Huins werden scherven gevonden van de Friese terpencultuur. Het materiaal, bestaande uit fragmenten van streepband-, kartelrandig en gefacetteerd-randig terpvatwerk, dateert uit de 1ste eeuw vóór tot de 2e eeuw na Chr. Het lag voornamelijk op 0,75 m onder het huidige kleidek. Terplaatse heeft geen terp gelegen, zodat wij hier mogelijk met een overslibde nederzetting te maken hebben, zoals er meerdere uit Westergo bekend zijn. In de uitgeworpen modder werd nog een gaaf potje aangetroffen.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.

B.A.I. Groningen en F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).

DANTUMADEEL (Fr.)

Ten n. van Dantumawoude werd een hooggelegen perceel door een sloot doorsneden. Het gaat hier om een met klei opgehoogd terrein, dat reeds in de middeleeuwen moet zijn bewoond, getuige scherven van bolpotten en zwart gesmoorde, van grof verschaalde klei vervaardigde schalen. Ook kwam een waterput

tevoorschijn, onderbouw een ton, bovenbouw van veenzoden; doorsnede: 2,10 m. Het betreft hier het terrein van de voormalige Oenema-state. Ook de perceelgrenzen e.d. wijzen op een middeleeuwse aanleg (13e eeuw?).

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
B.A.I. Groningen en F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).*

DEVENTER (Ov.)

Aan de Stromarkt kon een onderzoek worden ingesteld in een bouwput. De reeds eerder gevestigde indruk dat de stad als handelsoord niet verder terug reikt dan de eerste vermelding in geschreven bronnen, naar aanleiding van het optreden van Liawin en Liudger, in de zeventiger jaren der 8ste eeuw, werd bevestigd. Op 4 m onder het huidige straatpeil werden de oudste nederzettingsresten aangetroffen: een moeilijk te ontwarren patroon van kuilen, afvalgaten en paalsporen in het laagsgewijs afgezette rivierzand uitgedolven. Aardewerkscherven: Badorf-karakter, fragmenten van relief-amforen en spaarzame waar uit Mayen. Een enkele scherf en een merkwaardig primitief aandoend menselijk voorhoofdsbeen, kunnen nog wel uit het begin der jaartelling dateren. Belangwekkend was een ovaal afgeslepen stukje ligniet, versierd met een en face weergegeven, verdiept mansportret. Het doet denken aan een 4e eeuwse Rom. Keizer, als vulling van een zegelring, maar mogelijk heeft een kunstenaar uit de 8ste eeuw of 9e eeuw zich hierdoor laten inspireren. Uit het Karolingisch tijdvak dateert een bronzen hangertje, met email en een verweerd kruisje binnen een inkassing. Door het Karolingisch woonniveau werd later een 65 cm diepe kuil gegraven van 5 x 6 m, de randen ervan aan de buitenzijde gemarkeerd door vier rijen zwerfkeiën. Een humeus standspoor laat zien dat de kuil een verdiepte vloer is geweest van een uit hout opgetrokken constructie. Humeuze afzettingen boven de lemen vloer wijzen op menselijk verkeer hierbinnen. Geen haard, maar een vermoedelijke toegang aan de o-zijde, juist naast de hoek. Later is de vloer 40 cm opgehoogd en het geval herbouwd. Kalksporen op sommige van de veldkeiën aangetroffen, bewijzen geenszins een stenen bouw-werk. Zij moeten in verband staan met enige rechthoekige en één ronde hypocaust-tegels. Het laatste is van een stempel voorzien. Verderop gaat prof. dr. J. E. Bogaers hier nader op in. Op geringe hoogte boven de hier besproken cultuurresten, bleek de bodem volkomen doorwoeld te zijn. Met baksteenpuin gevulde diepe greppels en aardewerkscherven uit de 16e en 17e eeuw, wekken de indruk dat de strook tuingrond aan de Stromarkt ontstond door afbraak of niet herbouwen van verwoeste panden, mogelijk toen Deventer in de 16e eeuw was blootgesteld aan vele belegeringen.

R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).

Tijdens de opgraving aan de Stromarkt is een fragment van een Romeinse tegel (gr. dikte 5 cm) gevonden, waarvan de bovenzijde door vuur is aangetast. Hierop bevindt zich een bijna compleet rond stempel (diam. 7,85 cm) met sporen van relief-letters, aangebracht rondom een stervormige versiering met zes door boogjes verbonden punten. De tekst van de inscriptie luidt: L[EG(ionis)XX]X V(lpiae) V(ictricis) en heeft betrekking op het 30ste legioen, dat sinds ca. 120 te Vetera II (Xanten) gestationeerd is geweest. Stempels van dit type zijn tot nu toe nergens in ons land gevonden; zij zijn enkel bekend uit Xanten. De aanwezigheid van het tegelfragment in Deventer is naar het

schijnt alleen te verklaren, wanneer men aanneemt dat daar in de vroege middeleeuwen Romeins puin is aangevoerd uit Xanten.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
Instit. Oude Geschiedenis en Archeologie, Nijmegen.
(J. E. Bogaers).

DRIEL gem. Heteren (Gld.)

Bij graafwerkzaamheden voor de nieuwe stuwdam in de Rijn, werd weer een stuk Rom. aardewerk gevonden. Het is een kan van ruwwandig grijs aardewerk met wijde, zich naar onderen vernauwende buik en iets ingedekte bodem. Een rondgebogen, driedelig oor, door een bandje met de hals verbonden en een wijde cylindervormige hals, bovenaan geheel tot een tuit dichtgeknepen. De kan heeft een uitstekende, geladen rand. Hoogte ca. 24 cm. Datering: midden 1ste eeuw na Chr.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
Rijksmus. G. M. Kam, Nijmegen (M. H. P. den Boesterd).

DRUTEN (Gld.)

Romeinse aardwerkfragmenten zijn gevonden aan de Van Heemstraweg; zij zijn over 't algemeen in het midden van de 2e eeuw na Chr. te dateren. Hieronder: voet van een kruik; Brunsting type 5 en 6, randfragment van een t.s. bord Drag. 31, wandfragmenten van beker van zwart gevernist aardewerk met radstempelversiering en een randfragment van een ruwwandige kom.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Hulst).

HARDERWIJK (Gld.)

Bij aanleg van een nieuwe ringweg aan de zuidzijde van de stad, is bij herhaling gestuit op overblijfselen van verdedigingswerken. Het betreft hier de buitenwerken, in 1572 opgeworpen ter bescherming der middeleeuwse stadsmuren. Een onderdeel hiervan vormde de bouw van bastions met buitenpoorten voor de Grotepoort, Lutkepoort en Smeepoort. In 1599 werden deze werken verder volmaakt volgens plan van Simon Stevin en Orlens, doch de uitvoering vlotte slecht door financiële moeilijkheden. De thans gevonden muurresten bevinden zich ten z. van de deels nog voorhanden stadsmuur, welke met zijn half-ronde torens uit 1528 dateert. De oudste muur evenwel bestond reeds in 1310 en deze werd eerst na 1574 afgebroken. Deze muur liep evenwijdig aan die van 1528 en staat, tezamen met de latere, afgebeeld op de plattegrond van Jacob van Deventer. Het betreft hier bruggehoofden van de v.m. buitenpoorten, met ophaalbruggen over de buitenste der twee vestinggrachten, met brugkelders erachter. De grachten waren door een tussenwal met stenen buitenmuur gescheiden. Binnen- en buitenpoorten werden door een smalle bemuurde en over de binnengracht leidende dam met elkaar verbonden. Op grote diepte bleken nog resten van deze dammen aanwezig.

Bij algemene verkenning van de stad kwamen wij tot de slotsom, dat de zo duidelijke geleedheid van Harderwijk in een o. en w. helft, verband moet houden met het feit, dat de oudste o. helft voorheen wellicht afzonderlijk was bevestigd. De huidige Herv. Kerk, oudtijds een aan St. Martinus gewijde kapel, werd in 1415 gebouwd in het w. stadsdeel. Deze kerk trad in de plaats van de oorspronkelijke parochiekerk, gewijd aan St. Nicolaas, welke buiten de stadsveste lag in de buurtschap Zel-

horst. Deze brandde in 1415 af en werd niet herbouwd. Langs Zelhorst leidde de oude verkeersweg van Harderwijk naar Deventer en Zutphen, welke tot het ontstaan van het handelsoord aan de Zuiderzeekust aanleiding gaf.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).

HARLINGEN (Fr)

Hier kon worden waargenomen, dat in een thans tot tuinhuis dienend oud woonpand achter perceel Voorstraat 16, zich onder de vloer van een tot kamer verbouwde keuken, een laat middel-eeuwse stenen put van ca. 1 m doorsnede bevindt, gedeeltelijk omgeven door een keiënvloer. Ten z. van de put liep een uit gele drielingen gemetselde fundering, die zich thans binnen de huismuur bevindt, maar die eertijds tot een buitenmuur moet hebben behoord. De put heeft oudtijds in de tuin gelegen. Bij de laatste (?) verbouwing is hij gedempt en afgedekt met een vloertje van gele en groene plavuizen, waarna er een stookplaats boven is aangelegd. Eén en ander is van belang, om de bebouwingsgeschiedenis van Harlingen (Schoolplein) te leren kennen. Het gevonden scherfmateriaal dateert uit laatste helft 16e en eerste helft 17e eeuw.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
B.A.I. Groningen en F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).

HOOGKARSPER (N.H.)

Bij het uitbreken van de funderingen van de in 1966 gesloopte, uit 1860 daterende Herv. Kerk, bleken er vrijwel geen sporen meer over te zijn van het laat-Gothische bouwwerk, afgebeeld op een in de kosterij bewaarde tekening. Dit van een toren voorziene gebouw, moest in 1860 plaats maken voor de nieuwe kerk. Op een enkele plek was een keiënfundering gespaard van een tufstenen kapelletje. Het betrof hier hoogstwaarschijnlijk de z. zijmuur. Uit de lichte constructie van dit fragment zou kunnen worden afgeleid dat dit tufstenen kerkje van zeer bescheiden afmeting was en mogelijk de eerste parochiekerk van Hoogkarspel uitmaakte, aan St. Laurens gewijd. De ondiep aangelegde fundering rustte op het natuurlijke zaveloppervlak. Ogenscheinlijk had hier vóór de bouw van de kapel geen begraving plaatsgevonden. Bij het uitbreken der funderingen kwam nog een rood zandstenen, trapeziumvormige dekplaats van een 12e—13e eeuwse sarcofaag aan het licht. Aan de o.-zijde van het rechthoekige kerkterrein bevindt zich een verwaarloosde, vrij brede sloot, waarvan de naar de kerk gekeerde oever over een afstand van enkele meters verstevigd bleek te zijn geweest met een bakstenen muur. Kennelijk kwam men hier oudtijds tegemoet aan de vele kerkgangers, die voor het vervoer van en naar hun woonplaatsen op schuitjes waren aangewezen. Bij het onderzoek werd daadwerkelijke hulp ondervonden van het Westfries Museum te Hoorn.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).

IJZENDOORN, geb. Echteld (Gld.)

Uit IJzendoorn, bij Ochten aan de Waal, werd een zilveren fibula aangekocht. Volgens dr. H. J. H. van Buchem: deze drieknoppenfibula behoort tot groep III B, type Deurne, gedateerd tussen 280 en 320. Zij heeft een zeshoekige dwarsstaaf

en zeshoekige knoppen. Het rankornament is op de armen van de dwarsstaaf duidelijk als een zelfstandig deel vastgesoldeerd. Beugelknop en naaldhouder ontbreken. Huidige lengte: 8,3 cm.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
Rijksmus. G. M. Kam, Nijmegen. (A. V. M. Hubrecht).

LEEWARDEN (Fr.)

Tijdens graafwerk in een huis aan de Monnikenmuurstraat werd een aantal 16e eeuwse scherven gevonden, w.o. een groot fragment van een groen geglaazuurde vuurklok, versierd met een vrouwenkop en een doofpotdeksel met kerfsnede-ornament.

In de binnenstad werd aan de n-zijde van het Oldehoofster Kerkhof een straat verbreed (de Boterhoek) en ten behoeve van een riool een keermuur van het hoger gelegen oude Kerkhofterrein verwijderd. Hierbij bleek dat reeds oudtijds het Kerkhof aan de n-zijde werd versmald, gezien het grote aantal verstrooide skeletresten. Tevens werd waargenomen dat de oorspronkelijke zeebodem ter hoogte van de toren, hoog moet zijn opgeslibd; de bovenste grens van de ongeroerde grond bevond zich op 1,54 m plus Fries zomerpeil. Vlak ten n. van de toren bevonden de graven zich ten dele nog in situ; zij bleken tot in de ongeroerde grond te zijn gegraven. Over de gehele o-w. lopende sleuf werd onder de graven geen enkel spoor van een oud oppervlak of wooncultuur aangetroffen. Maar mogelijk zijn deze vernield door diepe en ingrijpende verstoringen in verband met straataanleg, rioleringen, gasleidingen, enz. Slechts een over een breed vlak verricht onderzoek kan hier uitsluitsel geven. De skeletresten zijn alle geborgen.

Bij aanleg van een nieuwe gaspersleiding aan het Schoenmakerspark-hoek Groene Weg, werden op 1,25 m diepte mestlagen aangetroffen, waarin zich naast runderbotten ook 16e eeuwse scherven bevonden, o.m. van een versierde vuurklok en van een groen geglaazuurd olielampje.

Terplaatse van het in 1963 afgebrande pand van Vroom & Dreesmann aan de Nieuwestad, werd een 4 m diepe, circa 50 x 20 m grote bouwput gegraven. De machinale werkwijze belette nauwkeurige waarnemingen. Als losse vondsten konden worden geborgen o.m. 16e en 17e eeuws geel en groen geglaazuurd aardewerk, rood vaatwerk, vroeg 17e eeuws majolica en glaswerk. Eén en ander bestond uit schotels op zeer grote voet, zoutvaten en kookpotjes. Een interessante vondst in een kookpot van zwart gesmoord Deens aardewerk die, gezien de vondstomstandigheden, zeker in de 17e eeuw gedateerd mag worden. Het majolica was in hoofdzaak met Chinese Wan-Li-motieven beschilderd. De ondergrond van de bouwput bestond uit zware knipklei, die kennelijk een brede en diepe geul heeft gevuld, waarvan echter breedte en omvang niet nagegaan konden worden.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl., 2, febr. '67.
B.A.I. Groningen en F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).

MEDEMBLIK (N.H.)

Deskundigen van de R.O.B. hebben twee sarcofagen onderzocht, die bij graafwerkzaamheden ten n. van de Bonifatiuskerk zijn gevonden. Zij moeten uit de 12e eeuw dateren en zijn vervaardigd van rode Bremer zandsteen. Op het deksel een herdersstafmotief. De kisten zullen in de kerk worden geplaatst.

Noordhollands Dagblad van 31 dec. 1966.

MIDDELBURG (Zld.)

Op Walcheren werd een nieuwe Romeinse vindplaats ontdekt, op het industrieterrein vlak ten o. van Middelburg. De vondsten lagen in een profiel van een rioleringsgleuf, in een dunne cultuurlaag van waarschijnlijk geringe uitgestrektheid, op het subboreale veen, ter diepte van 1,05 m beneden het maaiveld. Als voorlopige datering: 2e en begin 3e eeuw na Chr. Er is vrij veel terra sigillata bij, o.a. uit La Madeleine (van de pottenbakker SACER), voort uit Lezoux, Lavoye, Trier (o.a. stempel COMITIAL F, „pseudo-COMITIALIS”) en Rheinzabern. Verder „gevernist” aardewerk en veel terra nigra-achtige producten (o.a. van zgn. Vlaams-Rom. ceramiek). De vindplaats zal zo mogelijk nader onderzocht worden, als het terrein wordt bebouwd.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67 — R.O.B., Amersfoort.
(J. A. Trimpe Burger).*

OPSTERLAND (Fr.)

Te Gorredijk werd door rioleringsaanleg de gracht van de voormalige Schans gesneden; deze had een bovenbreedte van 9,5 m, bodem 1,25 m en diepte 2 m. Uit de vulling kwam veel rood geglazuurd vaatwerk tevoorschijn, o.m. een buikfragment van een zgn. „poepekan” met in geel slib het opschrift... van Martenus...

Te Beetsterzwaag werd in het stroomdal van het Koningsdiep een fraaie driehoekige aardewerken verzwaring gevonden, met doorboorde hoeken. Deze zal daar met terpmoeder zijn aangevoerd.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
B.A.I. Groningen en F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).*

RIJNSBURG (Z.H.)

Hier vond gedurende 1966 de vijfde en laatste grote campagne plaats van het onderzoek naar het hoofdcomplex van de v.m. abdij voor adellijke Benedictinessen (1133—1573/'74) en van de zich daaronder bevindende vroeg m.e. nederzetting (7e—9e eeuw), nadat de mogelijkheid hiertoe geopend was door afbraak van het 19e eeuwse raadhuis.

Het onderzoek betrof vooreerst de noorder zijbeuk van de abdijkerk, de vermoedelijke Kapittelzaal en de door beide gebouwen ingesloten zuidwesthoek van het pand (kloostergang). Het grootste gedeelte van de plattegrond kon worden vastgesteld, doordat een deel der fundamenteën niet was gesloopt, terwijl het wel gesloopte deel nog traceerbaar was door met puin toegeworpen fundamentsleuven. Jammer genoeg heeft het onderzoek geen zekerheid verschaft ten aanzien van de hypothese dat de nog bestaande 12e eeuwse tufstenen toren onderdeel heeft gevormd van een westwerk — als b.v. bij de abdijkerk te Egmond — daar, terplaatse van de veronderstelde n. tegenhanger de bodem tot grote diepte is vergraven in de 17e eeuw bij de bouw van een kosterij. De fundamenteën hiervan zijn aanzienlijk dieper ingegraven, dan die van de toren. Bovendien zijn de muren van de kosterij, die aansluiten op de torenmuur, voor een 17e eeuwse woonhuis ongewoon breed: 1,40 m, d.i. even breed als de breedste fundamenteën van het abdijcomplex! Kennelijk heeft men de toren aan de n.-zijde een flinke ondersteuning willen geven. Enkele losse sporen zouden kunnen wijzen op het bestaan van een westkoor; zij waren gelegen binnen de kosterijfundering. Het zijn een kleine o.-w. gerichte, beiderzijds ver-

graven puinsleuf (in het verlengde van de n. zuilenreeks van het middenschip van de abdijkerk), twee begravingen van vrouwen in gespijkerde houten kisten en een bakstenen altaarfundament met puinkern. Deze sporen tekenden zich af in een ophogingslaag van samengeperste, donkere klei, de bovenlaag van een reeds in de Karolingische tijd dichtgeslibde en nadien met afval opgevulde kreek of priel, die over een breedte van ca. 6 m de zavelige ondergrond n.-z. doorsnijdt. Denkelijk is deze vulling in de 12e eeuw te slap geweest om een zwaar bouwwerk te dragen, mogelijk met verzakkingen en kans op instortingen. Opmerkelijk is, dat terplaatsc alleen het altaarfundament, dat uit later tijd dateert (14e eeuw), tot de kreekbodem is ingegraven. Zeker is, dat men bij latere bouwactiviteit zich bewust is geweest van de ongunstige bodemsituatie aan de w-zijde van het terrein. Dit blijkt uit een intact aangetroffen funderingsmuur van kleine moppen (23 x 11 x 6 cm), vermoedelijk niet ouder dan de 14e eeuw. Deze muur, die de w-zijde van het pand afsluit, is door middel van spaarbogen tot op de zandbodem van de kreek gemetseld. Ook een evenwijdige tegenhanger heeft op bogen gerust. Beide muren vormden de lange zijden van een binnenwerks 8 m breed gebouw; vermoedelijk de Kapittelzaal, die via het veronderstelde westkoor op de abdijkerk moet hebben aangesloten. Blijkens de vondst van twee tufstenen stiepen in de aslijn, is de zaal overdekt geweest met kruisgewelven. Twee geprofileerde pilasterbasementen van trachiet in de o-muur, markeren de toegang tot de kloostergang langs de kerk; een stoep van secundair verwerkte geglazuurde dektegels een ingang aan de w-zijde. Deze stoep geeft het vloerniveau van de zaal aan, tezamen met de haardvloer van een grote schouw, bestaande uit 24 kwadraten van op hun kant, in concentrisch verband gezette daktegelfragmenten, geflankeerd door de bases der schoorstenen. De zaalvloer zelf was geheel uitgebroken, doch verspreid liggende gekleurde tegeltjes van 5,5 x 5,5 cm zijn waarschijnlijk afkomstig van het oorspronkelijk vloermozaïek.

In later tijd (15e eeuw?) is deze zaal verbouwd en is het op de kerk aansluitend gedeelte ervan met een dwarsmuur afgescheiden en tot kelder verdiept (bakstenen vloer nog aanwezig). In situ: drie treden van de spiltrap, die naar de kelder leidde. De keldermuren droegen de sporen van witkalk. In het pand werd een aantal begravingen in kisten, waarvan vier in bakstenen grafkelders, benevens enige verstoorde skeletten aangetroffen. Een geheel ontruimde 16e eeuwse grafkelder was volgestort met puin van de abdijkerk. Aan de w-zijde van de abdij werden bovendien vele, gedeeltelijk verstoorde begravingen gevonden, zowel van mannen als vrouwen. Van het anthropologisch onderzoek worden belangrijke gegevens verwacht. Tussen het vele afbraakpuin werden enkele interessante bouwfragmenten geborgen, één zuiltrommel, kapitelen, raamtraceringen en — ingemetseld onder de genoemde spiltrap — het fragment van een gothische windberg. Onder de vele versierde tegels dienen twee fraai geglazuurde muurtegels genoemd (12 x 6 cm), met in relief een pelikaan (13e eeuw?). Tenslotte werd geen spoor aangetroffen van een eventuele voortzetting van de ten o. van en onder het koort van de abdijkerk aangetroffen breuksteen-funderingen uit pre-romaanse tijd, welke in verband zijn gebracht met een grafelijk jachthuis en de daarbij, volgens de overlevering, in 975 gestichte Laurentiuskapel. Wel werden brandsporen in de vorm van lagen houtskool en verbrande leem, veelal overdekt met laagjes zand geconstateerd, zoals

die reeds bij vorige campagnes verspreid onder de bouwlaag van het gehele abdijcomplex zijn gevonden.

Het tweede gedeelte van het onderzoek ging over de onder de abdij gelegen nederzetting uit de 7e—9e eeuw, liggend op de uitloper van een strandwal, ten z. van een ca. 100 m brede getijgeul, die deze strandwal doorsnijdt. Zij bestaat uit n-z gerichte, langgerekte houten gebouwen met kleine bijgebouwtjes, binnen afzonderlijke omheiningen. De nederzetting wordt doorkruist door de reeds genoemde kleinere, ca. 6 m brede zijkreek. Houten beschoeiingen langs de geul zetten zich voort langs deze priel, zoals blijkt uit standsporen van paaltjes en op doorsnede driehoekige, gekloofde plankjes. Op de bodem aangepunte paaltjes, van een 2 m breed bruggetje. Onder de diverse standsporen der omheiningen viel er één op door afwijkende oriëntering, vermoedelijk samenhangend met in 1963 gevonden sporen van een groot houten gebouw uit iets latere periode. Van overige bouwsels werden talrijke paalgaten vastgesteld, maar de vlakken waren te klein voor vaststelling van complete plattegronden. Vermeld dienen nog enkele langwerpige afvalkuilen en ronde putten, voorts de vondst van een ijzeren Merovingische sleutel, een stuk van een dubbele stenen kam en een cirkelvormig bronzen plaatje, met concentrische rijen puntcirkels. In de ophogingslagen en in de kreekvulling kwam verspreid wederom een geringe hoeveelheid Romeinse ceramiek en enkele dakpanfragmenten tevoorschijn.

Het onderzoek geschiedde onder auspiciën van de „Stichting Gedenkteken Graven Hollandse Huis”. Door de Geolog. Stichting werd het profiel van de priel bemonsterd voor een onderzoek naar de milieuveranderingen ten tijde van de vorming der jonge duinen en de sluiting van de monding van de Oude Rijn, waarmee genoemde kreek in verbinding heeft gestaan.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 1, jan. '67 — I.P.P., Amsterdam.
(H. H. van Regteren Altena).

STAVEREN (Fr.)

Bij de nieuwe sluis- en gemaalterreinen zijn enige merkwaardige voorwerpen gevonden, o.m. een stenen gietvorm voor loden kogeltjes. Ook kwam een bijzonder gaaf bewaard gebleven tinnen papkom uit het begin van de 16e eeuw aan het licht, voorzien van twee verticale oortjes met kartelmotief. Het tingermerk aan de onderzijde is later door een ander merk overgeslagen en daardoor niet goed meer herkenbaar.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
B.A.I. Groningen & F.M. Leeuwarden (G. Elzinga).

STEENDEREN (Gld.)

Bij restauratie van de Herv. Kerk, voorheen aan St. Remigius gewijd en in 1217 geïncorporeerd bij het in 1179 gestichte Regulierenklooster Bethlehem bij Doetinchem, werd een onderzoek ingesteld naar mogelijke overblijfselen van een oudere kerk. De huidige pseudo-basiliek, dateert met toren uit de 15e eeuw; in 1782 werd de kerk door brand ernstig beschadigd. Bij het herstel werden de gemetselde gewelven door houten zolderingen vervangen. Tevens vervielen toen de voorste traveeën der beide zijbeuken. Van nu af aan liep het kerkdak ongebroken over het schip en de resterende zes traveeën van de zijbeuken heen. In beide zijbeuken kwamen twee bakstenen muurresten tevoorschijn, tussen de vierde en vijfde travee van het w. uit. Heeft men aanvankelijk een eenbeukige kerk met dwarspand willen

bouwen? De kolommen van het middenschip bleken te rusten op de grondvesten van twee tufstenen muren, dik 70 cm. Op hun beurt waren deze muren weer gefundeerd op een zware, zeer diep rijkende voeting van oersteen. Voortgezet graafwerk bracht de omtrek van een tufstenen kerk aan het licht, even breed als het schip der huidige en lang van de tweede tot en met de vijfde travee. Binnenwerks gemeten: lang 16,25 m, breed 8 m. Aan de o.-zijde sloot een versmald rechthoekig koor aan, lang 7 m, breed 5 m. Binnen de tufstenen muren lagen de resten van een vloer, bestaande uit op hun platte zijde neergevleide bakstenen, formaat: 27 x 13,5 x 6,5 cm. De huidige kerk is opgebouwd uit baksteen van gelijk formaat, afgewisseld met lagen secundair verwerkte tufsteen, althans wat de vier meest w. traveeën der zijbeuken betreft. Het is niet uitgesloten, dat de tufstenen kerk nog één of meer voorgangers heeft bezeten, welke dan uit oersteen of hout opgetrokken kunnen zijn geweest. Het genoemde jaartal 1217 is evenwel het oudste dat in verband met de kerk is overgeleverd. De diepte der oersteenfundering, alsmede de grote hoeveelheid graven binnen de kerkmuren gedolven, verijdelden de mogelijkheid over één en ander zekerheid te bekomen.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

I N H O U D

Voorwoord	pag. 41
<i>Dr. Ing. H. A. Das</i> : De kernreactor als hulpmiddel bij archeologisch onderzoek (fig. 1)	pag. 42
<i>C. A. Kalee</i> : Versierde terra sigillata van Comitalis uit Vechten en Voorburg (fig. 2—4)	pag. 49
<i>W. Conijn</i> : De Ned. Herv. kerk te Hauwert (fig. 5—7)	pag. 52
<i>F. H. W. Friederich</i> en <i>W. Conijn</i> : Beeldenstorm in pijp-aarde (fig. 8—9)	pag. 57
Literatuurbespreking	pag. 63
<i>P. Stuurman</i> : De A(a) van Archeologie (2)	pag. 66
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 68
Varia	pag. 56

Aan dit nummer werkten mede:

H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);

W. Conijn, Hauwert 97, gem. Nibbixwoud;

Dr. Ing. H. A. Das, Reactor Centrum Nederland, Petten (N.H.);

F. H. W. Friederich, Lorentzkade 402, Haarlem;

C. A. Kalee, Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit, Domplein 24, Utrecht;

P. Stuurman, Volendamlaan 1064, 's-Gravenhage.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Tweemaandelijks orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE:	Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteurs: Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN, C. R. HOOIJER, P. STUURMAN, Th. DE VRIES.
Redactie-adres:	Postbus 233, Hilversum.
Administr.adres:	Johan van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort. Secretariaat der A.W.N.: Iordenstraat 61, Haarlem. contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808, t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

JULIUS CIVILIS (3) *)

„Toen het bondgenootschap (met de Galliërs) tot stand gekomen was, stortten de Romeinse stellingen verrassend snel in; even snel kwamen juist bij de Gallische partners, niet bij Civilis, visioenen van wereldheerschappij op.”

„Een Imperium Galliarum werd opgericht. Hiertegen bestond bij Civilis op zichzelf geen bezwaar, mits men hem niet de leiding over de Germanen betwistte. Dat hijzelf en zijn manschappen niet op het Gallische rijk zwoeren, is dus niet opvallend en evenmin, dat hij in gedachten de mogelijkheid niet uitsloot, dat hij met zijn bondgenoten op den duur wel eens moeilijkheden kon krijgen. Voorlopig echter bleef te verhouding goed en overeenkomstig hun Germaanse afkomst, werden de Ubii niet in het Gallisch Imperium, maar in de invloedssfeer van Civilis opgenomen.”

„Zolang de strijd nog mogelijkheden bood, vocht Civilis door; steeds meer rijpte niet alleen bij de Batavi, doch ook bij hemzelf de overtuiging, dat de verwerkelijking van het ideaal niet mogelijk was en dat het juk van de Romeinse heerschappij dat op de gehele wereld rustte, niet door één volk kon worden afgeworpen. Dit bracht hem ertoe de kans op een eervolle vrede niet te laten voorbijgaan. Niet de hoop op lijfsbehoud, zoals Tacitus het voorstelt — vaak genoeg had hij getoond geen vrees voor de dood te kennen — maar de overtuiging, dat geen verdere nodeloze offers van zijn volk mochten gevraagd worden, bepaalde zijn laatste maatregelen.”

*) uit: dr. W. Sprey: „Tacitus over de opstand der Bataven”. Wolters, 1953.

DIRECTEUR R.O.B. PROMOVEERDE TE GRONINGEN

Op vrijdag 21 april j.l. promoveerde aan de Rijksuniversiteit te Groningen de Directeur van de R.O.B. te Amersfoort, drs. W. A. van Es, tot doctor in de letteren en wijsbegeerte. Zijn proefschrift is getiteld „Wijster, a native village beyond the imperial frontier, 150—425 A.D.". Promotor was Prof. Dr. H. T. Waterbolk.

Uiteraard is dit gebeuren in de kring van de A.W.N. met hartelijke belangstelling meegeleefd. De bijzonder aangename relatie tussen de heer Van Es en onze vereniging dateert al van geruime tijd voor zijn benoeming tot Directeur van de R.O.B., toen door publicistische arbeid zijn naam al een goede klank had bij de lezers van „Westerheem". Nadat hij Dr. Glazema was opgevolgd te Amersfoort, hebben wij met erkentelijkheid zijn inspirerende en gelukkig ook kritische belangstelling voor ons werk ondervonden. Uiteraard komt dat op een bijzondere wijze tot uiting bij het aanwijzen van objecten voor onze jaarlijkse werkkampen. De deelnemers aan ons werkkamp 1966 te Aardenburg beleefden evenwel de verrassing, dat de heer Van Es niet alleen zich door een persoonlijk bezoek aan dat werkkamp op de hoogte kwam stellen, maar ook een hele avond voor hen vulde met een eloquente voordracht met dia's, gevolgd door een zeer geanimeerd vragen en antwoorden. Gaarne maken wij van dit eerste verschijnen van „Westerheem" sedert de promotie-datum gebruik, om ook langs deze weg de heer Van Es namens heel de A.W.N. geluk te wensen met zijn promotie.

Aan het proefschrift, voor welks publikatie en engelse vertaling Dr. Van Es een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek mocht ontvangen, wijdde het A.N.P. tegelijk met het bericht van de promotie een uitvoerige uiteenzetting. In zijn dissertatie — zo lezen wij in deze uiteenzetting — wijst Dr. Van Es erop, dat van 1 september 1958 tot 3 juli 1959 en van 13 maart tot 16 september 1961 door het Biologisch-Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen opgravingen zijn verricht op een terrein in het midden van de huidige provincie Drente, c.a. 1,5 km ten noorden van het dorpje Wijster en ongeveer 3 km ten zuiden van Beilen. De opgravingen betroffen een uit de Romeinse tijd daterende inheemse nederzetting, die tot het vrije Germanië behoorde. In de onmiddellijke nabijheid had Prof. Dr. A. E. van Giffen reeds dertig jaar tevoren een begraafplaats met bijzettingen uit de laat-Romeinse tijd (3e tot begin 5e eeuw na Chr.) en uit de vroege middeleeuwen (7e tot 9e eeuw) onderzocht. Dit grafveld sloot aan bij een viertal grafheuvels uit de ijzertijd (c.a. 200 v. Chr.). Een groep soortgelijke tumuli bevond zich ongeveer 1 km verder naar het Oosten, op het terrein van de zgn. Emelange, waar in 1956 bovendien nederzittingsresten uit de laat-Romeinse tijd ontdekt waren. In 1955 was enkele kilometers verder naar het Noorden bij Beilen, een prachtige laat-Romeinse goudschat gevonden, die thans geëxposeerd wordt in het Provinciaal Museum van Drenthe te Assen.

In het gele zand tekenden de bewoningssporen zich als donkere verkleuringen af. Daar waren in de eerste plaats de smalle greppeltjes, waarin de palissaden, die de erven omgaven, gestaan hadden. Van de houten boerderijen restten slechts de paalgaten. Het waren voor het merendeel langgerekte gebouwen. De stal, herkenbaar aan de sporen van de veeboxen, besloeg meestal meer dan de helft van de totale lengte. De huisplattegronden — in totaal zijn er 86 gevonden — kunnen vrijwel zonder uitzondering bij de familie van het drieschepige hallenhuis worden ingedeeld.

Interessant is het voorkomen van de „kruck-constructie", die bij

enkele van de Wijsterse huistypen met name in het woongedeelte optreedt. De toepassing van dit constructie-principe bood de mogelijkheid, de verticale staanders uit het interieur te verwijderen om op die wijze een ongebroken ruimte te scheppen. Parallelen uit dezelfde periode zijn tot nu toe vooral uit Westfalen bekend. In het kleigebied langs de Noord-Nederlandse en Noordwest-Duitse kust schijnt aan de traditionele staanderconstructie trouw gebleven te zijn. Onder de bijgebouwen, die naast de grote woon-stalhuizen in gebruik waren, vallen allereerst de „hutkommen" op. Het zijn half in de bodem ingegraven hutjes van meestal geringe afmetingen, die vooral als weefhutten gediend zullen hebben. Hun totale aantal bedraagt 160. Voorts zijn de plattegronden van een groot aantal spicaria, eenvoudige vierkante of rechthoekige bouwsels voor de opslag van graan of hooi, aangetroffen. Van de 13 waterputten vertonen 11 een zeer opmerkelijke constructie, die in ongeveer dezelfde tijd ook in het Scheldegebied werd toegepast. Buiten de huizen werden, dikwijls in rijen langs de erfomheiningen, kelderkuilen aangetroffen. Ovenkuilen hangen samen met ijzerbewerking. De vondsten zijn rijk geschakeerd. Houten voorwerpen zijn in het veen bewaard gebleven. Oude schoenen kwamen uit een waterput. Importstukken uit de Noordwestelijke provincies van het Romeinse rijk zijn een geëmailleerde bronzen schijffibula en twee versierde bronzen haarnaalden. Het merendeel van de vondsten bestaat echter uit aardewerkscherven. Een klein percentage is romeins: terra nigra-achtig materiaal uit het Argonnengebied, terra sigillata, ruwandig aardewerk uit de Eifel. De importen dateren vrijwel alle uit de 3e, 4e en het begin van de 5e eeuw. De rest is inheems aardewerk. De meest karakteristieke typen vinden hun tegenhangers in de aardewerkprovincie, die zich uitstreckte langs de zuidelijke kust van de Noordzee van over de Elbe tot in Friesland.

Op grond van de oversnijdingen van de nederzettingssporen, de datering van de vondsten en haar verspreiding over het terrein werd de volgende periodisering verkregen:

periode 1: 150—225

periode 2: 225—300

periode 3: 300—425 na Chr.

Gedurende periode 1 waren de nederzettingseenheden klein: één boerderij met bijgebouwen (hutten en spicaria) op een rechthoekig omheind erf, of een klein groepje van boerderijen. In de perioden 2 en 3 is er sprake van een echt dorp bestaande uit enkele tientallen boerderijen met hun bijgebouwen. Vooral het dorp van periode 3 vertoont een zeer waldoordachte aanleg: de huizen liggen in rijen langs met omheiningen afgezette straten, die elkaar loodrecht kruisen.

Basis van de economie was in eerste instantie de veeteelt. Daarnaast werd de landbouw bedreven. Verder kende het dorp zijn ambachtslieden. Het weven en pottenbakken waren waarschijnlijk huisindustrieën. De Romeinse importen wijzen op handelscontracten over grote afstanden. Het dorp van periode 3 had mogelijk wel 500 inwoners, die tezamen een 1000 stuks vee bezaten.

In de dissertatie wordt ook het door Prof. Van Giffen onderzochte grafveld besproken. Op de catalogus van de vondsten volgt een structuur-analyse van de begraafplaats. Deze is aangelegd op een terrein, waar reeds enkele oudere grafmonumenten uit een latere periode van de voor-Romeinse IJzertijd voorkwamen. Het eigenlijke grafveld bestaat uit twee delen. Het oudste deel, dat bij de nederzetting behoort en uit de 3e en vooral de 4e en vroege 5e eeuw dateert, omvat verschillende typen van crematiegraven en enkele

Zuid-Noord gerichte inhumatiebijzettingen. Onder deze laatste een rijk vrouwegraf en een krijgergraf met rijke uitrusting uit het begin van de 5e eeuw. Na het opgeven van de nederzetting breekt voor een periode van ongeveer 200 jaar ook het grafveld af. Van het midden van de 7e eeuw af is het terrein tot in de 9e eeuw weer als begraafplaats in gebruik geweest. De oudste graven uit deze laatste periode zijn Zuid-Noord gericht en vele zijn met grafgiften uitgerust. Later, ca. 750, maken de Z.N.-graven plaats voor georiënteerde W.O.-bijzettingen, die aanvankelijk nog bijgaven voeren. De nederzetting, die bij het vroeg-middeleeuwse grafveld hoorde, is tot op heden niet gevonden.

Tenslotte is een poging ondernomen om de in Wijster geconstateerde ontwikkeling in groter verband te plaatsen. Afgezien van een kampement van laat-palaeolitische rendierjagers (Hamburgcultuur) was het onderzochte terrein reeds in de voorromeinse IJzertijd, vanaf de 6e tot tenminste de 2e eeuw voor Chr. bewoond. De continue bewoning vangt echter eerst in de loop van de 2e eeuw na Chr. aan en duurt tot in het begin van de 5e eeuw voort. De bevolkingstoename in de 2e eeuw kan als onderdeel van een rekolonisatie van de zandgronden vanuit het kleigebied beschouwd worden. In de loop van de 3e eeuw neemt de bevolkingsdruk vanuit de kleizone toe als gevolg van slechter wordende milieu-omstandigheden. Een en ander leidt tot verhoogde onrust in het Noord-Nederlandse deel van het vrije Germanië, waarvan de gevolgen zich ook aan de grenzen van het Romeinse rijk doen gevoelen in een toenemende pressie van de Germaanse stammen. Herhaaldelijk bezwijkt in de 3e en 4e eeuw het Noordwestelijk deel van de Rijksgrens onder deze druk.

In de 4e en vroege 5e eeuw zijn de contacten tussen het gebied van Wijster en het Romeinse rijk bijzonder nauw geweest. Hierop wijst onder meer de goudschat van Beilen. Het zwaartepunt in deze contacten schijnt zich in de loop van de 3e eeuw van de kleizone naar de zandgronden van Oostelijk Nederland verlegd te hebben. Het opgeven van de nederzetting omstreeks 425 moet in verband gebracht worden met de verschuivingen, die een gevolg waren van de angelsaksische migraties.

Tot zover het A.N.P. Wij zullen op dit proefschrift, een imposant werk, bestaande uit twee delen (een tekstdeel, rijk geïllustreerd, van bijna 600 bladzijden en een apart deel met plattegronden en kaarten), een rijke aanwinst voor onze kennis van de romeinse tijd op niet-romeins gebied, graag nog nader in dit tijdschrift terugkomen.

TENTOONSTELLING „FRANKEN AAN DE VECHT”

Een tentoonstelling die niet veel publiciteit heeft gehad, maar die belangrijk wetenschappelijk materiaal laat zien uit een streek die nog te weinig onderzocht werd, is ingericht in het Provinciaal Museum te Zwolle onder de naam „Franken aan de Vecht”, samengesteld door de heer R. van Beek te Hattem, geen onbekende voor onze lezers. Hoewel het materiaal uit Dalfsen de kern vormt van het tentoongestelde — vandaar de naam van deze expositie — vindt men er ook vondsten van uit de middensteentijd tot in de latere middeleeuwen; in totaal noemt de gestencilde catalogus een 271 nummers. Het is te hopen dat alle belangstellenden deze tentoonstelling tijdig kunnen bezoeken. Naar we vernemen, is deze expositie verlengd. In elk geval hulde aan alle organisatoren!

dB.

EEN LATE VELUWSE KLOKBEEKER UIT DE GRAF- HEUVEL „BANKIVA” TE LEERSUM (U.)

door

H. J. REUSINK

(Fig. 1—5)

Inleiding

Ook in vroegere jaren hebben zich liefhebbers van de archeologie bezig gehouden met oudheidkundige waarnemingen in Leersum en omgeving. Met één van deze oud-Leersummers, de heer P. Bouman, maak ik zo nu en dan eens een praatje. In zijn gezellige boerderijtje, waarin nog iets van de sfeervolle vroegere tijd is blijven hangen, gaat ons gesprek meestal al spoedig in de richting van de oudheid van Leersum.

Bij één van deze gesprekken vertelde de heer Bouman, dat in het begin van de twintiger jaren uit een heuvel, gelegen aan de Maarsbergseweg no. 20 te Leersum, zand werd afgegraven en dat hierbij een urn uit de heuvel zou zijn gerold. Hoe deze urn er uit gezien had en waar hij gebleven was, wist hij zich niet meer te herinneren. Nasporingen naar deze urn hebben geen resultaat opgeleverd.

Toch leken deze gegevens mij van belang en op een zonnige middag in februari 1964 stelde ik een nader onderzoek in.

Het terrein, waarop de heuvel was gelegen, bleek te behoren bij de boerderij „Bankiva” (reden waarom ik deze heuvel, die bij nader onderzoek een grafheuvel bleek te zijn, de naam Bankiva heb gegeven). Het eerste contact met „de heuvel”

Fig. 1. Het eerste contact met de grafheuvel was een tot ver onder het maaiveld uitgegraven zandkuil.

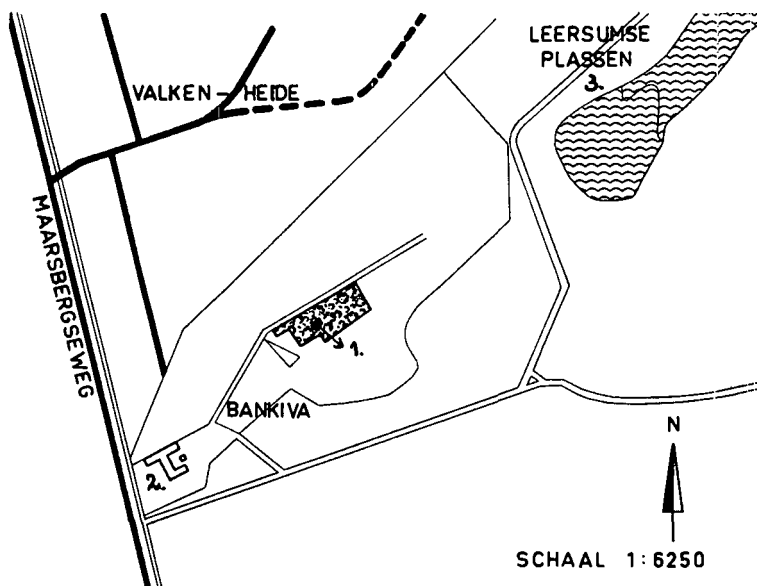

Fig. 2:

1. De grafheuvel „Bankiva”. Coörd. 157.12-449.58 - topografische kaart van Wijk bij Duurstede no. 39 B.
2. De boerderij „Bankiva”.
3. De plaats waar nu de Leersumse plassen zijn gelegen bestond in vroegere dagen uit een uitgestrekt veengebied. De mogelijkheid bestaat, dat dit veengebied bepalend is geweest voor de plaatskeuze van de grafheuvel.

was een tot ver onder het maaiveld uitgegraven zandkuil en niets wees erop, dat zich hier een grafheuvel moest bevinden. Bij een voortgezet onderzoek meende ik echter toch in het niet vergraven deel de vorm van een grafheuvel te herkennen. De eigenaar van de boerderij „Bankiva”, de heer G. J. Veldhorst, vertelde, dat hij in 1957 bij zand afgraven uit de heuvel een versierde urn had gevonden. Door de groei van boomwortels in de urn was deze gebroken; de scherven had hij mee naar huis genomen en deze moesten nog ergens op zolder liggen. Hoewel er sinds 1957 weer een deel van de heuvel was afgegraven, meende de heer Veldhorst zich nog te herinneren dat de urn ongeveer vier meter diep in de heuvel had gezeten en op circa één meter diepte, gerekend vanaf de bovenkant van de heuvel. Een vage aanduiding van de op de scherven aangebrachte versieringsmotieven gaf mij het blijde voorgevoel, dat het hier een klokbeker kon betreffen. Een week na dit gesprek kwam er een telefoontje, dat de scherven terug gevonden waren en ik ze mocht komen ophalen. Mijn voorgevoelens werden bewaarheid: daar lagen duidelijk

de scherven van een klokbeker! 's Avonds begon ik meteen aan de restauratie. Tot mijn verrassing bleek het mogelijk uit de gevonden scherven, op één randgedeelte na, de beker zijn oorspronkelijke vorm terug te geven.

De Klokbeker

De oker-bruine klokbeker is op één randfragment na weer compleet en heeft de volgende afmetingen:

hoogte	10 cm.
diameter van de mond	14,5—15 cm.
grootste diameter	15 cm.
diameter van de bodem	10,5 cm.

Door de groei van de boomwortels in de beker is deze ter hoogte van de buik enigszins uitgezet.

De hals is iets uitstaand. De beker heeft van boven een afgeschuinde rand naar binnen en een concave bodem, hetgeen allebei kenmerkend is voor klokbekers van het Veluwe type. De in groeflijnen uitgevoerde versiering is in drie gescheiden stroken aangebracht; te weten op het middendeel van de hals, op de schouder en aansluitend rond de grootste omvang en nabij de bodem. De laatste strook bestaat uit twee rijen van diagonaal geplaatste indrukken. De twee andere stroken vertonen een zonale versiering, waarbij de versierde zone's steeds door onversierde worden afgewisseld.

Als versieringsmotieven zijn gebruikt. horizontale groeflijnen, zigzaglijnen, kruislijnen en korte verticale indrukken. De schouder is voorzien van een metopenversiering, waarvan het element uit twee naast elkaar staande kruisen bestaat, be-

Fig. 3. Veluwe klokbeker van het type 2 IF. (foto R.O.B.)

Fig. 4. De opbouwtechniek van een klokbeker. (foto R.O.B.)

grensd en gescheiden door groepen van drie of vier verticale lijnen. De tussenliggende vlakken in deze zone zijn aan boven- en onderzijde van een zigzaglijn voorzien.

Door zijn vorm en versieringsmotieven kan de beker gedetermineerd worden als een late Veluwse klokbeker van het type 2 IF (J. D. van der Waals. - *Palaeohistoria* IV) en gedateerd worden omstreeks 1600 v. Chr.

In de beker is nog te zien op welke manier de klokbekerlieden hun aardewerk maakten. Zij hebben n.l., evenals de pottenbakkers uit onze tijd dit bij de vervaardiging van hun handgevormde aardewerk nog doen, gebruik gemaakt van de z.g.n. opbouwtechniek door middel van kleirollen. Eerst werd van de klei een bodem gemaakt. De rand hiervan werd opgewerkt tot een eerste begin van de wand. Op deze avond werd een kleirol gelegd en al rondgaande werkte men deze rol in de klei van de opstaande wand omhoog, tot wand en rand weer dezelfde dikte hadden en de pot een stukje hoger was geworden. Zo ging men door met het opwerken van meerdere kleirollen totdat de gewenste hoogte bereikt was. Aan de binnenzijde van de klokbeker (fig. 4) is de opbouwtechniek nog zichtbaar door de in elkaar overgaande opgewerkte kleirollen.

Het onderzoek van de grafheuvel

Doordat het restant van de grafheuvel, met een oorspronkelijke doorsnede van ca. 16 m en een hoogte van 1.10 m, bedreigd werd door verder afgraven ten behoeve van de zandwinning stelde ik, na overleg met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, in mei 1964 een

nader onderzoek is. Dit was geen eenvoudige zaak! De grafheuvel is n.l. gelegen op een natuurlijke verhoging in het terrein, begroeid met een dicht eikenhakhouten bos. Ook de grafheuvel zelf is begroeid met eikenboompjes en de wortels hiervan dringen diep in de heuvel door. De mogelijkheid bestond om in deze heuvel, waaruit een klokbeker tevoorschijn was gekomen, grondsporen waar te nemen in de vorm van een ringsloot of een cirkelvormige standgreppel met palissade van dicht opeen geplaatste palen binnenin of om de voet van de grafheuvel. Deze grondsporen heb ik bij het onderzoek niet kunnen aantonen. Wel tekenden zich in het wandprofiel vaag enkele plaggen af.

Over het algemeen worden in grafheuvels met latere Veluwse klokbekers weinig grondsporen gevonden. Naar alle waarschijnlijkheid is ook hier de dode neergelegd op het maaiveld of in een ondiepe kuil en bedekt met een heuvel, opgebouwd uit wat plaggen en voor het grootste gedeelte zand.

Het centrum van de heuvel, waar destijds de primaire bijzetting van de dode heeft plaats gevonden en waar vermoedelijk de klokbeker werd gevonden, was door het vele zandgraven reeds verdwenen.

Fig. 5. Hier wijs ik de plaats aan waar de houtskoolpartikels werden gevonden.

Op 4.70 m vanaf de voet van de heuvel vond ik ter hoogte van het oud-oppervlak een aantal houtskoolpartikels. De betekenis hiervan is niet geheel duidelijk. Het kunnen de restanten zijn van een ritueel vuur, dat gestookt is vóórdat de bijzetting van de dode zou plaats vinden. Tot de weinige vondsten behoort verder een met grove kwartskorrels gemagerd aardewerkfragment, dat gedateerd kan worden in de bronstijd. Nabij het centrum vond ik een stukje bewerkte vuursteen met een slagbult en aan één zijde geretoucheerd. Het artefakt heeft w.s. dienst gedaan als schrabber. Grappig was de vondst van een stukje vuursteen, dat na onderzoek de restanten van een fossiel zee-egeltje bleek te bevatten.

In juli 1964 brachten Dr. J. D. van der Waals en Dr. W. van Zeist van het Biologisch Archeologisch Instituut uit Groningen een bezoek aan de grafheuvel voor het instellen van een nader onderzoek; dit mede in verband met een uitgebreid stuifmeelonderzoek van grafheuvels in het midden van Nederland. Dr. van der Waals vond een volledig onderzoek van het restant van de grafheuvel zeer de moeite waard en voelde er zelfs veel voor om deze, na het onderzoek, geheel in de oude staat terug te brengen.

Dr. van Zeist, specialist op het gebied van pollenanalytisch onderzoek, nam enkele monsters voor het stuifmeelonderzoek (Een monster, waarschijnlijk een plag, tegenover de plaats waar de houtskoolpartikels werden gevonden en een monster van het oud-oppervlak, naast de houtskoolvondst.). De uitslag van dit onderzoek is nog niet bekend.

De bedoeling was om in de herfst van 1964 met medewerking van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek een volledig onderzoek in te stellen. De herfst werd gekozen, omdat in dit jaargetijde de grond vochtiger is, waardoor het aantonen van eventuele grondsporen vergemakkelijkt wordt. Door verschillende omstandigheden heeft dit onderzoek nog geen doorgang kunnen vinden.

Evenals andere belangrijke archeologische monumenten in Leersum, zal ook de grafheuvel „Bankiva” op de monumentenlijst worden geplaatst.

Naast verschillende losse vondsten van de klokbekerkultuur (scherven van klok- en potbekers) is hiermee de vijfde complete klokbeker in Leersum en omgeving gevonden.

Over het algemeen is er in het zuid-oostelijk deel van de provincie Utrecht en de Utrechtse heuvelrug nog weinig deskundig archeologisch onderzoek verricht. Ook de grafheuvels zijn, op één grafheuvel te Maarn na, niet systematisch onderzocht. In enkele heuvels heeft een summier onderzoek plaats gevonden om vast te stellen, dat we inderdaad met grafheuvels te maken hebben.

Wanneer de mogelijkheid zou bestaan de ruim 30 grafheuvels,

die in Leersum en omgeving zijn gelegen, eens nader te onderzoeken, ben ik van mening, dat de verspreiding van de klok-beker-, de Hilversum- en Drakensteinkulturen een ander beeld op de verspreidingskaarten te zien zullen geven. Ik denk hier met name aan een voortzetting in westelijke richting van de in het zuid-westen van Gelderland, in de omgeving van Ede en Bennekom, gevonden concentratie van de klokbekerkultuur en een voortzetting van de Hilversum- en Drakensteinkultuur in zuid-oostelijke richting.

Literatuur

- Bogaers, J. E., Glazema, P., Glasbergen, W., Waterbolk, H. T.* (1959). *Honderd Eeuwen Nederland*. — *Antiquity and Survival*, Vol. II, no. 5-6, 's-Gravenhage.
- Laet, S. J. de en Glasbergen, W.* (1959). *De voorgeschiedenis der lage landen*, p. 104. — J. B. Wolters, Groningen.
- Waals, J. D. van der en Glasbergen, W.*, (1959). *Beaker types and their distribution in the Netherlands*. *Palaeohistoria* IV. p.p. 5-46. — J. B. Wolters, Groningen-Djakarta.
- Hulst, R. S.* (1964). *Archeologisch Nieuws*. jrg. 17. (1964) afl. 6, kol. 149-172. 15 juni.
- Reusink, H. J.* (1963). Een Veluwe klokbeke uit Leersum. *Westerheem* XII, p.p. 87-93.

EEN BRONZEN KETEL UIT DE WAAL BIJ IJZENDOORN

door

J. YPEY

(Fig. 6—7)

In de maand juni van het jaar 1966 maakte de heer P. van Dinteren uit Deventer een fietstocht langs de Waal. Bij IJzendoorn trof hij op de uiterwaard een hoop afval aan, dat kennelijk uit een baggermolen verwijderd was. Daarbij zag hij een geheel in elkaar gedrukte bronzen „ketel” — er groeide reeds gras in. Het stuk was blijkbaar uit de Waal afkomstig; de vragen waar het stuk opgebaggerd werd — en door wie — kunnen niet worden beantwoord. Op het eerste gezicht gingen de gedachten uit naar een Hallstatt-situla. Toen ik echter aan de gang ging om het stuk weer te „fatsoeneren” bleek al gauw, dat het niet tot die cultuur kon behoren en kwam het idee, dat het eerder in de richting van Vestlandketels gezocht zou moeten worden. Toen de ketel eindelijk zijn vorm weer geheel teruggekregen had, bleek hij ook in deze groep niet geheel thuis te horen en eerder een voorloper daarvan te zijn. De ketel is van brons, althans van een rossige koperlegering en bestaat uit twee delen, die aan elkaar geklonken zijn. Het onderste deel is geheel gedreven. De bolle bodem vertoont concentrische en radiale hamerpenslagen. Boven de knik is de wand iets ingetrokken en vertoont hamerpenslagen parallel aan de rand. Het bovendeel bestaat uit een lange strook,

Fig. 6 (Foto R.O.B.)

waarvan met een grote overlapping (met twee rijen klinknagels) een korte cilinder is gemaakt, die op het bodemdeel aansluit. De bovenwand is daar verspringend gemaakt zodat de binnenzijde een doorlopend vlak vertoont. Met talloze klinknageltjes is de verbinding bevestigd. De bovenwand vertoont diametraal tegenover elkaar gelegen twee maal twee ingeslagen gaten, waaromheen zich een lichtere vlek bevindt. Hier zijn kennelijk oren aangeklonken geweest.

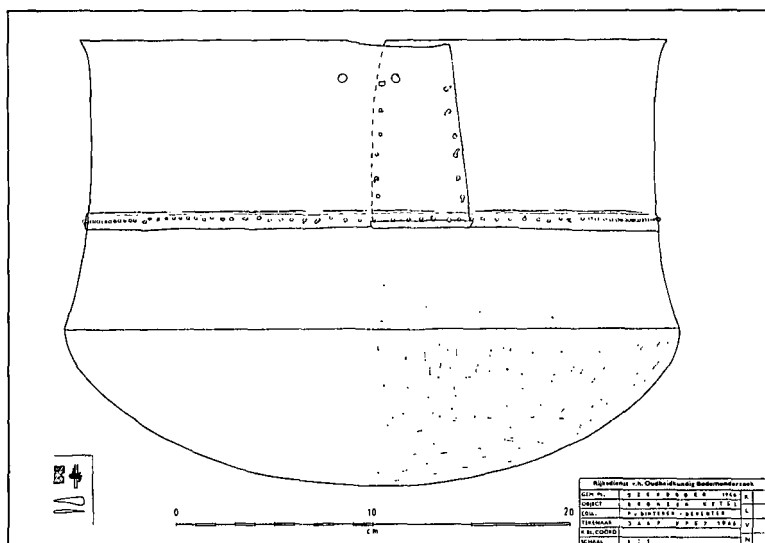
Op de IJzendoornse ketel zijn in het geheel geen roestsporen aangetroffen en evenmin een lichte band langs de rand, zodat een toch wel noodzakelijke versterkingsband tijdens het opbaggeren al niet meer aanwezig was. Bevestigingsgaten voor klinknagels bevinden zich niet in de rand, zodat daaruit geen verdere aanwijzingen voor een band geput kunnen worden. Een band, die eventueel slechts bij de oren vastgeklonken was, is ook niet waarschijnlijk. De ronde lichte plekken aan de buitenzijde rond de gaten wijzen er veeleer op, dat daar de koppen van klinknagels het oppervlak tegen verkleuring beschermd hebben.

De klinknageltjes in de ketel zijn bronsdraadstukjes, naar één kant geplet, zodat ze ongeveer langwerpig driehoekig zijn geworden met een ronde dunne basis en dikkere ronde top. Ze zijn van binnen naar buiten door de gaatjes gestoken.

Aan de buitenzijde is een soort snapper of dopper gehouden met een uitholling voor de vorming van de klinknagelkop. Daarna zijn de klinknagels van binnen uit plat geslagen en de snapper aan de buitenzijde zorgde ervoor, dat er een nagelkopje gevormd werd.

Het meeste deed de ketel me denken aan een exemplaar uit Brokjaer bij Ribe in Jutland (P. B. du Chaillu, *The Viking Age*, vol. I, London 1889, 272, fig. 604), dat volgens het bij-schrift gevonden is tezamen met een fragment Romeins bronzen vaatwerk, maliënkolders, textiel, tweesnijdend zwaard met schede, kam, fragment van een zilveren drinkhoorn (fig. 605) enz. De vondstmelding wordt bericht in *Aarbøger før Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1881, 110-112 met fig. 1-5 en 160-161.

Op mijn verzoek om inlichtingen deelde Dr. H. Norling-Christensen, Nationalmuseet, København, mij mede, dat de ketel uit Brokjaer zich in het Nationalmuseet bevindt. (Museum-Nr. L. 3255-90, Brokjaer, Hjortlund Sogn, Ribe herred, Ribe amt. De ketel heeft het museum-nummer 3255). Dr. Norling-Christensen meende dat de ketel uit de 1ste-2de eeuw zou kunnen stammen. Ook hij is van mening dat de IJzen-doornse ketel verwant is aan het Deense exemplaar. De Deense vondst is ook vermeld bij H. J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien, Hamburg 1951, 78, Katalog Nr. 14.

89

Eggers geeft bij Gesamtkatalog 14: Brokjaer Mark, Brandgrab: Kessel 6; Eimer 27/28; Eimer 48; Becken 77; Kasserolle 142/143; Kelle mit Sieb, 160, waarbij hij de ketel als Keltisch en het overige bronzen vaatwerk als Romeinse voortbrengselen kenmerkt, alle in zijn Stufe B2 = Ältere Kaiserzeit (d.i. $\pm$ 50—150 n. Chr. Zie: H. J. Eggers: Zur absoluten Chronologie der Römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. Jahrb. Röm.-Germ. Zentralmuseum Mainz 2, 1955, 196 ff).

De ketel uit Brokjaer heeft twee ringvormige oren, die draaibaar zijn in ogen, die zich aan de kennelijk ijzeren zoomversterkingsband bevinden. Uit de tekening bij Du Chaillu zou men kunnen opmaken, dat de band de rand omsluit. Hoe het ook zij, bij het IJzendoornse exemplaar zijn niet voldoende aanwijzingen om de aard van een zoomband te kunnen reconstrueren. De klinknagelgaten wijzen er wel op, dat men zich deze band niet in de vorm van het Deense stuk kan voorstellen.

Ook dit heeft een onderstuk met bolle bodem, knik en naar binnen lopende aansluitende wand, al wijkt dit laatste deel in vorm af van ons exemplaar. Ook de Deense ketel heeft een afzonderlijk bovenwandstuk, gevormd uit een lange smalle strook, geklonken bij de plaats van een der ringen. Boven- en onderstuk zijn eveneens met talloze klinknageltjes aan elkaar geklonken. In tegenstelling echter tot het vloeiende wandprofiel van de IJzendoornse ketel is hier een flauw geknikte overgang.

Al is dan de juiste vindplaats niet bekend, de ketel is in ieder geval een baggervondst uit de Waal in de omgeving van IJzendoorn — en al kunnen niet alle vragen naar het oorspronkelijk uiterlijk beantwoord worden — het is een bijzonder interessant en belangrijk stuk, waarmee de museumkelders nog niet volstaan.

Men ziet waartoe een fietstochtje op een zomerse dag kan leiden.

VOOR NEDERLANDSE AMATEUR-ARCHEOLOGEN, DIE IN ENGELAND EEN HANDJE WILLEN HELPEN

In „In Britain", juni 1967, een tijdschrift uitgegeven door de British Travel Association te Londen, staat een artikel „The amateur diggers". Hierin wordt verteld van de vele mogelijkheden om in Engeland bij opgravingen behulpzaam te zijn. Ook buitenlanders zijn welkom.

Nadere inlichtingen bij the Council for British Archaeology, 8 St. Andrew's Place, London, N.W. 1.

Zij geven maandelijks een calendar of information uit met lijst van opgravingen waarvoor vrijwilligers nodig zijn en vele andere gegevens o.a. archeologische cursussen en speciale oefenopgravingen. Een abonnement hierop kost 7s. 6d.

BEWONINGSSPOREN UIT DE ROMEINSE TIJD TE MIDDELBURG

door

J. v. d. BERG

(Fig. 8—21)

Bij het bouwrijp maken van het nieuwe Industrierrein ten Oosten van Middelburg zijn in de polder „De Grenadier” door mij eind 1966 in het profiel van een rioleringssleuf sporen ontdekt van bewoning uit de Romeinse tijd. Kaartblad Middelburg 48 B Zuid coördinaten 121651 en 71710. Het woonniveau (fig. 8) is gelegen direct op het veen, — 1,49 m N.A.P. en strekte zich ter plaatse uit over ongeveer 40 meter met een dikte van 15 cm in O.N.O. richting en aflopend in W.Z.W. richting tot 2 cm. In O.N.O. richting is de bewoningslaag verspoeld door het voormalige riviertje De Arne. (Bodemkartering van Walcheren-Bennema en v. d. Meer, archief Zeeuws Genootschap 1933—Polderdijk).

De aardewerkvondsten bestaan uit: Romeins materiaal, t.w.

1. terra sigillata, versierd en onversierd.
2. „gevernist” aardewerk, o.a. barbotine techniek.
3. Ander Romeins aardewerk dan onder punt 2 en 3 genoemd.
4. Inheems aardewerk verdeeld in met de hand gevormd materiaal en met de draaischijf gevormd materiaal.

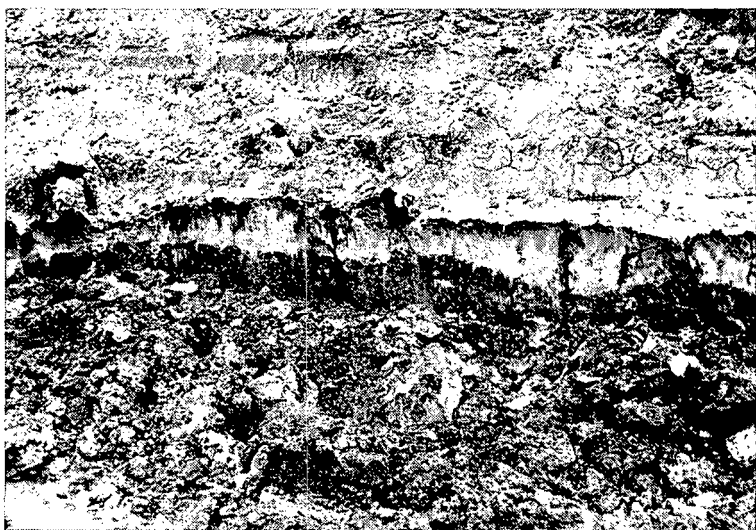

Fig. 8.

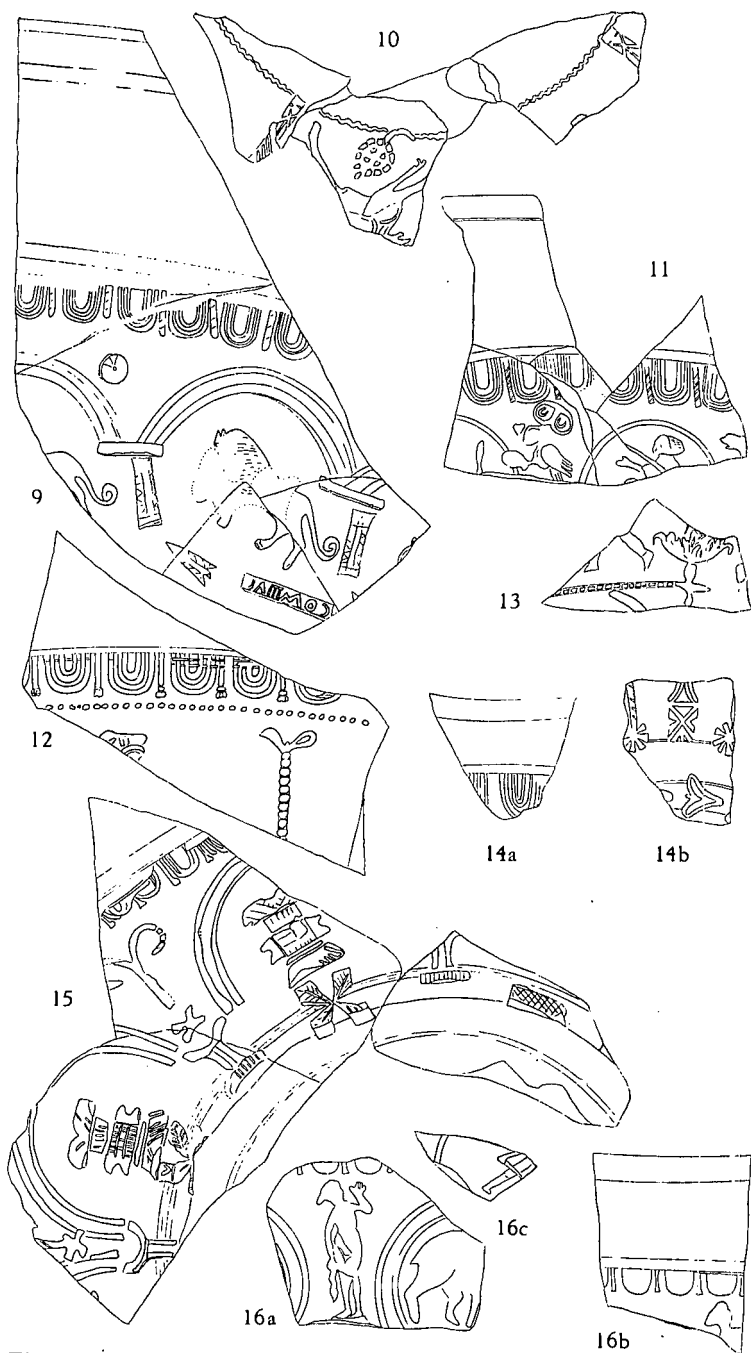

Fig. 9—16.

Terra sigillata (determinatie J. Trimpe Burger)

Fig. 9 66 Mdb. 1 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Trier Dat. 2d-3a. met stempel COMITIAL (retro) eierlijst Fölzer 941, leeuw n.l. F 585, palm met blaadje F 762, dubbelbogen met astragalus verbindingsstuk op sierelement. vgl. Holwerda Arentsburg afb. 85-22. v. Giffen Valkenburg stempels, ver. v. Terpen onderzoek 1949-1953, no. 203. R.O.B. jaarg. 8 Zwammerdam afb. 17-145.

Fig. 10 66 Mdb. 2 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Trier Bat 2d-3a Stijl MIIAAVS hert n.l. Fölzer 626, zuil F 869, drui-ventros F? zigzaglijn F 930.

Fig. 11 66 Mdb. 3 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Trier Dat. 2d-3a stijl TORDILO? eierlijst Fölzer 941, uil F 676, m. fig. n.l. F 560, enkv. medaillon F 832.

Fig. 12 66 Mdb. 4 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Blickweiler-Eschweilerhof dat. midden 2 Stijl L.A.L. eierlijst Knorr 1927, taf. 82-34 links gedeelte vrouw met korf op het hoofd, Knorr taf. 77-7.

Fig. 13 66 Mdb. 5 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. La Madeleine of van SATTO dat. ca. 120-130. Amor n.l. Fölzer 34, bladkelk op sierstuk o.a. bij IANV (ARIVS) vgl. F. taf. 2-15.

Fig. 14a-14b 66 Mdb. 6. Fragment ts kom Drag 37. Fabr. La Madeleine Dat. ca. 2b. van SACER C.C. vgl. Holwerda Arentsburg afb. 74-10.

Fig. 15 66 Mdb. 8 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Rheinzabern. Dat. 3a-c, stijl IVLIVS 2-IVLIVS 1 eierlijst Ri-Fi kat. 7 El. 7. dubbelboog KB 139, onder bogen ornam. 0163 kruisvormig blad 032, tussen de bogen dubbelhaakvormig fig. 0156, kruisvorm. fig. 053, ornament 0179, geheel rechts gedeelte van ornm. 0177.

Fig. 16a-16b-16c 66 Mdb. 9 Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Rheinzabern Dat. 3a? stijl REGVLINVS, eierlijst E45 (Ri-Fi kat. 7) Venus met sluier M48, medaillon met beer Lu-taf. 252-13, medaillon gewapende man een gevangene afvoerend M269 (fig. 16b in bezit v. dhr. Dumon Tack Middelburg).

66 Mdb. 7 niet getekend.

Fragment ts kom Drag 37 Fabr. Trier Dat. 2d-3a eierlijst Fölzer 952.

„Gevernist aardewerk”

Fragmenten van z.g. dubbelbekers met radstempelversiering, kleur lichtgrijs tot donkergrijs, op de scherf wit. Fragmenten van oranje-bruin en blauw-grijskleurig, op de scherf wit, met z.g. zandbestrooiing.

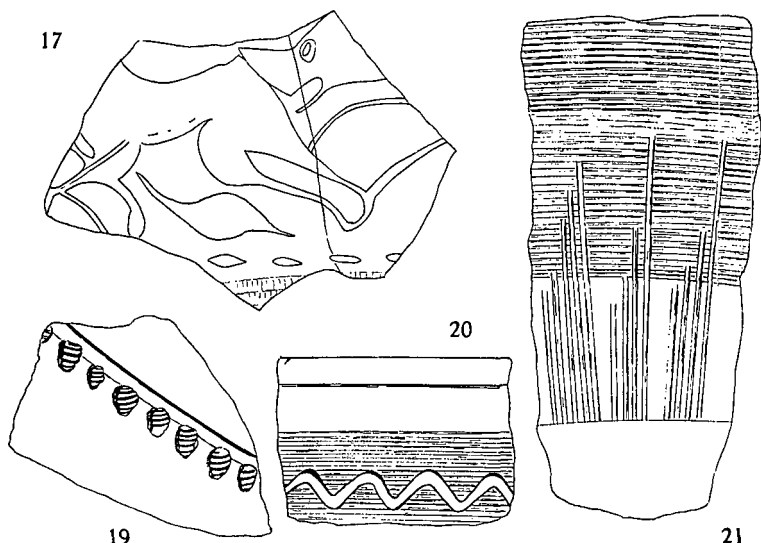

Fig. 17 en 19—21.

Fragmenten van z.g. jachtbekers (fig. 17) blauw-grijs, op de scherf vuil geel, grootste diameter 14.5 cm. (v. d. Weerd Gallo Romeinse archeologie afb. 46 2 en 5b-Westerheem XI Trips afb. 3 no. 4-6).

Ander Romeins aardewerk

Een groot aantal nog niet gedetermineerd Romeins materiaal waaronder fragmenten van kruiken met één oor zowel rood als wit bakkend materiaal, amphoren en dolia.

Inheems aardewerk

Een gering aantal fragmenten van met de hand gevormd en in open vuur gebakken niet determineerbaar noch dateerbaar aardewerk. Een groot aantal fragmenten van op de draaischijf gevormd en verschaald met zand en schelpgruis aardewerk, variërend in kleur van licht-grijs tot zwart, met als „standaard”-model fig. 18 (Zeeuwsch Tijdschrift 1958, Trimpe Burger, Westerheem XI, Trips).

Dit „standaard” model kan variëren wat versiering betreft en wel: alleen zoals figuur 18 met ingekerfde bovenrand en op de schouder ondiepe horizontale ringen; als fig. 19 met op de overgang van hals naar schouder één diepe horizontale ring met daaronder ovaalvormige indeukingen, bovenrand niet ingekerfd, terwijl bij deze typen het aardewerk na het drogen „gepolijst” is tussen bovenrand en horizontale schouderring;

als fig. 20 met op de hals een „golf”-versiering en verder ondiepe horizontale ringen tot op ongeveer 4 cm boven het standvlak; als fig. 21 soms gecombineerd met fig. 20 ondiepe horizontale ringen als figuur 20, maar met nog verticale streepversiering aangebracht en eindigend op ongeveer 4 cm boven het standvlak.

Al deze versieringen zijn aangebracht met schelpen van het soort *cardium-edule* (kokhaan), wat vooral goed te constateren is bij fig. 19, waar de schelpranden zich extra diep in het aardewerk hebben afgetekend (door een rechtshandige pottenbakker ingekerfd).

Al deze versieringen hebben met de zee te maken!

Fig. 20 een golfversiering, fig. 21 riet staande aan de waterkant?

Dit aardewerk zou ik niet onder willen brengen bij het z.g. „Vlaams-Romeins”, maar eerder willen spreken van een Germaans Kustaardewerk. Hoewel het gevormd is op de draai-schijf, zijn de versieringen geheel „inheems” en gebakken van ter plaatse gedolven zeeklei, wat nog tot uitdrukking komt in de gebruikte toevoeging in de klei van zand en schelpgruis; tevens toont nog een fragment aardewerk aan de binnenzijde de afbeelding van een *cardium*schelp, welke na het draaien eruit geplukt is.

Andere vondsten dan aardewerk

Fragmenten van Romeinse dakpannen, fragmenten tufstenen handmolens, waaronder één fragment reconstrueerbaar: diameter 40 cm, diametergat 5 cm, één vlak horizontaal, één vlak concaaf; fragmenten van zandsteen, o.a. een boogvormige aanzetting van een architraaf?, een aantal vierkantige spijkers, lengte $13\frac{1}{2}$ cm, kopdiameter 1,8 cm. De R.O.B. hoopt nog een nader onderzoek in te stellen naar de verdere bewoning.

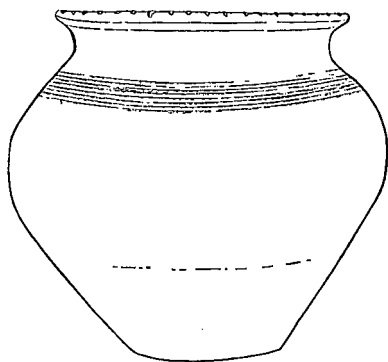

Fig. 18.

BAARDMANNEN

door

F. H. W. FRIEDERICH

(Fig. 23—30)

1. Inleiding.

Vreest niet A.W.N.-leden met baard en eventuele lange haren. Dit wordt geen aanval op dezulken, die niet alleen met hun handen, doch ook met hun baarden gebaren. Er is een tijd geweest, zo'n vierhonderd jaren geleden, dat juist de ouderen, d.w.z. de mannen van 20 en meer, zich onderwierpen aan de mode van het kweken van lange haren op schedel en aangezicht. Niet zo vreemd dus dat juist in die tijd allerhand pottebakkerswerk met dergelijke mensentypen werd versierd. Já, met de afbeeldingen daarvan. Voor ik daar echter mee verder ga, zullen de geboorteplaatsen van de te bestuderen baardman-kannen en -kruiken in het kort worden aangegeven.

In de romeinse tijd al werden de pottebakkersovens in Keulen, toen het voornaamste centrum van de keramische bedrijvigheid, aan de grens van „de lage landen” gevoed met klei uit Frechen. Een plaatsje dat nu bij Keulen behoort en ten Z.W. van het centrum ligt. De Frankische horden die in de derde eeuw reeds in deze streken binnenvielen zorgden voor het voorlopige einde van de romeinse keramische industrie in Keulen. In primitieve vorm begon ten zuiden van deze stad, in Pingsdorf, het maken van potten en pannen een paar honderd jaren later weer op te bloeien. Niettemin werden de in de 16e eeuw zo geliefde vormen van de kogelbuikkruiken (wat een woord, maar het is dan ook „letzerlich verzahlt”) omstreeks 1100 in Pingsdorf ook al bevredigend voor het oog bevonden en de eerste cilinderhalskannen werden ongeveer een eeuw later tevens daar ter plaatse gemaakt. Een eindje verder naar het zuidoosten

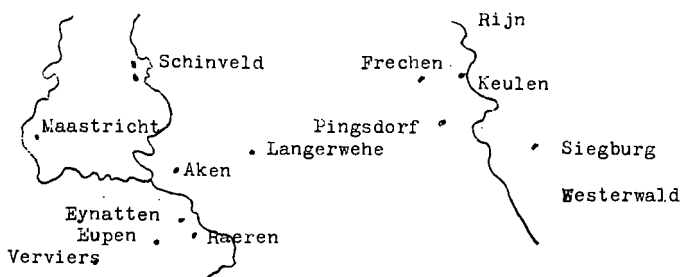

Fig. 23.

werd na de totale overwinning van de Franken reeds in Siegburg een begin gemaakt met het bakken van gebruiksaardewerk. Omstreeks 1200 hadden de kruikenmakers dóór, dat hoe zuiverder de klei en hoe hoger de baktemperatuur — toevallig ook weer het getal 1200 maar dan in graden Celsius — des te waterdichter het drink- en vloeistofopslag-gerei werd. Dit berust chemisch op de vorming bij temperaturen hoger dan 1200° C van een stof die aluminiumglas genoemd kan worden uit porceleinaarde. De bekende trechterbekers begonnen een vijftig jaren later in omloop te geraken. Door boven aangegeven moeilijkheden werd de concurrentie voor het Pingsdorfaardewerk nogal groot, zodat omstreeks die tijd de aflossing van de wacht door Siegburg begon.

Maar even ten zuiden van Aken, aan de andere kant van de met het Aachener Wald begroeide heuvelkam begon in Eynatten een ander centrum te groeien, dat evenals andere belgische centra zijn oorsprong uiteindelijk had in het romeinse kunnen.

In 1450 ongeveer begon men in Siegburg met zout te glazuren, een procedé, dat direct door de Keulenaars werd overgenomen. Deze lieden waren na een inzinking gedurende bijna duizend jaren weer aan het terugkomen.

Eveneens in deze tijd verplaatsten de pottbakkers uit Eynatten zich meer naar het gebied van Raeren, dat een zo belangrijke rol zou spelen in de ontwikkeling van de *baardmannen*.

De eerder genoemde kogelbuiken, zo mooi imiterend het figuur van zeer dorstige mannen, kwamen al of niet naar de voorbeelden uit Pingsdorf tot ontwikkeling, na de bloeiperiode van de slanke waterdichte niet geglazuurde, bij ons Jacoba-kannen geheten. Maar de grote periode van de versierde keramica in Siegburg viel ongeveer samen — in het midden van de 16e eeuw — met die van de andere centra.

Voor ons verhaal is Keulen het belangrijkste, omdat daar omstreeks 1500 het eerste zo veel mogelijk natuurgetrouwe gebarde gezicht op een kruik of kan van het peervormige type werd afgebeeld.

Om nog even bij Keulen te blijven: de protesten van de burgerij tegen de luchtvervuiling, tegen de roetvorming door de vele ovens die met hout werden gestookt en het altijd aanwezige brandgevaar, deden de bakkers zo langzamerhand naar Frechen verhuizen, zodat omstreeks 1600 van de drie Keulse centra niets meer over was. Deze centra waren: de Maximinenstrasse, Eigelstein en de Komödienstrasse. In de periode 1550 tot 1600 viel de bloeitijd van de werkelijke mooie baardmannen zowel in Keulen als in Raeren. Na 1600 werd deze kunst

voortgezet in Frechen en in Westerwald, het gebied tussen de Sieg en de Lahn.

In Siegburg was het de familie Knütgen, welker leden als ervaren keramische kunstenaars golden. Na 1570 trokken ze naar de Westerwald dorpen Grensau, Höhr en Grenzhausen. In Raeren was het voornamelijk de familie Mennicken die in dezelfde tijd toonaangevend was en de meest bekenden, Jan Emens en Jan Baldem hebben op hun beurt veel invloed gehad op de kunst in Westerwald.

In Raeren zelf kwam deze zeer hoog ontwikkelde kunst tot een plotseling einde, dat wel toegeschreven wordt aan de vernielzucht van de spaanse troepen die in 1638 Aken belegerden.

Nadien heeft de pottbakkerskunst een beetje nagesudderd. Omstreeks 1680 werd er evenals in Westerwald in de potten gegraveerd, van 1750 stammen de vrij lompe cilindervormige bierpullen en hoewel Raeren in 1800 nog 20 ovens bezat, was het bakken na 1850 toch definitief afgelopen.

Westerwald dat na 1600 dus tot bloei kwam, heeft het de 17e eeuw wel volgehouden. Maar door de ontdekking en ontwikkeling van het porceleinmaken in 1709, begon er de klad in te komen. Na 1750 verdwenen de pottbakkers uit Westerwald naar Adendorf, alwaar ze tot de huidige dag de grijze blauw beschilderde met zoutglazuur afgewerkte kruiken afleveren. Het zoutglazuur werd in het rijngebied ongeveer in 1450 voor het eerst gebruikt, in Raeren gevolgd in 1583 door Cobaltglazuur en in 1620 door het violet kleurende mangaan, dat na 1625 in Westerwald tot intens gebruik kwam.

2. O p r o e p

Voordat begonnen wordt aan de historie en de ontwikkeling van de gezichten zonder en met baarden, zou ik gaarne aan alle A.W.N.-leden en aanhangende vrienden en magen willen verzoeken foto's of principe-schetsen op ware grootte van de gezichten en verder de maten van de kruiken en kannen die in hun bezit zijn aan mij toe te sturen. Aldus doende kan een behoorlijke documentatie ontstaan, eveneens van eventuele vervalsingen. Dus nogmaals: dit betreft alleen baardmannen; ook scherven met hele gezichten erop komen in aanmerking. Naam, adres, evt. vindplaats, kleur, vorm enz. zijn eveneens belangrijk en het vermelden waard. (F. H. W. Friederich, Lorentzkade 402, Haarlem).

3. T h e o r i ë n

Waarom gladde en behaarde gezichten op gebruiks aardewerk?
Waarom nu juist baardmannen?

Er zijn verschillende theoriën over en een van de mooiste en

meest onwaarschijnlijke vind ik die van ene meneer Bardenheuer. De naam zelf — vooral als hij kryptogrammatisch wordt bekeken — doet al aan een studentengrap denken. De afgeslagen gebaarde germaans voorvaderlijke hoofden n.l., waaruit na het verwijderen van het schedeldak, het toenmalige plattelandsgerstebier werd gedronken, zijn de voorwerpen ter overpeinzing. Als het ernst is, riekt 't wel ietwat naar Blut en naar Boden ⁷⁾).

Bekend is dat de romeinen al drinkkruikjes bezaten met gezichten als reliëfversiering ⁸⁾ en dat zij de noordwestelijke koloniale volkeren als mannen met baarden afbeeldden ¹⁵⁾).

In de Merovingische tijd, omstreeks 600 werden er gezichtsmaskers gezet op bronzen drinkkannetjes, maar ook in gebruiksaardewerk gegraveerd om de stompvormige handvaten van potten heen, zodat deze uitsteeksels als neuzen dienst deden ⁸⁾. Aan te nemen valt dat deze Frankische invloed ook in Pingsdorf merkbaar moet zijn geweest tot ongeveer 1200 toe.

Uit Siegburg zijn trechterbekers uit 1350 bekend, die in reliëf uitgevoerde gezichtsmedaillons dragen ¹⁾. Naar wordt beweerd uit dezelfde tijd stammen groen geglazuurde potten, gevonden te Aardenburg met opgeplakte ogen, neus en baardgedeelten. Deze stammen niet uit de rijnstreek, waar het glazuren eerst 100 jaren later begon.

Toch zijn het de directe voorlopers van de eerste Raerense gezichtskruiktypen. Het frans-belgische pottbakkersgebied lag dichtbij, waar het glazuren reeds eerder bekend en gekend was.

Het plaatsen van wildemanfiguren, geheel of gedeeltelijk behaard op bronzen kroonluchters werd in 1400 al toegepast ¹²⁾. Mannen met baarden en behaarde mannen schijnen altijd wel iets fascinerends te hebben bezeten voor de scheppende kunstenaar en zijn publiek. En waarom geen navolging daarvan op gebruiksaardewerk.

In 1550 komen op de kruiken en drinkbekers uit Raeren ook wel drie dezelfde gebaarde gezichten voor. Er wordt een religieuze verklaring voor gemeld, die een uitbeelding van de heilige drievuldigheid daarin ziet. Maar wat dan te zeggen van de kruiken wier halzen vier gezichten dragen ⁴⁾.

In Aken staat voor het stadhuis een standbeeld van Karel de Grote. Een pracht van een bronzen baardman met een mooie in strengen verdeelde krullende baard. In 1550 was het 750 jaren geleden, dat hij in Rome tot Keizer werd gekroond. Zijn ter gelegenheid daarvan in Raeren die gave baardgezichtjes ontstaan?

Al met al lijkt het mij waarschijnlijker, dat het gewoon een kwestie van mode is geweest. Alle (grote) mannen droegen

Fig. 24. Het standbeeld van Karel de Grote te Aken.

omstreeks 1500 baarden en dat bleef zo tot 1700. Toen kwamen de gladde mannengezichten in de mode en het was uit en bekeken met de baardmankruiken.

Of zoals Dr. Mayer uit Raeren zegt, dat het sinds mensengeugenis zuiver en alleen gaat om het plezier van het versieren zonder dat men zich van een diepere magisch apostolische betekenis bewust is. Het is tenminste nuchtere taal.

4. De evolutie van de behaarde gezichten

De eigenlijke baardmannen kunnen dus hun oorsprong hebben gehad in de keuls-romeinse pottbakkerijen. Romeinse drinkkruiken met gezichten zijn bekend. In het tijdvak 300 tot 400 ging de romeinse pottbakkerskunst verloren en eerst uit de 7e eeuw zijn frankische kogelbuikpotten met gezichts aanduidingen bekend. Vermoed wordt dat dit gebruik tot in de 12e eeuw behouden is gebleven en de gezichten uit de 14e eeuw uit de frans-belgische contreien schijnen daar meer verwantschap mee te hebben, dan met het romeinse gezichts aardewerk. Van deze waarschijnlijk ook belgische kruiken naar de eerste Raerense kruikjes uit de 15e eeuw was slechts een kleine overgang (afb. 1 t/m 7). In de begintijd van deze echte baardmannen (afb. 7 t/m 11) werden geen zijanten of begrenzungen van het gezicht door haren aangegeven. In het begin werden in Raeren en later ook wel in Keulen, de baarden, de oog-omtrekken en neuzen opgeplakt en daarna diep

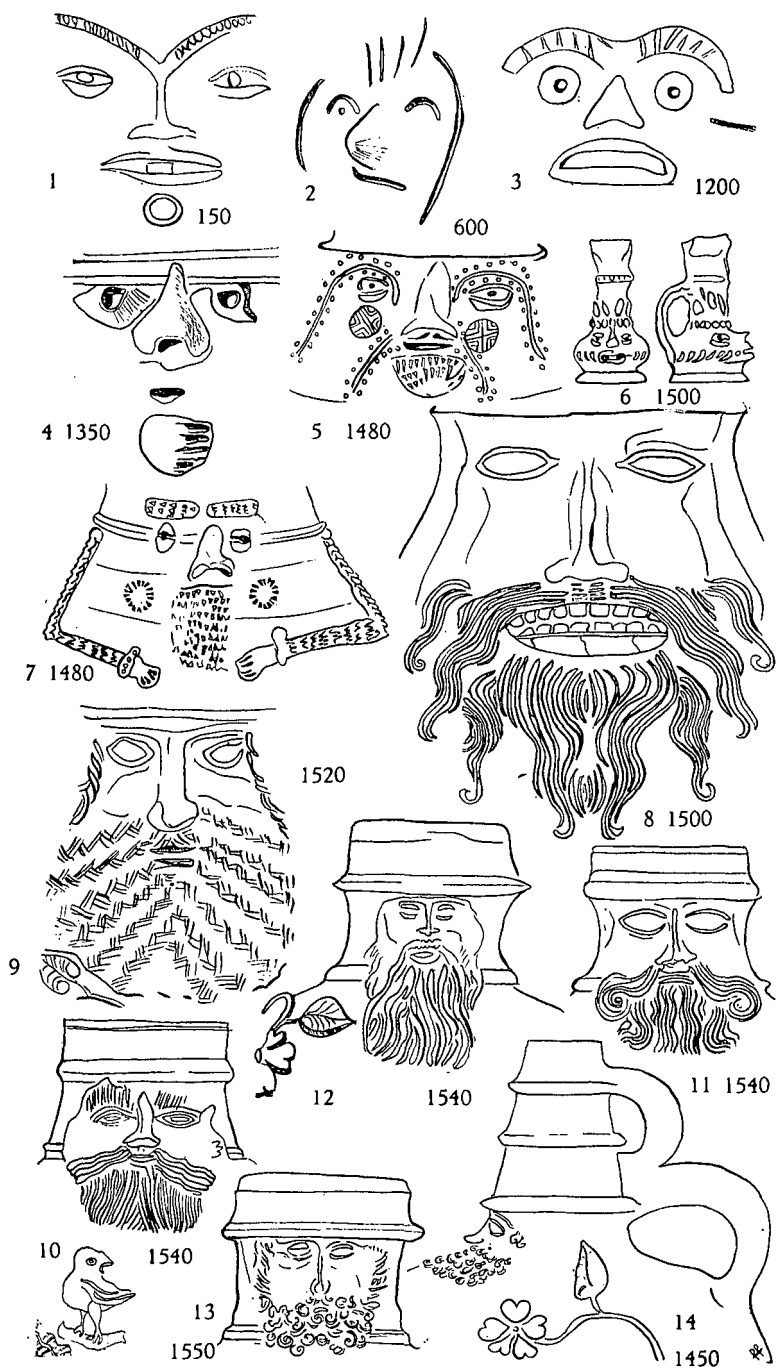

Fig. 25.

ingestoken om pupillen, mond, neusgaten en baardharen aan te geven (afb. 2 t/m 7).

Het bestaan van dit soort baardmannetjes uit Raeren, Keulen en Siegburg is bekend van ongeveer 1470 tot 1520.

In Keulen werden voor het aanbrengen van versieringen voor het eerst matrijzen in zandsteen gesneden (in matrijzen worden de afbeeldingen verdiept aangebracht). Men kan gerust aannemen dat deze vervaardigd werden door bekwame kopergraveur-kunstenaars die hun vormen in dié tijd graveerden voor de koperdiepdruk of plaatdruk. Het Kunstgewerbe Museum te Keulen bezit een matrijs die met het getal 1451 is gedateerd. Door de vraag naar massaproductie, is men wat later overgegaan tot het vervaardigen van matrijzen (reliëf-afbeeldigen) van klei uit de zandsteenmatrijzen, waarvan na bakken, weer te bakken kleimatrijzen konden worden afgevormd. De eerste mooie gekrulde baard uit omstreeks 1500 heeft geen zijharen (afb. 8). Het gezicht is een volkomen realistisch portret. De gezichten krijgen in de loop van de 16e eeuw de goedige uitdrukking van wijze oude mannen. In Raeren hield het afbeelden van baarden, verdeeld in afzonderlijke strengen met krullen of met gekrulde punten nog wel stand tot in de tweede helft van de 16e eeuw, maar in Keulen ging men reeds in het begin van deze eeuw snel over tot meer compacte baardmaskers van een meer rechthoekige vorm, die tevens van onder recht was afgesneden. Dit geldt in het algemeen ook voor de in die tijd in de Maximinenstrasse gemaakte gevlochten baarden (afb. 9). Van 1470 tot 1550 waren vooral de kruiken met peervormige buiken, versierd met relatief kleine gezichten in de mode. Nadien komen de kogelbuikjes met kleine nauwe halzen in algemeen gebruik en een vorm als afb. 65 aangeeft handhaaft zich tot in de 18e eeuw. In Frechen waar in de 16e eeuw ook al volop baardmannen werden gemaakt, werden de gezichten groter en de baarden, hoewel aan de onderkant altijd rond blijvend, spitser. De kogelbuiken krijgen een meer geribbelde hals. Deze was in Keulen, Raeren en Siegburg vrijwel glad. De geribbelde hals werd wel toegepast in Eigelstein, maar de gezichten in deze pottbakkerij vervaardigd, onderscheiden zich van die van Keulen en Frechen b.v., door de niet uitspringende neus en de spits toelopende baard. Later, in de 17e eeuw steken de gestyleerde neuzen ook niet meer uit het gezicht naar voren. De snor of knevel boven een steeds breder wordende mond, blijft zich in Frechen fraai ontwikkelen en de stijl beheersen (afb. 24 en 25). Knevel en baard gaan zelfs in elkaar over bij de geheel gesplitste baarden, die vooral op de grote kogelbuiken voorkomen (afb. 32). Bij de baarden met-scheiding-in-het-midden, komen omstreeks 1560 zelfs horizontale golven voor. Door Jan Emens Mennicke gaat de Raerense stijl na 1540 zijn

invloed uitoefenen op die van Frechen. De baarden van Raeren zijn veelal langer (afb. 30), doch Jan Emens maakte ook wel kortere, maar dan bredere baarden dan normaal (afb. 28 en 29). Deze keramist was een groot kunstenaar met veel fantasie, getuige zijn boerendansen op de bruine en blauwe cilinderkruiken en hij was ook de eerste die in 1583 de blauwe Cobaltglazuur toepaste. Door de invloed van Raeren en de nabije belgische centra, gelegen in het gebied langs de lijn Verviers, Eupen, Raeren en Aken, ontstaat omstreeks 1590 op de kogelbuiken een grijnzende kerel, waarbij het grijns-effect veroorzaakt wordt door een lange gebogen geblokte of gestreepte band als onderlip of mond (afb. 35 en 36). Uit deze gezichten ontstaan tegen het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw de duivels lachende, al enigszins dierlijke koppen met ingesnoerde ellipsvormige blokband- en niervormige monden en gelobde baarden. Tegen het midden van de 17e eeuw (afb. 46 t/m 56) worden de maskers steeds meer gestyleerd en slechter van uitvoering. Het worden — gericht op de smaak van het toenmalige publiek — meer ornamenten in de laatrenaissance en barokstijl. De gezichtstreken en haaraanduidingen worden meer rechtlijnig (afb. 45 en 47) en verliezen op den duur helemaal het natuurlijke aanzien (afb. 54). De beïnvloeding van België uit veroorzaakt, dat ook de wenkbrauwen als grove decoratie-elementen worden gebruikt. Tegen het einde van de 17e eeuw is in Frechen het vervaardigen van baardmannen al zodanig in verval geraakt, dat op de ovoïde kruiken, die toch mooi van vorm blijven, de bebaarde gezichten er uitzien als slordig gevormde en opgeplakte firma- of fabrieksmerken.

De gestyleerde leeuwenkoppen door Jan Baldems in navolging van Jan Emens op ovaalvormige kannen in 1577 gebracht (afb. 57), vinden in Frechen en vooral in Westerwald navolging (afb. 58, 59 en 60). De leeuwenkoppen met de ring in de muil, het z.g.n. deurkloppermotief zijn door Westerwald eveneens van Raeren overgenomen. Een laatste bijzonderheid tot slot van dit gedeelte, speciaal voor de dames: Na 1650 worden in Westerwald ook vrouwenkoppen (pardon: hoofden) gebruikt in plaats van baardmannen. De „baardvrouwen” (zonder baard) worden trouwens vóór 1550 in Keulen al gesignaleerd, aangebracht op de bekende peervormige kruikjes versierd met eikenblaadjes en eikeltjes, vervaardigd in de ateliers van de Maximinenstrasse. Het hiervoor in „4” geschetste is voor een groot deel ontleend aan het verhelderende verhaal van Dr. Gisela von Bock⁸⁾.

5. Het gezicht met onderscheiden variaties

Deze opsomming van mogelijkheden is niet volledig. Dit be-

tekent tevens, dat de resultaten van een verdere studie eventueel kleine wijzigingen zullen kunnen opleveren. Door combinatie met wat onder 4 is genoemd, door het bekijken van de hierbij afgedrukte gezichtsschetsen en door het tegen elkaar uitspelen van de nu volgende eigenschappen, zal een vrij nauw begrensde datering mogelijk zijn. Het ontdekken van een 2500 verschillende gezichten moet althans theoretisch, tot de mogelijkheden behoren.

Wenkbrauwen

geen	1500—1540
enkelvoudig	1480—1610
dubbel	1650—1700
rimpels er tussen	1590—1700
rechte blokband	1600—1620
gebogen blokband	1590—1600
kamvormig enkel	1610—1650
kamvormig dubbel	1680—1700

Ogen

zonder pupillen	1500—1590
met pupillen verdiept	1470—1520
met pupillen in reliëf	1550—1700

Neus

normaal	1500—1610
neusvleugels ingesnoerd	1570—1590
neusvleugels los van neus	1590—1700
Neus gestyleerd	1610—1700
zonder neusvleugels	1630—1700
ingesnoerd	1600—1700
los van neus	1600—1700

Wangen

niet opvallend	1500—1550
driehoekig of trapeziumvormig	1570—1700
sterk uitgesproken	1610—1700

Zijkanten van het gezicht

glad en niet behaard	1470—1540
behaard	1500—1700
boogvormig	1550—1700
gekruld	1570—1700

Mond

geen mondaanduiding	1570—1610
verdiepte lijn	1470—1520

onderlip in reliëf	1500—1610
gebogen blokband	1590—1600
geborgen streepband	1590
niervorming	1600—1700
ingedrukte ellips	1600—1700
omgekeerd niervormig	1599—1610

Knevel

zonder	1480—1660
met gegolfde knevel	1500—1610
met gekrulde knevel	1500—1550
kommavormig	1610—1680

Baard

verdiepte streepjes of driehoekjes	
in rijen onder elkaar	1470—1520
boogvormig met één golf	1540—1590
boogvormig met twee golven	1500—1596
in twee of meer strengen gescheiden	1500—1650
gegolfd	1500—1600
gekruld	1550—1570
gegolfd en gekruld	1500—1580
gevlochten in strengen	1520
gelobd	1580—1620
middenlijn(en) in lob	1580—1600
vertikale boog-lijnen	1650—1700
rechte lijnen	1700—1750

6. Bijgeplaatste figuren en versieringen
Wanneer er in de medaillons jaartallen zijn verwerkt, b.v. 1597 dan wil dat nog niet altijd zeggen dat de betreffende kruik uit dat jaar stamt. Het is n.l. niet bekend tot hoelang de matrijs, waarin het jaartal is gegraveerd, gebruikt is. De stijl-, de modekenmerken bepalen de periode van gebruik beter, dan wat in onderstaande wordt genoemd. Ik wilde U deze soort versieringen niet onthouden, omdat U dan weet waarop U moet letten, of wat U kunt aantreffen.

	Keulen	Frechen	Siegburg	Raeren
Portretmedaillons	1450—1550	1580—1610	1480—1570	1570—1610
eikentakjes	1500			1550
akeleitakjes	1500			
rozentakjes	1520			1550
andere gezichten	1520—1550	1590—1610		
wapenmedaillons	1520	1596—1700		1570
horizontale banden				
versierd	1540		1570	
acanthusbladen	1540—1550	1590—1608		1570
ingesneden ranken			1550	
losse rozen	1556	1600		
letters in banden		1590		1575

7. Beschrijving van de afbeeldingen

De meeste afbeeldingen zijn afgedrukt op de helft van de ware grootte.

1 en 61: Romeins kogelpotje; 150; Rijks Mus. Kam.

2: kogelbuikpot, 600—1200.

3: kan met gezicht en schenktuit in handen; Schinveld II; 1200.

4: Donkergroen geglaazuurd; 1350; Gemeente Mus. Aardenburg.

5: Peervormige gezichtskruik; 1480; Musa Raeren.

6: Grijs geglaazuurde kan voor poppenhuis; Raeren 1500 ?; verz. FF.

7: Fragment gezichtskruik; Raeren 1490; $\frac{1}{4}$ ware grootte; verz. FF.

8: Een van de vroegste baardmannen, zie ook fig. 63; 1500; Kunstgewerbe Mus. Köln.

9: Als 8 uit Maximinenstr., grijs met rozetakjes, zie fig. 64; 1520; KGM. Köln.

10: Grijs peervormig; 1540 Raeren of 1550 Köln; KGM; fragment in verz. FF.

11: Lichtbruin peervormig; 1540 Raeren of 1540 Komödiënstr.; frm. verz. FF.

12: Dof wit peervormig; 1540 Siegburg of Köln, Museum Oldenzaal.

13: Bruin peervormig; 1550 Raeren; verz. FF.

14: Lichtbruin met roze takjes; 1550 Köln; Rijksmuseum Amsterdam.

15: Dubbelkonische kogelbuik lichtbruin; 1550 Köln, vier gezichten; verz. FF.

16: Bruin peervormig; 1550 Raeren; fragm. verz. FF.

17: Dof bruin peervormig; 1550 Köln; Gemeente Museum Arnhem.

18: Geelbruin peervormig; 1550 Köln Maximinenstr.; Mus. B. van Beuningen, Rotterdam.

19: Bruine kogelbuik; bestrooid met roosjes; 1556 Komödiënstr.; KGM Köln.

20: Bruine kogelbuik; 1550 Köln met portretten; Komödiënstr.; KGM Köln.

21: Bruin met grijs; 1560 Köln; fragment, verz. FF.

22: Grijs ovale kruik, zie fig. 66; 1570 Siegburg, Anno Knütgen.

23: Kogelbuik donkerbruin; 1570 Raeren; verz. van Os, Haarlem.

Fig. 26.

Fig. 27.

Fig. 28.

Fig. 29. Kogelbuikkruik van afb. 32 uit het Gemeente Museum te Arnhem. Foto G. van den Berg, Dieren.

- 24: Lichtbruin; 1580 Frechen; fragm. verz. FF.
 25: Lichtbruin; 1580 Frechen; fragm. verz. FF; ook Rijks Museum Twenthe.
 26: Lichtbruin peervormig; 1580 Frechen; Oudheidkamer Vriezenveen.
 27: Donkerbruin; 1590 Frechen; fragment, verz. FF.
 28: Lichtbruin; 1570 Raeren; Suermondt Museum Aken.
 29: Lichtbruin peervormig; 1575 Raeren, Jan Emens; R.M. Twenthe; Drinck wn est Got nit ferges.
 30: Lichtbruin; 1580 Raeren; Suermondt Museum Aken.
 31: Roodbruin; 1594 Frechen; Suermondt Museum Aken.
 32: Donkerbruin met blauw, kogelbuik; 1597 Frechen; G.M. Arnhem; wapens van de hertog van Gulik, Kleef, Ravensberg en Rijksadelaar, gedraaid oor. Dergelijke kogelbuikkruiken zijn ook te bewonderen in het Suermondt Museum Aken, van 1600, bezaaid met roosjes en twee wapenmedaillons. Ook Rijksmuseum Amsterdam bezit er een met gesplitste baard, wapen- en portretten medaillons, verder bezaaid met roosjes.
 33: Bruin met blauw, kogelbuik; 1607 Frechen; leeuwachtige kop, geflankeerd door twee grijnzende koppen met lange baarden (9 cm) en twee grote portret-medaillons; fragment, verz. Conijn, gevonden te Hoorn.
 34: Bruin met blauw peervormig; 1610 Frechen; 3 wapenmedaillons; KGM, Köln.

55 1700

56 1700

57 1577

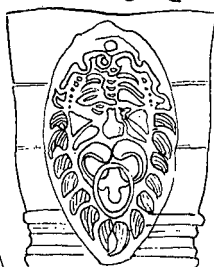
59 1630

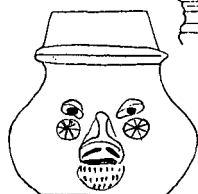
58 1598

60 1650

61 150

63 1500

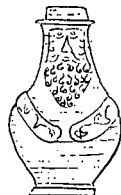
62 1480

64 1520

65 1550

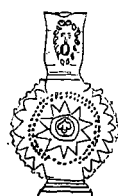
66 1570

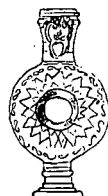
67 1570

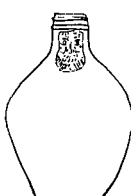
68 1596

69 1650

70 1650

71 1700

Fig. 30.

- 35: Bruin met blauw peervormig; 1590 Frechen; fragm., verz. FF; ook in Su. Mus. Aken en Rijksmuseum Twenthe.
- 36: Lichtbruin met grijs; 1590 Frechen; Oudheidkamer, Vriezenveen.
- 37: Bruine kogelbuik; 1596 Frechen; verz. FF; in Mus. B. v. B. te Rotterdam op dubbele grootte met wapen van Prins Maurits, gedat. 1603.
- 38: Bruingrijs met blauw; 1610 Frechen, fragm. verz. FF.
- 39: Lichtbruin met blauw, kogelbuik; 1610 Frechen, met 3 bloemmedaillons; Rijks Museum Amsterdam.
- 40: Grijs kogelbuik; 1580 Keulen; verz. van Os Haarlem.
- 41: Bruin vervloeid; 1600 Frechen; fragment, verz. FF.
- 42: Donkerbruin; 1599 Frechen; mond omgekeerd niervormig; fragment, verz. FF.
- 43: Roodbruin met blauw; 1600 Frechen; mond ingedrukt elliptisch; fragm., verz. FF; ook Gem. Mus. Arnhem 1620.
- 44: Vuil bruin; 1620 Frechen; fragment, verz. FF.
- 45: Roodbruin; 1650, België?; verz. FF.
- 46: Dof bruingrijs; 1630 Siegburg?; fragment, verz. FF.
- 47: Donkerbruin, tweedelige neus, wangen gerimpeld; 1660 Frechen; fragm., verz. FF.
- 48: Donkerbruin met grijs; 1680 Frechen; grote ovale kruik met twee bloemmedaillons; Museum Oldenzaal.
- 49: Lichtbruine baard „frats”; 1700 Frechen; fragment, verz. FF.
- 50: Bruin met grijs, ovoïde kruik met staande leeuw medaillon; 1650 Frechen; Rijks Museum Twenthe en fragment, verz. FF.
- 51: Donkerbruin; 1650 Frechen; fragm., verz. FF; Rijks. Mus. Twenthe.
- 52: Grijs met bruine ovoïde; 1680 Frechen; verz. van Os Haarlem (met leeuw).
- 53: Donkerbruin; 1700 Frechen of Belgisch; verz. FF.
- 54: Bruin met grijs; 1700 Frechen of Belgisch; sterk vervormd tot dierlijk; verz. FF.
- 55: Bruine ovoïde; 1700 Frechen, bloemmedaillon en naast baard twee kleinere; Museum Oldenzaal.
- 56: Bruine grote ovoïde; 1700 of later Frechen; Museum Oldenzaal.
- 57: Eivormige schenkan; 1577 Raeren Jan Baldems; Leeuwenkop.
- 58: Blauw met grijze schijfbuikkan; 1598 Westerwald; fragment, verz. FF.

- 59: Violet met blauwe hals; 1630 Westerwald-Grenzau; fragment, verz. FF.
- 60: Blauw met grijs, sterrenkan; 1650 Westerwald; fragment, verz. FF.
- 61 en verder geven alleen de vormen weer, waarbij de afmetingen zijn teruggebracht tot éénzelfde hoogte.
Romeinse kogelbuikpot.
- 62: Peervormige kruik 1480 Raeren.
- 63: Peervormige kruik 1500 Köln, Maximinenstr. met i.p.v. eiketakjes, akeleiranken.
- 64: Peervormige kruik 1520 Köln, Maximinenstr., roze takjes.
- 65: Kogelbuikkruik 1550 Köln, Komödienstr.
- 66: Grijs ovaalpeervormige kruik 1570 Siegburg.
- 67: Ovaalvormige kruik 1570 Raeren, Jan Emens.
- 68: Brede kogelbuikkruik 1596 Frechen.
- 69: Platte schijf sterkruik 1650 Westerwald.
- 70: Platte ringkruik 1650 Westerwald.
- 71: Grote ovoïde kruik 1700 en later uit Frechen en ook uit België.

Literatuuroverzicht

- 1) Grundriss der Keramik; F. Jaenicke 1879; blz. 422, 432, 437, 417, 451.
- 2) Rheinisches Steinzeug des 15. bis 18. Jh.; A. Klein; blz. 11, 21.
- 3) Rheinisches Steinzeug; K. Koetschau, 1924.
- 4) Nederlands gebruiks aardewerk; J. G. N. Renaud, blz. 140, fig. 21, 22.
- 5) In kannen en kruiken, 9-10/1963; fig. 1, 123, 150, 234.
- 6) Die Bartmans Krüge; M. Kirmis 1930.
- 7) Gedanken über Bartmannskrüge; Keramos 10 (1960) 39-42; F. H. Bardenheuer.
- 8) Die Entwicklung der Bartmasken auf rheinisches Steinzeug; Dr. G. von Bock, Keramos 34 (1966) 30-44.
- 9) Rheinische Töpferkunst; Catalog Frechen 1966.
- 10) Berichten van de R.O.B. 12/13 (1962-'63) 512, afb. 21.
- 11) Rheinische Merkur 4 (25-1-1963); Scherben machen Geschichte; R. Fabian.
- 12) Die Sammlung Dr. A. Frigdor, Wien 1930, 5. band; fig. 437, 481, 483, 485.
- 13) Jaarboek Twenthe 1967, blz. 84.
- 14) Raerener Steinzeug 1967; O. E. Mayer.
- 15) Die Römer am Rhein; blz. 37, fig. 17.
- 16) Potterie; J. H. Eppens van Veen; blz. 72.
- 17) Catalog Suermondt Museum Aken; fig. 270, 278.
- 18) Gevormd en gebakken; L. L. H. Roest; fig. 4, 49, 51.
- 19) Aardewerk en Porcelain; H. E. van Gelder en B. Jansen; fig. 11.

A.W.N. HIELD JAARVERGADERING 1967 TE ENSCHEDE

Op 26 mei werd deze keer de jaarvergadering der A.W.N. gehouden in het rijksmuseum Twente te Enschede. Deze plaats werd mede gekozen om de directeur van dit museum, D. Hijzeler te eren, die binnenkort om pensioenaire redenen zijn post zal verlaten. Ondanks de verre afstand waren er ca. 90 leden aanwezig. De vergadering werd in de aula van het museum gehouden. De heer Hijzeler zat aan de bestuurstafel, waar de algemene voorzitter, de heer van Hoogstraten de vergadering opende met de klop van een nieuwe voorzittershamer die een geschenk is van de medeleerlingen aan het haarlemse Carel van Mander-lyceum van de kortelings gestorven Paul Klein Molekamp.

In zijn jaarrede gaf de heer van Hoogstraten een overzicht van de activiteiten onzer vereniging en stelde met voldoening de uitstekende toestand van haar gezondheid vast.

Ons tijdschrift Westerheem bezit een zeer actieve redactie, het werd met enkele bladzijden uitgebreid, de afbeeldingen zijn goed en het verschijnt stipt op tijd. Mevrouw Stedehouder bezorgde een inhoudsopgaaft over alle jaargangen sinds zijn ontstaan. De werkkampen worden regelmatig elk jaar gehouden, en er heeft zich mettertijd een vaste kern van deelnemers voor gevormd. In 1966 was het kamp te Aardenburg, maar dit jaar zal, voor het eerst, de grens van ons land overschreden worden en zal onze achtste werkweek van 15—23 juli gehouden worden aan de belgische kust te Koksijde, met een zeer gevarieerd program.

De jaarvergaderingen zijn interessant omdat hun huishoudelijk gedeelte steeds verbonden wordt met een bezoek aan een archeologisch evenement. Het vorig jaar werden de archeologische tentoonstellingen te Rotterdam en Schiedam bezocht, deze keer het rijksmuseum Twente en een grafveld in de omgeving van Enschede. Op de vergaderingen van het hoofdbestuur met afgevaardigden wordt de vereniging steeds voorwaarts gestuwd door talloze suggesties van juist de actieve leden.

De werkgroepen zijn springlevend zowel in hun opgravingswerk als door de lezingen die ze gedurende het winterseizoen organiseren, waarvoor ze steeds sprekers weten aan te trekken. Het aantal onzer werkgroepen zal binnenkort worden uitgebreid met die van Noord-holland-Noord, terwijl men bezig is met de vorming van een groep voor de Betuwe en Westbrabant (Land van Heusden en Altena).

Dit alles zou niet zo goed kunnen floreren, ware niet de staat onzer financiën zo bemoedigend. Dit is vooral te danken aan de subsidies van het ministerie van S.R.M. en van de provinciale besturen van Noordholland, Zuidholland en Utrecht, alsmede de subsidie van de provincie Zeeland die ons steeds voor het kamp te Aardenburg verleend wordt. Vooral is het aan deze subsidies te danken dat het ons mogelijk is Westerheem op peil te houden. Voor het kamp te Koksijde is een subsidie aangevraagd bij het provinciaal bestuur van Westvlaanderen.

Het aantal onzer leden stijgt elk jaar en bedraagt thans ca. 1250. Enkele leden zijn ons dit jaar door de dood ontvallen; het zijn de heren: J. H. Bekouw te Bussum, Ir. J. C. Sander te Rotterdam en A. D. Dijkstra te Velsen en de dames: A. Copijn-de Feyfer te Groenekan, C. C. W. Risseuw-Krug te Schoorl en douairière A. R. Steengracht van Oostcapelle-Kneppelhout te Zeist. Wij herdenken hen in vriendschap en respect.

Evenwel zal het nodig zijn onze vereniging verder uit te breiden door grotere bekendheid bij het publiek, door middel van propaganda. Het zal nodig zijn daartoe een aparte propagandacommissie in te stellen, apart nl. van het hoofdbestuur, dat zich daarmee niet kan belasten. Daarenboven zal het wenselijk zijn, dat er uit het

midden onzer leden meer hulp komt voor het werk aan de organisatie onzer vereniging. Een bijlage waarin deze vraag uitvoeriger zal gespecificeerd worden zal in het volgend Westerheemnummer worden ingesloten.

Na deze rede van de voorzitter had de vergadering haar normale verloop, waarvan hier alleen vermeld zij dat een nieuwe kascommissie werd benoemd en dat de aftredende bestuursleden mevr. Roodenburg-v. d. Laan en de heer de Kok werden herkozen. De heer van Hoogstraten, ofschoon als algemeen voorzitter aftredend, zal zich nog één jaar met dit ambt belasten.

Daarmee was de jaarvergadering ten einde en begon het gedeelte van de dag dat gewijd was aan een archeologische excursie in de omgeving van de stad. Bussen brachten ons, bij heerlijk weer en door een prachtig landschap, ver boven Almelo naar de waterradmolen van Bels te Vassen. Deze molen is een schilderachtige zeldzaamheid, een stuk nog levende romantiek; uit de middeleeuwen daterend, al omstreeks 1500 genoemd. is hij nog steeds in bedrijf en stroomt nog altijd het water van een beekje ruisend over de schoepen van een rad dat daarbinnen de maalstenen draaien doet. In het aangrenzende restaurant werd een stevige twentse koffietafel gcserveerd waarbij de heer Hijzeler een inleiding hield over de archeologische situatie van de streek.

Hij begon met een korte uiteenzetting over de natuurlijke gesteldheid van het Twentse landschap. Wanneer men Twente uit de lucht bekijkt, ziet men een naar het noordwesten langzaam afdalende laagvlakte, waaruit vier noord-zuid lopende stuwwallen omhoogrijzen (een oostelijke stuwwal, Gronau-kniebocht Vecht; een westelijke stuwwal, Lochem-Ommen; een kleine stuwwal Wierden-Daarle; een verbrokkelde stuwwal, Delden-Tubbergen.)

Bovendien zou men zien, dat van de oostelijke stuwwal een groot aantal beken in noordwestelijke, westelijke en zuidwestelijke richting stroomt, beken, die alle in de omgeving van Almelo hun water op de Regge lozen.

Op deze stuwwalen en in de onmiddellijke nabijheid van water hebben de praehistorische mensen gewoond.

In het kort vertelde de heer Hijzeler voorts iets over de onderzoekingen in het Usselerveen, Gem. Enschede, waar in een bepaalde laag een groot aantal vuurstenen voorwerpen uit het late Palaeolithicum zijn gevonden. Zij vormen de nalatenschap van een trekende bevolking. Deze laag, 10-15 cm dik en doorspekt met houtskool (voornamelijk van de den afkomstig), werd op vele plaatsen in noord-west-Europa teruggevonden en draagt de naam van De Laag van Usselo. Met behulp van de C₁₄ methode werd zij plm. 9000 vóór Chr. gedateerd.

Daarna behandelde spr. de ligging van de grafmonumenten in de buurt van Mander. Het is gebleken, dat de tertiaire gronden aldaar volkomen zijn vermeden door de praehistorische mensen uit alle tijden. Alle grafmonumenten liggen en hebben gelegen op de keileem aan de rand van de tertiaire kleien. Deze kleien laten geen water door, met gevolg, dat dit gehele gebied drassig is geweest. Dat de vruchtbare keileem de mensen heeft aangetrokken, blijkt ook uit de ligging van de grafmonumenten op de westelijke, grote stuwwal. Ten zuiden van de lijn Rijssen-Holten komt de keileem voor. Daar liggen dan ook weer de grafheuvels. Ten noorden van deze lijn komen de praeglaciale zanden voor. Deze zijn waterdoorlatend met het gevolg, dat er ook geen beken stromen. Het is een dor en droog gebied. Grafheuvels komen daar ter plaatse niet voor. Alleen wel weer bij Haarle in verband met de aanwezigheid van enkele bronnen.

Ten slotte vertelde de heer Hijszeler nog iets over de vondst bij Vasse van een boerderij van plm. 30 m lengte, waarin naast versierde en onversierde aardewerkscherven ook een grote hoeveelheid graan (tarwe) werd gevonden. Deze boerderij dateert uit plm. 1000 vóór Chr.

Na de lunch werd een in hei en bos gelegen grafveld bezocht waar, vanaf een hoge grafheuvel verschillende kleinere in de omgeving te zien waren. Terug in Enschede werd het museum nog grondig bezichtigd en dit was het slot van deze interessante en prettige jaarvergaderingsdag.

de W.

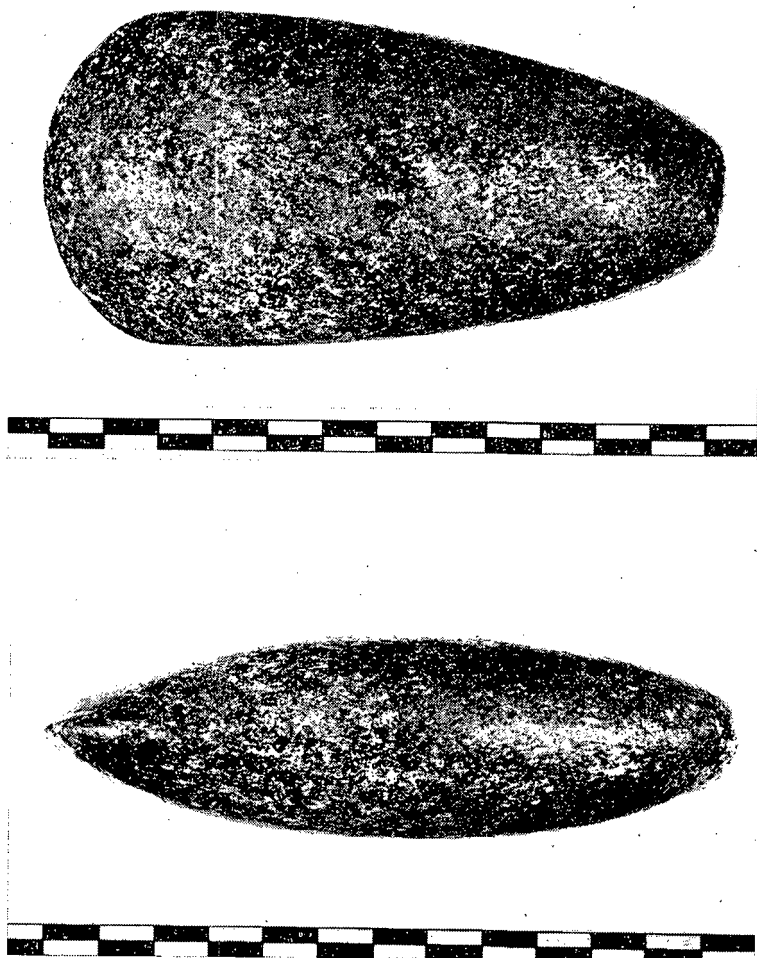

Fig. 31 en 32. (Foto's I.P.P., A'dam).

EEN NEOLITHISCHE BIJL TE HAARLEM

In mei 1965 werd in recent opgebrachte tuingrond een stenen bijl (Fig. 31 en 32) gevonden op het terrein van de Firma N.V. Vometec, Nijverheidsweg 36, door de heer G. E. G. Bouman, In februari 1966 is deze vondst aan het I.P.P. gemeld.

Het betreft een geheel geslepen, ongefacterde bijl van dioriet, met ellipsvormige tot afgerond-rechthoekige dwarsdoorsnede, ronde snede, plat afgeslepen, overigens puntige top en bolle contourlijnen (lengte 12.7, dikte 4.0, breedte snede 6.2, breedte top 2.2 cm).

Op grond van deze kenmerken kan de bijl gedateerd worden in het laat-neolithicum (bekertijd).

Door de vinder waren reeds vruchteloze pogingen gedaan via de leverancier van de opgebrachte grond de herkomst daarvan op te sporen. Bij een hernieuwd onderzoek hiernaar vanwege het I.P.P. kon alleen worden vastgesteld, dat de betreffende grond — donkere veengrond, met tak- en wortelresten — uit de directe omgeving van Haarlem of uit Haarlem zelf afkomstig was. Waarschijnlijk is de bijl dus afkomstig uit één der veenopvullingen tussen de strandwallen van Haarlem.

Amsterdam, I.P.P. (H. H. van Regteren Altena en J. A. Bakker).

„DIE RÖMER AM RHEIN“

Deze tentoonstelling, buiten onze landsgrenzen, in Keulen gehouden, blijkt in verhouding bijzonder veel vondsten uit Nederland te laten zien. De grote ruimten in de nieuwe Kunsthalle zijn prettig ingericht, zodat men stellig niet een gevoel van oververzadiging krijgt, en dit ondanks het toch enorm grote aantal geëxposeerde vondsten. Waar nodig zijn tabellen geplaatst en plattegronden, vele daarvan, maar jammer genoeg niet alle, zijn ook opgenomen in de dikke catalogus. Het is ondoenlijk om zelfs maar een poging te doen het tentoongestelde te beschrijven; men moet dit gezien hebben; verschillende werkgroepen, en ook andere verenigingen zoals Numaga b.v., organiseren een tocht naar Keulen. Voor insiders moet het aardig zijn, dat de „Kop van Trajanus“, nu in Museum Kam te Nijmegen, waarover destijds zoveel te doen is geweest, in Keulen in replek ten toon staat als „kop van een oude man“, sic transit gloria mundi! Met nadruk wordt nog eens gewezen op de fraaie catalogus, à DM 10,— verkrijgbaar, een bedrag dat zeer goed is besteed.

ARCHEOLOGISCH WERKKAMP IN FRANKRIJK

De „Club Musée de l'Homme Jeunesse“ (waarvan het algemeen secretariaat gevestigd is in het Musée de l'Homme, Palais de Chaillot, Paris-16e) organiseert van 1 juli tot 30 september a.s. een archeologisch werkkamp met een Gallo-Romeins object. Belangstellenden in de leeftijd van 18 tot 25 jaar kunnen aan dit kamp deelnemen. De daaraan verbonden kosten zijn, dank zij subsidies, niet hoog (ongeveer 6 gulden per dag met inbegrip van maaltijden en logies). Alle nadere inlichtingen op bovenvermeld adres.

PROMOTIE

Op 28 april j.l. is te Groningen gepromoveerd mejuffrouw dr. A. T. Clason, op een proefschrift „Animal and Man in Holland's Past“, een onderzoek betreffende de dierenwereld in praehistorische en vroeg-historische tijden in de provincies Noord- en Zuid-Holland. Deze studie bestaat uit twee delen, een deel A, tekst, illustraties enz., en een deel B, waarin de onontbeerlijke tabellen. In de lijst

van vindplaatsen treft men talrijke namen aan die ons overbekend zijn: Vlaardingen, Zandwerven, Langeveld, Spanjaardsberg, Velsen enz. Onze hartelijke gelukwensen ook aan deze jonge doctor die met haar werk een Groningse traditie, een begonnen door prof. Van Giffen zo voortreffelijk heeft voortgezet!

DE A(A) VAN ARCHEOLOGIE (3)

Uit A. J. van der Aa: „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden” bijeengelezen door P. Stuurman.

AULA DEI (F). of Godshof, ook wel het Oude hof genoemd, welke naam in de latere parochie Oldehove is overgebleven, was, volgens de oude overleveringen, lang voor onze jaartelling, de beroemde Friesche leerschool der Heidensche Druiden of Barden, in het westelijk gedeelte van de tegenwoordige stad Leeuwarden. Op de plaats, waar zij zoude gestaan hebben, vindt men thans het voormalige kerkhof van Oldehove en den stompen toren de Oldehoof.

BAARSDORP, HUIS TE (Z). Voorm. ridderhofstede in Zuid-Beveland, waarvan thans nog eenige geringe overblijfselen ter N. zijde van het dorp Baarsdorp gevonden worden, uit welke men meent te mogen opmaken, dat het een aanzienlijk gebouw met een wel-versterkt nederhof moet geweest zijn.

BALGOY (Ge). Vroeger stond hier een adellijk slot, dat in het jaar 1672 door de Franschen verwoest is, en waarvan men thans geene overblijfselen meer bespeurt, dan eenen langen, vierkanten heuvel, die rondom met ruigte begroeid is.

BALLERHOLT (D). Het is vermoedelijk in oude tijden een geheiligd bosch geweest, en staat mogelijk in verband met de veelvuldige zeer nabij gelegen grafheuvelen, waarvan nader op het art. Balloo. Van dit bosch is niets meer over dan zekere struiken (strubben genaamd), welke hier en elders als overblijfsels van oude bosschen worden aangewezen.

BALLERKOELE (D). Eene door kleine heuvelen omringde laagte, vroeger vermoedelijk met zwaar eikenhout omgeven, dat het Ballerbosch of Ballerholt geheeten was. Het is de plaats, waar, volgens overlevering, in oude tijden in de open lucht door 24 Etten (oude aanzienlijken van den lande, pairs, gezworenen), de twistzaken tusschen de ingezetenen beslist werden.

BALLOO (D). Men vindt in den omtrek ook een Hunnebed en voorts een zeer groot aantal grafheuvelen, waarin urnen (potten van gebakken aarde) gevonden zijn, gevuld met houtskool en overblijfselen van verbrande beenderen. Hoezeer door eenigen deze grafheuvelen aan de Romeinen zijn toegeschreven, en gehouden worden voor bewijzen van eenen dáár geleverden veldslag, schijnt er meer grond te wezen, om ze te houden als van oud Germaanschen oorsprong en in betrekking te staan met het heilige bosch, dat hier schijnt geweest te zijn.

BALLUM (F). Ten Z. van het dorp vindt men nog den grafkelder van de voormalige Heeren van Ameland, binnen de fondamente van de thans afgebroken oude kerk.

BALVERSCHEN HOEK (Ge). Men zegt dat hier vroeger een kasteel gestaan heeft, van hetwelk het aanzienlijke geslacht Van Balveren afstammen zoude. Er ligt hier een stuk gronds de Hoogehof genaamd, waar nog fondamenten van vroegere gebouwen en scherven van urnen in menigte gevonden worden. Voor de boerenwoning, tot welke deze Hoogehof behoort, stond vroeger een steen, met eene inscriptie, in den gevel gemetseld. Deze steen is later naar het kasteel Oosterholt overgevoerd en mischien in den vloed van 1820, toen dat gebouw vernietigd werd medegesleept, mischien wordt hij nog hier of daar gevonden en zoude dan wel eenig licht over de landstreek verspreiden.

BANJAART (NH). Voorm. zeer oud kasteel in Kennemerland, tusschen Beverwijk en Breesaap, onder Velzen, achter de lustplaats Weserhout. In het midden der vorige eeuw waren er de grondslagen nog van te zien, thans zijn die geheel door zand overstoven.

BARRAHUIS (F). Voorm. stins, griet. Leeuwarderadeel, aan de Oostzijde van den Breedijk. De voormalige standplaats, de singels, en gedempte gracht zijn nog, aan de oneffenheid van den grond, benoorden het tegenwoordige Oud- Barrahuis, te onderkennen. Ongeveer 30 of 40 jaren geleden heeft men daar ter plaatse, nog eenen diepen kelder ontdekt, doch zonder nader onderzoek met aarde gevuld.

BATAVODURUM. Oude stad in het Land der Batavieren. Sommigen menen, dat dit het tegenwoordige Wijk bij Duurstede, anderen dat het Batenburg geweest zij; ons komt het meer waarschijnlijk voor, dat men daarvoor Nijmegen te houden hebbe. De overblijfsels toch van Romeinsche oudheden, in grooten getale bij deze laatste stad gevonden en opgedolven, bevestigen tenvolle, dat hier eene aanzienlijke standplaats der Romeinen geweest zij. De Burgt zelf, wiens oorsprong zich in de grijze oudheid verliest, maar die wij in onze dagen schier geheel hebben moeten zien verdwijnen, was mede een blijk van het aanzien, waarin Nijmegen vroeger bij de Romeinen moet gestaan hebben.

BATAVORUM, OPPIDUM. De stad der Bataven, eene stad, welke men wil, dat door Tacitus vermeld wordt, als door Civilis in brand gestoken te zijn, en omtrent welker standplaats men onderscheidene gissingen geopperd heeft. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat men ter bedoelder plaatse, in stede van oppidum (de stad), moet lezen oppida (de steden), als wanneer men daarvoor zal moeten verstaan Arenacum, Vada, Grinnes, Batavodurum en mischien nog andere plaatsen. wier namen niet tot ons zijn overgekomen.

BATENBURG (Ge). De Appelternsche poort, die het langste bestaan heeft en waarvan bij hoog water, als de aarde is losgespoeld, de fondamenten nog zichtbaar zijn, en de Maaspoort, waarvan men de juiste plaats niet weet op te geven. Voorts was de stad geheel met breede grachten omgeven, welke, zoo als ook die van het kasteel, door middel eener nog gedeeltelijk aanwezige boog en een onderaardsch kanaal, met het rivierwater in verband stonden, ten einde daardoor, bij eene verdediging, altijd overvloed van water in de grachten te kunnen hebben.

BEDUM (Gr). Er is een boomgaard ten W. van de klapbrug, nabij de plaats, alwaar de schuiten aanleggen, die de Kapel wordt geheeten, waar vele doodsbeenderen worden gevonden: er zijn er, die gissen, dat Walfridus hier het eerst zou zijn vereerd geworden, en wel op grond, dat de tegenwoordige kerk op eenen lagen bodem, en op geen wierde staat. De eerste kerk te Bedum was van hout.

BEEK (Ge). Gedurende het verblijf der Romeinen hier te lande, is Beek langen tijd eene standplaats geweest van eene krijgsbende van het magtige Rome (cohors legionum), zoo als zulks ontwijfelbaar blijkt uit de alhier opgedolvene oudheden, die meestal het kenmerk van het tiende legioen dragen, en nog gedeeltelijk te Ubbergen bewaard worden. In het jaar 1628 werd aldaar onder anderen een mijlsteen met het opschrift, betreffelijk Keizer Trajanus, opgegraven. Deze mijlsteen, die nog op het raadhuis te Nijmegen te zien is, wordt mede als een bewijs gehouden voor het gevoelen, dat de gezegde Keizer den weg, tusschen de door hem in het jaar 115 gestichte stad (Colonia Trajana) ter plaatse, waar nu Xanten, in Kleefland ligt, en Nijmegen, met mijlsteenen zoude afgeteekend hebben. Nadat de Heer Frederik Hendrik Baron van Randwijck, in het jaar 1660, bezitter van de heerlijkheid Beek geworden was, heeft hij aldaar de grondslagen van een kasteel doen leggen, welks volbouwing, door den daaropvolgenden oorlog gestaakt is. Deze grondslagen zijn nog aanwezig en worden door sommigen ten onrechte opgegeven als van vóór de 10de eeuw afkomstig.

BEERENDRECHT (ZH). Voorm. riddermatige huis, aan den Lagen Rijndijk, nabij de Goudsche sluis. Het huis . . . besloeg in zijnen omtrek, met hof, boomgaard, wei- en bouwland, 33 morgen en 377 roeden (ongeveer 28 bund.), waarop ook eene bouwman-woning stond, die thans alleen nog aanwezig is en Beerendrecht heet, zijnde het adellijke huis omstreeks 1768 afgebroken en slechts bij laag water de fundamenten daarvan zichtbaar.

(Wordt vervolgd)

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H. J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op locaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheem.

AMERSFOORT (Utr.)

De restauratie van de Herv. Kerk, oudtijds aan St. Joris gewijd en sinds 1337 tot kapittelkerk verheven, schiep de mogelijkheid tot het doen van enkele steekproeven. Bekend was de buitengewoon zware, uit kloostermoppen opgetrokken, op een vestingwerk gelijkende toren, het oudste bouwelement van de hallenkerk, die in de 16e eeuw zijn huidige gestalte bereikte. Kort na de stadsbrand van 1340 schijnt de kerk welke bij deze toren behoorde, te zijn afgebroken, om plaats te maken voor een kruisbasiliek. Merkwaardigerwijs projecteerde men de hoofd-beuk (waarvan nog belangrijke delen behouden bleven) niet achter de toren, maar ten n. ervan. Binnen een eeuw kwam alweer een derde verbouwing, waarbij de dwarspanden moesten vervallen ter wille van de twee nieuwe zijbeuken (1442). Uitgemaakt kon worden, dat het terrein aan de n.-zijde, ten tijde van de oudste bouwphase, de oever van een water of stroom uitmaakte. Op de helling lagen cultuurresten uit de 12e—13e eeuw, alsmede enige brokken tufsteen. Dit terrein werd allengs vier meter opgehoogd, de tegenwoordige Groenmarkt. De ver-

wachting was, dat de eerste St. Joriskerk uit tuf was opgemetseld, zodat de massieve toren eerst naderhand eraan moest zijn toegevoegd. De veronderstelling is geopperd, dat deze toren deel kon hebben uitgemaakt van een kasteel, bewoond door de heren van Amersfoort, dienstmannen van de bisschop van Utrecht. In 1259 verkreeg Amersfoort uit diens handen stadsrecht, waarna de heren van A. de stad verlieten en zich te Stoutenburg een kasteel lieten bouwen. Sporen van een tufstenen kerk zijn tot dusverre niet gevonden. Wel de ca. 90 cm zware resten van de z. zijmuur van een eenbeukige kerk, waarvan de vloer bijna 2 m beneden de huidige moet hebben gelegen. Dit muurfragment sloot direct aan tegen de o. voeting van de toren en moet daarmee gelijktijdig zijn aangelegd. De fundering van de toren lag nog iets dieper dan die van de kerkmuur. De onstandigheden lieten niet toe, de lengte van de aldus hervonden 13e eeuwse kerk te bepalen, noch de vorm van de koorsluiting. De talrijke begravingen hebben de kans op nadere ontdekkingen nadelig beïnvloed. Wel bleek de fundering van het hoogaltaar, vroeger opgesteld in de zuiderzijbeuk, nog aanwezig te zijn. Sporen van reeksen nevenaltaren van gilden, broederschappen, enz. ontbraken evenmin, doch zij geven hier geen aanleiding tot verder commentaar.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 4, apr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).

AMSTERDAM (N.H.)

Op een open gekomen terrein in de Warmoesstraat, hoek Pater-nostersteeg, werd in dec.-jan. een kleine opgraving verricht. van belang waren nieuwe gegevens over de eerste bewoning aan de o.-zijde van het Damrak. Direct op het door een kleilaag afgedekt veen, werden onder de eerste ophogingslaag 13e en 14e eeuwse scherven gevonden van kogelpotten, steengoed en rood geglazuurd aardewerk. In het ophogingspakket (2,50 m hoog, einde 14e—begin 15e eeuw) tekent zich een vijftal duidelijke woonvlakken af. In het op één na bovenste verticaal ingeslagen paaltjes en plankjes van een houten bebouwing, vermoedelijk schuurtjes. Op de erfjes erachter mestlagen. Vondsten: een 13 cm lange ijzeren sleutel met zware baard en onder het gesloopte huis Warmoesstraat 98 (met gotisch houtskelet) een met specie bekleedde blauwgrijze pot (31,5 cm hoog) met op de schouder ingestempeld in laat-Gotische letters: Ave Maria Ave Maria (6 maal herhaald). De pot was oorspronkelijk bedekt met een scherf, eveneens met specieresten. Blijkbaar was hij met specie gevuld, toen hij in elkaar werd gedrukt (door het gewicht van het erop gebouwde huis?). Een soortgelijke vondst werd in 1954 gedaan, eveneens in de Warmoesstraat. Is hier sprake van „bouwoffers”?

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
I.P.P. Amsterdam. (H. H. van Regteren Altena).

ASSENDELFT (N.H.)

In een slootje in het z.w. deel van deze gemeente werden in nov. 1966 scherven, palen en houtresten gevonden, die wijzen op een bewoning, die ouder is dan de z.g. „Keltische” kustcultuur, waarvan al eerder sporen in Assendelft zijn aangetroffen. Hoewel het definitieve bewijs nog ontbreekt, moet hier volgens prof. dr. Waterbolk (B.A.I., Groningen) sprake zijn van een vondst-complex van de Zeyener cultuur en valt het geheel te dateren in de 6e—5e eeuw vóór Chr. Fragmenten van voorwerpen van gebakken klei hebben volgens prof. dr. Modderman (Inst. Pre-

hist., Leiden) te maken met zoutwinning ter plaatse. Alle vondsten lagen op een diepte van ca. 70 cm beneden maaiveld, in een zavelige tot zandige plaat, temidden van veen. De vindplaats is de 39e in deze gemeente.

Ten noorden van de Genieweg werden wederom Friese scherven ontdekt, benevens een slijpsteen, in en langs een sloot. Hier lagen de vondsten in situ op een diepte van 40—50 cm beneden maaiveld in een kleiig-venige slootkant. Zij vormen de 40ste inheemse woonplaats te Assendelft. Een nadere verkenning van woonplaats 27 (zie Whm. XIII, 5, 1964, p. 138) leverde fraai Fries schervenmateriaal op, alsmede enkele schijfjes van een gevernist Romeins bekertje. Datering van dit laatste door prof. dr. Bogaers: II—III, meest waarschijnlijk 2e helft II, waarmee voor het eerst in de Zaanstreek een nog latere Friese bewoning is aangetoond dan de reeds bekende uit de 1ste eeuw.

Werkgroep Zaanstreek e.o. (E. J. Helderman).

BAEXEM (L.)

Nabij de spoorlijn Eindhoven—Roermond zijn op een tot bouwland ontgonnen bosperceel enkele vondsten gedaan, die wijzen op de aanwezigheid van overblijfselen van de Klokbekeercultuur: aardewerkfragmenten en vuurstenen krabbers en pijlpunten. Het aardewerk als volgt: vier kleine fragmenten van een beker, type 2 Ia; het valt op dat de versierde zones aan weerszijden begrensd zijn door twee lijnen van zeer fijne touwindrukken. Verder een rand-halsfragment van een beker, type 2 IIa; de binnenkant van de rand draagt dezelfde versiering als de buitenwand. Het ornament, uit dezelfde elementen bestaande, is duidelijk minder fijn dan bij de eerstgenoemde.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Hulst).*

DEVENTER (Ov.)

Bij het afbreken van een pand hoek Stromarkt, kwamen overblijfselen van een tufstenen gebouw tevoorschijn, een voeting rustend op zwerfkeien. De n. muur loopt evenwijdig met een behouden tufstenen muur aan de Sandrasteeg, behorend tot hetzelfde gebouw. In de binnenmuur werd een gekoppelde vensteropening gevonden, met zuiltje en kapiteel uit de 12e eeuw. Het 12 x 16 m grote bouwwerk kende een tufstenen onderverdeling met sporen van een rond afgedekte deur- of raamopening. Blijkbaar stonden hier twee even diepe huizen van verschillende breedte (6 x 12 en 10 x 12 m). Tijdens de bouw lag het straatniveau c.q. de keldervloer 2,50 m beneden het huidige straatpeil.

Bij afbraak van een reeks panden, hoek Korte Assenstraat en Lange Bisschopsstraat, tegenover de Sandrasteeg, werd een groot aantal overwelfde kelders zichtbaar, met de vloer op 3 m onder straathoogte. Zij wekken de indruk tongewelven uit de 16e en 17e eeuw en kruisgewelven uit de 15e eeuw te zijn. De muren rondom zijn van ouder datum. Een kelder is opgemetseld uit grote rode moppen, afgewisseld door tufsteen. Deze bezat oorspronkelijk een houten zoldering. Aan de zijde van de Assenstraat zijn even beneden straathoogte twee in het metselwerk uitgespaarde en met lijsten van tuf afgewerkte kokers zichtbaar, wellicht lichtspleten. Op een gebruik als voorraads-kelder wijzen in de muur uitgespaarde lampnissen.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

DIEPENVEEN (Ov.)

Bij de restauratie van de Herv. Kerk, voorheen kapel van het in 1401 gestichte Regularissenklooster, in 1411 voltooid, zijn de funderingen blootgelegd van pijlers waarop voorheen het nonnenkoor in het w. uiteinde rustte. De galerij werd in 1720 weggebroken. Na het verwijderen van de zerkenvloer in het o. uiteinde der kerk, kwam op geringe diepte, bij de standplaats van het vroeger altaar, een crucifix tevoorschijn. Dit bestond uit een verguld koperen Corpus Christi, lang 8 cm en met koperen nagels bevestigd aan een kruis, gesneden uit een stevige koperplaat, hoog 18,5 cm, breed 14,5 cm. Ook dit kruis is verguld geweest en stond waarschijnlijk op een voeting. De einden van het kruis vertonen kassen, versierd met bergkristal. Het maakt de indruk uit de wende van 13e naar 14e eeuw te dateren, derhalve iets vroeger dan het klooster. De overlevering wil, dat de stichter van het klooster, Johan Brinkerink, vóór het altaar werd begraven.

Voortgezet onderzoek in het koor van de Herv. Kerk, bracht de fundering tevoorschijn van het voormalige hoogaltaar: afwisselende lagen gestampt baksteengruis met aarde, horizontaal aangebracht in een van te voren gegraven schacht, tot ca. 60 cm dieper dan de fundering van de kerkmuren. Bij de bouw werden rode moppen gebezigd, formaat 7 x 14 x 28 cm. De blauwe zerk die eenmaal het altaar dekte, bleek naderhand als vloerverharding te zijn gebruikt (lang 2,60 m, breed 1,30 m, dik 25 cm). Voor de ophoging van het kloosterterrein werd bont zand gebruikt, vermengd met brokken oer. Sporen van het graf van Johan Brinkerink werden niet gevonden. Het crucifix bevond zich juist ten w. van de altaarfundering en kan daar zijn beland bij een plundering of ontwijding van de kapel.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

DORDRECHT (Z.H.)

De sanering van de oudste gedeelten der stad Dordrecht biedt mogelijkheden om een reeds lang gekoesterde wens te verwezenlijken, nl. het instellen van een onderzoek naar de bouwgeschiedenis van één der oudste Hollandse steden. Nabij de Varkensmarkt is reeds een groot complex gebouwen afgebroken. Een stuk terrein, ongeveer ter grootte van een halve hectare, wordt door de dienst Openb. Werken in samenwerking met de A.W.N.-werkgroep „Lek en Merwestreek” onderzocht. In het najaar '67 zal hier de nieuwe bebouwing aanvangen. In april '66 is een aanvang gemaakt met het onderzoek. Met een dragline is op enkele plaatsen een sleuf getrokken. In een 3 m diepe sleuf konden minstens drie bouwperiodes in het profiel worden geconstateerd. Onder in het profiel van een andere, 4m diepe sleuf, bevond zich een beerput, waaruit een grote hoeveelheid 17e en 18e eeuws vaatwerk tevoorschijn kwam, evenals een tinnen lepel met rond blad, een spaarpotje en een houden broodplankje. De beerput hoort vermoedelijk thuis in de voorlaatste bouwperiode, evenals een er boven gelegen keldertje. De percelering van deze huizen, waarvan de achterkant gedeeltelijk werd blootgelegd, was waarschijnlijk gericht op een in die tijd bestaand binnenhaventje.

*J. Okkerse, hoofd Bouw- en Woningtoez. Dordrecht.
Werkgroep A.W.N. Lek en Merwestreek (H. A. de Kok).*

ELSPEET, gem. Ermelo (Gld.)

Van de potbeker, welke Lehman onder nr. 18 beschrijft (in „Helinium” 5, 1965, 15) zijn de vondstomstandigheden achterhaald. Hij is in 1939 gevonden op de Venenberg te Elspeet, in een ter ontginning vers geploegd stuk heide. De pot stond onderste boven, waarbij de bodem 10 à 20 cm onder het maai-veld zal gelegen hebben. De bodem brak bij het ploegen, maar kon hersteld worden. Beenderresten werden niet aangetroffen, wel enkele houtskooldeeltjes. Bij bezoek aan het terrein werden twee vuursteenafslagen uit een aangrenzende akker opgeraapt.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
R.M.O. Leiden. (L. P. Louwe Kooijmans).

ERMELO (Gld.)

Uit een grafheuvel op de Drielse berg, Ermelose heide, is in 1939 een kleine Veluwe klokbeker opgegraven, tevens drie stukjes barnsteen (een knoop met V-vormige doorboring, een kraal en een hougertje) en twee kiezen. Bij bezoek aan de heuvelgroep bleek het juist één van de nog niet door Remouchamps 1923 en Modderman 1954 onderzochte heuvels te zijn, zodat niets over bijbehorende grondsporen valt te melden. De vondsten zijn afkomstig uit een centrale bijzetting, waarvan het lijksilhouet in hurkhouding is waargenomen op ca. één meter diepte. De vondsten zijn geschonken aan het Rijksmus. van Oudheden te Leiden.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
R.M.O. Leiden (L. P. Louwe Kooijmans).

GENDEREN, land v. Heusden en Altena (N.B.)

In het land van Heusden en Altena, waar momenteel een grote ruilverkaveling in uitvoering is, onderzoeken leden van de werkgroep „Lek en Merwestreek” vers gegraven slootprofielen. In de omgeving van de bekende Hoge Woerd bij Genderen werd de eerste prehistorische vindplaats in dit gebied ontdekt (apr. '67). In een lang profiel zijn verschillende afzettingen zichtbaar, gescheiden door donkere niveau's. Droogstaande sloten maakten nauwkeurige bestudering van het ca. 2 m hoge profiel mogelijk. Het bleek dat er twee donkere niveau's, plaatselijk als laklaag ontwikkeld, te onderscheiden zijn. Het bovenste is te correleren met de oude woongrond van de Rom. Hoge Woerd, terwijl in het onderste de prehistorische vondsten zijn gedaan. Dit niveau is over een groot deel van het profiel ontwikkeld als humeuze vulling van een restgeul. De vindplaats ligt de op overkant hiervan, direct op het zand van de stroomrug. De vondsten zijn niet talrijk. Enkele scherven, verschaald met gebroken kiezel en wat vuursteen, w.o. een paar artefacten (krabbers) wijzen op een mogelijk Neolithische ouderdom. Een grote scherf doet in makelij evenwel sterk aan het materiaal uit Zijderveld denken (zie Whm. XIV, 5, '65, p. 143-144), zodat een latere datering niet is uitgesloten. Voorts werden beenderen en twee fragmenten van lemen gewichten gevonden. Het profiel is nauwkeurig vastgelegd.

Rijks Museum van Oudheden, Leiden.
(L. P. Louwe Kooijmans).
Werkgroep Lek en Merwestreek (H. A. de Kok).

GRAFT (N.H.)

Door ons lid de heer P. H. Groot werd uit de wegsloot een crème-kleurige, zgn. Spaanse of Portugese kruik in scherven boven water gebracht. Bij reconstructie bleek de hoogte 50 cm te bedragen en de grootste diameter 30 cm. Volgens drs. H. Halbertsma (R.O.B.) betreft het hier een exemplaar van afwijkend model (zie ook: Renaud, Nederl. gebruiksaardewerk, p. 113-135).

Werkgroep Zaanstreek e.o. (E. J. Helderman).

's-GRAVENHAGE (Z.H.)

In een plantsoen aan het De Savornin Lohmanplein werd een bronzen bijl gevonden. Deze hielbijl, vermoedelijk thuishorend in de midden-Bronstperiode (ca. 1300 v. Chr.) is ruim 13 cm lang en weegt 290 gram. Aan de snede is hij beschadigd. De bijl kwam in het bezit van het Museum voor het Onderwijs in de Hemsterhuisstraat, vanwaar hij is door gezonden aan dr. J. J. Butler (B.A.I., Groningen) voor nader onderzoek.

Haagsche Courant, 24 mrt. '67.

Mededeling van mej. A. L. de Jong, den Haag.

GRIJPSKERK (Gr.)

Toevallig vestigde een courantenartikel in febr. de aandacht op een grondige wijziging, welke plaats vond in het interieur der Herv. Kerk. Door het vergevorderd stadium der bezigheden kon toen nog maar een provisorisch onderzoek naar de bouwgeschiedenis worden ingesteld. Het gebouw is mogelijk in 1504 door Nicolaas Grijp gesticht en in 1612 herbouwd na verwoesting in 1582. Het jaartal 1612 moet vervangen worden door 1607. Het in 1856 verlengde, rechtgesloten koor, had aanvankelijk een driezijdige vorm. Aan de zuidmuur werd een gat gegraven om geruchten over een transept te verifiëren. Bewijzen hiervoor werden niet gevonden. De kerk bleek direct op een dikke laag klei opgetrokken. De in de schipmuren verwerkte steen leek hier secundair gebruikt te zijn. Een goed inzicht kon niet meer worden verkregen; het moet ernstig worden betreurd, dat wij niet vroeger van de restauratie van het interieur op de hoogte zijn gesteld!

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 4, apr. '67.

B.A.I. Groningen. (J. W. Boersma).

HEEMSKERK (N.H.)

Bij de aanleg van de Zaanse aftakking van de aardgasleiding zijn, midden in de polder De Noorder Buitendijken, Friese scherven gevonden. Deze bleken afkomstig uit een ca. 20 cm dikke zandlaag in de bodem van de gegraven sleuf, vlak boven een onder liggend rietkleilaagje op ca. 1,50 m beneden maaiveld. Geen duidelijke woonlaag viel meer te bespeuren, slechts een enkelvoudige laag van ontelbare, meest kleine en vaak afgeronde scherven, alsmede dierenbotjes, over een lengte van ten minste 20 m te vervolgen. Ongetwijfeld is hier een intacte woonplaats door een latere, grote overstroming vernield, waarbij de woonresten door het water over een grote oppervlakte zijn verspreid om tenslotte onder de genoemde zandlaag te worden bedolven. Boven deze laag lag het volgende profiel: van boven naar beneden een pakket zware klei van 1,10—1,20 m dikte en verder nog enkele laagjes zand met schelpen,

afgewisseld door klei, totaal ca. 25 cm dik. Het gehele vondst-complex ligt op enkele honderden meters van n.w. van het valdeursluisje in de Groenedijk van de polder Assendelft en aan de n. zijde van het watertje de Kil.

Werkgroep Zaanstreek e.o. (E. J. Helderman).

HEILOO (N.H.)

Hier werd bij de Herv. Kerk, eertijds aan St. Willibrord gewijd, een steekproef gedaan naar aard en ouderdom van de Willibrordspuit. Deze ligt ten w. van de kerktoeren en trok vroeger veel pelgrims. Aanzienlijke ophoging van het kerkhof maakte het moeilijk de oorspronkelijke terreingesteldheid te herkennen. De put bevond zich oudtijds in een laagte, waar een natuurlijke kwel een drinkvijver deed ontstaan; de ondergrond bestaat uit zeezand. Maar vlak ten o. van de put rees het natuurlijk oppervlak steil tot een binnenduin omhoog, welke situatie zeker een rol heeft gespeeld om juist hier de oude moederkerk te bouwen. De mantel van de huidige put bestaat uit hoeks op elkaar geplaatste platen van rode zandsteen, welke tezamen een onregelmatige zevenhoek vormen. De onderkant van de putmantel ligt op bijna 4 m onder het straatpeil. Of zich onder de mantel nog resten van hout of andere voorzieningen bevinden, kon door de zeer hevige wateraanranding niet worden nagegaan. Wel bleek de mantel op bodemdiepte te zijn opgelapt met gele baksteen, vermoedelijk in de 16e eeuw. De brede en diepe schacht bij de bouw van de put gegraven, bevatte slechts baksteenpuin en aardewerkscherven uit de 15e—16e eeuw, uitgezonderd één Karolingische scherf. De put kan in de 15e eeuw zijn vernieuwd, waarbij de overblijfselen van een voorganger werden opgeruimd, althans tot een diepte waar beneden het onderzoek niet verder kon gaan.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 4, apr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

HOOGWOUD (N.H.)

Bij de restauratie van de Herv. Kerk, eertijds aan Joh. de Dooper gewijd, werd een onderzoek naar de bouwgeschiedenis ingesteld. Het huidige gebouw dateert uit 1680 en verving een oudere Kruiskerk, welke in 1674 was ingestort (bekend uit een schilderij van J. A. Beerstraten (1622—1666)). De toren stamt nog uit het laatste kwart der 15e eeuw, op zijn beurt een vervanger van een toren die in 1472 is ingestort. Men twijfelt, bij de beschouwing van genoemd schilderij, of de verwoeste kruiskerk één- dan wel drieschepig is geweest. De opvallende breedte zou op het laatste kunnen wijzen. Gepeilde funderingsresten toonden aan dat het vroegere gebouw inderdaad een kruiskerk was, waarvan het koor iets verder naar het o. reikte. Binnen de muren van het huidige, 12 m brede kerkgebouw, werden geen overblijfselen van kolommen gevonden, doch deze kunnen ten offer zijn gevallen aan de ontelbare graven van na 1674. Vermoedelijk werden de zijmuren van de verdwenen kerk volledig uitgebroken, waarna de sleuven werden verdiept en van nieuwe fundamenteen voorzien voor het nieuwe gebouw. Dit zou dan, hoewel éénschepig, even breed zijn uitgevallen als de drieschepige voorganger. De nieuwe funderingen reiken tot 1,65 m beneden het huidige vloerpeil en rusten op een puinstorting van deels geklopte rode kloostermoppen, ter dikte van 8—9 cm. Het opgaand metselwerk bestaat uit baksteen van het formaat 4,5 x 10 x 19 cm. De kloostermoppen wijzen op het bestaan van

een parochiekerk te Hoogwoud in de 13e eeuw, al kan dit bezwaarlijk de kerk met toren op Beerstraten's schilderij zijn geweest, dat veeleer aan de 15e eeuw doet denken. Mogelijk ontstond deze kruiskerk als uitbreiding van de, vermoedelijk éénbeukige 13e eeuwse. Tufsteen werd niet aangetroffen, maar ook een houten voorganger is denkbaar. Wij hechten geen geloof aan de bewering, volgens welke de parochiekerk van Hoogwoud in eerste aanleg een kapel zou zijn geweest, welke op last van graaf Floris V werd gesticht voor het zieleheil van zijn vader, graaf Willem II, die in 1256 bij die plaats om het leven kwam. Wat de kerkheuvel betreft: deze bleek uit een kunstmatige hoogte te bestaan, gelijkmatig opgetast uit lagen zand en zavel. Ongeveer 1.90 m beneden de huidige kerkvloer rust deze op vast, sterk samengedrukt veen. Er komen, zelfs in de diepste lagen, stukjes baksteen en kogelpotscherven in voor. Het veen komt thans alleen onder de kerkheuvel voor; de rest rondom moet geleidelijk aan door mensenhanden zijn verwijderd (brandstof, landbouw). De naam Hoogwoud — voorheen Hooghoutwoude — wijst op een geologische gesteldheid in het dorpsgebied, welke tijdens zijn ontstaan afweek van de tegenwoordige.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma)*

HUIZEN (N.H.)

In 1954 werd in de omgeving van de Sijdesberg op een akker een „Walzenbeil” gevonden. Deze heeft een afgerond-spitse top en is breedsnedig. Grootste lengte: 19,2 cm; grootste breedte: 4,5 cm en grootste dikte: 6,5 cm. Breedte snede: 6,2 cm. De steensoort is grijsbruine kwartsiet. Het gehele oppervlak is „gepikt”, om de juiste vorm te verkrijgen en daarna geslepen. Slechts van de gave, nog scherpe snede zijn de butsen geheel weggeslepen. Uit het Gooi zijn twee andere Wb's, respect. uit Hilversum en uit de omgeving van de Tafelberg, gepubliceerd in Westerheem III (1954), 101-104, pl. XX. Bovendien werd omstreeks 1959 een fragment van een dergelijke bijl in de G.T.O.-zandgroeve te Laren gevonden. Alle Gooise Wb's zijn losse oppervlaktevondsten, evenals de meeste andere — nogal talrijke, en in vorm vrij gevarieerde — Wb's in ons land. Na N. Aberg's: „Die Steinzeit in den Niederlanden” (1916), ontbreekt een samenvattend overzicht. Destijds waren 18 losse exemplaren bekend. De enige aan prof. dr. W. Glasbergen en ondergetekenden bekende, met andere artefacten geassocieerde Wb's uit Nederland, zijn die uit de depotvondsten van Wageningen: laat-Neolithicum, synchroon met Wessex I en: einde Midden-Bronstijd, Montelius III. Hallstatt A I.; voorts uit een door dr. J. J. Butler en dr. J. D. van der Waals in Palaeohistoria te publiceren vondst uit Soesterberg (late Klokbeercultuur).

Nieuws-bull. K.N.C.B., afl. 2, febr. '67. I.P.P. Amsterdam en Mus. Gooi en omstr., Hilversum. (W. J. Maussen en J. A. Bakker).

MEDEMBLIK (N.H.)

Nabij Oostwoud vond op een perceel „de Tuithoorn” een onderzoek plaats in het tot dusver niet onderzochte centrum van de gerestaureerde tumulus II. Directe aanleiding was de verandering van eigenaar. In 1956, '57 en '63 verleende de heer C. Zijp Kzn. op zeer welwillende wijze medewerking en door zijn toezegging de heuvels op zijn land te zullen ontzien, leek de be-

stemming „reservaat" gewaarborgd. Ziekte van de heer Zijp leidde tot verkoop en daarbij is aan deze toezegging niet meer gedacht. De nieuwe eigenaar, M. Spits te Slootdorp, was slechts tegen een forse schadevergoeding bereid enig uitstel van totale egalisatie en drainering te geven! Nog juist kon het onderzoek in het heuvelcentrum plaats vinden. Thans is het perceel als archeologisch object (Klokbekernederzetting, Bronstijdtumuli, akkers en verkavelingssysteem), geheel verloren, zowel voor verder onderzoek, als ook wat betreft de als oudheidkundig monument gerestaureerde heuvels: een betreurenswaardige gang van zaken! Dit onderzoek van tumulus II was gewenst, omdat in 1963 bij het heuvelcentrum twee fragmenten van een menselijke schedel gevonden waren, die tot een primair hoofdgraf zouden kunnen behoren. Door bollenteelt enz. was heuvel II zodanig verlaagd, dat de cultivator juist tot boven de in het centrum aanwezig begraving de grond had geroerd, waardoor de insteek van een eventuele grafkuil niet meer kon worden nagegaan.

Gevonden werd nu een onvolledig, in niet organisch verband begraven skelet, dat zich op $\pm$ 125 cm, ca. 50 cm uit het heuvelcentrum in de m.w.-profielwand bevond; schedel, onderkaak, het merendeel van ribben en wervels, benen, voeten, armen en handen ontbraken (oriëntatie schouderblad-heiligbeen o.z.o.-w.n.w.). Een schouderblad was oudtijds gebroken. De aangetroffen situatie kan niet het resultaat zijn van recente grondbewerking, omdat de reeds genoemde schedelfragmenten van 1963 boven twee ribben nabij het heiligbeen gelegen hebben, een 70 cm van de plaats waar thans een halswervel werd terug gevonden. Stratigrafisch kon niet worden vastgesteld of deze begraving primair is, dan wel een nabijzetting vormt. Prof. van Giffen vermoedt, dat graf 232 in het n.o. kwadrant van tumulus II (onder en naast ervan resten van een biezen of tenen mat, mogelijk een haas als bijgift) de primaire bijzetting vormt. Ten aanzien van het heden ontgraven fragmentaire skelet zou men „herbegraving" kunnen veronderstellen van een, bij de aanleg van b.v. graf 229 geruimde, althans oudere inhumatie.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
I.P.P. Amsterdam. (M. D. de Weerd).*

MELIS- EN MARIEKERKE (Zld.)

Onder Klein Mariekerke werd in jan. een schat van 15 gouden munten gevonden. Zij lagen, zonder sporen van verpakking, bij elkaar in de gegraven sleuf voor een afvoerpijp van een boerderij: een postulaatgulden van bisschop Rudolf van Utrecht, geslagen tussen 1431 en 1455, 2 halve realen, 2 zonnekronen van de Bourgondische Nederlanden, geslagen onder Karel V en Philips II en 10 Franse zonnekronen van Lodewijk XII, Frans I en Karel IX. De jongste munt is van 1569, zodat mogelijk verband bestaat met de belegering van Middelburg in 1572—'74. De munten zijn merendeels veel voorkomende soorten, die normaal terplaatse in circulatie waren.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
Kon. Penningkabinet, Den Haag. (H. Enno van Gelder).*

NIJMEGEN (Gld.)

Uit de Maas bij Sambeek werden twee stukken bronzen vaatwerk opgebaggerd. Vooral interessant is een bronzen casserole, waarvan de pan de gewone, hier vrij lage vorm heeft (6,1 cm).

De steel eindigt waaivormig en is daar, zeer uitzonderlijk, halvemaaivormig uitgesneden. Onder deze uitsnijding drie in een driehoek geplaatste ronde gaatjes. Datering: midden 1ste eeuw. Het andere stuk is een bronzen ketel, met verticale, driehoekige, doorboorde oren, verder ongeveer halfbolvormig. Hij behoort tot de grote groep van Vestlandketels, als late ontwikkelingsfase hiervan. Datering waarschijnlijk 5e of 6e eeuw na Chr. Beide stukken zijn nu in het museum Kam.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
Rijksmus. Kam, Nijmegen. (M. H. P. den Boesterd).*

oud-ALBLAS (Z.H.)

Tijdens de restauratie van de Herv. Kerk alhier, kregen leden van de werkgroep „Lek en Merwestreek” de gelegenheid voor een kleine opgraving; dit in overleg met de restauratie-directie en de Rijksdienst voor Monumentenzorg. In de kerk werden twee kolomfunderingen gevonden, waarop in de specie gedeeltelijke afdrukken van 8-zijdige basementen. Zij waren gemetseld van baksteen (de funderingen), formaat 21,8 x 10,5 x 5 cm, 10 lagen 63 cm, kleur rood. Dit formaat duidt met waarschijnlijkheid op de 15e eeuw. De situatie van deze kolomfunderingen is, gerekend t.o.v. hart basement: de eerste op 5,80 m uit de oostmuur van de toren en op 2,15 m uit de binnenkant noordmuur van de kerk. De tweede op resp. 11,10 m en 2,60 m. Het geheel is in tekening gebracht door Monumentenzorg.

Werkgroep Lek en Merwestreek, mrt. '67. (H. A. de Kok).

PAPENDRECHT (Z.H.)

Bij de aanleg van een zwembad werden in mrt. '67 door leden van onze werkgroep Romeinse vondsten gedaan op stortbergen naast een verbrede sloot. In het slootprofiel tekende zich op 60—90 cm een zwakke grijze band af, waarin plaatselijk wat houtskool en enkele Rom. scherven. Van een hoger niveau af, niet vanaf het huidige maaltveld, waren enkele kuilen zichtbaar met Pingsdorfscherven, Kogelpotfragmenten en ruwwandig steengoed. De vindplaats ligt op een brede zandrug, die te vervolgen is van Oud Alblas naar Papendrecht. Deze rug is een van de hoofdtakken van het verzande krekensysteem in het w. van de Alblasserwaard. Ten n. van dit terrein is het cunet voor een nieuwe prov. weg reeds aangelegd. De vindplaats strekt zich ook nog over dit terrein uit. Daar de hoogte waarop de nederzetting heeft gelegen de bestemming als ligweide krijgt, blijft het grootste deel van het vondstcomplex dus onberoerd. Leden van de A.W.N. en ook de Dienst Gemeentewerken, houden voortdurend toezicht.

Aan vondsten valt te noemen: een Sestertius v. Titus (79—81 na Chr.), twee fragmenten van een groot t.s. bord Drag. 32 (bodem met stempel FIRM(ANUS) uit Rheinzabern, en een rand), een versierde t.s. randscherf van een Kom Drag. 37, een fragment van een deukbeker, een gladwandig kruikje van wit aardewerk, gevernist aardewerk en terra nigra. Datering: Ib—eind II. Het materiaal is identiek aan dat van de nederzetting in de Vinkepolder te Alblasserdam, gelegen op een andere hoofdarm van hetzelfde systeem (zie Whm. XIII, 2, '64, p. 47-49). De vondsten zijn gedetermineerd op het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden door drs. L. P. Louwe Kooymans, conservator R.v.O.

*Werkgroep Lek en Merwestreek.
(H. A. de Kok, F. v. d. Beemt).*

ULFT, gem. Gendringen (Gld.)

Alhier werd in het dal van de Oude IJssel, bij het scheuren van weiland een geslepen bijl van kwartsiet (?) gevonden. De lengte van de naar de top spits toelopende bijl is 248 mm. Het voorwerp is nauw verwant aan het bijltype van de Vlaardingencultuur. De in J. F. van Regteren Altena e.a. „the Vlaardingens Culture”, *Helinium* 2 (1962) 241, gememoreerde bijl van Ulft is in de directe nabijheid gevonden.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.

R.O.B. Amersfoort. (R. S. Hulst).

VEENHUIZEN, gem. Heerhugowaard (N.H.)

Een steekproef werd gedaan naar mogelijke overblijfselen van een Middeleeuwse kerk op de plaats van het kerkhof. Hier verrees tot 1966 een uit het jaar 1862 daterend zaalkerkje, intussen vervangen door een nieuw bouwsel. De kerk uit 1862 kwam in de plaats van een ouder gebouw, dat hoewel bescheiden van opzet, toch groter was dan zijn vervanger. In het koor bevond zich een grafkelder in 1633 gebouwd voor heer Reinout van Brederode. Door de latere verkleining kwam deze kelder buiten het gebouw te liggen. De fundering van het in 1966 gesloopte kerkje was nog geheel aanwezig. Sporen van een vroegere kerk ontbraken te enenmale, hoewel de aarde van het kerkhof — een rechthoekige, door sloten omgrensde verhevenheid — sterk met middeleeuws baksteenpuin vermengd bleek te zijn. De uit 1862 daterende grondvesten eindigden in een verbrede uitmetseling, welke op ca. 1 m beneden het kerkhofoppervlak rustte op vast veen. In de wanden der funderings-sleuven tekende zich een profiel af, waaruit bleek dat de veenlaag tot een diepte van 30 cm was verwijderd. Op een diepte van 1,30 m ging het veen over in een gemiddeld 16 cm zwaar pakket zavel, dat weer was afgezet over zeeklei. Buiten de fundering valt tot in de verre omtrek geen veen meer in de bodem te bespeuren. Het moet door menselijk ingrijpen allengs zijn verdwenen. De naam Veenhuizen bewijst inussen, dat het veen tijdens het ontstaan van het dorp nog aanwezig was.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.

R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma.)

VENRAY (L.)

Als oppervlaktevondst werd bij het aardappelrooien (nov. '66) in „de Vliezen” een paleolithisch artefact gevonden, een Acheuléen vuistbijl. Het stuk heeft een min of meer driehoekige vorm met licht gebogen zijden en is vervaardigd uit bruinigrijze vuursteen met melkwit oppervlak (lang: 9,6 cm). Reeds eerder kwamen bij Venray een Moustérien spits uit Boshuizen en Levallois-Moustérien afslagen uit Hoogrieboek aan het licht.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.

Amersfoort. (B. Kruysen, correspond.R.O.B.)

VOORSCHOTEN (Z.H.)

Op de hoek Mozart-Beethovenlaan werden enkele scherven aangetroffen in een hoop zand, terzijde gestort bij wegaanleg. Het meest opvallend zijn enkele scherven van een zigzagbeker, o.m. een grote randscherv. Enkele weinig karakteristieke onversierde scherven zijn mogelijk tot de Vlaardingencultuur te rekenen. Het zand is terplaatse gegraven en niet, ten behoeve van de wegaanleg, uit Katwijk aangevoerd.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.

R.O.M. Leiden. (L. P. Louwe Kooijmans).

WERKENDAM (N.B.)

Bij zandzuigen in een kil ten o. van de Jantjesplaatpolder in de Biesbos, stiet men op grote hoeveelheden puin, waarom de zandzuiger moest worden verhaald. Omhooggebrachte puinbrokken bleken fragmenten van laat-middeleeuws beeldhouwwerk te bevatten, deels uit hardsteen, deels uit kalksteen. De zaag- en boitelsneden waren opvallend scherp, de aard van het werk uitgesproken kerkelijk, t.w. traceringen van Gotische vensters, en een fragment van een voetstuk. Wij vermoeden, dat het hier overblijfselen betreft van het tijdens de St. Elizabethsvloed (1421) verdrinken dorp Erkentrudenkerke. Dit lag aan de n. oever van de Maas, op korte afstand stroomafwaarts van de afsplitsing van de Dubbel, ongeveer halverwege tussen Dordrecht en Drimmelen.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 4, apr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

WIEKEN, gem. Gendringen (Gld.)

Hier zijn onder een ca. 75 cm dik pakket oude landbouwgrond een hoeveelheid scherven en crematieresten aangetroffen, welke wijzen op een zich hier bevindend urnenveld, o.a.: een wijde, gladwandige urn, een besmeten urn met kleine „dellen” op de gladde schouder en een wijde schaal. Reeds vóór de eerste wereldoorlog was op hetzelfde perceel een grote urn met crematie gevonden, welke helaas verloren is gegaan.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Hulst).*

WIJCHEN (Gld.)

Bij egalisatie van een terreinrug in het uitbreidingsplan ten n. van de spoorlijn Nijmegen-den Bosch, zijn enige oudheidkundige vondsten gedaan. Aangetroffen werd een drietal urnen; van één is de crematie bewaard, ook een klein bijpotje behoort hiertoe. Het grafveld, waarvan mogelijk nog een deel aanwezig is, dateert uit de vóór-Romeinse IJzertijd of wellicht nog uit de late Bronstijd. Vermoedelijk rond de 12e eeuw na Chr. zijn enkele boomputten te dateren; zij hebben een doorsnede van 0,90—100 cm buitenwerks en zijn vermoedelijk tot 2,50—3 m beneden het toenmalige maaiveld ingegraven. In de putten en de putkuilen werden o.a. enkele scherfjes gevonden van Paffrathen Pingsdorfachtig aardewerk en van op de schijf vervaardigd grijsgeel aardewerk met radstempelversiering. Los op het terrein gevonden scherven dateren uit dezelfde tijd (determinatie A. Bruyn). Hiertoe behoren ook randfragmenten van lokaal vervaardigde kogelpotten.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 2, febr. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Hulst).*

ZEEGSE, gem. Vries (Dr.)

Dicht bij de hoge z. dalrand van het Zeegser loopje, even ten w. van de weg van Zeegse naar Tinaarlo, ligt één van de grootste grafheuvels van Drenthe, met omliggend terrein enkele jaren geleden aangekocht door de Stichting Het Drentse Landschap. In jan. '67 is deze beschadigde heuvel vanwege het B.A.I. zoveel mogelijk in zijn oorspronkelijke vorm hersteld. Voorafgaande hieraan zijn enkele gaten, centraal en perifeer, recht afgestoken, waardoor profielen konden worden bestudeerd. De heuvel schijnt in één keer opgebouwd uit zeer donkere humeuze

heideplaggen. Om deze kern van plaggen heen bevond zich een mantel van egaal donkere humeuze grond en waar deze het oud-oppervlak raakte, was dit laatste niet meer waarneembaar. Waarschijnlijk is echter, dat onder invloed van een dichte opgaande vegetatie, de oorspronkelijke plaggenstructuur van de schijnbare mantel onherkenbaar is geworden, evenals het corresponderende bodemprofiel onder de randzone. Hoewel het graf niet werd aangesneden en geen kenmerkende randstructuur viel waar te nemen, moet de heuvel waarschijnlijk gedateerd worden omstreeks het begin van de jaartelling. Stuifmeelonderzoek en genomen grondmonsters zullen wellicht t.z.t. meer zekerheid omtrent de datering verschaffen.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 3, mrt. '67.
B.A.I. Groningen. (J. D. van der Waals).*

I N H O U D

Voorwoord	pag. 77
Directeur R.O.B. promoveerde te Groningen	pag. 78
<i>H. J. Reusink</i> : Een late Veluwe klokbeke uit de heuvel „Bankiva” te Leersum (Fig. 1—5)	pag. 81
<i>J. Ypey</i> : Een bronzen ketel uit de Waal bij IJzendoorn (Fig. 6—7)	pag. 87
<i>J. v. d. Berg</i> : Bewoningssporen uit de Romeinse tijd te Middelburg (Fig. 8—21)	pag. 91
<i>F. H. W. Friederich</i> : Baardmannen (Fig. 23—30)	pag. 96
A.W.N. hield jaarvergadering 1967 te Enschede	pag. 114
Een neolithische bijl te Haarlem (Fig. 31—32)	pag. 117
De A (a) van Archeologie (3)	pag. 118
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 120
Varia	pag. 80, 90, 117

Aan dit nummer werkten mede:

J. v. d. Berg, Westerscheldestraat 203, Middelburg;

H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);

F. H. W. Friederich, Lorentzkade 402, Haarlem;

H. J. Reusink, Plaggeberg 37, Leersum;

P. Stuurman, Volendamlaan 1064, 's-Gravenhage;

J. Ypey, Hooglandsedijk 6, Amersfoort.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Tweemaandelijks orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE:	Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteurs: Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN, C. R. HOOIJER, P. STUURMAN, Th. DE VRIES.
Redactie-adres:	Postbus 233, Hilversum.
Administratie-adres:	Johan van Oldenbarneveltplein 7, Amersfoort. Secretariaat der A.W.N.: Iordensstraat 61, Haarlem. contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808, t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

FLORENCE

Voor hen die een bijdrage schonken tot herstel van het zo zwaar getroffen Firenze, een kort overzicht van de toestand in juni j.l. Er is en wordt nog hard gewerkt door Florentijnen en studenten. Het algemeen stadsbeeld vertoont weinig van de overstroming. Wel zijn de oliesporen op muren, marmeren zuilen en in portieken nog legio, soms 2.5 m hoog! Het middenstuk van de Ponte Vecchio staat in de steigers en de weggespoelde Arnokade is provisorisch hersteld. Het meest heeft de Santa Croce geleden en tientallen huizen op het plein daarvoor zijn gestut. Foto's op 4 en 5 nov. '66 genomen, geven een ontstellende indruk! De meeste tuinen zijn er goed afgekomen en de etalages van vernieuwde winkels zijn mooier dan ooit. Maar... achter de schermen staan de emmers vol modder, waarin sieraden, armbanden, broches met juwelen, enz. in onherstelbare toestand liggen. Om maar te zwijgen van de bibliotheken, het archeologisch museum en de marmeren kerkvloeren! Hotels en winkels klagen over minder bezoek.

Moge het volgend seizoen voor de dappere Florentijnen weer als van ouds zijn!

H. J. C.

EEN PREHISTORISCH OLIELAMPJE UIT LEERSUM (U.)

door

H. J. REUSINK

(Fig. 1—2)

*Fig. 1. Het olielampje
(foto R.O.B.).*

Omstreeks 1938 werden door de tuinlieden van het voormalige landgoed Peisen, gelegen aan de M. C. Verloopweg 32 te Leersum, een aantal urnen en een schaalvormig potje op drie pootjes gevonden. Dit schaalvormige potje bleek bij nader onderzoek een olielampje te zijn, dat door zijn vorm, uiterlijk en afmetingen van belang is, meen ik, om hier nader onder Uw aandacht te brengen.

Vondstomstandigheden en vindplaats:

Het landhuis Peisen werd in de dertiger jaren bewoond door de familie Bruinwold-Riedel.

Met de toenmalige tuinlieden van het landgoed, de heren J. Klumper en W. Roest (beiden thans woonachtig in Leersum) maakte ik onlangs een praatje om zo mogelijk wat meer gegevens te verkrijgen over de omstandigheden waaronder de vondsten gedaan werden. Onafhankelijk van elkaar gaven zij het volgende, praktisch eensluidende verslag:

In 1938 kregen zij van mevrouw Bruinwold de opdracht om noord-oostelijk van de garage van het landhuis een aantal vruchtbomen te planten. Op een terrein van circa 15 bij 20 meter werkten zij, op de plaatsen waar de bomen moesten komen, de grond tot circa 1 meter onder het maaiveld om. Op een diepte van 50—60 cm vonden zij verspreid over het terrein een negental schaalvormige urnen, bruin-zwart van kleur en zonder versieringsmotieven.

De heer Klumper vertelde dat de urnen, toen ze eenmaal boven de grond waren, uiteen vielen omdat ze uit vrij zacht-

gebakken aardewerk bestonden. Voor zover hij zich deze nog kon herinneren tekende hij de vormen van deze urnen. Uit zijn tekeningen en nadere toelichting meende ik te mogen concluderen, dat het aardewerkvormen uit de ijzertijd geweest kunnen zijn.

De grote hoeveelheid scherven is helaas weggeworpen, omdat het moeilijkheden opleverde er weer complete potten van te maken. Slechts één van de vondsten, een schaalvormig potje op drie pootjes, is bewaard gebleven. Dit potje kwam tijdens het opgraven in twee stukken naar boven en werd door mevrouw Bruinwold gelijmd en enige tijd later geschonken aan de kollektie van de heer H. J. E. van Beuningen te Langbroek.

De juiste vindplaats:

Noord-oostelijk van de garage van het landhuis Peisen, gelegen aan de M. C. Verloopweg 32 te Leersum. Coörd: 158.28-447.58 topografische kaart van Wijk bij Duurstede no. 39 B.

Het olielampje:

Het hierboven afgebeelde grijs-bruinige olielampje is van vrij ruwe makelij en verschraald met kwartskorrels. Het heeft een brede rand, die horizontaal is afgevlakt en aan de binnenzijde iets overwelft.

De totale hoogte is 4,5—5 cm en de doorsnede van rand tot rand is 10,5—11 cm.

Hoewel op de rand van dergelijke open olielampjes doorgaans een zwart geblakerde plek wordt waargenomen (op de plaats waar de lont heeft gebrand), zijn op dit olielampje geen sporen van een zwarte aanslag te zien. Wel is de klei op een deel van de rand enigszins versinterd. Deze versintering loopt echter over een deel van het potje door en kan ook ontstaan zijn tijdens het bakproces.

Wanneer dit lampje wel in functie geweest is, heeft men waarschijnlijk gebruik gemaakt van een drijvertje. Zo'n drijvertje kon bestaan uit een stukje hout, dat drijvende op de beukenolie o.i.d. werd aangestoken.

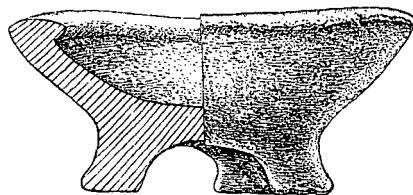

*Fig. 2. Het olielampje op doorsnede
(Tekening G. J. de Vries
en H. J. Calkoen).*

Door het ontbreken van duidelijke sporen, zoals boven omschreven, heeft de funktiebepaling van dit schaalvormige potje in beginsel nogal moeilijkheden opgeleverd. Door Dr. J. G. N. Renaud van de R.O.B. te Amersfoort, die o.a. een studie maakte van olielampjes, werd het toch herkend als een olielampje.

Het is mogelijk, dat het potje een grafgift is geweest, een dodenlampje om licht te geven voor de reis in het hiernamaals. In diverse musea heb ik gezocht naar parallellen van overeenkomstige exemplaren, echter zonder resultaat. In het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden bevindt zich wel een vijftal dergelijke open schaalvormige potjes op één, drie en vier pootjes, maar deze zijn aanmerkelijk kleiner dan de Leersumse olielamp en hebben niet de overweldende brede rand.

Een datering van het olielampje zou, gezien de schaarse gegevens die bekend zijn, niet mogelijk zijn geweest, wanneer er zich niet twee omstandigheden hadden voorgedaan die een vermoedelijke datering in de laatste eeuwen van de ijzertijd rechtvaardigen. In de eerste plaats vond ik vanaf 1961 op een afstand van ruim 200 m vanaf de vindplaats van de olielamp een concentratie van circa 300 aardewerkfragmenten, waarvan er circa 50 versieringselementen vertonen in de vorm van vingertopindrukken — nagelindrukken — verschillende soorten spatelindrukken en lijnversieringen. Deze aardewerkvondsten zijn gedateerd in de laatste drie eeuwen v. Chr. en behoren naar alle waarschijnlijkheid tot een nederzetting (voor een verslag over deze vondsten: zie Westerheem, jaargang XII, no. 1, februari 1963. „De Leersumse Kei I” door H. J. Reusink en „De Leersumse Kei II” door Dr. W. J. de Boone.

In de tweede plaats: Het landgoed Peisen is aangekocht door de gemeente Leersum en begin 1966 is er een aanvang gemaakt met de aanleg van wegen; in de onmiddellijke omgeving van de in 1938 gedane vondsten vond ik bij deze gelegenheid een aantal aardewerkfragmenten, deels verschaald met scherfgruis en kwartskorrels en bedekt met een sliblaagje, die eveneens gedateerd kunnen worden in de laatste eeuwen van de ijzertijd. Een deel van het landgoed Peisen, waar de beschreven vondsten werden gedaan, is evenals de andere belangrijke archeologische monumenten in Leersum geplaatst op de monumentenlijst, hetgeen de hoop met zich meebrengt, dat deskundig onderzoek de nu nog bestaande onzekerheden eens zal ophelderen.

Persoonlijk speel ik met de gedachte, dat we hier, mede gezien de ligging van de terreinen, te maken kunnen hebben met een grafveld, behorend bij de nederzetting die ik hierboven reeds noemde.

IETS OVER DE ROMEINSE NEDERZETTING TE ALBLASSERDAM

door

G. VAN DEN BEEMT

(Fig. 3—13)

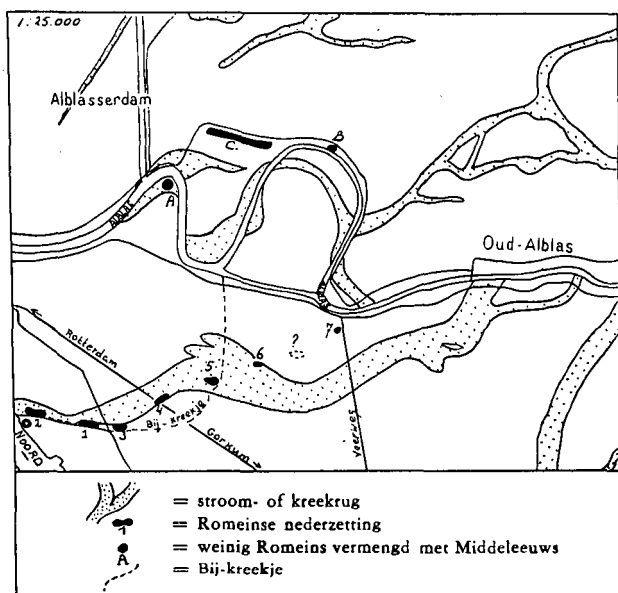

Fig. 3

Inleiding

In verband met de uitbreidingen van de Nederlandsche Kabel-fabrieken te Alblassterdam, werd door een aantal leden van de werkgroep „Lek en Merwestreek” een onderzoek gedaan in bouwputten en greppels. Dit was op 30 april 1962.

Geheel onverwachts kreeg de werkgroep een kleine aanwijzing die tot het doen van vele belangrijke vondsten heeft geleid. Aan de binnenzijde van de Hogendijk, van de watertoren af tot een 600 mtr. in oostelijke richting, was in verband met de uitbreidingswerkzaamheden een grote hoeveelheid zand gestort. Om het water dat hier voortdurend uitzakte, af te voeren, had men onderaan deze zandberm een flinke greppel gegraven. Rustig zoekend liep men langs deze greppel, totdat één der heren bleef staan, omdat hij op ongeveer 80 cm diepte een scherfje uit de klei zag steken. Het bleek een scherfje van grijs aardewerk te zijn en onmiskenbaar Romeins. En dat ene scherfje is nu het begin geworden van de zeer uitgebreide vondsten, die men daar in naaste omgeving heeft gedaan. Gaarne brengen wij op deze plaats dank aan de direktie van

de Nederlandsche Kabelfabrieken voor de verkregen medewerking.

De determinatie is verricht door Ir. J. A. Trimpe-Burger verbonden aan de R.O.B. die wij hierbij ook hartelijk danken.

Bodemgesteldheid

De nederzettingen zijn gelegen op en langs de Alblasserdamse stroomrug, die loopt vanaf de watertoren van Alblasserdam tot even voorbij de Ned. Herv. kerk te Oud-Alblas, waar deze uitmondde in de tegenwoordige Alblas. Tot op heden zijn er zeven vindplaatsen ontdekt over een afstand van ca. 2 km (fig 3). De nederzettingen 1 t/m 5 worden zowel aan de zuidelijke als aan de noordelijke kant begrensd door krekten. De noordelijke is de Alblasserdamse stroomrug van plm. 120 mtr. breed en deze bestaat uit sliblaagjes van fijn zand en klei. Deze stroomrug was al in de Romeinse tijd dichtgeslibd; dit getuigen de vondsten midden op de rug. Het stroomrug-lichaam gaat door tot op een diepte van plm. 13 mtr.-maaiveld tot op het Pleistocene zand. Naast de rug zit veen waarin kleilagen voorkomen. Op de stroomrug, het veen en de komklei is een pakket bruine rivierklei gelegen, variërend van 80 tot 120 cm dik. Onder deze laag rivierklei en net daarin treffen wij de Romeinse woongronden aan.

Doordat er Romeinse vondsten in de bruine rivierklei worden gedaan, kan men zeggen dat het mogelijk is dat de Romeinen uit Alblasserdam zijn weggetrokken uit vrees voor het stijgende water met de transgressie in de 3de eeuw na Chr. De aardewerkvondsten die uit deze rivierklei komen zijn ook allen tot ca. 250 na Chr. te determineren.

Het zuidelijke bijgeultje liep bijna evenwijdig aan de stroomrug, doch bij Alblasserdam 3 verwijderd hij zich en laat Alblasserdam 4 links liggen om na enkele tientallen meters ten oosten van Alblasserdam 5 dwars door de stroomrug heen naar het noorden te gaan. Uit boringen is gebleken dat er in dit geultje zoetwaterslakjes hebben geleefd (dus zoetwater). Dit kreekje is omringd met veen. Het was ca. 10 mtr. breed en had een diepte van 1.20 metr.

In zijn eerste periode is er zware klei afgezet met weinig plantenresten. Deze klei is pré-Romeins omdat deze zelfde klei op verschillende plaatsen onder de Romeinse woongronden voorkomt bij Alblasserdam 3.

Gedurende een korte periode kreeg het water minder stroomsnelheid en werd er een laagje veen gevormd. In zijn jongste periode is er een laagje zand (zavel) afgezet, mogelijk tijdens en na de Romeinse tijd. Mijn mening dat dit kreekje actief was in de Romeinse tijd is gebaseerd op de vondsten in het kreekje bij de watertoren Alblasserdam 2. Het is noodzakelijk om bij Alblasserdam 3 een sleuf haaks door dit kreekje te

graven om zekerheid te krijgen dat wij hier te doen hebben met hetzelfde kreekje als bij Alblasserdam 2 watertoren. De oorzaak is dat het kreekje tussen Alblasserdam 2 en 1 onder de Hoge Dijk zit en er net voor Alblasserdam 3 weer onder uit komt.

Langs beide krekten heeft riet gegroeid; $\pm$ 15 mtr. ten zuiden van de stroomrug is het landschap bosachtig geweest, welke bossen in hoofdzaak uit eiken, berken en hazelaars waren samengesteld op een met mos begroeide bodem.

De Nederzettingen en hun vondsten

Alblasserdam 1

Deze bewoningskern is gelegen aan de zuidelijke zijde van de stroomrug met het bijkreekje aan de zuidzijde. In deze nederzetting zat een brandspoor van gemiddeld 1 mtr. breed, 15 mtr. lang en 20 cm dik op een diepte van 80 cm onder het maaiveld. Dit spoor was niet rechtlijnig, doch zeer grillig van vorm. Onze gedachten gaan uit naar aangespoeld houtskool door de één of andere overstroming tijdens de Rom. bewoning. In deze laag zaten zeer veel scherven waaronder fragmenten van hardgebakken bruin aardewerk, versierd met reliëfbanden, waarop een dubbele rij indruksels is aangebracht met een radstempel voorzien van rechthoekige puntjes (fig. 4). Een zeer interessante vondst, in het verlengde van het brandspoor, was een geplateerde denarius van Domitianus (81—96 na Chr.), met op de voorzijde: Kop keizer; IMP CAES DOMIT AVG GERM PMTRP VIII (87 na Chr.). Keerzijde: Staande Minerva, IMP XIII COS XIII CERS (PPP). Ca. 30 mtr. ten oosten van het brandspoor, trof men een gevelde hazelaar aan met de bladeren en vruchten erbij, met er onder het skelet van een hond of wolf. Bij de opgegraven beenderen van dieren is te zien dat er veel runderen, varkens, schapen of geiten en honden hebben geleefd.

De honden joegen wellicht op wild, als hazen en kleine roofdieren w.o. de bunzing. Bij de runderbeenderen zijn de botten

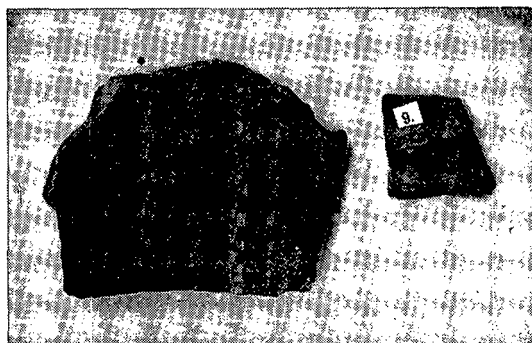

Fig. 4. (Foto Th. J. Hannaart).

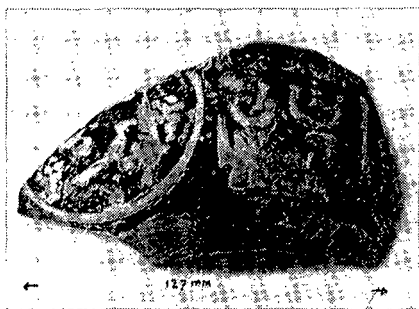

Fig. 5.

(Foto Th. J. Hannaart).

in de meeste gevallen doormidden gehakt om het merg er uit te halen.

Ook vond men een kaak van een rund waarvan de kiezen met een vlijmscherp hakmes af zijn geslagen. Al deze beenderresten werden gevonden in de afvalputten waarvan er veel in deze nederzetting zijn aangetroffen.

Het enige stukje bewerkt been is een speelschijfje met een diameter van ca. 12 mm. Verder zijn er veel houtresten opgegraven op een diepte van plm. 80 tot 120 cm maaiveld. Dit hout is afkomstig van Eik, Berk en Hazelaar. Dit maakte deel uit van de begroeiing in de Rom. tijd.

De verwachtingen waren hoog gespannen toen op ca. 110 cm diepte bewerkte boomstammen aan het licht kwamen, die netjes op een rij lagen met daaronder dwarsbalkjes, waartussen zich veel takken bevonden. Mogelijk is het één of andere brug of dam geweest. Uit boringen is gebleken dat deze plaats in de Rom. tijd een laag punt was. In deze nederzetting zijn geen duidelijke sporen van huizen aangetroffen. Op één plaats, en wel op het zuidelijkst gelegen punt, troffen wij veel resten van hout aan, waarbij verticaal in de grond, aangepunte palen van plm. 10 tot 12 cm dik. Ook hierbij een horizontaal liggende, gespleten boomstam van 2 mtr. lang en ca. 30 cm breed. Achter deze boomstam een afvalput met daarin veel mosselschelpen en aardewerkfragmenten van uiteenlopende soort. Het viel wel op dat tussen de palen maar enkele scherven lagen en er buiten betrekkelijk veel. Er werden over een oppervlakte vrij veel stukken schors gevonden wat doet denken aan een wand van een huis of schuur. Verder zijn er metaalvondsten gedaan w.o. de helft van een tinnen schaal, enkele fibulae van brons en één van ijzer, een stukje opgerold lood dat gebruikt kan zijn voor verzwarende van een visnet, zeer veel ijzeren spijkers en veel stukken ijzer met klonten roest die niet te identificeren zijn.

Van het terra nigra-achtige aardewerk dat in alle nederzettingen het meest voorkomt, is er maar één randfragment versierd met een ingekraste, golvende lijn. Nu ga ik niet al het meest voorkomende aardewerk uit de Rom. tijd opsommen,

maar ik wil enkele belangrijke soorten bespreken. Het belangrijkste aardewerk uit Alblasserdam is wel de terra-sigillata. Er is veel over terra-sigillata in Westerheem gepubliceerd en ik zal hier ook niet bij achter blijven, omdat het belangrijk determinatiemateriaal uit de Rom. tijd betreft.

In Alblasserdam 1 is niet zo erg veel versierde terra-sigillata gevonden; het merendeel was onversierd. Het interessantste stuk terra-sigillata is een wand- en randfragment van een t.s.-kom Drag. 37, fabrikaat Rheinzabern; stijl van ATTILLVS of ATTO; datering ca. IIIa. In medaillon een erotische scène Lu.VII, M102 (diameter van het medaillon 53 mm), rechts naast het medaillon een verticaal geplaatst parellijstje met aan het einde een blad Lu.VII, P75.

Boven het medaillon een eierlijst. De scherf is vermoedelijk door verspoeling (in de kreek?) sterk afgesleten, waardoor de figuren zijn vervaagd. De scherf vertoont een rond ingeboord gaatje van een vroegere reparatie.

Een prachtige scherf is een wandfragment van een t.s.-kom Drag. 37, fabrikaat uit Trier (fig. 5), stijl TORDILO-MAIIAAVS; datering IIId-IIIa; met ook weer medaillons waartussen een Victoria- en een Amazoneschild. In het linker medaillon druiventrossen en vogels. In het rechter medaillon is nog net een duiventros te zien. Boven de medaillons een eierlijst Fölzer 941. Ook interessant is een wandfragment t.s.-kom Drag. 37 van slechte kwaliteit; fabrikaat uit Trier (fig. 6), stijl CENSOR. Op de scherf is een stukje eierlijst te zien met daaronder een getordeerd randje/lijestje; rechts een gedeelte van een vrouwenfiguur uit de zgn. Iphigenia-cyclus. In het midden een zuil met daar boven een vaas. Datering IIId-IIIa.

Verder een randfragment van een t.s.-kom Drag. 37; fabrikaat uit Lezoux (fig. 7). Op de scherf is te zien een eierlijst met daaronder een parelrand, van DOCILVS/DOCCALVS (vgl. Stanfield/Simpson, *Central Gaulish Potters* p. 176, fig. 24/1), ook gebruikt door SACER, ATTIANVS, AVSTRVS en „Large-S-Potter”; leeuw n.r.vgl. DOCCALVS. Links van

Fig. 6. (Foto Th. J. Hannaart).

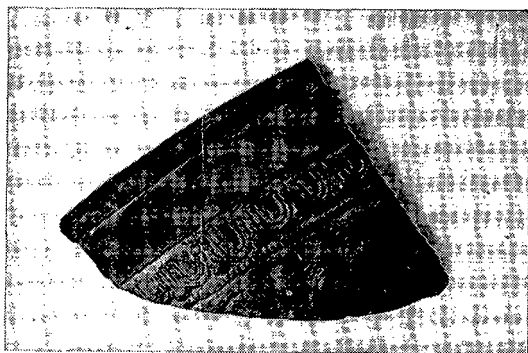

Fig. 7. (Foto Th. J. Hannaart).

de leeuw een strooielementje (blaadje), veel bij ATTIANVS voorkomend, datering ca. 130—150 na Chr. Het laatste mooie stuk is afkomstig van een t.s.-schaal Niederbieber Pl. 1/19; Datering II d-III (fig. 8).

Verder zijn er nog versierde stukken gevonden afkomstig uit: Lezoux, Lavoye, Rheinzabern en Trier. Ook komen er nog veel fragmenten voor van wrijf schalen Drag. 45 met een schenk tuitje in de rand, in de vorm van een leeuwenkopje.

Onder de onversierde terra-sigillata bevonden zich fragmenten van kommen Drag. 33, 27 en 44, en van schalen Drag. 32.

Blauw gevernist wit en rood aardewerk

Bij de terra-sigillata, die veel in de afvalputten werd gevonden, zaten ook prachtige stukken van blauw gevernist wit en rood aardewerk. De fragmenten van het geverniste blauw-witte aardewerk vertoonden de mooiste versieringen w.o. stukken die met gruisbest waren bestrooid, ook zeer vele waren versierd met radstempel in de vorm van fijne streepjes e.d. De stukken van het blauw geverniste witte aardewerk zijn afkomstig van bekens en platte borden. Van een zgn. „Jachtbeker” is een groot stuk gevonden met barbotine versiering (fig. 9). Te zien zijn een grote rennende hond en een gedeelte

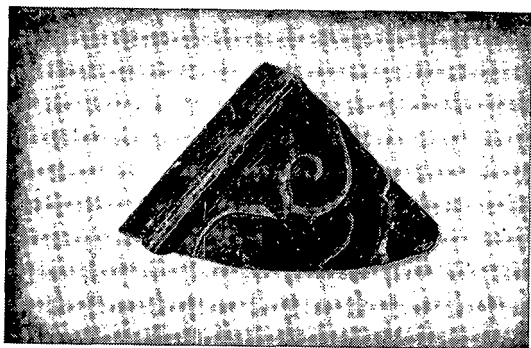
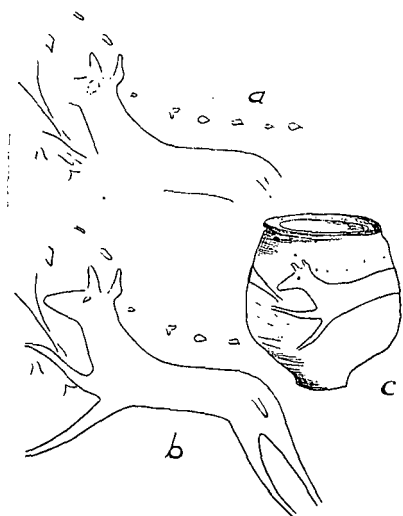

Fig. 8 (Foto Th. J. Hannaart).

Fig. 9. (a: op scherf, b en c: reconstructie).

van een blaadje (links); jachtbekers komen vooral voor in de tweede eeuw.

Omstreeks 200 na Chr. schijnt de decoratie te verdwijnen.

De blauw verniste rode fragmenten zijn afkomstig van vazen en deukbekers; vele stukken vertonen dezelfde versiering als de witte fragmenten.

Alblasserdam 2

Alblasserdam 2 is gelegen op de noordelijke zijde van de stroomrug en werd begrensd door het bijkreekje dat ook langs Alblasserdam 1 en 3 heeft gelopen. Een uitgebreid onderzoek hier ter plaatse was uitgesloten, omdat het graven tussen de vlak naast elkaar staande heipalen onuitvoerbaar was.

Leden van de werkgroep „Lek en Merwestreek” hebben in maart 1964 tot diep in de nacht doorgegraven om verdere vernieling te voorkomen, omdat het werk aan de enorm grote hallen van de Kabelfabriek met volle kracht doorging.

Dit zwoegen is niet voor niets geweest. Wij hebben van een stuk grond van 6 bij 10 mtr. een laag klei van 80 cm af kunnen graven met als eindresultaat een afgeschaafd vlak met een aantal aangepunte palen van berk en hazelaar (fig. 10). Al met al zijn hier de mooiste vondsten gedaan. Uit deze nederzetting komen twee wrijfschalen en vele andere soorten Romeins aardewerk, w.o. grote fragmenten van amphora's, waarin wijn of olie is aangevoerd, fragmenten van terra nigra-achtige kook- en voorraadpotten, potjes met deksel, enz. Verder vele belangrijke wand-, rand- en bodemfragmenten van terra-sigillata.

Enkele stukken zullen we vermelden: Een frappant stuk komt

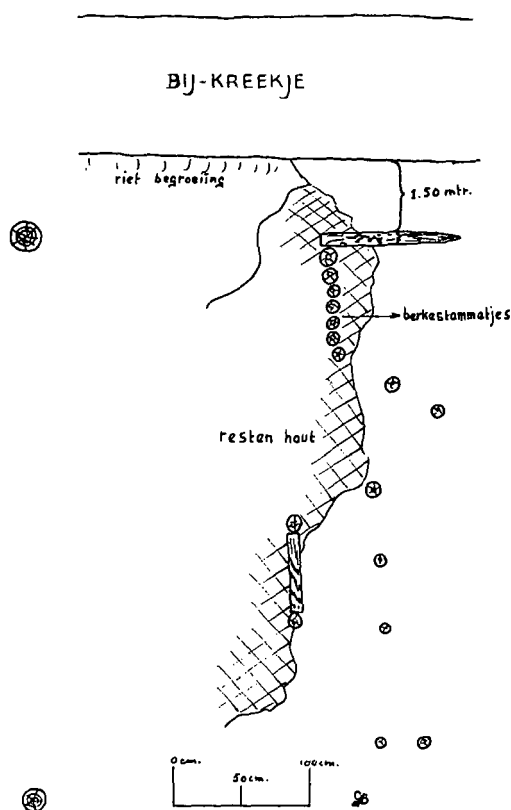

Fig. 10.

uit Oost-Gallië; h.w. de zogenaamde „Mischgruppe”; de eierlijst is wel die van TORDILO en MAIIAAVS uit Trier (fig 11); het leeuwteje en de dubbelboog zijn niet in Trier bekend, evenmin uit Rheinzabern of Lavoye. Ook een mooi stuk is een wandfragment van een t.s.-kom Drag. 37, fabrikaat uit Lezoux; stijl van ??, mogelijk MEDETVS, RANTO; datering 100—125 ? (fig. 12). Op de scherp erotische scènes: Osw. 637; volgens Stanfield/Simpson, Central Gaulish Potters, bij ATTIANVS en „Small-S-Potter”; de getordeerde strooi-figuurtjes komen o.a. veel bij PATERNVS voor. Het stuk is voorlopig nog niet toe te schrijven aan een bepaalde pottenbakker.

Heel mooi is een wandfragment van een t.s.-kom Drag. 37; Zuid-Gallisch, Banassac; het is een interessant stuk met afbeelding van Medea (vrouwfig. met zwaard) en haar twee kinderen (rechts) die zij zal doden als wraak op haar ontrouw geworden echtgenoot Iason. Medea (kolchische tovenares) hielp Iason om het Gulden Vlies in handen te krijgen; links van het postament een krijger met schild. Medea = Oswald

Fig. 11. (Foto R.O.B.).

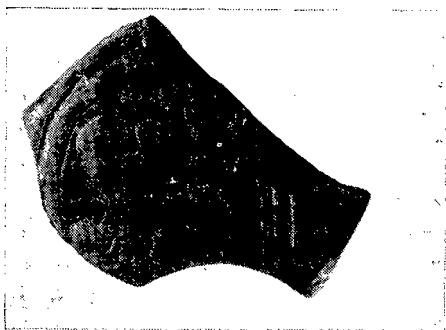

fig. 847. Krijger = Oswald fig. 209. (Toegeschreven aan de pottenbakker L. Cosi) (fig. 13).

Het laatste mooie stuk is een bodemfragment met stempel PIIP. PO FIIC; Drag. 32; Rheinzabern. Datering IId-III. Verder zijn er nog veel meer versierde en onversierde fragmenten gevonden, doch dit is te veel om op te noemen.

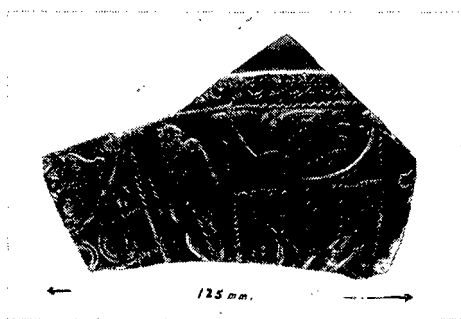
Alblasserdam 3

Op 6 november 1965 is hier een proefputje gegraven van 100 bij 80 cm. Deze praktisch onverstoord nederzetting is gelegen tussen de stroomrug en het bijkreekje (oppervlakte van $\pm 1800 \text{ m}^2$).

Op plm. 1 meter diepte troffen we veen aan.

In deze nederzetting zijn verrassende vondsten gedaan, dit bleek al door de vele oppervlakte-vondsten. De bewoningslaag is gelegen op 60 cm beneden het maaiveld en gaat door tot op een diepte van 1 meter, tot op het veen met veel houtskool. Doordat deze nederzetting onverstoord is, hopen wij hieruit op te kunnen maken hoe de Romeinse bewoners precies gewoond hebben. Uit het proefputje zijn betrekkelijk veel vondsten aan het licht gekomen w.o. een wetsteen met een gepolijst vlak aan de ene zijde en zuivere slijpsoren aan de andere zijde. Verder gevernist, wit, rood en veel terra nigra-achtig aardewerk. Bij dit alles troffen wij dierenbeenderen en natuursteen aan.

Fig. 12. (Foto R.O.B.).

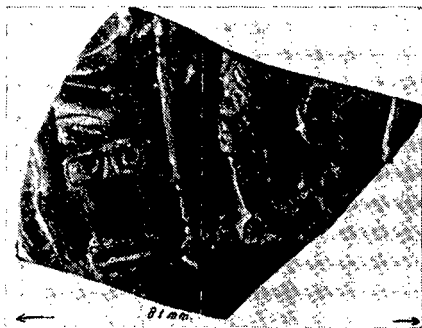

Fig. 13. (Foto R.O.B.).

Alblasserdam 4

Deze nederzetting is na vele boringen ontdekt na een tip van de R.O.B. De bewoningslaag is op diverse plaatsen flink verstoord en er kan geen duidelijke begrenzing worden vastgesteld. De nederzetting is gelegen aan de rand van de stroomrug, op een diepte van 40 cm in de verstoorde plaatsen en op ca. 80 cm in de onverstoorde grond.

Doch doordat er veel verstoringen voorkomen, zijn er vondsten gedaan, die in geen van de voorgaande nederzettingen zijn voorgekomen, w.o. een stukje glas van een flesje, fragmenten van grijs aardewerk, waarvan het buitenoppervlak versierd is met gedraaide (draaischijf) groeven, veel voorkomend op inheems-Romeins aardewerk uit het z.w. van ons land. Datering II-III.

Alblasserdam 5

Hier zijn veel oppervlaktevondsten van uiteenlopende soort gedaan. De bewoningslaag, die is gelegen op plm. 80 cm diepte, bevatte veel houtskool beneden het maaiveld boven op de stroomrug.

Oud-Alblas 1

In deze nederzetting zijn ook zeer verrassende vondsten gedaan. Deze vindplaats is gelegen op de noordelijke zijde van de stroomrug op een diepte van 80 tot 130 cm beneden het maaiveld.

Omdat zich in deze nederzetting een zeer dikke woonlaag bevindt, hebben wij hier een proefputje gegraven. De vondsten uit deze proefput zijn: scherven van uiteenlopende soorten Romeins aardewerk, vele kleine kiezelsteentjes, stukjes dierlijk bot, stukken dakpan of tegel met daartussen houtresten.

Ook in deze put troffen we balkjes aan die plm. 8 cm dik zijn en die horizontaal en evenwijdig aan elkaar liggen met daartussen weer vele scherven. Tussen de Romeinse scherven

vonden we, bijeenliggend, een hoeveelheid kleine scherven, die thuis aangevoegd konden worden tot een bruine kogelpot. Waarschijnlijk hebben wij hier te doen met een latere ingraving.

De balkjes en een groot deel van de bewoningslaag hebben wij laten zitten om verdere beschadiging van de nederzetting te voorkomen.

Oud-Alblas 2

Deze vindplaats werd ons medegedeeld door wijlen de heer Voogd, maar hebben wij tot op heden niet terug kunnen vinden.

Alblas 3

Hier op ca. 80 cm diepte houtskool, verdere gegevens ontbreken.

Vindplaats A, B en C

Op deze vindplaatsen vele oppervlaktevondsten van vroeg-Middeleeuws aardewerk w.o. rand- en wandfragmenten van spaarzaam geglaazuurde tuitkannen met een manchettevormig profiel en randfragmenten van kogelpotten. Tussen dit alles enkele scherfjes gevernist en terra-nigra-achtig Romeins aardewerk.

Hieronder volgen enkele belangrijke en nog niet besproken vondsten uit de eerste drie nederzettingen.

Oudste aardewerkvondsten

In de nederzettingen Alblaserdam 1 t/m 3 zijn de oudste vondsten uit het begin van onze jaartelling. Deze vondsten bestaan uit met de hand gevormd, tamelijk gladwandig onversierd inheems aardewerk. Enkele scherven bevatten veel witte korreltjes (verschraling).

Verder wand-, rand- en bodemfragmenten van hard gebakken, tamelijk poreus aardewerk; enkele stukken lijken herhaaldelijk flink verhit te zijn geweest. Waarschijnlijk zijn deze fragmenten afkomstig van grote stijlwandige potten. Dergelijk dikwandig aardewerk van dezelfde structuur is bekend uit Ritthem, Schiedam en St. Michielsgestel. Vele stukken van dit aardewerk zijn plantaardig verschaald.

Natuursteen

Onder de natuursteen komen vele fragmenten van kleine molenstenen van bazaltlava, grote stukken kwarts en vele kleine kiezelsteentjes voor.

De Alblas

In het bovenstaande is verschillende malen de naam van het riviertje de Alblas genoemd. Aan dit riviertje dankten Oud-Alblas en Alblasserdam hun naam.

Sommigen menen, dat Oud-Alblas afgeleid is van de naam Tablis die voorkomt op de Peutinger-kaart. Volgens anderen, aldus Van Oudenhoven, is Alblas bij de Romeinen bekend geweest als Adtablis, waarvan Tablis dan een afkorting zou zijn. Deze naam zou weer verbasterd zijn tot Alblas. Er is wel het een en ander over te zeggen. Is het mogelijk dat wij hier werkelijk Tablis moeten zoeken?

L i t e r a t u u r :

Kok, H. A. de : Verslag over de opgraving op het uitbreidingsterrein van de N.V. Ned. Kabelfabrieken te Alblasserdam. Westerheem XIII No. 2 april 1964 blz. 47-49.

Vos G. : Graven in het verleden van de N.K.F. periodiek orgaan van de N.K.F. „de Wals” december 1965.

EEN ZILVEREN DRIEKNOPPENFIBULA VAN IJZENDOORN

door

DR. H. J. H. VAN BUCHEM

(Fig. 14)

Aan Prof. Dr. H. BRUNSTING bij gelegenheid van zijn 65ste verjaardag.

Nauwelijks was mijn bijdrage tot een chronologie en typologie van de Romeinse drieknoppenfibulae onder de titel *De gouden speld van Julianus* verschenen of er werd aan de directeur van het museum Kam te Nijmegen een *zilveren* drieknoppenfibula aangeboden. Dit mag wel een bijzondere gebeurtenis genoemd worden, want Romeins zilver is schaars in Nederland. In zijn publikatie van de zilveren kantharos van Stevensweert heeft wijlen Leo Brom dat beetje zilver opgesomd. In het museum Kam zijn daar intussen nog bijgekomen: een zilveren boogfibula, reeds in 1948 verworven, maar eerst vijf jaar geleden weer als zilver herkend; een kleine, maar toch rijk versierde kniefibula, aangekocht in 1956, opgebaggerd uit de Lek ter hoogte van Ameide in de Alblasserwaard; een door J. Ypey als zilver herkend Mercuriusbeeldje, door dr. W. J. Th. Peters in Numaga XIII, 1966, 200—202 beschreven; en nu dan de zilveren drieknoppenfibula van IJzendoorn, allemaal unica in Nederland.

IJzendoorn ligt in de Neder-Betuwe op de noordelijke Waal-oever, gem. Echteld, n.o. van Tiel. Met zijn bekende vaardigheid heeft J. Ypey de speld gerestaureerd; aan hem danken

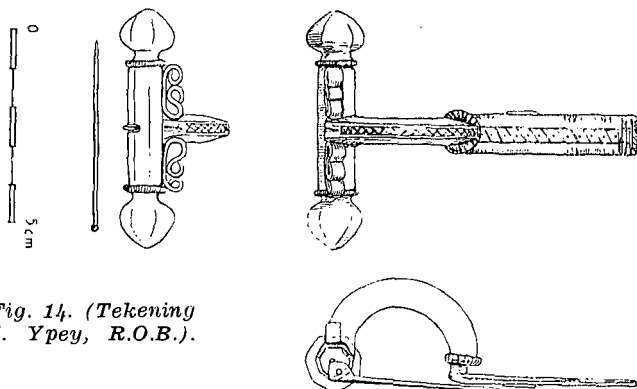

Fig. 14. (Tekening
J. Ypey, R.O.B.).

wij ook de hierbij gegeven tekening van de speld en technologische voorlichting. De aanwinst werd in het Archeologisch Nieuws van februari j.l. bekend gemaakt.

De speld werd op de rechter schouder gedragen, gewoonlijk met de voet naar boven zoals zij hierbij wordt afgebeeld. Zij bestaat uit drie delen: van beneden naar boven de dwarsstaaf, de beugel en de voet. De *dwarsstaaf* is hol en zeven-hoekig in doorsnede evenals de knoppen aan de uiteinden daarvan; zij hebben dus *zeven* zijden; de randen van dit blad zilver overlappen elkaar en zijn aaneen gesoldeerd. Ook midden op de beugelop kop hoort zo'n knop te zitten, hij is echter verloren gegaan; een opening ervoor is wel aanwezig. Beide armen van de dwarsstaaf zijn aan de voorkant belegd met een daarop gesoldeerd golf- of rankornament; ook de „geparelde” ringetjes aan de uiteinden van de dwarsstaaf zijn vastgesoldeerd. Aan een door de knoppen gestoken stift scharniert in het midden de naald. De *beugel*, weer aan de dwarsstaaf gesoldeerd, is trapeziumvormig in doorsnede en heeft in de rug twee dooreengestrengelde golflijnen in niello zodat een motief van kruisjes en ruitjes ontstaat (Von Patek, Taf. XXIX v). Onder aan de beugel weer een „parelringetje” waaronder een smaller gedeelte, de beugelhal; deze is vaak omwonden met een al of niet „geparelde” draad, hier slechts vertegenwoordigd door rondgaande groefjes of verloren gegaan. Loodrecht op de beugel volgt dan de naar verhouding lange *voet* met enkele inkepingen in de zijkanten en in de benedenkant. Hij is niet gefacetteerd, maar vlak en dun. Midden op de voet een vertikaal, door ondiepe groeven ingesloten middenvak, waarin elf schuine dwarsgroefjes, telkens afgewisseld door een stip. Dit voetornament komt niet voor onder de 31 door Von Patek (Taf. XXX) afgebeelde patronen van voetversiering. Op de voetpunt nog enige horizontale groeven. De naaldhouder ontbreekt jammer genoeg.

Voor de *datering* letten wij in de eerste plaats op de versiering van de dwarsstaaf. Wij hebben immers indertijd opgemerkt, dat de drieknoppenfibula van Deurne, gevonden met munten tot 320 na Chr., het vroegste exemplaar was — voor zover mij bekend — waarvan de dwarsstaaf geheel met een golvend ornament was belegd (De gouden speld van Julianus, 70). Dit nu is ook het geval bij onze fibula van IJzendoorn die dus vanaf ca. 320 gedateerd zou mogen worden. Anderzijds stelden wij vast dat ca. 340 de knoppen geheel de vorm krijgen van een ui of bloemkool, met uitstekende punt, en dat de voet dan drukker versierd gaat worden, b.v. met pelta's of met paren ogen (1. c., 72). Geen van beide kenmerken vertoont onze zilveren fibula, al moet gezegd worden dat de gefacetteerde knoppen aardig gezwollen zijn; zij lijken wel de fase bereikt te hebben van de knoppen van de fibula die in Starcevo in Servië gevonden werd met munten tot 337 (1. c., afb. 21 en p. 136). Maar de versiering van de — zij het dan nogal lange — voet is zeker nog niet zover. Nu is het wel enigszins gevaarlijk om een zilveren (of gouden) fibula zonder meer op een lijn te stellen met exemplaren van brons, want elk metaal heeft bij de bewerking eigen mogelijkheden en stelt eigen eisen. Toch zou ik willen voorstellen de fibula van IJzendoorn te dateren in *het midden van de regering van Constantijn de Grote* (307—337).

Tien jaar geleden schreef Kl. Raddatz (116): *Es fällt auf, dass die Zeit Konstantins des Grossen nur mit einer münzdatierten Fibel vertreten ist* — bedoeld is een graf van de Chersonnesos met een late fibula en een heel oude munt; de fibula van Deurne kende hij blijkbaar niet —, *und es drängt sich die Vermutung auf, dass in diese Zeit die Fibel zu stellen ist, die mit kugeligen Knöpfen und verhältnismässig kurzem Fuss an den älteren Typ des 3. Jahrhunderts* — mijn groep II, type Nicolaevo — *erinnert, doch durch die Reliefierung des Querbalkens von jenem unterschiedlich ist. Eine solche Vermutung lässt sich jedoch nicht beweisen.*

Dit vermoeden is dan inmiddels juist gebleken: groep IIIA, type Laci, met vaak inscripties op de zijkanten van de beugel, globaal onder keizer Diocletianus (284—305) en groep IIIB, type Deurne, onder Constantijn de Grote.

Men mag aannemen dat de drieknoppenfibulae behoorden tot de mannelijke klederdracht en wel tot de militaire tenue en later ook tot de officiële ambtskledij van hoge gezagsdragers — zoals het met de staatsiekleding ook ten onzent gegaan is. Op de rechter schouder werden de zomen van de *chlamys* ermee aan elkaar gespeld. Toch schijnen deze fibulae ook wel in graven van vrouwen aangetroffen te worden. Men kan zich voorstellen, dat een soldaat het lijkkleed van zijn vrouw met zijn eigen speld heeft vastgemaakt. Zowel in

graven van vrouwen als van mannen kan men drieknoppenfibulae in allerlei standen en op allerlei plaatsen, ook ter hoogte van het middel of zelfs naast of tussen de voeten aantreffen. Voorbeelden daarvan kan men vinden in de vorig jaar verschenen publikatie van het grafveld van Ságvár in Hongarije door A. Sz. Burger. De heer S. L. Wynia was zo vriendelijk mij op het verschijnen van dit werk attent te maken. Waar zou de zilveren speld van IJzendoorn gemaakt zijn? Hierop durf ik geen antwoord te geven. In het zo juist genoemde boek over het grafveld van Ságvár staat op p. 143 dat het *indisputably proved* zou zijn dat de Hongaarse drieknoppenfibulae in Illyricum vervaardigd werden, waarbij verwezen wordt naar Von Patek p. 73. Nu constateert Von Patek daar alleen, dat wij *den Staatlichen Waffenfabriken und denen des Illyricums eine bedeutende Rolle zuschreiben (müssen)* (p. 148 = 73) bij de fabricatie van drieknoppenfibulae voor de Donaulanden, omdat er daar zoveel gevonden zijn. Von Patek en Burger kenden evenwel niet de 65 — intussen toegenomen tot 68 — drieknoppenfibulae uit Nijmegen. Ik zou er toch meer voor voelen de fabricage van de fibulae niet op een of slechts enkele punten geconcentreerd te denken — zoals Von Patek wil —, maar verspreid over de vele werkplaatsen, verbonden aan rondtrekkende legerafdelingen. Juist de talloze variaties in details van de spelden brengen mij tot die veronderstelling.

Hoe komt de zilveren speld nu in IJzendoorn terecht? Blijkbaar heeft een Romeinse officier haar daar verloren, misschien bij het oversteken van de Waal. Wat had hij daar te maken? Enige jaren tevoren was in de Peel bij Deurne een Romeinse ruiter verongelukt, wiens verguld-zilveren helm en drieknoppenfibula en nog meer teruggevonden werden. Het gebeurde allemaal tijdens de regering van Constantijn de Grote. En aan weersijden van IJzendoorn, zowel in Ochten als in Echteld, is vroeger een munt van deze keizer gevonden (Byvanck, 399).

L i t e r a t u u r

- Brom, Leo H. M.*, De kantharos van Stevensweert, Med. der Kon. Akad. van Wet., afd. Lett. N. R. D1.14 no. 7, 1951.
- Buchem, H. J. H. van*, De gouden speld van Julianus. Numaga XIII, 1966, 49—104 en 136.
- Burger, A. Sz.*, The Late Roman Cemetery at Ságvár. Acta Archaeologica (Budapest), XVIII, 1966, 99—234.
- Byvanck, A. W.*, Nederland in den Romeinschen Tijd, Leiden, 3e druk 1945.
- Patek, E. von*, Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. Diss. Pan. II,19; Budapest 1942.
- Raddatz, K.*, Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher, Band 13; Neumünster, 1957.

NEGEN DAGEN A.W.B(ENELUX)

Ons werkkamp 1967 te Koksijde

(Fig. 15—18)

Toen vorig jaar de heer Prosper Schittekat, Conservator van het Domein van de Duinenabdij te Koksijde in West-Vlaanderen, het A.N.W.-werkkamp te Aardenburg bezocht voor het houden van een voordracht over de grote opgraving waaraan hij sedert jaren zijn krachten wijdt (zie Wh. XV, 4 pp. 103—104), moest hij spijtig vaststellen, dat zijn onderzoek zich nog wel over heel veel jaren zou moeten uitstrekken, gezien de beperktheid van de equipe, die hem ten dienste stond. Was het wonder, dat hij, ziende hoe een veertigtal amateurs daar in Aardenburg een week lang aan een onderdeel van het onderzoek zijn beste krachten gaf, verzuchtte: „Zo iets moesten wij in België óók hebben!” Stellig was hij onder de indruk van de mogelijkheden, die veel belangeloos toegestoken handen kunnen hebben voor het vorderen van uitgebreide onderzoeken. En even spontaan als de verzuchting van de heer Schittekat kwam het antwoord van A.W.N.-voorzitter Van Hoogstraten: „Goed, dan komen wij een volgende keer naar België!” Welke volgende keer dat zou kunnen zijn was overigens voorlopig nog de vraag. De verwachting was toen nog, dat het werkkamp 1967 wederom te Assendelft zou plaatsvinden en voor 1968 was traditiegetrouw het tweejaarlijkse Aardenburg voor ons al bij voorbaat gaarne geaccepteerd. Toch was het een te aanlokkelijk idee om het bij de spontane uitingen van een hartelijke ontmoeting te laten. Niet alleen omdat we met een werkkamp te Koksijde voor het eerst buiten de landsgrenzen zouden gaan, maar ook, omdat de opgraving van de Duinenabdij wel alles aan en rond zich had, wat de voorwaarden scheen te scheppen voor een uniek en al bij voorbaat van welslagen verzekerd kamp. De aanwezigheid van dat grootse complex al blootgelegde en voor een goed deel gerestaureerde ruïnes; de aanwezigheid mede van een museum dat het resultaat en de stand van het onderzoek op treffende wijze illustreert en exposeert; de zekerheid dat waar men het werk ook aanpakt men altijd tot voor de amateur aantrekkelijke belevenissen zal komen, omdat hier welhaast op elke meter grond iets te vinden of te ontdekken valt; tenslotte recreatief het fraaie wandelpark, de vrijwel onmiddellijke nabijheid van zee- en strandleven en het gesitueerd zijn in een gewest, waarin voor wie de

Fig. 15. Sporen langs de muur van het refectorium der lekebroeders, werf A3. (Foto mevr. W. de Groot-Kerkhoven).

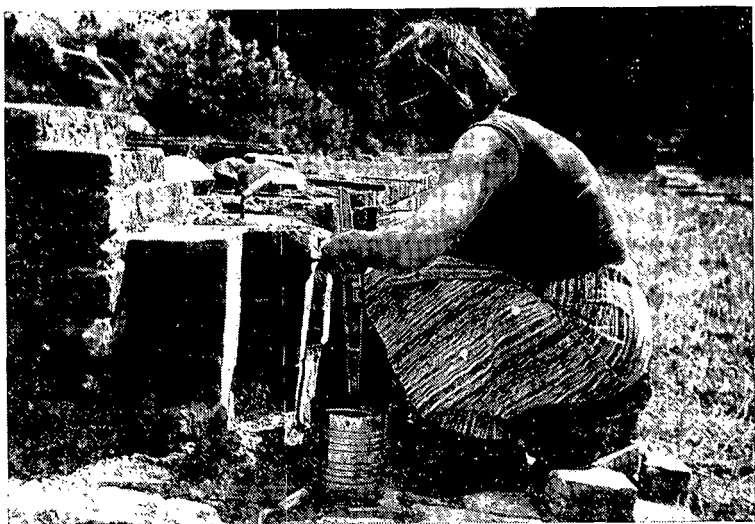

Fig. 16. Restauratiewerkzaamheden aan de „Maeskapel”, werf A4. (Foto mevr. W. de Groot-Kerkhoven).

nalatenschap van het verleden zoekt verrassend veel te zien en te bewonderen valt — hoe kon het anders of een A.W.N.-kamp dáár moest wel iets heel bijzonders worden. Toen dan ook bleek, dat Assendelft voor 1967 moest worden afgeschreven, werd geen ogenblik geaarzeld om samen met de heer Schittekat spijkers met koppen te slaan. Een niet gering probleem was uiteraard het huisvesten van een uitgebreide groep juist in de tijd, waarin de vakantietrek ter plaatse een zo intensief beroep op onderdak doet. Maar daarvoor werd een uitstekende oplossing gevonden op de zeer ruime zolder van het museum-gebouw, waar het niet alleen mogelijk bleek een viertal gerieflijke slaapzalen af te splitsen en in te richten maar waar bovendien een grote eetzaal met bijbehorende keuken kon worden gecreëerd. De kostbare verbouwing, die dit vereiste, had overigens veel verder strekkende bedoelingen dan het scheppen van accommodatie voor ons werkkamp alleen. Want de heer Schittekat was bij nader overdenken hoe langer hoe meer onder de indruk gekomen van de mogelijkheden van het inschakelen van amateurshulp en bleek het plan te hebben opgevat, een hele reeks werkkampen te organiseren, waarvan het onze het eerste zou zijn. Dat betekende meteen, dat het voor ons een erezaak zou zijn, te laten zien, hoe het naar onze opvatting en jarenlange ervaring op zo'n werkkamp het beste kan toegaan, ten einde zoveel mogelijk praktijkgegevens aan de hand te doen, waarvan in Koksijde voor het vervolg zou kunnen worden geprofiteerd. Dat ook van overheidswege belang werd gehecht aan de komst van de Nederlandse amateurarcheologen naar Koksijde bleek duidelijk uit de promptte wijze, waarop de Gouverneur des Konings in de provincie West-Vlaanderen, de hoogedelgestrengde heer Ridder Pierre van Outrye d'Ydewalle, toestemmend reageerde op het verzoek, het beschermheerschap voor dit werkkamp te aanvaarden.

Ouverture

Zo troffen wij elkaar dan, wederom veertig in getal, op zaterdag 15 juli des namiddags te Koksijde bij prachtig zomerweer, dat alle

goeds voorspelde (een grote groep in Breskens met een extra-bus afgehaald, velen ook op eigen gelegenheid gearriveerd). Hartelijke begroetingswoorden door de algemeen kamp leider de heer M. van Hoogstraten aan het adres van onze gastheer de heer Schittekat en aan alle deelnemers; eerste instructies over de gezamenlijke afwas en het 's ochtends piepers jassen; unanieme bewondering zowel voor de keurige en gerieflijke verblijven, waarin we ondergebracht waren als over de culinaire virtuositeit van de keuken. Na de maaltijd wat rustig rondwandelen in het prachtige park, al vast het ruïnencomplex bezichtigend, waar zich in de komende dagen onze bedrijvigheid zal afspelen, een zitje in het karakteristieke en sfeervolle herbergje van het domein, „de gasterie”, vervolgens een voordracht met een uitgebreide reeks kleurendia's door de heer J. Bouwens, officiële gids van de West-Vlaamse Gidsenkring en bestuurslid van haar afdeling Westhoek, over wat wij op onze excursies morgen en later in de week zullen gaan zien, resp. van de Vlaamse Westhoek en van het aangrenzende Noord-Frans gebied. De Gidsenkring, met welke voor dit werkkamp een voordrachten- en excursieprogramma was uitgestippeld, moet, als wij afgaan op haar functionarissen, die ons als informatiebron of als gids van meet af aan zo uitstekend van dienst waren, een bijzonder actieve, slagvaardige en enthousiaste organisatie zijn, die zich met voortvarendheid verdienstelijk maakt voor het streektoerisme.

Zondag 16 juli nog fraaier zomerweer dan de dag te voren. In de vroege namiddag op excursie door de Vlaamse Westhoek. Als gids de heer Desender, secretaris van de regionale afdeling van de Vlaamse Gidsenkring, een onvermoeibare enthousiasteling met een feitenkennis om over naar huis te schrijven. Dank zij hem werd onze excursie een reeks intensieve ontmoetingen: Oostduinkerke (reusachtig Christusbeeld van ceramiek op kerkgevel), Nieuwpoort (IJzermonument, het uit Wereldoorlog I beroemde sluizencomplex, Marktpluin), de IJzer (Begijnhof), Lo (Kerk, Westpoort, Boom van Julius Caesar, Duiventoren), Veurne (Marktpluin met Sint Walburgkerk, Gerechtshof, Stadhuis) en terug in Koksijde de qua moderne vormgeving frappante kerk van O.L. Vrouw ter Duinen. Na het avondeten een korte uiteenzetting door de heer Schittekat van de werkzaamheden die ons met ingang van morgenvroeg op dit kamp te wachten staan. Het blijkt, dat wij in vijf verschillende groepjes over het uitgestrekte Abdijterrein verdeeld zullen worden met gevarieerde opdrachten, terwijl er nog een aparte taak wordt toebedeeld in de vorm van het opnieuw opmeten en tekenen van het volledige opgravingscomplex met alle tot dusver blootgelegde bouwfragmenten.

In de vijf „werven”

De volgende morgen schijden we in een imposante rij, rijkelijk voorzien van gloednieuwe schoppen en spaden, houwelen, truffels en zelfs hakbijlen achter de heren Schittekat en Van Hoogstraten aan ons werkterrein op onder een zomerzon, die nu eens voor een dagje gaat proberen, wat hitte tegen een A.W.N.-werkkamp vermag. Nu, na die eerste dag zou zij zich al gewonnen geven en ons de rest van de week alleen maar alle nuances van fraai en aangenaam weer doen beleven. Midden in de week zou er op een avond even een regenbuitje vallen als een kennelijke vergissing die schielijk weer ingetrokken werd. En helemaal aan het einde van het werkkamp een herhaling van het wonder van Assendelft: U weet het nog, toen begon het op zaterdagmiddag na een volle week stralend weer ineens te druppelen op het moment dat we ons van het terrein begaven. Ditmaal werd er op zaterdagmiddag nog gewerkt en het boze weer moest dus nog een paar uurtjes geduld hebben. Maar

Fif. 17. Bij de pompinstallatie op werf B1. (Foto mevr. W. de Groot-Kerkhoven).

's avonds regende het dan ook pijpestelen, zoals ze in Gouda nooit gemaakt zijn!

Laten we even in het kort aanstippen, wat er in die vijf putten — „werven” zeggen ze hier — gedurende die dagen zoal te verrichten en te beleven viel. Ze werden aangeduid met de letter A of B, gevolgd door een nummer. A sloeg op de periode, gedurende welke de Duinenabdij bestond (12e tot 17e eeuw), B op de vroege middeleeuwen, toen er ter plaatse een bevolking van voor ons raadselachtige herkomst leefde, die haar eigen trekken doorheen de periode van de volksverhuizing zuiver en onvermengd bewaard had. Daar was dan allereerst werf A1, gelegen aan de noordelijke gang van het kloosterpand langs de kerk, waar over een oppervlakte van 8 bij 5 meter na het verwijderen van de grasmatten met grote regelmaat verdiepingen werden uitgevoerd, waarbij de funderingen van twee grote pilaren mede werden blootgelegd. De vondsten bleven hier weinig talrijk maar leverden toch iedere dag wel het een en ander aan geglazuurde tegels, geprofileerde stenen, kloostermoppen en scherven. Midden in de week werd op ongeveer 60 cm diepte een in elkaar gevouwen skelet gevonden, waarvan vermoed werd, dat het oorspronkelijk elders op het terrein van de Abdij begraven was geweest en naar hier verwijderd was. Het werd overgebracht in het ossuarium annex aan het museumgebouw.

Vervolgens werf A2, ter plaatse waar eens de Abdijkeuken was geweest. Hier werd een wal afgegraven en fase na fase achteruitgezet met de bedoeling, de overblijfselen van de buitenmuur te bereiken, wat ook gelukte. Er kwamen interessante architectonische bijzonderheden aan het licht en er werden tal van geprofileerde stenen, een kapiteel van Engelse zandsteen, fragmenten beschilderd pleisterwerk en scherfjes glas en aardewerk gevonden.

Op werf A3 gelegen langs de westzijde van het refter der lekebroeders moest worden begonnen met het rooien van twee grote populieren, wat de groep die dit karwei opknapte voor de verdere duur van het kamp de naam „de bomengroep” bezorgde. Een heel boze tong heeft beweerd, dat de zaagmachine, die bij deze werk-

zaamheden goede diensten had kunnen bewijzen, zich 's nachts op ongeregelde uren op de uitsluitend-volwassen-mannen-zaal bevond, maar nog een bozere tong lanceerde het vermoeden, dat het hier een legeroefening betrof. Wat overigens werf A3 betrof, hier moest verder nogal wat grond en puin verwijderd worden, vóór de archeologische laag kon worden bereikt, maar toen werden de vondsten ook bijzonder talrijk (w.o. glasfragmenten, waaruit een fraai uitgevoerd drinkglas volledig te reconstrueren viel, veel 16e eeuwse scherven, fragmentjes beschilderd pleisterwerk, profielstenen, stukken schoeisel, plasticen van witte kalksteen, stukjes kerkglas, botten). Op een gegeven ogenblik kwamen er een paar minuscule snippertjes te voorschijn, die zó bedriegelijk op in de 16e eeuw beschreven perkament leken, dat eerst laboratoriumonderzoek kon uitmaken, dat ze het toch echt niet waren. En ze waren niet eens gedeponereerd door de schalkaard, na wiens kortstondig kijkje bij een der werven er opeens een heel mooi stukje terra sigillata tussen het zestiende eeuwse spul bleek te liggen.

In werf A4, ter plaatse waar eens een zijkapel van de kerk had gelegen, naar de abt die naar had laten bouwen de „Maeskapel” geheten, was als taak gesteld het restaureren van de overblijfselen van deze kapel. Onder leiding van een in dit werk ervaren metselaar werd hier nog bruikbaar los gesteente afgebikt, een al te ruïneus gedeelte gesloopt om opnieuw opgetrokken te worden, werden muurtjes opgehaald, basementen hersteld, metselwerk in betere staat gebracht.

Dan was er tenslotte de enige werf met de letter B, werf B1, gelegen buiten de ruïnes noordelijk van het kerkportaal en waar gespeurd kon worden naar overblijfselen van de begraafplaats der oude vroeg-middeleeuwse bevolking. De verwachtingen waren hooggespannen, maar nadat in de eerste twee dagen de put viermaal verdiept was en de pomp erbij gehaald moest worden om de grond droog te maken alvorens verder verdiept zou kunnen worden, bleek deze pomp niet te willen werken. De werkzaamheden moesten hier worden onderbroken, totdat in de namiddag van de volgende dag de lange ijzeren zuigbuizen in de grond konden worden gebracht. Nog een andere pech stond de werkers in deze put te wachten, daar ongeveer vier vierkante meter van de door hen onderzochte grond al eens eerder in een opgraving bleek te zijn bewerkt. En toch, nadat deze tegenvallers achter de rug waren, werd deze put inderdaad voor alle deelnemers de meest fascinerende. Zes skeletten werden met de grootste zorgvuldigheid blootgelegd, waarvan er twee volledig werden uitgegraven, gekist en opgeborgen, de overige nog in situ waren toen het kamp moest sluiten. Eén van de schedels vertoonde een vierkant trepanatiegat.

Van alles te beleven

Er was ook nu weer gezorgd voor een zeer afwisselend avond-programma, waarbij met wijs beleid de kampleiding toch zoveel „vrij” had ingelast, dat we ruimschoots de gelegenheid hadden, ook het opgewekte avondvertier van de badplaats eens wat van nabij te bekijken. We kregen een boeiende uiteenzetting van Dr. F. Grootaers uit Haacht over de fauna en vegetatie van strand en duin in de Westhoek met aansluitend onder zijn leiding een gezamenlijk bezoek aan de desbetreffende diorama's van het museum en in de vroege ochtend van onze laatste werkdag een wandeltocht door de duinen en langs het strand van Oostduinkerke. Er was een uiterst afwisselende autotocht met als gids Desender: via Adinkerke en Honschoote naar St. Winnoksbergen, het noord-Franse Bergues. Hier een bezoek aan het speciaal voor ons opengestelde gemeentemuseum met o.m. een prachtcollectie vogels en vlinders en met een

Fig. 18. Een van de skeletten komt te voorschijn. In het midden de heer J. Corti uit Brussel, die de werkzaamheden in werf B1 leidde. (Foto mevr. W. de Groot-Kerkhoven).

uitgebreide schilderijenverzameling, waarvan heel wat bedroevend slecht onderhouden. Interessante oude vestingwerken en historische gebouwen, fraai panorama van boven op de poort, dan via Duinkerke, Malo en De Panne weer abdijwaarts. Een andere avond was er een pittige en gedegen uiteenzetting door de historicus Dr. D. Dalle uit Veurne over „De Economie van de Westhoek”. De heer Van Hoogstraten voegde aan dit programma nog een uniek evenement toe, door een erespeld van zijn vinding uit te reiken aan de deelnemers die vier of vijf malen de A.W.N.-werkkampen hadden meegemaakt: een speld in zilver, voorstellend een maritieme klok-beker, de liaison tussen de klokbekertijd en de Vlaardingen-Cultuur, bij het vinden waarvan de A.W.N. zulk een belangrijke rol heeft gespeeld.

De kampgenoten lieten zich al evenmin onbetuigd, waar het erom ging zelf kleur en fleur te geven aan ons al te korstondig verblijf te Koksijde. Was er ooit eerder een A.W.N.-kamp met dagelijkse beursberichten waarin de koersen van de eieren werden uitgedrukt in aantallen te verrijden kruiwagens? Een novum was ook de „kampkrant”, dagelijks geredigeerd door de heer S. Pos met tal van rubrieken, waaronder naast de „vondstberichten” zelfs „slaap-kamergeheimen” de archeologische aandacht vroegen.

Sluiting

Het ogenblik waarop de algemeen kampleider tijdens de laatste gezamenlijke maaltijd om stilte tikte voor het uitluiden van het kamp kwam ook na negen dagen veel te vroeg! Met warme erkentelijkheid voor de bijzonder joviale en gastvrije ontvangst, voor de uitstekende verzorging en voor duizend-en-een goede diensten reikte de heer Van Hoogstraten geschenken uit aan mevrouw Schittekat, aan haar zuster en haar zwager. Hulde bracht hij ook aan mevrouw Noë-Röttel, die zich ook nu weer voor de talloze bestellingen, de post en de lafenis van de werkenden zeer verdienstelijk had gemaakt. Tot slot huldigde hij de heer Schittekat, die het mogelijk

heeft gemaakt, het kamp hier te organiseren. Wij waren, aldus de heer Van Hoogstraten, met stomheid geslagen, toen we hier aankwamen en zagen hoe alles in gereedheid was gebracht om ons te ontvangen. Elke dag is de heer Schittekat alle werven rondgegaan en heeft hij ons moed ingesproken. Voor de aan ieder van ons betoonde vriendschap zijn wij hem bijzonder dankbaar. Ook hem wilde spreker daarom decoreren met het ereteken van de maritieme klok-beker, deze keer evenwel niet in zilver maar in goud. Een langdurig applaus van alle kampdeelnemers onderstreepte dit huldebetoon. Namens hen bracht mej. Doreen van der Lee onder aanbieding van een geschenk dank aan de heer Van Hoogstraten voor de buitengewone wijze, waarop hij ook dit kamp had georganiseerd. Het spijt ons zeer, dat dit de laatste keer zal zijn geweest dat hij dit deed, want het wordt ieder jaar beter, zo constateerde zij. Ook voor mevr. Noë-Röttel was er een blijk van erkentelijkheid, waarna tenslotte de heer Schittekat, op mysterieuze wijze ingeleid door de redacteur van de kampkrant, een uniek 18e-eeuws boekwerkje aan de algemeene kampleider als aandenken gaf. Met de laatste zorg voor de onberispelijke staat, waarin ons verblijf, dat het onze nu niet langer zou zijn, moest worden achtergelaten kwam er een einde aan een werkkamp, waarover iedereen die er geweest is met de grootste waardering spreekt.

TH. BROUNS

DE A(A) VAN ARCHEOLOGIE (4)

Uit A. J. van der Aa: „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden” bijeengelezen door P. Stuurman.

BELLINGWOLDE (Gn). In het jaar 1823 zijn onder Bellingwolde, westzijds van het dorp, van dien naam, nabij de Westerwoldsche Aa, in de eerste inpoldering, nu de Binnenlanden geheten, de grondslagen ontdekt van eenen ouden schiettoeren, welken sommigen voor den bouwvorm van den voormaligen Pekeltoren aanzien; doch anderen zijn van oordeel, dat die, niet hier, maar elders gestaan heeft, en meenen, dat het de overblijfselen zijn van eenen vuurbaaktoren, waarvan de overlevering gewaagt. In die zelfde binnenlanden zijn nog de overblijfselen van het eerste dorp voorhanden, dat wegens het water eenige minuten gaans hooger op is gelegd geworden.

Tusschen Ulsda en de Bult heeft men, in het jaar 1837, in een stuk lands de overblijfselen opgedolven van een, naar men vermoedt, zeer oud gebouw, waarbij men baksteen heeft gevonden van zeven Nederlandschen ponden.

BEMELEN (L). Ook vindt men op haar grondgebied, niet ver van de dorpskom, en enige minuten ter linkerzijde van den voorschreven straatweg (van Maastricht naar Aken), eenen tumulus, van gelijke vorm en hoogte, als die, welke zich nabij Tongeren bevinden; daar men in den omtrek wel eens sporen van eenen zeer ouden straatweg ontdekt heeft, is deze grafheuvel vermoedelijk van Romeinschen oorsprong.

BENNEBROEK, HUIS TE (NH). Eigenlijk Duinwijk, adell. huis... in het dorp van dien naam, ten O. van de kerk gelegen. Er is op de plaats een heuvel, van waar men een fraai gezicht op het Haarlemmermeer heeft.

BERGEYK (NB). Onder Bergeyk zijn, in het jaar 1838, in eenige heuvels, beenderen met houtskolen gevonden, welke men vermoedt overblijfselen te zijn van Romeinsche begraafplaatsen.

BERN(E), ABDIJ (NB). Op het midden der vorige eeuw waren nog eenige bouwhuizen en eene voorpoort, met een laag zeskant torentje er van over, hetwelk, met eenige daarneven staande huizen, een vierkant binnenplein afsloot. De grond, waarop weleer de kerk gestaan had, en het kerkhof, waren geheel met puin, ruigte en verscheidene grafzerken bedekt. Thans vindt men er eene groote boerehoeve, de Abdij Bern geheeten, en is het kerkhof in eenen boomgaard herschapen, waarin nog vele gedenkteekenen van de vorige bestemming verspreid liggen.

BESSENS (F). In den omtrek (van Bessens, thans het Wieuwerder-Bosch geheeten) zijn nog zichtbaar de overblijfselen van straten, bruggen, grachten en dergelijken, herkomstig van de vestiging te dezer plaatse van den aanhang des dweepers Jean de Labadie.

BETHLEHEM (Gn). Zijnde... het Nonnenklooster, dat meer bepaaldelijk den naam van Bethlehem droeg, 10 min. verder landwaarts in gelegen. ter plaatse, waar het geh. van dien naam gevonden wordt. De oude grachten, welke eene oppervlakte van 3 bund., 50 v.r. lands, vermengd met een menigte steengruis, in zich besluiten, zijn daar nog aanwezig.

BLAAUWBURG (Gn). Voormalige burg in het kw. Hunsingo... sedert lang afgebroken. De bosschen, in welke eertijds de reigers in groote menigte nestelden, zijn in het begin dezer eeuw uitgerooid, zoodat de grond thans uit onbehuisd grasland, met hoogten en beddingen van voorm. grachten bestaat.

BLERIK (L). Te dezer plaatse hadden de Romeinen, ten tijde van Julius Cesar, eene sterkte ter beteugeling der Sicambren gebouwd.

BLIJ, BEOOSTEN- (Z). Van het dorp Beoosten-Blij, dat na de voorzegde onderwaterzetting (1586) niet weder te voorschijn gekomen is, bestaan thans volstrekt geene overblijfselen meer; soms worden bij het graven op eenige voeten diepte in den grond nog wel overblijfselen van grondslagen van gebouwen gevonden, zonder dat men echter bepaaldelijk kan aanwijzen waartoe die hebben behoord.

BLIJDESTEIN (ZH). Voorm. slot... bij Heenvliet... dat sedert onheuchelijke jaren afgebroken is, zoodat daarvan thans nog alleen te zien is het heuveltje, waarop het gestaan heeft.

BLOKKER, WESTER- (NH). Vóór de Hervorming stonden onder dit d. twee kloosters, het eene van Reguliere Kanunniken, het Klooster der H. Maagd van het Nieuwe licht geheeten, en het andere van Augustijner Nonnen, Bethlehem genaamd. Van deze kloosters is thans niets meer te vinden; maar het land, waar het eerstgenoemde gebouw gestaan heeft, is nog bekend onder den naam van de Kloosterwerd, en wordt, wegens den ongelijken grond, in de wandeling het hobbelde bobbelde land geheeten.

BOEKENBURG (ZH). Voorm. adell. h. in Rijnland, onder Voorhout, omtrent de Leydsche vaart. In het midden der vorige eeuw stond er nog een rond, verwoest gebouw, in eenen vijver, die toegegroeid en met puin opgehoopt was; terwijl aan de eene zijde een groot gedeelte van den ringmuur ter nedergestort lag en van binnen nog een gewelfde kelder gevonden werd. Thans ziet men er niets meer dan een gedeelte gracht.

BOEKESTEIN (ZH). Voorm. kast... niet ver van het d. de Lier. Dit kasteel is sedert onheugelijke tijden niet meer in wezen. Thans ziet men daar, waar het gestaan heeft, eenen boomgaard met diepe grachten omgeven, uit den omtrek van welke grachten men kan afnemen, dat het een gebouw van groote uitgestrektheid moet geweest zijn.

BOEKHORST, HUIS TE- (ZH). Voorm. kas. ten N. van Noord-wijkerhout.

Buiten de singels heeft ook nog gestaan eene zeer groote kruiskerk, die omvergestort en onder het zand bedolven is. Op het laatst der vorige eeuw is nog een der pilaren van het hooge altaar van het zand ontbloot geraakt, maar deze werd op bevel van den toenmaligen rentmeester der Boekhorsten weder onder gedolven.

Meermalen zijn hier oudheden ontdekt. Zoo vond men er omtrent het midden der vorige eeuw eenen kelder, waarin 60 degens met zware zilveren gevesten, en omtrent 40 jaren later, eenige vreemde zilveren munten, alle ter grootte van eenen Rijksdaalder.

BOELE HAM, DEN (Gd). Boerenwoning, in de Over-Betuwe... $\frac{1}{2}$ u. van Hemmen (gelegen); beslaande, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund. Eene vierkante gracht en eene hoogte geven de plaats te kennen, waar vroeger de burgt der Lyndens van den Boelenham gestaan heeft.

BOER (F). Voor eenige jaren vond een inwoner van Boer, niet verre van zijne woonplaats, bij het uitgraven van eene sloot aan den rijweg naar Ried, een aantal zilveren muntstukjes ter grootte van een dubbeltje, waarvan vele bijna vergaan waren. Daar zij echter tot geen bekende munt behoorden, heeft men niet kunnen navorschen, hoe zij daar waren gekomen.

BOER, TEN- (Gn). Ook ziet men nabij het dorp eene hoogte of terp, waar men even als in die, waarop de kerk staat, van tijd tot tijd brokken van potten of grafurnen vindt, welke van deksels zijn voorzien geweest. Men ontdekt er, inzonderheid als het sterk geregend heeft, kleine stukjes van verbrande beenderen, zoo als men die, in dezen omtrek, bij het graven, benevens asch en houtskool, gevonden heeft, waarom men meent te mogen vaststellen, dat ter dezer plaatse door onze heidensche voorvaderen de lijken verbrand werden. Nog vindt men in de nabijheid van dit dorp, op twee onderscheidene plaatsen, uitgegraven stukken lands, de Tigcheldobben genoemd, waaruit men wil, dat de specie gehaald is, uit welke de steenen, tot bouw van kerk en toren gebakken zijn.

BOETZELAER (Z). Voorm. buitengoed... onder de gemeente Groede.

De sporen van eene afsluiting van het op dat goed gestaan hebbende kasteel zijn nog zichtbaar in eenen ouden, gedeeltelijk gevulden vijver of afdelving, rond de thans op dien grond staande boerenhofstede.

BOKUM, OUD (Gn). Voorm. boerderij, even ten N. van het ... geh. Bokum; ofschoon door den Kersvloed van het jaar 1717 geheel weggespoeld, kan men echter nog eenige sporen van haar ontdekken. Ten gevolge van de toen ontstane doorbraak, werd de provinciale zeedijk hier eenige roeden meer binnenwaarts gelegd, zoodat de grondslagen thans in den later binnengedijkten Bokumerpolder liggen, alwaar men voor eenige jaren, in eene kleine hoogte, nog eenige urnen gevonden heeft.

(wordt vervolgd)

RECTIFICATIES

ASSENDELFT. In het vondstbericht van de vorige aflevering no. 3, p. 122, moet op de 11e regel van boven „schijfjes” worden vervangen door „scherfjes”.

HEEMSKERK. In het vondstbericht van Whm. XVI, no. 3, 4e regel van boven moet worden gelezen „de w.zijde van het watertje de Kil” i.p.v. de „n.zijde”.

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H. J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op lokaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheem.

AMSTERDAM (N.H.)

Twee walbeschoeiingen van horizontaal gelegde eiken planken en een 0,50 m brede bakstenen kademuur konden — voornamelijk in profiel — worden bestudeerd bij een opgraving aan de Beursstraat na sloping van de panden 33 en 35. De twee schoeiingen lagen 7 m uit elkaar en sloten 2 taludvormige ophogingen af, die in de 14e eeuw vanaf de Amsteldijk (Warmoesstraat) over afstanden van 22 en 29 m in de Amstelbedding zijn aangebracht tot een totale hoogte van ca. 2,5 m. De kademuur was onderheid met korte elzen slieten; zij was op een hoger niveau — gelijktijdig met een latere ophogingsfase — gemetseld ter hoogte van de tweede beschoeiing. Waarschijnlijk heeft deze kade de gevel gedragen van de eerste, direct aan het water van het v.m. Damrak staande bebouwing uit het einde van de 14e eeuw. Een vóór deze gevel gelegen, tussen zware balken gevleide bakstenen bestrating op een met keien en houtresten gevulde aanplamping, is vermoedelijk afkomstig van een 5 m lange steigerpier (langs deze plaats lopende Paternostersteeg heette in 1390 Kerksteyersteeg).

Doordat het gevonden profiel aansluit op dat van de ophogingslagen onder het pand Warmoesstraat 98, is het beeld van de groei van de 14de en 15de eeuwse buitendijkse bebouwing langs de O-zijde van het Damrak nu gecompleteerd.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
I.P.P. Amsterdam. (H. H. van Regteren Altena).*

ASSENDELFT

Verdere aanleg van de Zaanse aftakking van de Aardgasleiding, richting dorp, leverde op verscheidene punten ten noorden van de Communicatieweg-west nieuwe bodemvondsten op.

Allereerst werd ter hoogte van de bocht in genoemde weg, bij een petmolentje, op 35-50 cm diepte een onregelmatig verlopende humeuze cultuurlaag terug gevonden, in de kleiopvulling van een oude kreekbedding. Enkele M.E.-se scherven, waaronder Paffrath, verkoolde stukken turf en houtspaanders wijzen op een 12e-13e eeuwse activiteit ter plaatse.

Dichter naar het dorp toe is door de gegraven sleuf een inheemse woonplaats aangesneden (no. 41) uit het begin van onze jaartelling. Op de storthopen werd nog een vrij gave paal aangetroffen, die driekantig was en afmetingen vertoonde van ca. 66 x 7 x 7 x 10 cm. Een proefonderzoekje, dat met de welwillende toestemming van de eigenaar van het terrein, de heer Nooy, werd verricht, wees uit, dat zich onder een kleilaag uit later tijd een humeus-venige kleilaag bevond, waarin van ca. 18/21-25 cm beneden maaiveld een schervenvlaag, asresten en soms gele of grijze klei aanwezig bleken. Van de scherven, die aan de buitenzijde veelal sterk verweerd waren, vertoonde nog een klein percentage „Keltische” lijnpatronen, terwijl de habitus

van het materiaal i.h.a. een sterke overeenkomst liet zien met dat van woonplaats no. 8 te Krommenie (zie o.m. Whm XI-1962, pp. 26-28). De nieuwe vindplaats ligt op de denkbeeldige lijn, getrokken door de „Keltische” vindplaatsen nrs. 32,3 en 2, en schijnt op een slechts kortstondige bewoning te duiden. Tenslotte werden nog enkele losse inheemse scherfvondsten gedaan in het westelijke deel van de polder. De somtijds scherpe profielen van de gegraven sleuf toonden daar verrassenderwijs globaal aan, dat zich hier in de pre-Germaanse periode een groot meer moet hebben uitgestrekt van oorspronkelijk vrij grote diepte, dat in een proces van eeuwen langzamerhand met klei moet zijn opgevuld, waarbij meer in de richting van Assendelft zich een veenpakket kon vormen, dat oostelijk aansloot op het grote veengebied van de overige Zaanstreek.

Werkgroep Zaanstreek e.o., juli 1967.
(E. J. Helderman).

ASTEN (N.B.)

Bij Duizel werden op een hoge zandrug langs de Astense Aa een aantal mesolithische vuursteenartefacten aangetroffen

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex).

BORNE (Ov.)

Bij het afgraven van een hoge kamp aan de weg van Borne naar Bornebroek zijn een paar urnen gevonden, alsmede scherven daarvan uit de IJzertijd.

Oudheidkamer Twente, Enschedé. (C. C. W. J. Hyszeler).
Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.

BREUGEL, Gem. SON EN BREUGEL (N.B.)

Op de Hooidonkse Akkers werd tijdens een zandafgraving het onderste gedeelte van een eikenhouten boomstamput ontdekt. Ook elders op het perceel werden sporen van een put aangetroffen. Op de vindplaats lag een aantal Romeinse en vooral Middeleeuwse scherven.

COTHEN (Utr.)

In april '67 werd de vondst van een ijzeren lanspunt gemeld. Het is een 40 cm lange vleugellans met relatief korte koker en lang, breed-ovaal blad (gr.br. 5,1 cm); de „vleugels” zijn zeer zwaar. Datering: 9e eeuw. Het stuk is thans in het laboratorium van de R.O.B. gereinigd. De vondst was gedaan in het opgebrachte zand voor de nieuw aan te leggen prov. weg. (Bunnik-Wijk bij Duurstede), ten n. van de r.k. kerk van Cothen. Het zand is afkomstig van een terrein op de n. oever van de Kromme Rijn, direct ten w. van het dorp. De ontgrondingswerkzaamheden waren op het moment van de verkenning nog aan de gang. Volgens de arbeiders waren in de afgelopen maanden hierbij van tijd tot tijd skelotten, potten en scherven gevonden. Bovendien in perceel 1048 stenen van een in het documentatie-archief van de R.O.B. verder niet bekend „Kasteel”. Op het reeds vergraven terrein zijn hier en daar nog scherven aanwezig, o.a. Badorf. Al blijven de vondstomstandigheden vaag, zo lijkt het niet onmogelijk, dat aan de ontgraving van Cothen een vroeg-middeleeuws grafveld ten offer is gevallen.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
R.O.B. Amersfoort, (W.A. van Es).

DEN DUNGEN (N.B.)

Tijdige maatregelen voorkwamen een algehele afgraving van het terrein van het voormalige klooster Eikendonk. Een hoek werd geraakt door aanleg van de nieuwe rijksweg. De berm sloot hiervan doorsneed de begraafplaats van het klooster, die ook nadien nog lang in gebruik is geweest. De hoogte schijnt, gezien de scherfenvondsten, niet bewoond te zijn geweest vóór de bouw van het klooster. Scherven van vroeg-M.E. of Romeins aardewerk werden niet aangetroffen.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.

R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

ENSCHOT, Gem. BERKEL (N.B.)

In de omgeving van de nieuwe rijksweg werden op verschillende plaatsen een groot aantal vuursteenartefacten, urnscherven en fragmenten van Romeins aardewerk gevonden. Deze zijn door de vinder afgestaan aan het Noordbrabants Museum.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.

R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

ERMELO (Gld.)

In het aangrenzend vlak bij een afwateringskuil, terzijde van een tankgang langs de rand van het Driesebos, vond ondergetekende op 2.40 m afstand van een reeds eerder aangetroffen Veluwe klokbeker (Whm. XV, 1966, nr. 6, p. 185) een potbeker. Het voorwerp stond, evenals de klokbeker, omgekeerd, de rand 55 cm onder het maaiveld. De bodem ontbrak vrijwel. Aan de ronding van een paar randfragmenten te zien, moet de rands diameter 36 cm bedragen. De rand was naar binnen afgeschuind. De versiering bestaat uit nagel-vingertopindrukken. Deze zijn in horizontale en verticale rijen aangebracht. De wanddikte bedraagt 7—9 mm. Verschraling: Kwartsgruis. De kleur is middelbruin met rode en grijze verkleuringen. Het voorwerp zal bij de R.O.B. in Amersfoort een verdere behandeling ondergaan. De kwaliteit van het baksel is vrij slecht.

Voorthuizen, juni '67 (A. van Sprang).

GORINCHEM (Z.H.)

Bij graafwerkzaamheden in het „Wijd Schild”, direct ten o. van de stadswallen van Gorinchem stuitte men deze dagen op fundamenteën, met een steenformaat 28/29 x 14 x 6/7 cm. Na een onderzoek door de heer van Hoogdalem in de stadsarchieven bleek, dat men reeds in 1815 bij het graven van een gracht ter verkrijging van grond voor de Waaldijk, deze fundamenteën had gevonden en in tekening gebracht. Volgens de Kroniek van Emck hebben de Arkels in 1267 buiten Gorinchem een slot gebouwd. Uit een brief van 4 mei 1421, van Jan van Beieren blijkt dat in het Wijd Schild („den Twijtschilt”) het kasteel zelf al weer was afgebroken.

Werkgroep A.W.N. Lek- en Merwestreek, juli '67.

(H. A. de Kok).

GROOT-LINDEN, Gem. BEERS (N.B.)

Bij egalisatie van een binnen grachten gelegen vierkant terrein, kwamen funderingen van een rechth. gebouw aan het licht, groot 20 x 16 m. Het onderste deel bestond uit mergelblokken van

34 x 23 x 19 cm en daarboven een 95 cm dikke muur van baksteen: 29 x 13,7 x 7 cm. Een baksteen vleilaag onder de mergel, laat zien dat beide soorten gelijktijdig zijn gebruikt. Puinsleuven wezen de al eerder uitgebroken muren aan. Blijkens gevonden scherven moet het gebouw kort na 1600 zijn afgebroken. Historische gegevens over dit kasteeltje konden tot nu toe niet achterhaald worden. Vlak naast de grachten werden in 1929 een aantal graven uit de Romeinse tijd ontdekt; deze staan niet in verband met de eerder genoemde vondst, die uit de late Middeleeuwen moet dateren.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B., Amersfoort. (G. Beex).*

HAARLEM (N.B.)

In recent opgebrachte tuingrond aan de Nijverheidsweg werd een stenen bijl gevonden. Het is een geheel geslepen, ongefacterde bijl van dioriet, met ellipsvormige tot afgerond-recht-hoekige dwarsdoorsnede, ronde snede, plat afgeslepen, overigens puntige top en bolle contourlijnen. Lengte 12,7, dikte 4, breedte snede 6,2, breedte top 2,2 cm. Op grond van deze kenmerken kan de bijl gedateerd worden in het laat-neolithicum (bekertijd). Bij onderzoek door het I.P.P. werd vastgesteld, dat de grond — donkere veengrond met tak- en wortelresten — uit de directe omgeving van Haarlem of uit deze stad zelf afkomstig was. Waarschijnlijk komt de bijl dus uit een der veenopvullingen tussen de strandwallen van Haarlem.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67
I.P.P. Amsterdam. (H. H. van Regteren Altena en J. A. Bakker).*

HAREN (Gr.)

Bij de bouw van een instituut werd in het gele zand, plm. 1 m onder het maaiveld een donkere vlek waargenomen, doorsnede: 1,5 m, diepte: 2,5 m. Gedacht werd aan een put. In de vulling enkele scherven, die geschonken zijn aan het Gron. museum. Hieronder, naast enkele scherfjes van terpenaardewerk, een bodemfragment, dat naar vorm en baksel herinnert aan aardewerk van de Zeijener cultuur.

Nieuw-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.

B.A.I., Gron. Museum, Groningen. (O. H. Hørsema).

HEERLEN (L.)

Bij de bouw van een broodfabriek werd melding gemaakt van Romeinse vondsten. Het tracé van een Rom. weg werd over een afstand van ruim 40 m in de lengte schuin aangesneden: een ca. 80 cm dik pakket grind, dat blijkens donkere en lichte lagen in tenminste vier fasen moet zijn aangebracht. De breedte van de weg bedroeg ca. 8,50 m. Het tracé loopt o.-w. en kan deel hebben uitgemaakt van de weg Tongeren-Maastricht, Heerlen, Keulen. Geen dateerbaar materiaal. Reeds eerder werden 20 m ten n. van deze weg vondsten gedaan van waarschijnlijk een Rom. graf, op ca. 2 m onder het maaiveld. De inventaris bestaat uit een terra sigillata kommetje Drag. 33, met stempel LENTISCVS fabr. Lezoux (dat. Flavisch-Hadrianisch); een t.s. bord Drag. 18, voorzien van een stempel OF (. . .) V (dat. Flavisch, eind 1ste eeuw); een ruwwandig bord met geprofileerde horizontale rand (P. Stuart, 1963, 83 type 216; E. Gose, 1950, 21 type 352); een geverniste kruik; een bestrooide en geverniste beker; een bronzen casserole (wellicht met niello

versierd geweest); een hals van een fles van groen glas, aan de onderzijde versierd met ribbels. Het graf dateert waarschijnlijk uit de 2e helft van de 1ste eeuw na Chr. De vondsten zijn overgedragen aan het Gem. Museum te Heerlen, dat belangrijk bijdroeg tot de documentatie en de redding ervan.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. H. F. Bloemers).

In de eerste week van mei kon een interessante Rom. vondst geregistreerd worden. Op het terrein bij de kruising Coriovalumstraat-Ververstraat, stootte men op een laag Rom. dakpannen (ca. 50 cm onder het maaiveld). Een rechthoekig vloertje (1,30 x 1,95 m) van veertien tegulae kwam aan het licht. Overlangs gehalveerde dakpannen, verticaal geplaatst, vormden aan twee zijden de begrenzing. Een rij dakpanfragmenten en onregelmatig gevormde kunrader stenen deelde de vloer in tweeën. Op iedere helft tekende zich een ronde, diepzwarte brandplek af. De rood verkleurde stenen, de blauwzwart geblakerde dakpannen en de rood gekleurde löss daaronder, wijzen op een zeer intensief en geconcentreerd vuur. Ca. 0,25 m onder de vloer ligt een dik grindpakket. Vermoedelijk is dit vloertje een restant van een dubbele stookplaats, een soort praefurnium. (als in villa Ravensbosch b.v.).

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. H. F. Bloemers).

HEERSTAAIEN, Gem. NIEUW-GINNEKEN (N.B.)

Op een oeverwal langs het riviertje de Mark, genaamd „het Bergske" of „de Donk" zijn verkenningen verricht. In het profiel van een bietenkuil lag op 60 cm diepte een dikke humeuze laag. Bij afschaven hiervan kwamen vele urnscherven, stukken verbrand hutteleem en veel ijzerslakken en houtskool aan het licht. Het betreft hier een IJzertijd-nederzetting met waarschijnlijk annex hieraan een ijzersmelterij.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67
R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

'S HERTOGENBOSCH (N.B.)

Langs de rand van de markt werd een 2e-eeuws Romeins dolium gevonden. Mogelijk bestaat er kans, om in een aangrenzende bouwput een bijbehorende cultuurlaag vast te stellen. Bij de ontdekking is hieraan onvoldoende aandacht besteed.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

HIEN, Gem. DODEWAARD (Gld.)

In een cunet van de toekomstige rijksweg 15 van Rotterdam naar Zevenaar, vindt onder Hien een onderzoek plaats naar prehistorische nederzettingssporen. De aangetroffen bewoning dateert voornamelijk uit de Midden-Bronstijd. De nederzetting bestaat vermoedelijk enkele hectaren. Het voorhistorische maaiveld ligt op een diepte van 60—70 cm. Het is gesitueerd op een smalle strook met zandige ondergrond en loopt dwars door een toenmalige rivierkom. De occupatie valt in twee tijden uiteen: 1. Een deel van het aardewerk dateert uit het laat-neolithicum en behoort tot de groep van Veluwe

klokbekers. Naast rijkversierde dunwandige bekers komt grover aardewerk voor, het laatste met potbeker-elementen. Aan deze fase zijn waarschijnlijk alle vuursteenvondsten toe te schrijven: krabbers, pijlpunten en splinters van geslepen pijlen. 2. Veel belangrijker is wat aan sporen en resten is aangetroffen uit de tweede periode. De ceramiek bezit de kenmerken van de Hilversum-Drakensteingroep, vooral van de laatste. Verschalingsmiddel: Kwartsgruis, daarnaast ook grint. Er zijn een drietal kernen; één hiervan vertoont overeenkomst met de ceramisch verwante nederzetting te Zijderveld, onderzocht in de jaren '65 en '66 (combinatie van ronde hutten met talloze elkaar loodrecht kruisende betuiningen). De tweede kern geeft, afgezien van een ronde hut, rechthoekige plattegronden van het drieschepig type, lang b.v. 34,50 m met twee perioden en een 16 m lang bijgebouw, mogelijk een schuur). Bij het woonhuis is sprake van een dubbele vlechtwand. Beider breedte bedraagt 6 m; de smalle zijden zijn afgerond; zij zijn n.w.—z.o. gericht en de ingangen van het bijgebouw liggen in de smalle zijden. Van een derde kern is slechts een klein deel aangesneden; het schijnt te gelijken op de eerste. Het onderzoek, sinds 13 mrt. aan de gang, wordt binnenkort afgesloten.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67
R.O.B. Amersfoort (R. S. Hulst).

HILVARENBEEK (N.B.)

Enige jaren geleden werd tussen deze plaats en Tilburg een stenen bijl gevonden. Op een hoge akker, zuidwestelijk van Hilvarenbeek werden bewerkte vuurstenen aangetroffen, vermoedelijk van een neolithische cultuur. Later op dezelfde plaats scherven van aardewerk met wikkeldraadversiering. Dit wijst op een nederzetting die tot in de vroege Bronstijd bewoond is geweest. Het materiaal is afgestaan aan de oudheidkamer te Hilvarenbeek.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort, (G. Beex).

JUTPHAAS (Utr.)

Op een uitgestrekt terrein ten z. van de begraafplaats, voorheen standplaats van de M. E. parochiekerk, werden op verschillende plaatsen cultuursporen aangetroffen uit de late IJzertijd en de Romeinse Keizertijd. De bewoning lag op een duidelijk waarneembare kleirug, in z. richting afhellend naar een met veen opgevulde laagte, die weer aansluit op de bedding van de Holl. IJssel. Het inheemse pottenbakkersgoed bleek gemengd te zijn met Gallo-Romeinse import, zij het geen terra sigillata doch de meer grovere soorten.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).

KETHEL, Gem. SCHIEDAM (Z.H.)

Gevonden bij de aanleg van de nieuwe rijksweg 20 in de buurt van Kettel: Quintillus antoninianus, kz staande Apollo bij altaar (?), cf R.I.C. 8.

Verder bij Loosduinen of Kijkduin (den Haag): Valentinianus aes III, geslagen te Arles, waarschijnlijk 364-367, R.I.C. 9a.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
Kon. Penningkabinet, 's-Gravenhage (Joh. S. Boersma).

KNEGSEL, Gem. VESSEM (N.B.)

Hier werd in apr. '67 een grafheuvel onderzocht, gelegen aan de Moormanlaan. Tot ruim 10 jaar geleden stond hierop een bosbrandweertoren, waardoor de tumulus sterk geschonden is. Over het karakter van een eventuele primaire bijzetting is niets bekend geworden. Op het oude maaiveld werd veel houtskool gevonden; de heuvel is uit pluggen opgeworpen, waartussen ook aangekoold hout moet hebben gelegen. Aan de n.-zijde bevindt zich een secundaire aanleg, bestaande uit een dubbele krans van vrij dicht opeengeplaatste palen. Aan de z.-zijde, de kant van de tumulus, ontbreken deze. De grafheuvel schijnt hier de functie van de paalkrans te hebben overgenomen. In het centrum van de krans werd geen spoor van een bijzetting gevonden. Wel bevatte één der meest w. paalgaten crematieresten, waarschijnlijk secundair, d.w.z. dat een crematie werd geborgen in het gat van een uitgetrokken paal. Hierop wijst ook het feit, dat de paalkrans ten dele vernieuwd is en daarbij aan de w.-zijde verwijderd werd, zodat de crematie binnen een wederom onvolledige paalkrans kwam te liggen. Het z.o.-kwadrant is niet onderzocht. De heuvel is zoveel mogelijk in de oude staat hersteld.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
Instit. voor Prehistorie, Leiden. (P. J. Modderman).*

Een aantal grafheuvels (een 5-tal, waarschijnlijk uit de Bronstijd) blijkt in het aan deze tumuli zo rijke gebied der Acht Zaligheden aan vroegere speurtochten te zijn ontsnapt. Zij werden ontdekt door de heer H. C. Kuenen uit Meerveldhoven.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amerfsfoort (G. Beex)*

LUTTENBERG, Gem. RAALTE (Ov.)

Enige jaren geleden werd hier in een afwateringsgeul van een weiland een bronzen speerpunt gevonden, een onversierde blad-vormige lanspunt, met in de koker een onregelmatig gat. Geen andere gaten of oortjes. Lengte: 14,73 cm; grootste breedte: 3,81 cm; dikte van de koker: 2,21 cm. Volgens dr. J. J. Butler betreft het een moeilijk precies dateerbare vondst. Het terrein bevindt zich op ca. 2 km ten n. van Luttenberg en is pas onlangs in cultuur gebracht.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
I.P.P. Amsterdam. (W. H. Metz).*

ST. MAARTENSDIJK (Z.)

Nadat onderzoeken in 1965-'66 de voorburcht van het „Hof” aan het licht hadden gebracht, concentreerde de opgraving van de afgelopen weken zich op een terrein, waar het kasteel uit de 13e eeuw werd vermoed. Tot nu toe was hier weinig van gevonden; wel werd een vrij compleet beeld verkregen van de voorburcht ten tijde van Frank van Borselen en zijn opvolgers. Ons onderzoek bracht echter geen gegevens betreffende de oudste versterking, maar leverde een vrij volledig plan op van de stoeterij van heer Frank. Het voornaamste gebouw bestond uit een grote stal, drieschepig, van ca. 30 x 12 m. De steunpunten van het houtskelet waren bijna alle bewaard en zelfs grote delen van het plaveisel lagen nog op hun plaats. Ook de afvoergoot ontbrak niet. Tegen de stal aangebouwd bevond zich de woning van de „maarschalk”. Verder kwam een zeer groot,

aan drie zijden ommuurd wed tevoorschijn, met aflopende geplaveide vloer. Een rond bouwsel hierbij wacht nog op nadere verklaring. Delen van de ommuring — overigens zonder militaire waarde — gaven een idee van de uitgestrektheid van het terrein. Een bruggehoofd en de verbinding met de voorburcht gaf de stoeterij haar plaats in het geheel, dat met recht het „Hof” genoemd mocht worden. Ommetselde waterlopen, deels overkluisd, lokaliseerden de verbinding van een kolk achter de stal met het buitenwater. Al met al een boeiend beeld van een 15e-eeuwse aanleg, die tot nog toe nergens werd opgegraven.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort (J. G. N. Renaud).

MEGEN (N.B.)

In de w. dorpskern werden als oppervlaktevondsten een aantal aardewerkscherven aangetroffen, die dateren uit de IJzertijd, de Romeinse tijd, Merovingische en Karolingische tijd een latere Middeleeuwen. De vindplaats blijkt dus van de IJzertijd af een permanente bewoning te hebben gekend.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beez).

ST. MICHIELSGESTEL (N.B.)

Wederom werd hier in de buurtschap Halder een terrein met sporen van Romeinse bewoning ontdekt, gelegen ten z. van de (oude) weg van Vught naar St. Michielsgestel (Theerestraat). Ter verhoging van een nieuwe provinciale weg heeft men onlangs zand afgegraven van perceel kad. sectie E1, 1057., waarvan het niveau ca. 1 m verlaagd werd. Een Romeinse looplaag viel nergens meer te ontdekken. Wel werden tal van grondsporen waargenomen, w.o. plekken met veel houtskool en gecalcineerde beenderen (van varkens o.a.), verder een kuil met een pakket leem van plm. 20 cm dik en enige greppels. Het aardewerk is globaal te dateren in de tweede helft van de 1ste en in de 2de eeuw. Onder de vondsten zijn stukken van Rom. dakpannen, een fragment van een halfzuil (?) van een soort kalksteen, een rond loden gewicht (?) met een diameter van 3,8—3,9 cm, een bronzen draadfibula, een dito speld met een biconische knop, stukken van een bronzen armband en een bronzen kandelaar (?) Wederom veel scherven van dikwandige potten, de klei met stro verschraald.

De volgende stempels van terra sigillatafabrikanten werden gevonden: GIAMISS(A) (Oostgallisch), NVM (Iulius Numidius, Lezoux (?), (Hadrianus ?) en PECVLIAF · F (Lezoux, Domitianus-Antonini). Ook twee randfragmenten van ruwwandige wrijfschalen met horizontale rand, zijn voorzien van een stempel, nl. MARTIAF (C.I.L. XIII, 10006,51 c), VAR(IATVS F) (C.I.L. XIII, 10006,98 a).

Tenslotte nog 2 Rom. bronzen munten: een quadrans uit de tijd van Domitianus (81-96) en een onder Hadrianus (117-138), na 118 geslagen as.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
Instit. O. G. A. Nijmegen (J. E. Bogaers).

MILLINGEN (Gld.)

Bij grintzuigen tussen Kekerdom en Leuth, in de omgeving van de boerderij Bieserveld, werd een „Griffzungen-zwaard” gevonden, aangekocht door Museum Kam. Volgens J. J. Butler

(B.A.I.) behoort dit exemplaar tot het Ewart-Park-type en is het van Britse of Ierse afkomst. Lengte: 56,6 cm.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
Rijks-Mus. G. M. Kam, Nijmegen (A. V. M. Hubrecht).

NIJMEGEN (Gld.)

Gevonden op de Broerdijk, omstreeks 1964: Sestertius van Domitianus, geslagen 88-89, R.I.C. 358.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex)

NIJNSEL, Gem. ST. OEDENRODE (N.B.)

Bij het afgraven van een hoge akker nabij de Hazeputten werden nederzettingssporen ontdekt uit de midden- of vroege Bronstijd. Een aantal paalkuilen en houtskoolvlekken, benevens aardewerkscherven van het Hilversum- of Drakensteintype. Op hetzelfde terrein ook een aantal haardvuurtjes met vuursteen-artefacten, die wijzen op bewoning in het Mesolithicum.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex).

Langs de w. oever van de Dommel werden vuursteenartefacten en aardewerkscherven verzameld uit de vroegste Bronstijd. De scherven met wikkeldraadversiering tonen aan dat hier (evenals te Hilvarenbeek) een bevolking leefde, die de onmiddellijke voorgangers waren van de bouwers der Kempische bronstijd-grafheuvels en waarvan de bewoningssporen elders in Nijnsel, n.l. bij de Hazeputten, werden aangetroffen.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 5, mei '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex)

OUD ALBLAS (Z.H.)

Te Oud Alblas kennen we een aantal boerderijen, die gebouwd zijn op kunstmatige verhogingen, welke een hoogte van twee meter boven het maaiveld kunnen bereiken. Een enkele heuvel ligt geheel in weiland en biedt zoals Peperstraat 38, een goede plaats voor de bouw van een bungalow. Leden van de werkgroep Lek- en Merwestreek kregen toestemming voor het graven van een proefkuil, toen zij de eerste bouwactiviteiten ontdekten. Het bleek dat de heuvel o.m. met humeus materiaal was opgehoogd, waarbij aan stalmest moet worden gedacht of aan plaggen. De oudste scherven, uit het diepste deel van de proefkuil afkomstig, zijn twee Pingsdorferscherfjes en voorts vrij veel kogelpotaardewerk. Hoger in het heuvellichaam werd vooral 14e eeuws aardewerk gevonden, en wel grijsgesmoord Andenne, ruwwandig steengoed en spaarzaam geglazuurd aardewerk; voorts rode borden met glazuur aan de binnenzijde en bruine glazuurspetters aan de buitenkant. Uit de zode werd 17e eeuws aardewerk geborgen. We kunnen concluderen tot het volgende: na de elfde eeuw, in de 12e of 13e eeuw werd de woonheuvel opgeworpen. De bewoning was intensief in de 14e eeuw en breekt dan n.a.w. af. Er werd slechts 1 scherf Siegburgs steengoed gevonden. In de 17e eeuw zal er weer een boerderij op de heuvel gestaan hebben, waarna hij voorgoed verlaten is.

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, juli '67.
(L. P. Louwe Kooijmans).

PAPENDRECHT (Z.H.)

Te Papendrecht achter de boerderij van de heer Visser op de hoek van de dijk en de Vrijheer van Esiaan ontdekten leden van de werkgroep Lek en Merwestreek een terrein dat door een cirkelvormige sloot omgeven is geweest. Delen hiervan zijn nog bewaard, terwijl het omsloten gebied zeker 80 cm boven het maaiveld uitsteekt. Het scherfmateriaal, dat de gegraven proefkuil opleverde bestond vooral uit 14e eeuwse aardewerk (ruwwandig steengoed, grijsgesmoord aardewerk, Andenne en spaarzaam geglaazuurd). Enkele kleine kogelpotscherfjes en wat Siegburger steengoed verruimen de dateringen van (eind) 13e eeuw tot begin 15e eeuw.

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, juli '67.
(L. P. Louwe Kooijmans).

RASQUERT, Gem. BAFLO (Gr.)

Bij werkzaamheden voor een ijsbaan, aan de n-zijde van de hier grotendeels afgegraven wierde, werden scherven, dierlijke beenderen en een menselijk skelet aangetroffen. Helaas was dit reeds vóór onze komst opgenomen. De vondst van een op de rand na gave pot met een kort en breed peervormig lichaam en relatief kleine opening, als urn gebruikt, wijst globaal op de 7e eeuw. De burgemeester van Baflo heeft de urn in bruikleen afgestaan aan het Gron. Museum voor Stad en Lande.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
B.A.I. en Gron. Museum, Groningen. (J. W. Bocrsma).

RIETHOVEN (N.B.)

Onder deze gemeente werd een belangrijke nederzetting uit de Romeinse tijd ontdekt, met een groot aantal dakpanfragmenten, aardewerksherven en een drinkwaterput. Vlak hierbij werd aan de hand van aardewerk met crematieresten ook de bijbehorende begraafplaats teruggevonden. Deze bleek aangelegd op de plaats van een ouder urnenveld.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex).

RIJSWIJK (Z.H.)

In het talud van een afwateringsloot aan de Henri La Fontaine-laan vond ondergetekende een massa inheemse en Romeinse aardewerkfragmenten, alsmede stukken Rom. dakpan, brokken trachiet-tuf, beenderen en houtskool. De grootste concentratie bleek een laag te zijn ter hoogte van het waterpeil van plm. 10 cm dik. Deze was aan beide zijden van de sloot aanwezig op een afstand van 17,5 m. vanaf de Van Mooklaan. De strook, die het water schuin kruiste, had een breedte van ca. 4,5 m. De kleiige onderlaag was sterk fosforhoudend. Er waren van het inheemse materiaal 43 rand-, 226 wand- en 22 voetfragmenten te bergen. Zij waren deels besmeten, dikwandig, dunwandig, gladwandig, met en zonder schouderknik. Eén randfragment met diepe inkepingen. Twee oorfragmenten met zandverschraling. Het geheel past bij de beschrijving van Mezger in Whm. X, 1961, nr. 1—2, p. 14—25. Belangwekkend zijn de hierbij apart gevonden voetfragmenten, die met een gefacetteerde rand of standing, grote overeenkomst vertonen met het pré-Frankische materiaal uit Ermelo (Whm. XII, 1963, nr. 5). Datering Romeins materiaal: 2e—3e eeuw.

Voorthuizen, juni '67 (A. van Sprang).

SNEEK (Fr.)

Bij graafwerken op de hoek Schaapmarktpllein-Leeuwenburg stiet men op overblijfselen van M.E. bebouwing, rustend op in de slappe ondergrond gedreven elzestammetjes. Hier bevond zich ook een later gedichte sloot, die eertijds op de voormalige havenkolk aansloot. In het ca. 2 m dikke ophogingspakket — zware klei op veen — werden M.E. dakpannen aangetroffen, schaliën zowel als holle exemplaren. Verder veel aardewerkscherven van 4 kogelpotten (13e, mogelijk nog 12e eeuw) en eveneens veel later Siegburger vaatwerk; Pingsdorf was uiterst spaarzaam.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).

SOMEREN (N.B.)

Bij uitbreiding van de huidige dorpskern wordt veel grondwerk verzet, waarbij talrijke archeologica aan het licht kwamen. Gevonden werd een Merovingische speerpunt (mogelijk een Merov. grafveld?), een boomstamput met erin talrijke Pingsdorf scherven (begin laatste millennium) en de zeer zware funderingen van het kasteel „de Donk”. Deze lagen op ca. 90 cm onder het maaiveld. Afmetingen bakstenen: 24,5 x 11,5 x 4,5 cm. In verband met de ruilverkaveling werden ook de juiste coördinaten vastgelegd van de plaats der kastelen Vladeraken, Wolfsnest, Grimborg, Edelenburg en Witvrouwenburg, alle vroeger te Someren.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort (G. Beex).

SWALMEN (L.)

In dec. '66 werd de vondst gemeld van twee M.E. waterputten in een bouwput aan de Markt. Het gaat hier om een boomput (diam. 0,80-0,90 m) en een vierkante put van eikehouten planken (0,50 x 0,60 m), die op een onderlinge afstand van 1,20 m gelegen waren. Tot de vondsten behoren aardewerkfragmenten en ijzeren en houten resten van een emmer. Het eerste valt te dateren in de eerste helft van de 14e eeuw.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 6, juni '67.
R.O.B. Amersfoort (J.H. F. Bloemers).

TEN BOER (Gr.)

De toevalige vondst van een gouden munt en de ontdekking van nog 12 eerder gevonden dito munten in een spijkerkist, leidde tijdens de j.l. Pinksterdagen tot een „goldrush” op Ten Boer. Slechts door toepassing van de Monumentenwet kon de burgermeester de goudkoorts van de vinders-eigenaars tot een meer gezonde hoogte terug brengen. Zeven jaar geleden was er bij tuinwerkzaamheden een groot deel dezer munten aangetroffen op een akker, gelegen ten z. van het o. gedeelte van de voormalige Benedictinesser-Kloosterkerk. De twaalf goudguldens zouden in een zakje verpakt zijn geweest. De veertien munten in totaal, alle uit het eerste kwart van de 15e eeuw, zijn geslagen te Bonn, Riel, Offenbach, Höchst, Bacherach en Frankfurt; zij vertonen afbeeldingen van een tronende Christus, St. Jan en St. Pieter. Pogingen om ze aan te werven voor het Gron. Museum hebben helaas tot op heden geen resultaat gehad. In 1877 werden op ongeveer dezelfde plaats 31 goudstukken opgedolven, waarvan alleen de huidige verblijfplaats nog onbekend is. Dit werd ontdekt via een bericht in de Prov. Gron. Courant

van 11 oct. 1877. Het waren één en twintig Franse kronen van Karel VI (1380—1422) en tien goudguldens, gevonden in een loden doosje. In verband met de voorgenomen restauratie van het kerkgebouw, wordt een archeologisch onderzoek van het vroegere abdijterrein overwogen, waarbij dan aan de stratigrafische ligging van de eventueel nog resterende muntschat aandacht zal worden besteed.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
B.A.I. en Gron. Museum, Groningen. (J. W. Boersma).
Kon. Penningkabinet, Den Haag (H. Enno van Gelder).*

ST. WALRICK, Gem. OVERASSELT (Gld)

Tijdens de vierde veldcursus van het I.P.P., werden het z.o. en n.w. kwadrant van tumulus 3 van de grafheuvelgroep St. Walrick opgegraven. Het z.w. kwadrant was reeds in 1961 onderzocht. De heuvel, die vrijwel geheel gaaf is, is in 3 perioden opgeworpen op een ondergrond van oranje-geel zand. In het n.w. kwadrant bevonden zich geen ingravingen; in het z.o. kwadrant lag op 80 cm beneden de top van de heuvel, een o.w. gericht rechthoekig graf zonder bijgiften, aan de buitenkant scherp aangegeven door een wite strook schierzand. Hierin het lijksilhouet van een op de rug liggende dode, het hoofd aan de o.-zijde (nog onder de profieldam). Het was niet op te maken of hier het centrale graf van de 3e periode lag, dan wel een nog latere bijzetting. Randconstructies werden niet aangetroffen. Monsters zijn genomen voor palynologisch onderzoek.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 7, juli '67.
I.P.P. Amsterdam. (M. A. Addink-Samplonius).*

I N H O U D

Voorwoord	pag. 133
H. J. Reusink: Een prehistorisch olielampje uit Leersum (U.), (fig. 1—2)	pag. 134
G. van den Beemt: Iets over de Romeinse nederzetting te Alblasserdam, (fig. 3—13)	pag. 137
Dr. H. J. H. van Buchem: Een zilveren drieknoppenfibula van IJzendoorn, (fig. 14)	pag. 148
Th. Brouns: Het A.W.N.-werkkamp 1967 te Koksijde, (fig. 15—18)	pag. 152
De A(a) van Archeologie (4)	pag. 158
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 161

Aan dit nummer werkten mede:

G. van den Beemt, Hoogendijk 12, Alblasserdam;
Th. Brouns, Postbus 233, Hilversum;
Dr. H. J. H. van Buchem, Flat Keizer Karel, Sterrechansweg 25, Nijmegen;
H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);
H. J. Reusink, Plaggeberg 37, Leersum;
P. Stuurman, Volendamlaan 1094, 's-Gravenhage.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Tweemaandelijks orgaan van de
 ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
 VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE:	Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteurs: Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN, C. R. HOOIJER, P. STURMAN, Th. DE VRIES.
Redactie-adres:	Postbus 233, Hilversum.
Administr.adres:	Johan van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort. Secretariaat der A.W.N.: Iordensstraat 61, Haarlem. contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808, t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

ANTIEKE BATTERIJEN ¹⁾

Ongeveer 1000 jaar vóór Chr. maakte een Babylonische goudsmid een simpel apparaatje, waarbij een ijzeren staaf gedompeld werd in een oplossing van kopersulfaat, welke zich in een koperen bakje bevond. Aldus kon hij stroom opwekken. Verbeteringen hiervan leidden tot een bruikbaar apparaat om galvanisch te vergulden. In Babylonische ruïnes werden meer dan eens de resten hiervan gevonden. Deze oudste batterijen — door de Amerikaanse ingenieur Willard Gray gereconstrueerd — waren als volgt samengesteld: de huls bestond uit koper, gesoldeerd met een 60/40 lood-tinlegering. Het geheel was gevat in een aardewerk omhulsel, aan de bovenzijde afgedekt met natuurlijk asfalt. Opgravingen hebben aangetoond, dat het galvanisch vergulden van sieraden zeker al 4000 jaar oud is. Het geheim van de batterij en zijn toepassing schijnt tijdens de Kruistochten verloren te zijn gegaan.

¹⁾ Uit „Chemisch Weekblad” mededeling van de heer H. C. W. Mannée.

MIJNBOUW IN NEDERLAND IS 5000 JAAR OUD

Opgraving te Rijckholt-Sint Geertruid biedt verrassende gegevens,

door

F. H. G. ENGELEN.

(Fig. 1—4)

De werkgroep „Prehistorische Vuursteenmijnbouw”

Uit de leden van de Nederlandse Geologische Vereniging afd. Limburg werd in mei 1964 een werkgroep samengesteld van een twaalfstal leden onder leiding van de heer W. M. Felder van het Geologisch Bureau te Heerlen.

Deze werkgroep stelde zich tot doel een onderzoek voort te zetten dat in het voorjaar 1964 was verricht door Prof. Dr. H. T. Waterbolk van de Rijksuniversiteit te Groningen. Dit onderzoek vond plaats tussen Rijckholt in Sint Geertruid, ten zuidoosten van Maastricht en had nieuwe gezichtspunten geopend op de prehistorische vuursteenmijnbouw die daar had plaats gevonden.

Na verkregen medewerking van Dr. Ir. W. H. Diemont, beheerder van het Staatsdomein en Natuurreservaat „Savelsbos”, op welk terrein het onderzoek moest plaatsvinden en onder de archeologische supervisie van Prof. Dr. H. T. Waterbolk kon

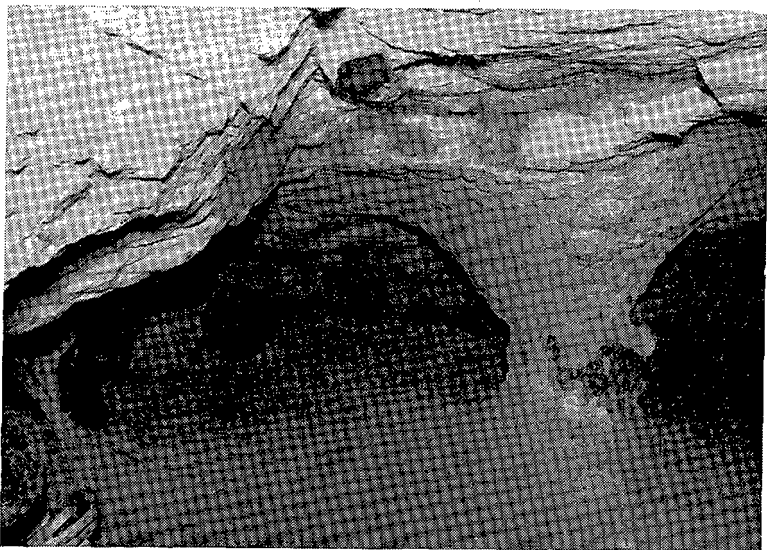

Fig. 1: Préhistorische mijngangen en pilaar welke men heeft laten staan om het dak te schragen. In de linkerhoek één der kleine wagentjes, welke gebruikt worden om materiaal te transporteren door de soms maar 40 cm hoge mijngang.

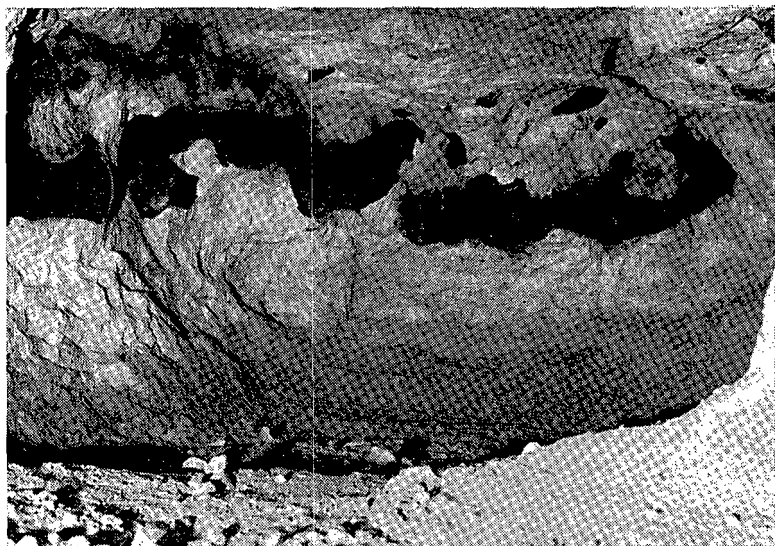

Fig. 2: De vuursteenbank welke ontgonnen werd.

de werkgroep „Préhistorische Vuursteenmijnbouw” haar werkzaamheden beginnen.

Op 6 juni 1964 vond de eerste werkdag plaats, een vrije zaterdag, gevolgd door vele andere. Toen de publieke belangstelling groeide, hetgeen hinderlijk was bij het werk, werd de werktijd verschoven naar de vrijdagavond.

Rond half acht verschijnen de medewerkers op de opgraving en werken, met een korte pauze, door tot twee uur in de nacht. In moeilijke situaties is er wel eens daglicht aan de horizon, voor zij naar huis gaan.

Meer dan drie jaar vindt dit werk nu voortgang. Volgens de plannen zal de opgraving medio 1969 ten einde zijn en dan kan een eindverslag worden samengesteld. De resultaten van het werk vormen een stimulans voor de leden van de werkgroep, die voor hun zware lichamelijke arbeid geen geldelijke tegemoetkoming ontvangen. Naast het werk aan de opgraving hebben zij tot taak het opmeten en catalogiseren van de vondsten, het tekenen van kaarten, maken van foto's, bestuderen van literatuur en de zorg voor de aankoop van materialen. Ook het ontbreken van voldoende financiële middelen vraagt extra werk.

De voorgeschiedenis

Reeds in 1881 werd ontdekt dat bij Rijckholt-Sint Geertruid op grote schaal vuursteen was bewerkt tot gereedschap.

Dit feit staat op naam van de Belgische archeoloog Marcel de Puydt. Ook Prof. Dr. E. Dubois en de geoloog C. Ubaghs

Fig. 3: De losgewerkte kalkstenen en opvullingen van de préhistorische mijnwerken worden met behulp van een transportbandinstallatie aan het daglicht gebracht om dan met een terreinwagen weggevoerd te worden.

stelden in de 19e eeuw een onderzoek in. De Belgen echter beten zich in dit gebied vast. Prof. J. Servais en Prof. J. Hamal-Nandrin van Luik exploreerden dit gebied uitvoerig en langdurig, de laatste zelfs gedurende meer dan 50 jaar. Een groot aantal, voornamelijk oppervlaktevondsten, viel hun ten deel en in Luik werd een uitgebreide verzameling aangelegd. Ook verschenen van hun hand een groot aantal publicaties, die in Nederland echter te weinig belangstelling vonden.

In 1914 ontdekte Prof. J. Hamal-Nandrin enkele schachten en ondergrondse mijngangen waarmee hij bewees dat de vuursteen door middel van mijnbouw was gewonnen.

In de twintiger jaren werd van Nederlandse zijde een onderzoek ingesteld door Prof. A. E. van Giffen en Dr. W. G. N. van der Sleen. Ook zij toonden ondergrondse mijnbouw aan, maar niemand had een idee van de grote uitgestrektheid.

In het begin van de dertiger jaren deden de Franse paters Dominicanen, die toen te Rijckholt verbleven, eveneens een aantal opgravingen. Werktuigen van hertschoorn en vuursteen werden in grote getale gevonden, maar deze prachtverzameling is onnaspeurbaar verdwenen.

Tot 1954 bleven Prof. Hamal-Nandrin en zijn medewerkers heer en meester van het terrein. Met zijn dood stierf voorlopig de belangstelling voor het gebied in het Savelsbos.

In het voorjaar 1964 ontstonden nieuwe activiteiten door een onderzoek van Prof. Dr. H. T. Waterbolk. Op grote afstand

van de voornaamste vindplaatsen legde hij een schachtenveld bloot en toonde daarmee de uitgestrektheid van de préhistorische vuursteenmijnbouw aan.

Aan het einde van zijn onderzoek kreeg de inmiddels geformeerde werkgroep de gelegenheid om letterlijk en figuurlijk dieper op de zaak in te gaan.

Het werkplan

Het plan van de werkgroep was, om vanuit een helling in het krijt een gang te drijven ter lengte van ± 120 meter en daarmee uit te komen onder het door Prof. Waterbolk ontdekte schachtenveld.

Maar reeds bij de eerste meters van deze gang stootte men op préhistorische mijngangen en dus werd besloten het terrein links en rechts van de verder te drijven galerij in een totale breedte van 20 meter te onderzoeken.

Bij een beschrijving van de tot standgekomen werkzaamheden kunnen we vier fasen onderscheiden, die achtereenvolgens kort belicht zullen worden.

Inmiddels is de galerij 60 meter lang en zijn ± 300 meter préhistorische mijngangen onderzocht, 19 schachten aangetroffen en een grote hoeveelheid vuurstenen mijnwerkersgereedschappen (hakken) gevonden.

Fase I: proefopgraving en kruikarvervoer

De proefopgraving bestond uit een galerij met houten ondersteuning, waarbij het losgemaakte materiaal met kruikarren naar buiten werd gereden. De aangetroffen mijngangen waren smal en gedeeltelijk ingestort door de slechte verhoudingen in het krijt.

Het werkrapport van 18-7-1964 geeft aan: „Acht leden aanwezig, de gehele dienst mijngangetjes leerggeruimd. Gevonden vuurstenen hakken 52. 100 kruikarren materiaal weggeruimd.”

Op het eind van 1964 was de proefopgraving 10 meter lang en duidelijk was aangetoond dat men op de juiste weg was. Besloten werd om verder te werken en de benodigde goedkeuringen aan te vragen: Groevenreglement 1947 en toestemming van de Inspecteur-Generaal der Mijnen.

Voorwaarde tot verder werken was het aanbrengen van een stalen ondersteuning. Met een inmiddels verkregen subsidie van Z.W.O. werden 50 ton stalen ondersteuning, smalspoor en betonwerk gekocht. Daarmee trad fase II in werking.

Fase II: stalen ondersteuning en wagenvervoer

In de eerste maanden van 1965 werd de houten ondersteuning vervangen door stalen koppen van 1.80 m en stijlen van 1.60 m.

De aanhoudende regen veroorzaakte instortingen en daarmee

een ernstige vertraging van het werk. Maar het lukte. Bij de nieuwbouw van de galerij werd tevens smalspoor aangelegd met wagens, waarmee 400 kg materiaal ineens vervoerd kon worden. Voor het aanleggen van de uitrit en de losplaats moest buiten de opgraving veel grondwerk worden verzet. Met een handlier konden de wagens uit de galerij worden getrokken. Tevens werden de petroleumlampen vervangen door een permanente verlichting op een accu, die wekelijks mee naar huis werd gesleept om te worden bijgeladen. Staatsbosbeheer plaatste een werkkeet voor de materialen en de werkkleding, tevens schaftlokaal.

Tot de grote resultaten van het onderzoek in 1965 behoorde het veramen van een houtskoolmonster. Met behulp van de C 14 methode werd de ouderdom bepaald op 3150 ($\pm$ 60 jaren) v. Chr. Dit was de eerste maal dat op deze manier de ouderdom van een vuursteenmijn in Limburg werd bepaald! Het hoogtepunt van het jaar 1965 was de vondst van een menselijke schedel, gelegen aan het einde van een préhistorisch mijngangetje en naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van een schedelbegrafenis. De onderkaak ontbrak en andere beenderen werden niet gevonden. Het resultaat van het onderzoek van deze schedel is nog niet bekend.

Fase III: mechanisatie

Het jaar 1966 stond in het teken van de mechanisatie van de werkzaamheden. Een lichtaggregaat ging de accu vervangen. Gangen en buitenterrein werden doelmatig verlicht en de inmiddels verkregen manschaps-acculampen konden in de werkkeet worden bijgeladen.

Aan de handlier werd, via een ingenieuze overbrenging, een oude scooter gekoppeld, zodat slechts één bedieningsman de volle wagens uit de galerij kon trekken i.p.v. vier man. De werkzaamheden in de galerij vonden een ernstige vertraging bij het wegbreken van de mergel met stalen mijnhakken. Van Atlas Copco werd een transportabele compressor in bruikleen verkregen en een tweetal drukluchthamers. Hierdoor werd het werk weer een stuk vergemakkelijkt en kon de prestatie worden vergroot. Voor al deze apparatuur werd een tweede keet gebouwd alsmede een afdak waaronder het materiaal gestapeld kon worden. Het begon echt op een bedrijfje te lijken. De werkzaamheden vonden regelmatig voortgang. Uit een schachtopvulling werden ruim 5000 slakkenhuisjes verzameld, waaronder zeldzame exemplaren. Hier opent zich een nieuw punt van onderzoek.

Inmiddels waren de verhoudingen in het krijtpakket aanmerkelijk verbeterd. De préhistorische gangen waren in een goede staat, breder, met ovale gewelven, rijk voorzien van kapsporen van de vuurstenen hakken.

Fig. 4: Ingang van de tunnel, voordat de transportband-installatie geplaatst was.

Fase IV: transportbandvervoer

Begin 1967 was de galerij 40 meter. Het wagenvervoer bleek bij deze afstand ontoereikend en een storing bracht de ontgonnen vuursteenlaag op een hoger niveau. Hier kon slechts een transportband uitkomst brengen. Dit werd in bruikleen verkregen van de N.V. Staatsmijnen/D.S.M. Voor de aandrijving werd een oude tractor gekocht. Na vele voorbereidingen liep op 24 februari 1967 de band. De leden van de werkgroep lieten zich vergenoegd naar buiten transporteren.

Enige voorlopige conclusies

Na dit chronologische overzicht enkele voorzichtige, en voorlopige conclusies.

1. De préhistorische mijnbouwers maakten schachten van 10-12 m diep tot op de voor hun doel geëigende vuursteenlaag.
2. Over de wijze van ophalen van het materiaal is niets bekend.
3. Vanuit de bodem van de schacht werden in alle richtingen ontginningsgalerijen gedreven. Men liet natuurlijke pilaren van mergel slaan ter ondersteuning.
4. Oude gangen werden gevuld met vrijkomend krijt, aangezien het oneconomisch was dit naar boven te transporteren.

5. Het mijnbouwkundig inzicht van de préhistorische mijnbouwers was groot.
 6. In de mijn werden slechts vuurstenen gereedschappen gebruikt. Hertshoorn of been werd nog niet gevonden.
 7. Bewoningssporen zijn nog niet gevonden. Waarschijnlijk behoorden de mijnwerkers tot de Michelsberger cultuur.
 8. Het gebied van de winning van vuursteen is $\pm$ 50 ha groot, waarvan de helft door ondergrondse winning door middel van schachten werd beoefend.
 9. Over verlichting en ventilatie is nog weinig te zeggen.
 10. De gedolven vuursteen werd aan de oppervlakte, in de z.g. Ateliers bewerkt tot half- of eindproduct.
- Voor ieder soort gereedschap was een apart atelier.

Wie helpt deze zeer verdienstelijke onderzoekers ?

Volgaarne hebben wij aan de werkgroep Préhistorische Vuursteenmijnbouw gastvrijheid verleend voor de publicatie van het hierboven afgedrukt artikel, dat onze leden een duidelijke indruk kan geven van de waarde van het werk, waaraan zij al zo geruime tijd bezig zijn en dat zij gaarne zouden willen voltooien alsmede van de vele opofferingen, die zij zich daartoe getroosten. Midden in haar onderzoek kampt de werkgroep met zware financiële moeilijkheden. Hoewel zij van enkele zijden belangrijke hulp ontvangt, is de financiering slechts gegarandeerd voor een minimale uitvoering van het werk, hetgeen betekent, dat slechts 10 % van de ontsloten gangetjes zouden kunnen worden geconserveerd, terwijl zich bovendien geen tegenslagen mogen voordoen. Daar de groep zonder enige kasreserve werken moet is zij uitermate kwetsbaar, hetgeen zij dan ook al aan den lijve heeft kunnen ondervinden. Momenteel kampt zij met een kastekort van f 5.500, dat zij met inzet van al haar activiteit gedekt tracht te krijgen. Vandaar dat zij zich ook tot ons wendde, in de overtuiging, in onze kring een offervaardig begrip voor het werkzaamheid en haar moeilijkheden te zullen vinden. Leden van de A.W.N., die hun steentje willen bijdragen om de werkgroep te hulp te komen, worden hierbij uitgenodigd, hun eenmalige bijdrage te storten op girorekening nr. 1040570 ten name van de heer P. C. M. Rademakers te Heerlerheide, penningmeester van de afd. Limburg der Nederlandse Geologische Vereniging. Het secretariaat der werkgroep is gevestigd te Heerlen, Varusstraat 3.

*Namens het Dagelijks Bestuur der A.W.N.
Redactie „Westerheem”.*

DE BIJL VAN RAAPHORST

door

P. STUURMAN

(Fig. 5—6)

Inleiding

In november 1966 stond de heer R. Ritsma (Wassenaar) aan het Museum voor Onderwijs te Den Haag een door hem tijdens de oorlogsjaren naast een bomtrechter op het landgoed Raaphorst gevonden stenen bijltje in bruikleen af. Toen hij in 1958 naar Nieuw Zeeland emigreerde, nam hij — zo meende men uit de zeer schaarse bronnen te kunnen opmaken — het bijltje mee. In 1963 ondernam de werkgroep Den Haag een poging met de heer Ritsma schriftelijk contact op te nemen teneinde een nauwkeurige opgave van de vondstomstandigheden en — zo mogelijk — het bijltje zelf voor nader onderzoek in handen te krijgen. Het contact kwam tenslotte tot stand, maar leverde de gevraagde gegevens niet op, evenmin de bijl... Waarom niet? Op deze vraag blijf ik het antwoord schuldig... tot de laatste alinea van dit artikel. Bij de officiële instanties stond — voorzien van de nodige vraagtekens — de vondst genoteerd. En wat de vindplaats betreft: Bij gebrek aan concrete gegevens werd als zodanig vermeld: „Raaphorst”, een landgoed van tientallen ha groot...

Fig. 5: (Foto Museum v. h. Onderwijs).

Totdat ik, in gezelschap van de heer Th. G. Schenk, de huidige conservator van o.m. de in het Museum v. d. Onderwijs aanwezige archeologica, in het afgelopen voorjaar een kijkje achter de museale schermen nam en . . . een stenen bijltje aantrof, met registratiekenmerk RR I. Op dat moment sprong bij mij een vonk over, hoewel van „vuur”steen geen sprake was. „Raaphorst”? Een tweede bijl of . . . ? Inderdaad: „of . . .” De geregistreeerde gegevens toonden duidelijk aan, dat wij hier inderdaad *de* bijl van Raaphorst voor ons hadden, in 1967 voor de tweede keer aan het licht gebracht . . . in het Museum v.h. Onderwijs!

En daarmee zou ik deze inleiding hebben afgesloten als . . . de heer Ritsma, na bijna tien jaar voor enkele maanden met verlof in Nederland, niet op 17 augustus te 9.30 uur het Museum v.h. Onderwijs en daarmee dit verhaal was komen binnenwandelen. Aan de bereidwilligheid, waarmee hij de ons ontbrekende gegevens betreffende vondstomstandigheden, juiste vindplaats enz. heeft willen aanvullen, danken de heer Schenk en ik een uitstapje naar Raaphorst én het vervolg van dit verhaal.

Situering vindplaats

De heer Ritsma heeft de bijl in de herfst van 1944 aangetroffen in „uitgeworpen” zand, naast een enkele minuten oude en $\pm 1\frac{1}{2}$ m diepe bomtrechter. De vindplaats is gelegen in het Kroondomein „De Horsten”, ter zijde van de Raaphorstlaan, een oude buurtweg, die de grens markeert tussen de tweede strandwal (Loosduinen - Binnenhof - Den Deyl) en de oostelijk daarvan gelegen eerste strandvlakte. Nu nog, 23 jaar later, vormen een onvolkomen hersteld weg „dek” en enkele „jonge” beuken daarnaast de stille getuigen van wat zich destijds heeft afgespeeld.

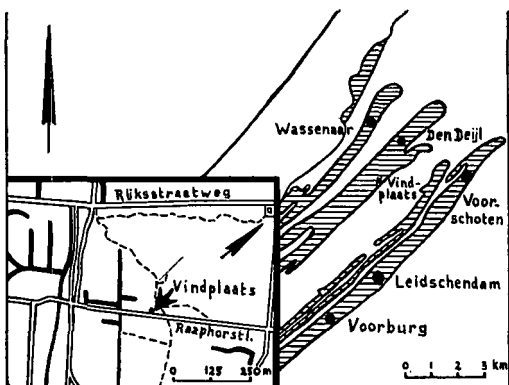
Beschrijving bijl

Een geheel geslepen, ongefaccineerde bijl van grofkorrelig gesteente, hoogstwaarschijnlijk diabaas, met ellipsvormige tot afgerondrechthoekige dwarsdoorsnede, ellipsvormige snede, aan de topzijde beschadigd, bolle contourlijnen. Lengte bij benadering 9,5 cm, breedte snede 5,8 cm, breedte top < 4 cm, dikte 3,6 cm. De bijl kan, op grond van deze kenmerken, gedateerd worden in het laat-Neolithicum (hoogstwaarschijnlijk Standvoetbekercultuur).

Besluit

Met erkentelijkheid zij tenslotte vermeld, dat de heer Ritsma de bijl aan het Museum v.h. Onderwijs ten geschenke heeft gegeven, dit tot groot genoegen van de heer Schenk. Met nog

Fig. 6: Gegevens ontleend aan J. H. A. Boerboom and W. H. Zagwijn: *Pollen-analytical investigations in the coastal dune area near The Hague, the Netherlands* (*Acta Botanica Neerlandica*, vol. 15, 1966, p. 376-388).

meer enthousiasme dan voorheen doet hij, o.m. met behulp van de bijl van Raaphorst, het verleden herleven voor de tientallen kinderen, die dagelijks het museum bezoeken.

En waarom de eerder vermelde briefwisseling niet de gevraagde gegevens opleverde? Wel, omdat de heer Ritsma niet wist, dat de A.W.N. niet wist, dat het bijltje het museum nooit verlaten had!

EEN NEDERZETTING VAN DE ZEIJENER CULTUUR TE ASSENDELFT

door

E. J. HELDERMAN

(Fig. 7—15)

Het was in november van het vorig jaar, dat schrijver dezes per fiets terugkeerde van een verkenning van het Aardgastracé. Aangelokt door het mooie herfstweer ging het niet dadelijk op huis af, maar werd nog even een omweg gemaakt langs de zuidwestrand van de wijde Zuiderpolder te Assendelft. Der traditie getrouw was er weer „geheind” door de boeren en zo noopte bagger langs de slootkanten nog even tot afstappen (vgl. situatieschets fig. 7). En wie geen oningewijde is in de Zaanse archeologie, weet wat deze modderige substantie soms kan betekenen...

Eerst leek ons onderzoek niet veel op te leveren, maar plotseling werden toch enkele scherfjes zichtbaar in de venige bagger en gaven als het ware een sein om meer oplettend te zijn. Het onderzoek werd al spoedig tot onder de waterspiegel verlegd en toen volgde een verrassende ontdekking.

Dank zij de bijzonder lage waterstand kon tot deze „onderwaterarcheologie” worden overgegaan en toen de bodem van het slootje stukje voor beetje nader werd afgetast, bleek zij,

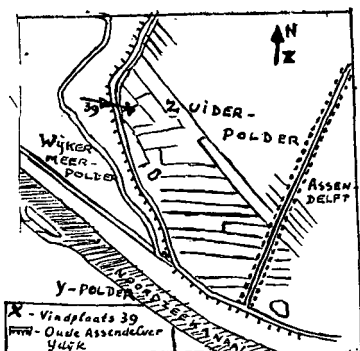

Fig. 7.

hoewel zij verderop slechts uit een slappe veenmassa, vermengd met boomtakjes, bestond, juist hier over een afstand van meerdere meters als het ware „verhard” te zijn en op één punt zelfs letterlijk bezaaid met scherven!

Deze verharding, die zich op ca. 65-70 cm diepte aan de voet van een kleiige slootkant bevond, bestond uit een kleiige tot sterk zandig-kleiige laag, die zich over de volle breedte van het slootje uitstreckte. Aan de zuidzijde werd zij afgegrensd door enkele horizontaal en evenwijdig naast elkaar liggende boomstammetjes (berk of els), waarvan één kennelijk door middel van een zaag schuin door midden bleek te zijn gezaagd en aanpunting vertoonde. Zowel hier als langs de westrand van het slootje waren bovendien nog enkele paaltjes verticaal in de slootbodem aanwezig. Tenslotte werd aan de noordkant van deze merkwaardige laag nog een soort van verharde verhoging, een „heuveltje”, gevoeld, dat bedekt bleek te zijn met klei en met een aantal tweezijdig afgesneden takfragmenten, waaronder zich twee van die eigenaardige brokstukken bevonden, die later nog ter sprake zullen komen.

Men begrijpt het waarschijnlijk al: het was ons wel duidelijk, dat wij hier op de vloer van een prehistorische woning waren gestoten. Men begrijpt ook, dat wij met spanning uitzagen, naar het moment, waarop wij de inmiddels verzamelde mobiele vondsten thuis konden reinigen, om ze eens aan een diepgaander onderzoek te onderwerpen! Zo op het eerste gezicht leek alles ons zo anders toe, dan wij tot nog toe in ons werkgebied gewend waren geweest.

Aldus gebeurde en toen de vondsten van deze en ook van latere tochten eens nader werden bekeken, bleek ons, dat zij uit verschillende categorieën bestonden. Allereerst was er een kleine hoeveelheid potscherven onder, 2e) een aantal brokstukken van merkwaardige, uit klei gevormde en gebakken voorwerpen, 3e) wat bewerkt hout, 4e) enkele dierenbotjes, 5e) nog enkele fragmentjes houtskool en 6e) een brok zandsteen.

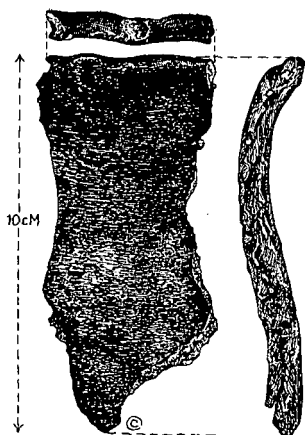

Fig. 8.

Fig. 9.

(Tekeningen
H. J. Calkoen)

Het meest benieuwd waren wij naar ons schervenmateriaal en toen wij dit eens nader onder de loupe namen, viel het al dadelijk op, dat — in tegenstelling tot onze andere Zaanse vondsten — naast enige onverschraalde scherven het merendeel was gemagerd met kwartsfragmentjes en misschien nog wel andere steenbrokjes en dat een enkele scherf ook een verschraling van glimmer vertoonde.

Verder kon er vrij duidelijk een verdeling worden gemaakt in scherven van glad- en ruwwandige potten. In het laatste geval kon dan van „besmeten” worden gesproken, in dit geval van een bijzonder karakter, omdat door het gebruik van vrij zandige klei, vermengd met fijn steengruis een wel zeer ruwe oppervlakte was ontstaan.

De weinige rand- en halsfragmenten lieten ons zien, dat verscheidene potten een zg. „slap” profiel hadden bezeten, d.w.z. dat de hals haast ongemerkt in de wand overging, waarbij de rand bijna of slechts een weinig naar buiten was omgebogen (zie fig. 8 en 9). De randen waren aan de binnenzijde bovenop voorzien van fijne vingertopindrukjes (fig. 9), waarvan soms ook nog de nagelindruk zichtbaar was, en die daardoor een licht golvend karakter hadden verkregen.

Bij één geval, — dit betrof een halsfragment van een gladwandig, dun en bolvormig potje (zie fig. 10) —, was het — gladde — randje normaal naar binnen omgebogen. In een ander geval was het randje normaal naar buiten gebogen (zie fig. 11).

Ook was, al was het spaarzaam, op sommige scherven enige versiering aanwezig. Op één fragment een horizontaal lijntje, bestaande uit enkele nagelindrukjes (fig. 11), terwijl op een ander naast sporen van „besmijting” enkele evenwijdige lijntjes zichtbaar waren, die mogelijk op kamversiering duiden (fig. 12).

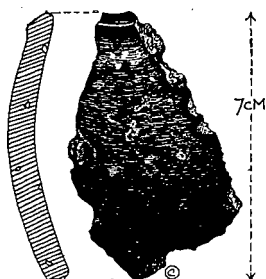
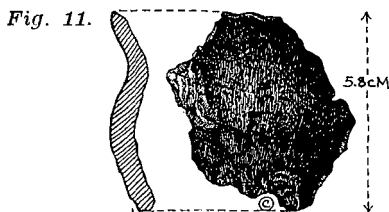

Fig. 10.

(Tekeningen H. J. Calkoen)

Een bodemfragment van een ruwwandige pot liet een vrij steil omhooglopende wand zien, terwijl een tweede fragment, een potbodeme, aan de binnenzijde gewelfd was. Een schouderfragment had behoort tot een gladwandige, gesmoorde pot en vertoonde nog juist even de vrij scherpe knik op de overgang naar het middengedeelte. Tenslotte mag niet onvermeld blijven, dat bij enkele andere wandscherven nog een lichte knik zichtbaar was, die zich op de overgang van boven- naar benedengedeelte moet hebben bevonden.

Samenvattend kon worden geconcludeerd, dat de fragmenten met de lichtgolvende randen tot grote wijdmondige potten hadden behoord, van een Harpstedtachtig karakter, die, blijkens de nog aanwezige aanslag, ongetwijfeld tot kookpotten hadden gediend. De andere bovenvermelde randfragmentjes maakten daarentegen duidelijk, dat de bewoners ook van kleiner vaatwerk gebruik hadden gemaakt.

De brokken van uit kiei gevormde en gebakken voorwerpen waren wel een zeer grote verrassing. Van verschillende grootte, maar hoofdzakelijk van één zelfde type, stellen zij ons nog steeds voor een zeer groot raadsel, al kon op zeker moment later een bijna compleet exemplaar worden gereconstrueerd (fig. 13)! Dit was grijs tot blauwgrijs van kleur, tamelijk zachtgebakken, en vertoonde aan het ene uiteinde een soort van handvat. De hoogte bleek ca. 18 cm te bedragen, bij een grootste diameter van ca. 7 cm. Merkwaardig was tenslotte, dat juist deze fragmenten in tegenstelling tot de potscherven sterk met plantaardig materiaal waren verschaald! Prof. dr. P. J. R. Modderman te Leiden, die zo vriendelijk

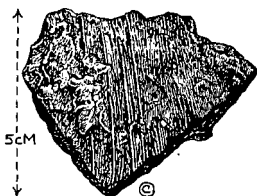

Fig. 12. (Tek. H. J. Calkoen).

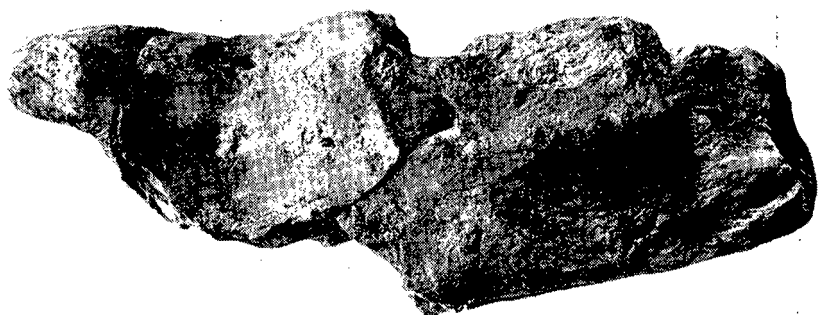

Fig. 13. (Foto Instituut voor Prehistorie der R.U. te Leiden).

was onze vondsten eens aan een nader onderzoek te onderwerpen, schreef ons, dat deze voorwerpen z.i. ongetwijfeld met de zg. briquetage te maken hebben gehad, de prehistorische zoutwinning, die ook in de bekende Spanjaardsberg te Santpoort en in de Bosch- en Gasthuispolder bij Leiden haar sporen, — in de vorm van soortgelijke fragmenten —, heeft

Fig. 14.

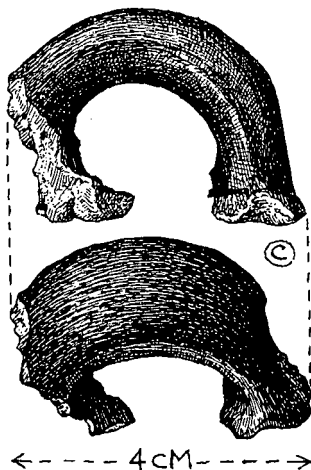

Fig. 15.

(Tekeningen:

H. J. Calkoen).

achtergelaten. Volgens de Belgische deskundige dr. Nenquin (1961), die zich in zijn proefschrift destijds uitvoerig met deze zoutindustrie heeft bezig gehouden, zouden deze laatste Nederlandse vondsten op hun beurt weer vergelijkbaar zijn met die uit De Panne in België en met zeer bekende vondsten van de Red Hills, aan de oostkust van Engeland.

Onder het bewerkte hout trokken twee platte, afgeronde fragmenten (zie fig. 14) sterk onze aandacht, een vrij groot en een klein, die waarschijnlijk tot een zelfde, groot deksel hebben behoord, dat een diameter van zeker een halve meter moet hebben gehad en waarvan op de breuk van het grootste nog juist een gedeelte van een 1,5 cm brede gleuf zichtbaar is. Misschien heeft deze tot handgreep gediend! De dikte van het grootste fragment is ongelijk, variërend van 1,5-2 cm, terwijl de grootste lengte 27 cm bedraagt, bij een breedte van 13 cm. Opvallend zijn enkele korte kerven, die aan de ene zijde zijn aangebracht, alsof het hout als onderlegger heeft gediend om er iets op te snijden. Frappant is tenslotte, dat deze houtfragmenten het bewijs leveren, dat de bewoners de zaag moeten hebben gekend.

Het was ondertussen wel duidelijk geworden, dat ons nieuwe vondstcomplex beduidend ouder moest zijn dan onze vroegere Zaanse vondsten uit de Keltische en Friese periode en men begrijpt dan ook, dat wij in spanning het oordeel afwachten van de deskundigen, wier hulp wij hadden ingeroepen.

Prof. Modderman gaf ons als zijn zeer voorlopige datering „rondom de 5e eeuw voor Chr.”, zich daarbij o.a. baserend op het typisch bandvormig oortje (zie fig. 15), dat wij nog niet noemden en dat eveneens uit de slootbodem tevoorschijn was gekomen. Dit type, dat als zodanig al in de Late Bronstijd schijnt voor te komen, bleek ook aanwezig te zijn bij vondsten

uit Haaren (N.Br.) en zou er z.i. op wijzen, „dat dit type heel goed in de periode Halstatt-D en La Tène-A nog in de mode kan zijn geweest.” Overeenkomst van de scherven met de typerende vondsten van de Spanjaardsberg achtte Prof. Modderman alsnog niet aanwezig.

Prof. dr. H. T. Waterbolk te Groningen sloot zich bij dit laatste aan en, hoewel hij nog geen karakteristiek randprofiel onder onze scherven kon vinden, was hij ervan overtuigd te maken te hebben met een vondstcomplex van . . . de Zeijener cultuur, uit de zg. periode Ruinen-Wommels I (R-W. I)! Volgens hem laat de combinatie van hooghalzig, kartelrandig en besmeten aardewerk (vgl. fig. 8 en 9), met donker, gladwandig aardewerk nauwelijks een andere mogelijkheid open. Ook al, omdat R.W. II-randprofielen bij het ruwwandig aardewerk blijken te ontbreken. Volgens Prof. Waterbolk moeten de Assendelftse vondsten dan ook in de 6e of 5e eeuw voor Chr. worden gedateerd.

Nu is het wel opvallend, dat deze datering ook wonderwel schijnt te passen in het patroon van een aantal gegevens, dat ons momenteel van elders uit Noordholland ter beschikking staat.

Zo concludeerde Prof. Modderman (1960/'61) uit zijn bekende onderzoek van de Spanjaardsberg te Santpoort, dat zich daar ca. 400 voor Chr. de eerste bewoning moet hebben gevestigd. Zoals boven reeds aangeroerd, is vooralsnog geen sprake van overeenkomst van de vondsten aldaar met de onze uit Assendelft.

Ook de vondsten van Calkoen (1961) te Driehuis in 1959, door de R.O.B. gedateerd in de 5e-4e eeuw voor Chr., hoewel interessant genoeg door de betrekkelijk dichte nabijheid van de vindplaats, lijken ons slecht vergelijkbaar, evenals oudere uit Velsen, volgens de laatste datering uit de 9e-8e eeuw voor Chr., in 1953 door hem in Westerheem beschreven.

Schermer, die enige jaren geleden in ons tijdschrift (1964) uitvoering verslag deed van een aantal vondsten van de kust bij Schoorl, dateert deze globaal van 900 tot 700 voor Chr. Voorzover aan de hand van de tekeningen en de beschrijving kan worden nagegaan, laat vergelijking met ons materiaal er weinig twijfel over bestaan, dat óók zijn vondsten niet als de onze kunnen zijn.

Vrij recente vondsten op het PEN-terrein te Velsen (1963) komen wat meer in de richting en werden ca. 700 voor Chr. gedateerd. Ook daar werden scherven van een Harpstedt-achtig karakter aangetroffen, maar overigens (bv. het voorkomen van vingerindrucksels op de potwand) blijkt ook dit materiaal toch wel weer af te wijken.

Voorzover de weinige scherven daartoe op het ogenblik de ruimte laten, kunnen wij, met de nodige reserve, momenteel

dus wel zeggen, dat onze recente Assendelftse vondsten nog geheel apart staan in de serie van vondsten, die tot nu toe uit onze naaste omgeving bekend zijn en schijnen zij wonderwel een hiaat in deze rij op te vullen. De verwantschap, die door Prof. Waterbolk daarbij met de Zeijener cultuur in het noorden van ons land werd vastgesteld is natuurlijk bijzonder frappant en geeft ons wel te denken ¹⁾!

Vragen dringen zich aan ons op over deze oudste Zaanse bewoners, waarvan wij nu het bestaan kennen en die zich in een ver en mistig verleden moeten hebben opgehouden aan de boorden van het Oer-Y. Vanwaar kwamen zij, die hun potten met kwartsgruis verschaalden, dat tot in de verre omtrek in de bodem niet te vinden is? Vormden zij een onderdeel van de stroom emigranten, die vanaf de zandgronden in noordoostelijk Nederland zich door de nood gedwongen naar het westen bewoog? Wij weten het niet en evenmin hoe groot hun nederzetting wel geweest is daar in het zuiden van Assendelft en hoe lang zij daar wel verblijf hebben gehouden.

Raadselachtig genoeg heeft het intensief afspeuren van alle slootkanten tot in wijde straal rondom de beschreven vindplaats geen enkel resultaat meer opgeleverd, dat zou wijzen op een uitgebreider bewoning in de genoemde periode. Men begrijpt evenwel, dat Werkgroep Zaanstreek e.o. daarom deze enig bekend vindplaats ²⁾ zal koesteren en zeker nog eens zal trachten om in de toekomst iets meer te weten te komen van deze tot nog toe oudste „Zaanse” bevolking!

¹⁾ Volgens vriendelijke mededeling van drs. J. F. van Regteren Altena (R.O.B.) bevindt zich in het P.W.N.-museum te Bakkum een praktisch gave pot, eveneens uit de R.W. I-periode, door de heer D. van Deelen destijds gevonden ten zuiden van Limmen.

²⁾ Geregistreerd als Vindplaats Assendelft no. 39.

Literatuur:

Calkoen, H. J. (1953). Vondsten uit de late-Bronstijd, vroeger-IJzertijd te Driehuis-Velsen, in: *Westerheem* II, no. 5/6, p. 54 e.v.

Calkoen, H. J. (1961). Bewoningssporen uit de vóór-Chr. IJzertijd te Driehuis (gem. Velsen), in: *Westerheem* X, no. 3-7, p. 47 e.v.

Modderman, P. J. R. (1960-61). Berichten R.O.B., Jaargang 10-11, p. 210-262.

Nenquin, J. (1961). *Salt; a study in economic prehistory*. Diss. Brugge 1961, p. 93-95.

Schermer, A. (1964). De kust bij Schoorl I, II en III, in: *Whm.* XII no. 2, p. 42 e.v., no. 3, p. 69 e.v. en no. 6, p. 149 e.v.

Waterbolk, H. T. (1959). Nieuwe gegevens over de herkomst van de oudste bewoners der kleistreken, in: *Akademiedagen*, deel XI, p. 16-17, Amsterdam.

EEN TERRA SIGILLATA-SCHERF VAN VIRTUUS UIT VECHTEN

door

C. A. KALEE

(Fig. 16)

In de verzameling van de heer M. J. van der Molen te Utrecht bevindt zich een wandfragment van een versierde terra sigillata-kom Dragendorff 37 met tussen de versiering het stempel VIRTVVS (retro), vervaardigd in de fabriek van de pottenbakker Virtu(u)s¹⁾ van La Madeleine. Het fragment is omstreeks 1956 door de heer van der Molen gevonden op een terrein ten noordoosten van het fort Vechten²⁾.

Op de scherf (fig. 16) zijn de volgende versieringselementen bewaard gebleven: rand, waarschijnlijk samengesteld met behulp van de „bloesem” Ricken 1934, Taf. VII, 11, vogeltje Ricken 111, knop Ricken 12, „bloesem” Ricken 10, blaadje Ricken 42, ornament Ricken 81 (?), boog en guirlande (niet in de typenlijst afgebeeld).

Deze versieringselementen komen veelvuldig voor op producten van Virtu(u)s uit Voorburg („Arentsburg”)³⁾ en Zugmantel⁴⁾. Een aantal van deze stukken is voorzien van een klein (veelal onleesbaar) naamstempel (lang $16\frac{1}{2}$ - $18\frac{1}{2}$ mm, hoog $4\frac{1}{2}$ mm)⁵⁾.

Het stempel op de scherf uit Vechten is aanzienlijk groter (ca. $25 \times 3\frac{1}{2}$ -4 mm); het komt wat afmetingen en lettertype betreft overeen met een stempel op een t.s.-fragment in het museum te Bonn⁶⁾. Een soortgelijk stempel is bewaard gebleven op een scherf uit Vechten in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden⁷⁾.

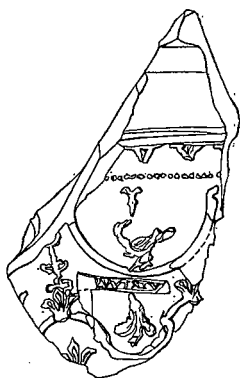

*Fig. 16. Vechten,
schaal 1 : 2 (Tek. C. A. Kalee).*

- 1) Datering Oswald 1931, p. 340: Trajanus-Hadrianus.
- 2) Topografische kaart 1 : 25.000, blad 32 C, Zeist, coördinaten 140.280—452.560 (ongeveer).
- 3) Holwerda 1923, afb. 72, 2—5, 10, 12, 14, 17.
- 4) Barthel 1909, Taf. XXII, 23, 25—30.
- 5) Holwerda, afb. 72, 17; Barthel, Taf. XXII, 23, 26, 27—27a, 29.
- 6) Ricken, Taf. IX, 7: VIRTVVS (retro).
- 7) Nr. 104 (I, 1561) VIRTVV... (retro). Zie verder b.v. nog Oswald, pp. 340; Ricken, p. 143 (6, a); Stanfield-Simpson 1958, p. 19, fig. 6: VIRTVVS (retro), uit Londen (Guildhall Museum).

Literatuur:

- Barthel, W. (1909). Terra sigillata, in: *Der Obergermanisch-rätische Limes des Römerreiches*. Lief. XXXII, 1909, Band IIB, Nr. 8 (Das Kastell Zugmantel), pp. 112-159,
- Holwerda, J. H. (1923). Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg. Leiden.
- Oswald, F. (1931). Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata. „Samian Ware”. Margidunum.
- Ricken, H. (1934). Die Bilderschüsseln der Kastele Saalburg und Zugmantel. I. Teil. *Saalburg Jahrbuch*, VIII, p. 130-182.
- Stanfield, J. A. and G. Simpson. (1958). Central Gaulish Potters. London.

LAAT-MIDDELEEUWS AARDEWERK IN WATERINGEN

door

W. J. JUNG

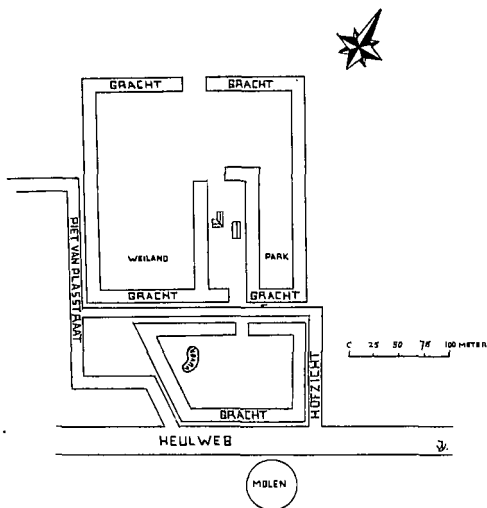
(Fig. 17—20)

In december 1966 en januari 1967 heeft A. Penders te Wateringen op een stuk weiland, waarvan men de omringende sloten i.v.m. de aanleg van een hertekamp bleek te hebben verbreed, grote hoeveelheden laat-middeleeuws aardewerk gevonden. Een door A. Penders en mij ter plaatse (fig. 17: Het door Heulweg, Hofzicht en Piet van Plasstraat begrensde terrein) ingesteld onderzoek bracht geen grondsporen of funderingsresten aan het licht. Wel zijn een trapvormige kloostermop (fig. 20, nr. 18) en enkele kloostermopresten (formaat 15 x 12 x 30 cm) aangetroffen, die niet vroeger dan omstreeks 1400 gedateerd kunnen worden.

Het gevonden aardewerk kan, globaal genomen, tussen 1000 en 1600 gedateerd worden. Als terminus ante quem kan wellicht beschouwd worden een ter plaatse gevonden zilveren denarius uit de tijd van keizer Otto III (983—1002; keizer in 996). De meest voorkomende aardewerksoorten zijn: Andenne-, Paffrath-, Pingsdorf- en (grote hoeveelheden) laat-

Fig. 17.

(Tek. W. J. Jung).

Siegburg-aardewerk. Enkele interessante scherven zijn afgebeeld (fig. 18-20). Van de op fig. 19 afgebeelde scherven zijn de nrs 1 t/m 6, 8, 11 en 12 geel op het breukvlak; zij bezitten een gele glazuurlaag, uitgezonderd de nrs 1 en 8, die voorzien zijn van een geel-groene glazuurlaag. De overige

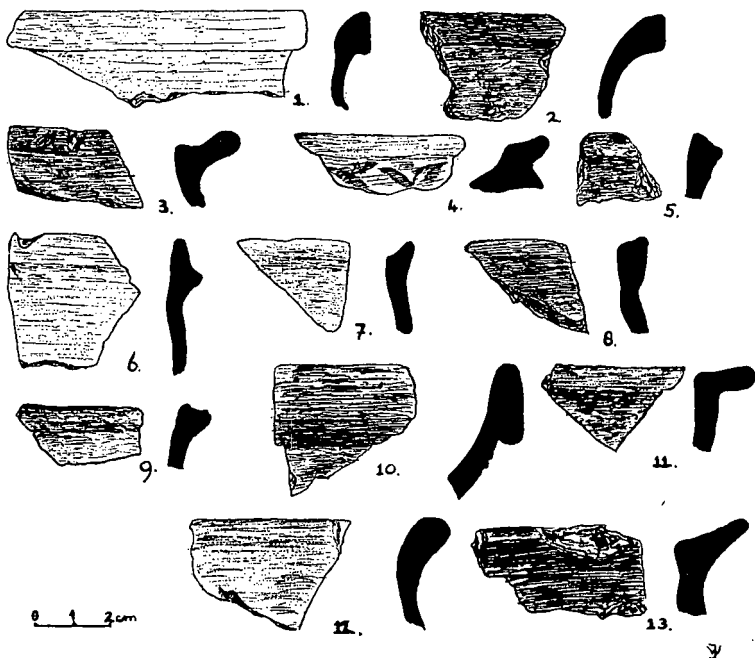

Fig. 18. Tek. W. J. Jung).

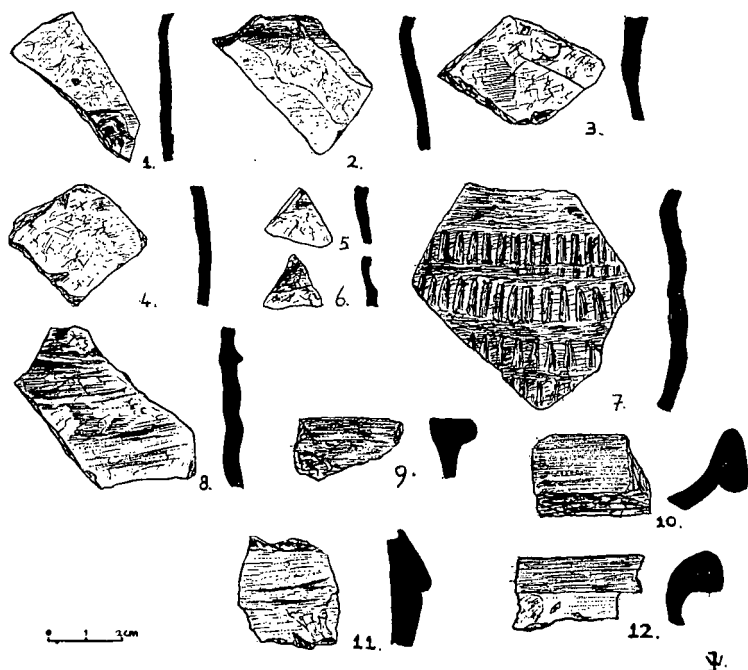

Fig. 19. (Tek. W. J. Jung).

nr. 7, 9 en 10 zijn rood op het breukvlak en vertonen een groene glazuurlaag. Het als fig. 18, nr. 4 afgebeelde randgrafment is mogelijk een bodemfragment; zeker is dit echter niet, omdat een zodanige vorm tot nu toe niet bekend is.

Behalve aardewerkresten zijn ook enkele ijzerresten aangetroffen, benevens een benen kam, een bewerkt stuk bot en enkele glasscherven (middeleeuws?). Tevens zijn scherven, afkomstig van Romeins en inheems-Romeins aardewerk gevonden. Dit is niet verwonderlijk, aangezien in Wateringen op vele plaatsen dergelijk aardewerk tevoorschijn gekomen is (zie o.m. Westerheem XV, 1966, nr 6, p. 189).

De vindplaats wordt aan de noord-westelijke zijde begrensd door 't Hof van Wateringen. Uit bronnenonderzoek en uit enkele incidentele vondsten is gebleken, dat hier het — waarschijnlijk in de 13e eeuw gestichte — kasteel van de Heren van Wateringen heeft gestaan. In 1485 heeft de toenmalige kasteelheer, Hendrik van Naaldwijk, aan het kasteel een nieuwe bestemming gegeven, n.l. die van mannenklooster. Na verwoesting in 1573 volgt de herbouw, waarna in de 17e eeuw het geheel tot buitenplaats werd getransformeerd. In het begin van de vorige eeuw werd, met gebruikmaking van afbraakmateriaal, ter plaatse een boerderij gebouwd, die thans nog gedeeltelijk aanwezig is.

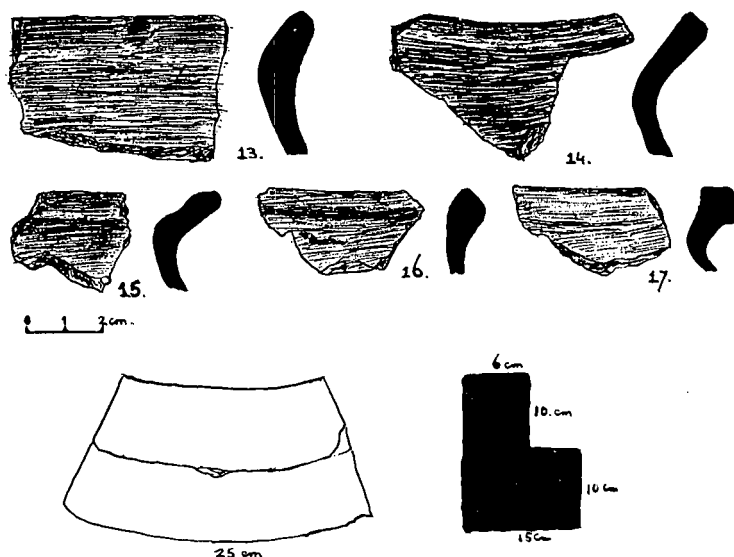

Fig. 20. (Tek. W. J. Jung).

Hoewel niet met zekerheid kon worden vastgesteld of de vondsten in primaire positie zijn aangetroffen dan wel van elders aangevoerd, lijkt verband met de kasteel-, resp. klooster-aanleg zeer waarschijnlijk. Aangezien het terrein voorlopig geconserveerd blijft, bestaat de mogelijkheid tot een nader onderzoek.

De heer G. P. Rodenburg, honorair medewerker van de R.O.B., dank ik voor zijn waardevolle adviezen en de heer Van Beurden, directeur Openbare Werken te Wateringen voor de door hem verstrekte inlichtingen.

Geraadpleegde bron: Gemeente-archief Wateringen.

LITERATUURBESPREKING

J. Ypey, Romeins Nijmegen. Twee aardwerkstempels bevorderd tot Ibero-Keltische fibulae, in: Numaga, jg XIV 3, sept. 1967.

In een overtuigend artikel onderwerpt de auteur een vreemde fibula uit de collectie mr. J. W. Frederiks, nu in museum Boymans-van Beuningen aan een nadere beschouwing en betreft hierin ook twee stukken afkomstig uit Cuyk in het museum te Nijmegen.

Merkwaardig genoeg blijken alle drie de stukken te behoren tot een groep zg. torenfibulae, te dateren in de vroege la Tène-tijd, die vooral in Spanje-Zuid Frankrijk gevonden wordt. De vindplaats van de fibula uit de collectie-Frederiks is niet bekend, de vindplaats Cuyk van de twee fragmenten uit museum Kam is moeilijk te verklaren.

dB.

VELZEN, grepen uit de geschiedenis van een oude woonplaats in Kennemerland.

Onlangs verscheen bij de uitgevers Vermande Zonen te IJmuiden, een boek dat gaat over de oude plaats Velsen. Het is geschreven door de heer *H. J. Calkoen*, voor de lezers van Westerheem bepaald geen onbekende.

Het boek ziet er voortreffelijk uit en voor de liefhebbers van archeologie is het een kostelijk bezit. Alleen al de hoofdstukken over de oudste bewoners en hun woonsporen te lezen, alles verlucht met de bekende schetsen van de auteur, is uiterst educatief. Eindelijk een boek dat veel — zo niet alles — vertelt over de bewoning in de vroegste tijden (en ook in de eeuwen daarna) van onze huidige duinstreek. Wat hierover in dit boek geschreven wordt, kan ook gelden voor veel andere plekken in dit gebied, ofschoon natuurlijk de vondsten telkenmale anders zullen zijn. Maar als algemeen beeld krijgen wij hier een juist overzicht. Vooral hoofdstuk 4 „De Romeinen in Velsen” is van bijzonder belang. Thans kunnen wij aan de hand van de vondsten bewijzen, dat de Romeinen tot op deze plek niet alleen doorgedrongen waren, maar ook hier zelfs een vlootstation hebben gesticht. Men nam tot dusver aan dat de Romeinen nooit verder gekomen waren, uitgezonderd enkele incidentele tochten, dan de Rijnlinie die langs de Oude Rijn tot Katwijk zou moeten lopen. We meenden dat voorbij deze grenslijn een kilometers-brede strook niemandsland lag en dat daarna pas de oorspronkelijke bewoners kwamen die ook in tijden van vrede op een niet al te vriendschappelijke voet met de Romeinen stonden. Nu blijkt dat daar bij Velsen, dus ver ten noorden van deze lijn, tóch een strategisch punt werd bezet. Heeft hier eens als Oer-IJ, de noordelijke Rijnarm gelegen?

En zo lezen wij, pagina na pagina, over oude Friese hoeven, van de vroege- en daarna late middeleeuwen. Natuurlijk komt de kerk te Velsen ter sprake waarvan Willebrord de stoot voor het bouwen heeft gegeven. De opgravingen van de grondslagen hiervan worden historisch gezien en uitvoerig toegelicht.

Dan komen de kastelen en de middeleeuwse huizen — natuurlijk ook Brederode — aan de beurt. Vervolgens lezen we van de prachtige buitenplaatsen die in het Kennemerland van de 17de en 18de eeuw hebben gelegen. Helaas, weinig is er nu nog van die pracht en praal over. Interessant is de vergelijking van de twee foto's van het vroegere Beeckestein, eens op de nominatie staande om te worden afgebroken, en de kostelijke restauratie die een gevolg was van de reddingsactie.

Dan (eindelijk) komt in hoofdstuk 16 het Noordzeekanaal en de tunnel aan de beurt. Het graven van de tunnel heeft het voordeel gehad dat wij heel diep in de bodem konden komen en daar zeer mooi de geologische opbouw van Nederland op grote diepte hebben kunnen bestuderen. Het boek eindigt met de industrie die zich nu aan de IJmond heeft gevestigd.

Het enige bezwaar dat men tegen dit boek zou kunnen hebben — maar van onze zijde zeker níét! — is dat de moderne tijd, en alles wat daarmee samenhangt, b.v. industrialisering, zo uitermate simpel (om het maar vriendelijk te zeggen) uit de verf is gekomen. Voor ons, amateur-archeologen, kunnen wij dat alleen maar toejuichen en de heer Calkoen geluk wensen met deze uitermate aangename en mooi verzorgde uitgave. Want over de pré-, proto- en vroege historie staat er des te meer in.

Het boek telt 137 pagina's, 133 afbeeldingen en heeft een literatuurlijst plus een aantal noten. Gebonden kost het f 29,50. Voor iemand die belangstelling heeft in de archeologie echt een koopje.

TdV.

DE A(A) VAN ARCHEOLOGIE (5)

Uit A. J. van der Aa: „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden” bijeengelezen door P. Stuurman.

BORGER (D). In de nabijheid van dit dorp zijn onderscheidene hunebedden voorhanden, waarvan een het grootste is, dat men in de provincie Drenthe aantreft. Het ligt op eenen lagen zacht glooyenden heuvel, waardoor het reeds op eenige afstand zichtbaar is, verheft zich 8 v. boven den grond, is 70 v. lang en 12 v. breed, en bestaat, uit twee rijen regtstaande, half in den grond zittende granietblokken, aan de beide einden door eenen steen gesloten, ter grootte van de inwendige breedte, meer hoog dan dik en, zoo als altijd, onregelmatig en onbehouwen; zij steken 2-3 v. boven den grond, 3-4 boven de inwendige vlakke, doch niet ter gelijker hoogte, uit; de grootste van deze zijn de sluitsteen. Het bovenste gewelf bestaat uit 9 steenen, waarvan de twee grootste, naast elkander liggende, 12 v. lengte, 6-7 v. breedte en 4-5 v. dikte hebben, beide zijn aan de beneden zijde vlak...

BORGSWEEER (Gn). Onder dit dorp ligt eene streek lands de Fleitenberg geheeten, waar veel steen gevonden wordt.

BORSSELE (Z). Noordoostwaards van het dorp ziet men nog een der zoogenoemde vliebergen, welke bij de overstromingen van de jaren 1530 en 1532 is staande gebleven, en die men den Berg van Trooje noemt, verm. naar het voorm. slot Troije of Trooje, hetwelk daaromtrent gestaan heeft.

BOURTANGE (Gn). In het jaar 1807 heeft men ter dezer plaatse eenige koperen penningen van den Romeinschen Keizer Galba uitgedolven.

BRAAKE, TER (NB). Landhoeve... $\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van Alphen in het gehucht Ten Oever. Het was vroeger eene hofstad der Tempeliers, die daarmede, in het jaar 1100, door Hendrik II, Heer van Breda begiftigd waren. Toen men, ongeveer twintig jaren vroeger ($\pm$ 1800—1805), bij de(ze) kapel eene doorgraving deed, vond men aldaar onderscheidene menschenbeenderen en doodshoofden van eene buitengewone grootte, naar men meent, overblijfselen der Tempeliers.

BREEVAART (ZH). Ruim vaarwater in het hoogheemr. van Delfland... Het begint te Delft, loopt door Schipluiden, langs Maasland en Zouteveen, voorts door Vlaardinger-Ambacht, en ontlast zich door de sluizen te Vlaardingen in de Maas, Sommigen houden het voor eene vliet, welke onder den Romeinschen Veldheer Claudius Drusus zoude gegraven zijn.

BREUKELN (U). Toen men in het jaar 1505 den grondslag legde van eenen nieuwen toren, ontdekte men onder het graven onderscheidene duifsteen grafsteden, acht, tien, sommige ook twaalf, voeten lang en van onderen zonder bodem. Zij lagen 5 of 6 v. onder den grond, met het voeteinde gekeerd naar het Oosten. De steenen, 2 v. lang en 1 v. breed, waren ongemetseld, in zeer vaste klei aan malkanderen gezet. De beenderen, die er onder lagen waren van een zeer groot menschenras.

BRIENESHOF (Gd). Voorm. oud kast... onder Elst, aan den weg van daar naar Nijmegen. Hoewel het reeds vóór onheugelijke tijden gesloopt is, vindt men er in een stuk weiland, W. van den weg liggende, nog sporen van grachten.

BRITTEN, HUIS TE (ZH). Brittenburg, in het Latijn Arx Britannica of Praetorium Agrippinae geheeten, voorn. Romeinsch kast.

aan den middelsten Rijnmond, omtrent in het midden tusschen de dorpen Katwijk-aan-Zee en Noordwijk-aan-Zee, waarvan in de zestiende en in het begin der vorige eeuw nog meermalen de grondslagen gezien zijn.

Het gebouw was vierkant opgehaald met ronden, naar buiten uitspringende torens, elke zijde was 240 v. (75 ell.) lang. Van binnen moet, zoo als men uit de grondslagen heeft kunnen opmaken, een ander gebouw gestaan hebben, dat vermoedelijk tot woning diende, terwijl het buitenste tot verdediging strekte. De fundamentsteenen waren 4 v. lang en 3 breed. Behalve het hoofdgebouw liepen er ook aan weerskanten naar zee en naar den duinen muren, waarvan men meent dat de naauwste een riool en de wijdste een voorportaal zullen hebben ingesloten. Ook heeft men sporen gevonden van woningen, welke daarbij gestaan moeten hebben; terwijl men wil, dat de boomstruiken in de nabijheid, waaraan de visschers vroeger weleens hunne netten scheurden, tot den hof van dit gebouw behoord hebben. Toen de bouwvallen, op Kersdag van het jaar 1520, met eenen sterken stormwind uit het Z.W. ontbloot werden, was het driedubbel muurwerk bijna 8 v. hoog. Men haalde er, behalve duizenden kleine, vijf groote steenen met opschriften van daan. Uit alle de overblijfselen en gedankteeken, aldaar gevonden, blijkt ontegenzeggelijk, dat de grondslagen door de Romeinen zijn gelegd en het gebouw door hen ook het eerst gebruikt is. Maar in welken tijd het door hen is aangelegd, kan men met geen zekerheid bepalen. Zonder eenigen grond wordt het reeds aan Julius Cesar, met meer reden aan Drusus toegekend, en onder de vijftig burgten gerekend, welke hij aan den linker oever van den Rijn heeft laten stichten, ofschoon het naderhand aanmerkelijk kan verbeterd zijn. Ook wil men dat Agrippina, de gemalin van Germanicus, aldaar eenige tijd haar verblijf gehouden hebbe, waarvan het den naam van Praetorium Agrippinae (d.i. Hof van Agrippina) zoude hebben gedragen. Indien het opschrift op zekeren steen, die, naar men wil, daar gevonden is, wel opgegeven wordt, dan zou hier een altaar gestaan hebben, hetwelk eerst door Keizer Claudius, vervolgens door Severus, en endelijk door Marcus Aurelius Antoninus hersteld was. Dit houdt men dan voor het altaar, hetwelk door Drusus was opgericht, waarvan Tacitus spreekt, en dat dan eigenaardig stond in eene burg, door Drusus gesticht. Sommigen plaatsen het Huis te Britten aan den regter oever van den Rijn op Frieschen bodem, maar dit is niet aannemelijk. Men kan ook de juiste plaats van den ouden uitloop niet bepalen, ofschoon eenigen meenen, dat zekere strook lands, welke bij voortduring de Rijnsoever geheeten wordt, daarvan nog het overblijfsel zijn zoude. Van dit gebouw, dat oorspronkelijk in een zeer gemakelijk oord, ver binnen de duinen, moet gestaan hebben, weet men evenmin den tijd, waarin het te ondergegaan is, als dien van de eerste stichting te bepalen. Het heeft zeker onder die Romeinsche gebouwen behoord, welke door de Caninefaten, op of aan wier grenzen het gelegen was, in hunnen opstand aangevallen en verwoest werden. Naderhand is het wel weder herbouwd, maar het heeft in alle de oorlogen en omwentelingen zeer veel aanstoot moeten lijden, zooals in later tijd van de Noormannen. Wanneer dit alles evenwel niet gebeurd ware, zoude het van zelf een prooi van de onwederstaanbare, landwaarts indringende, zeegolven zijn geworden.

Toen Keizer Caligula zich in deze streken ophield, kwam Arminius, een zoon van Cnobbellinus, eenen der Koningen van Brittanje, die van zijnen vader uit het rijk gejaagd was, met eenen kleinen aanhang, tot hem over. Men meent, dat hem dit gebouw toen tot een verblijf zou aangewezen zijn, en dat het daarvan den naam van Brittenburg of Huis te Britten zoude ontleend hebben.

BRUCHEM (Gd). Volgens eene aloude overlevering zouden de voormalige eigenaren der heerl. hier een kasteel gehad hebben, dat moet gestaan hebben op een stuk gronds, de Singel genaamd, en nog aan den tegenwoordigen Heer toebehoorende, zooals uit de ligging van dien eigendom, alsmede uit de gracht en singels, die er op gevonden worden, nog kennelijk te zien is.

BULTVENNE (Gn). Hoogte ... nabij het geh. Termunterzijl. Deze, thans meest geslechte, hoogte is eene oude Heidensche begraafplaats geweest, waarin aarden kruiken en andere merkwaardigheden gevonden zijn.

BURG, DE (NH). Vroeger heeft, niet ver van het dorp, eene kapel gestaan, op eene aanzienlijke hoogte, welke, naar sommigen willen, tot het klooster der Tempeliers behoord heeft, hoewel anderen de plaats van dat klooster elders aanwijzen, namelijk aan den polder Gerritsland.

Digt aan de Hervormde kerk ... plagt vroeger een Nonnenklooster te staan ... Men beweert, dat de rampspoedige Gravin Ada aldaar, in het jaar 1203, nog gedurende ecnigen tijd zoude zijn opgesloten geweest ... In eene aan het Weeshuis ten O. belendende, en door dit gesticht in het jaar 1830 aan eenen partikulier verkochte schuur, geleid men den vreemdeling in het zuidelijk gedeelte daarvan, langs eene, deels vervallen, steenen wenteltrap van zeven treden, door eenen eiken deur in een onderaardsch gewelf, lang 4 ell. 8 palm. 6 duim., breed 4 ell. 1 palm. 9 duim en hoog 2 ell. 1 palm 5 duim. ongevloerd, en van roode moppen hecht en sterk gebouwd, door een volkssprookje zou dit gewelf de voornoemde Gravin tot gevangenis gestrekt hebben. Meer waarschijnlijk echter heeft die kelder tot eene kloostergevangenis gediend, als zijnde aan het einde van den voormaligen kloostertuin gelegen; terwijl eenige in den muur gevonden wordende zware ijzeren krammen deze veronderstelling schijnen te bevestigen.

BURGINACIUM. of Burginätium, plaats, welke op de reiskaart van Peutinger en in de reistafel van Antoninus voorkomt, als aan den linker Rijnover gelegen. Sommigen meenen, met veel waarschijnlijkheid, dat men deze plaats zoeken moet, daar, waar nu het stadje Huissen ... gelegen is.

BURGT, DE (ZH) of Hooge-Burgt, stuk land ... in den Steektpolder, digt bij Zwammerdam, waarop eenige boerenwoningen staan, en waarvan de grond eenigszins hooger is dan het nabij gelegene land. Er moet hier een oud gebouw gestaan hebben, welks muren eenen geheelen morgen gronds besloegen, en hetwelk sommigen houden van Romeinschen oorsprong, en wel het Albimana of Albiniana, te zijn geweest, hetwelk op de oude reiskaarten voorkomt, en waarvan Alphen zijnen naam zoude ontleend hebben. Men vindt ook aangeteekend, dat men hier in vroeger dagen eenen steenen doodkist, van albastkleur, opgedolven heeft, die, uit eene rots gehouwen, bijna eene handbreed dik en twee en een halve el lang was, in welke kist van binnen, in het midden en aan het hoofd- en voeteneinde, eenige onleesbare uitgesleten letters te zien waren; ook hing er eene lamp in van roode aarde van dezelfde soort, die men wel meer in de oude graven der Romeinen vindt. Deze kist is voor lang in stukken geraakt, zoodat er niets meer van te vinden is.

(Wordt vervolgd)

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H. J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op lokaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheem.

AARDENBURG (Zld.)

Het stadsonderzoek dat dit jaar ten z. van de St. Bavo, in aansluiting op vroegere onderzoekingen (1961, 1962, 1966) gaande is, heeft weer enige nieuwe overblijfselen van behuizingen uit de Romeinse tijd opgeleverd, die in een bepaald verband staan met de reeds eerder gevonden nederzettingssporen. De onderzochte Romeinse cultuurlaag, die blijkens munt- en aardewerkvondsten uit de periode van ca. 170—273 na Chr. dateert, heeft in deze betrekkelijk korte tijd een dikte van meer dan een halve meter bereikt. Het onderzoek is verre van eenvoudig door de chaotisch aandoende bodemstructuren, mogelijk toe te schrijven aan lieden, die kort na de verwoesting van de nederzetting, omstreeks 273 na Chr. naarstig hebben gezocht naar nog bruikbare voorwerpen, kostbaarheden en vooral ook bouwmaterialen, zoals de vele uit Doornik aangevoerde blokken natuursteen. Zelfs kort na 1000 moet men nog Romeins muurwerk hebben uitgekomen. Misschien ook hebben de Romeinen zelf een goed deel van het nog bruikbare bouw materiaal overgebracht naar het Belgische Oudenburg, waar door prof. J. Mertens een laat-Romeins castellum is opgegraven, dat wat de datering betreft aan schijnt te sluiten op Romeins Aardenburg. In de afgelopen weken zijn in de Romeinse cultuurlaag weer verscheidene munten en bronzen voorwerpjes gevonden, welke meestal zeer zijn aangeest. Eén van de weinige nog goed bewaarde munten draagt de beeltenis en het opschrift van Keizer Clodius Albinus (193—197 na Chr.). De gevonden terra sigillata is, zoals gewoonlijk te Aardenburg, afkomstig uit Trier, Rheinzabern en Lavoye, met daarnaast een hoogst enkel stuk uit Lezoux. De middeleeuwse vondstlagen hebben weinig nieuw typemateriaal opgeleverd. Vermeldenswaard is de vondst van een gedeelte van een kan, afkomstig uit Saintonge (Frankrijk); datering: omstreeks 1300.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. A. Trimpe Burger).*

BORGER (Dr.)

In juli j.l. bezocht de heer O. H. Harsema de vindplaats van urnenscherven en crematieresten, tevoorschijn gekomen bij graverij voor uitbreiding van het bankgebouw in de kom van het dorp, aan de oude weg naar Buinen. Alle vondsten bleken verzameld te zijn in de uitgeworpen grond; in de bouwput viel niets meer waar te nemen. Er is hier ongetwijfeld sprake van hetzelfde urnenveld, waaruit reeds in 1922 zes urnen in de collectie van het Prov. Museum van Drenthe werden opgenomen, destijds gevonden bij de bouw van een huis even ten o. van de bank.

Volgens waarnemingen door prof. Van Giffen, zou het toen een „urnenveld zonder kringgreppen” gegolden hebben.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
B.A.I. Groningen. (J. D. van der Waals).*

DOKKUM (Fr.)

In aanvulling met vorige opgraafcampagnes kon, tijdens herstelwerkzaamheden, aan de n-zijde van het Koor der Herv. Kerk, eertijds gewijd aan St. Paulus en Bonifatius, een proefput worden gegraven. Doel was mede om iets te vinden van de welbekende bron, die tot aan de verdrijving der Spaanse bezetting „in basilica” aanwezig, een der doelen der Bonifatiuspelgrims vormde. Ook nu was dit onderzoek vergeefs. Terplaatse zetten begravingen uit de 17e-19e eeuw zich voort, naast die, welke al kort na het opwerpen van de „tumulus” in gewijde aarde waren bijgezet. Ook nu weer tekenden zich de zoden waarmee de Kerkheuvel was opgetast, vanaf een bepaalde diepte steeds duidelijker af. In de vulling van het diepst gelegen graf bevond zich een eenvoudige bronzen gesp van Karolingisch karakter. Nu ook aan de n-zijde van de kerk tevergeefs naar de „fons” was gezocht, welke in de Vitae van Bonifatius zulk een belangrijke rol speelde, werd tenslotte een onderzoek gedaan naar aard en ouderdom van de zeer diepe welput, nog voorhanden buiten de z-zijmuur van de kerk. De vraag doet zich voor of deze put wellicht toch een opvolger is van de „fons”, in 1580 nog door Kempius beschreven. Drooggepompt en tot de bodem gereinigd, bleek deze een diepte van ca. 7,5 m te bezitten en te zijn opgemetseld uit zachtgebakken, rode, trapeziumvormige stenen, formaat 4,5 x 10 x 17,5 x 10,5 cm. Middellijn put: 1,10 m, aan de bovenzijde afgesloten door een rechthoekige kraag van gele Friese drielingen. Duidelijk werd, dat deze put onmogelijk ouder kon zijn dan het laatste kwart 16e eeuw. Tot de inhoud behoorden talrijke scherven van aardewerk, porselein en glas, meest daterend uit 2e helft 19e eeuw; bovendien twee fragmenten van vroeg-17e eeuwse baardmankruikjes. De putmantel rustte op het zand, waaruit een vrij krachtige waterstroom opwaarts kwelde. Het wekt verwondering, dat men het aandurfde deze put, vlak naast de bepaald niet zo solide kerkfundering uit te graven. De putgravers zijn bij hun werk op talrijke begravingen gestoten. Er is dus hier geen sprake van werk aan een eerder bestaan hebbende put.

De „fons” weigert hardnekkig zijn geheim prijs te geven!

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

EESERVELD, gem. ODOORN (Dr.)

Naar aanleiding van een vele jaren geleden, bij egalisatie van een grafheuvel gevonden strijdhamer type A en een vuurstenen bijltje, kon thans de zool van deze grafheuvel nader worden onderzocht (nov.-dec. 1966). De heuvelzool ligt in het nu ontgonnen Eeserveld, 1 km w-z-w van de rijksstraatweg. In het centrum ervan, nog herkenbaar als ronde zandige plek in het bouwland, werden tussen de ploegsporen van de ontginningsploeg een grote en een kleine vuurstenen bijl aangetroffen, van typische standvoetbekermakelij. Bij verder verdiepen kwam een ovale grafkuil tevoorschijn, omgeven door een standspoor. Op iets dieper niveau werden hierin een vuursteenkring en een geheel samengedrukte stadvoetbeker, Glasbergen type 1a gevonden, opvallend door het feit dat de touwersiering van de beker slechts beperkt is tot het naar buiten uitbuigende deel van de bovenwand. Het is vrijwel zeker, dat strijdhamer, kling, vier bijlen en beker uit hetzelfde graf afkomstig zijn, ongetwijfeld het rijkste en één van de vroegste standvoetbekergraven, dat tot nu toe in ons land gevonden is. Van een lijksilhouet werd helaas geen enkel spoor gevonden. Om de heuvel kwam een enkelvoudige, wijdgestelde paalkrans tevoorschijn, wijzend op een secundaire mantelheuvel uit de midden-Bronstijd, waarvan verder

geen sporen werden gevonden. Wel werd binnen deze paalkrans een zgn. hoefijzervormig grondspoor aangetroffen, dat dus later door de secundaire heuvel moest zijn overdekt. Dit grondspoor leverde verrassende vondsten: ten eerste de scherven van een ontwikkelde standvoetbeker Glasbergen type 1, samen met enkele scherven van een standvoetbeker met grove touwversiering type 1a, en van een „Wulstrandgefäß” en ten tweede: een aanzienlijke hoeveelheid verkoold graan (tarwe en gerst). Een graanmonster wees bij C 14-onderzoek uit: 2005 ± 50 v. Chr. (Gr. N 5068). Samenvattend hier dus resten van drie perioden: a: kernheuvel met graf van de pan-europese fase van de Standvoetbekercultuur (ca. 2300 v. Chr.); b: bewoningssporen aan de voet van deze kernheuvel van een ontwikkelde fase van dezelfde cultuur (ca. 2000 v. Chr.); c. secundaire mantelheuvel midden-Bronstijd (ca. 1300 v. Chr.).

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
B.A.I. Groningen. (O. H. Harsema en J. D. van der Waals).

EETHEN (N.Br.)

Tijdens verkenningen in de ruilverkaveling van het Land van Heusden en Altena bleek, dat een langgerekte hoogte, bestaande uit een aaneengesloten reeks verhoogde woonplaatsen langs de n-zijde van de verharde weg te Eethen, door een diepe kavelsloot was doorsneden. In de uitgeworpen grond werden scherven aangetroffen van Romeins en laat-Middeleeuws aardewerk.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

HAAREN (N.Br.)

Langs een nieuwe ruilverkavelingsweg tussen Haaren en Esch werden op twee plaatsen veel scherven van hoofdzakelijk Romeins aardewerk gevonden. Dit gebeurde tijdens een practicum van Wageningse studenten. Wanneer men de verbindingsslijn tussen beide vindplaatsen in o-richting doortrekt, komt men uit bij de enige jaren geleden ontdekte veenbrug over de Oude Ley en bij het bekende Romeinse grafveld bij Hoog-Keiteren te Esch.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. A. Trimpe Burger).

HELDEN (L.)

Bij ruilverkavelingswerken in de Egchelse Heide, gemeente Helden, werd een zevental artefacten gevonden van bruine vuursteen, waarschijnlijk daterend uit het midden-Paleolithicum. Het betreft een bladvormig bewerkt voorwerp, een handspitsachtig voorwerp, een B-klng met retouche, twee D-klingen met retouche, alsmede twee afslagen met retouche. De voorwerpen komen uit een terplaatse dicht onder de oppervlakte gelegen grindhoudende afzetting en vertonen een buitengewoon sterke glans, mogelijk als gevolg van corrosie.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
H. M. E. van Haaren. (Thorn).

KAPELLE, ZUID-BEVELAND (Zld.)

Bij graafwerkzaamheden voor het gemeentelijk uitbreidingsplan is men op funderingen gestoten van het slot Bruelis en het slot Gistelles. De beide versterkte laat-Middeleeuwse huizen, die nagenoeg aan elkaar grensden, zijn in de 18e eeuw, op de funderingen na, geheel gesloopt. Het gemeentebestuur van Kapelle streeft ernaar de beide historische plaatsen in het uitbreidingsplan tot hun recht te doen komen, evenals dit zal gebeuren met het eveneens

daar gelegen terrein van het vroegere slot Maelstede, waarvan de grachten nog aanwezig zijn. De grachten van Bruelis zijn reeds zo goed mogelijk in oude vorm hersteld. Wat er met Gistelles gaat gebeuren is nog niet bekend. In ieder geval doet zich thans het meest geschikte moment voor, om de funderingen te onderzoeken, min of meer als controle op de opmetingen van Isaac Hildernisse uit $\pm$ 1695. De heer B. Oele uit Kapelle, die de graafwerkzaamheden van nabij volgt, heeft reeds belangrijke opmetingen verricht, welke kunnen dienen als aanknopingspunt bij voortgezet onderzoek.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. A. Trimpe Burger).*

LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA (N.Br.)

Verkenningen van de werkgroep Lek- en Merwedestreek van de A.W.N. in het land van Heusden en Altena hebben een aantal prehistorische vindplaatsen opgeleverd in een gebied, waar tot nu toe slechts bewoning uit de Romeinse tijd en later bekend was. Een belangrijke, gedeeltelijk overdekte stroomrug waar alle vondsten op zijn gedaan, wordt hiermede gedateerd in het Neolithicum, uit welke periode zeker twee vindplaatsen te dateren zijn. Enkele scherven van dikwandig met steentjes verschaald aardewerk, dateren wij als midden-Bronstijd. Ook werd een IJzertijd nederzetting ontdekt. In totaal kennen wij nu zes vindplaatsen in Babylonienbroek en de gemeente Wijk en Aalburg.

Sept. '67. L. P. Louwe Kooijmans. (R.M.O.-Leiden).

MEGEN (N.Br.)

Bij aanleg van een riolering werden fundamenteen aangetroffen, mogelijk behorend bij het voormalig kasteel van Megen. De muren bleken gebouwd van bakstenen, formaat $25 \times 11 \times 5,25$ cm. Tussen twee funderingsmuren lag een bestrating van rolstenen van gemiddeld 10 cm middellijn, mogelijk behorend bij een poortgebonw. Volgens omwonenden zou het kasteel gelegen hebben binnen de grachten van het naast de vindplaats gelegen klooster. Dicht in de buurt, 500 m ten z. van bovengenoemde funderingen, is een groot aantal scherven van Romeins aardewerk gevonden bij het graven van een kuil. Overigens werden elders te Megen op talrijke plaatsen vondsten gedaan uit IJzertijd, Romeinse tijd en latere perioden.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).*

MOLENAARSGRAAF (Z.H.)

Het onderzoek van de nederzetting uit het late Neolithicum-vroege Bronstijd, is dit jaar na een tweede opgravingscampagne afgesloten (zie Whm. XVI, 1). Analyse van de opgravingskaart van het vorige jaar leerde ons, dat er achtereenvolgens twee huizen gestaan hebben; het eerste gelijktijdig, het tweede later dan een graf met een, niet geheel karakteristieke Veluwe klokbeker. Het ontbrekende deel van de oudste plattegrond werd dit jaar blootgelegd en tekende zich vrijwel af zoals werd verwacht. Het is een tweeschipig ovaal huis met een rij zware middenpalen: 16 m lang en meer dan 6 m breed. Het tweede huis is iets groter, maar slechts gedeeltelijk bewaard. Naast de rij middenpalen treedt hier driemaal een paar extra dragende palen op, waardoor wij het huis vier-schipig zouden kunnen noemen.

Het enige graf dat dit jaar werd gevonden, bleek in het geheel niets te bevatten. Wat betreft vorm, richting en aard der verkleuring onderscheidde de kuil zich duidelijk van de „afvalkuilen”, maar juist niet van de graven. De belangrijkste ontdekking is die

van het complete skelet van een rund, dat in opgevouwen houding, vrij hoog in de grond werd aangetroffen. Van enige insteek van een kuil was niets te zien, noch werden in de hogere vlakken bijzonderheden waargenomen. Van een recente ingraving (miltvuurkoe) kan geen sprake zijn. Het feit dat de kuil zich niet aftekende, betekent slechts dat deze met schoon zand is dichtgeworpen. Opmerkelijk is, dat enkele hoefbeentjes en teenkootjes ontbreken. Deze moeten vóór de bijzetting, die wij als een offer kunnen beschouwen, zijn verwijderd.

Sept. '67. L. P. Louwe Kooijmans. (R.M.O.-Leiden).

MOLENAARSGRAAF-HAZENDONK (Z.H.)

Op de zgn. Hazendonk, een oud-Holocene zandopduiking, welke nagenoeg ongestoord is, werden in 1963 bij graverij vondsten gedaan, evenals in okt. van het vorige jaar. De vondsten en de mogelijkheden voor het verkrijgen van geologisch belangrijke dateringen (zoals uit boringen bleek) waren zodanig, dat dit punt uit een aantal soortgelijke werd gekozen voor een vooronderzoek. De rijke vondsten omvatten materiaal uit beide fasen der Vlaardingencultuur, zoals die te Voorschoten konden worden onderscheiden, hoewel de vormen enigszins lijken af te wijken. In het vondstniveau worden vier bekerscherven aangetroffen, twee met fijne touwindrukken over het gehele oppervlak (2 IIb) en twee met een versiering in zones, bestaande uit evenwijdige lijnen, met een getand spateltje ingedrukt. Hiernaast vinden wij een nog niet duidelijk te plaatsen groep aardewerk, versierd met diverse typen vinger- en nagelindrukken. Horizontale knobbeloren, naar binnen gebogen randen en bodems met zeer vlak uittredende wand. De mogelijkheid dat in het veen naast de donk materiaal, eventueel stratigrafisch te verzamelen is, lijkt zeer gunstig.

Sept. '67. L. P. Louwe Kooijmans. (R.M.O.-Leiden).

NIJNSEL, geb. ST. OEDENRODE (N.Br.)

In juni en juli werd een onderzoek ingesteld naar nederzettingssporen uit de vroege-Bronstijd op een hoog perceel nabij de Hazeputten. Naast talrijke sporen van gebouwen werden ook vijf drinkwaterputten uit deze periode ontdekt. Het aardewerk behoorde hoofdzakelijk tot de Hilversumcultuur, maar ook uit oudere perioden werden scherven aangetroffen. In de nabijheid, nog op hetzelfde perceel, werden ook enige concentraties van Mesolithische vuursteenartefacten ontdekt. Het onderzoek is nog niet voltooid.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (G. Beex).

OUD-ALBLAS (Z.H.)

Er bevindt zich hier een aantal boerderijen, die gebouwd zijn op kunstmatige verhogingen, soms tot 2m boven het maaiveld. Leden van de werkgroep A.W.N. Lek- en Merwestreek groeven een proefkuil in zo'n heuvel (Peperstraat 38), geheel in het weiland gelegen. De heuvel bleek met humeus materiaal opgehoogd, met plagen en stalmeest. De oudste scherven uit het diepste deel zijn twee Pingsdorf-fragmenten en voorts veel kogelpotaardewerk. Hoger werd vooral 14e eeuws aardewerk gevonden en wel grijs en gesmoord (Andenne), ruwwandig steengoed een spaarzaam geglaazuurd vaatwerk, alsmede rode borden met glazuur aan de binnenzijde en bruine glazuurspetters aan de buitenkant. Uit de zode werd 17e eeuws aardewerk geborgen.

Conclusie: de woonheuvel werd in de 12e of 13e eeuw opgeworpen. De bewoning was in de 14e eeuw intensief, doch zet zich, voor

zover kan worden nagegaan, daarna niet voort. Er werd slechts één scherf Siegburgs steengoed gevonden. In de 17e eeuw heeft er waarschijnlijk weer een boerderij gestaan, waarna de heuvel niet meer als woonplaats is gebruikt.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.M.O. Leiden. (L. P. Louwe Kooijmans).

PAPENDRECHT (Z.H.)

Achter de boerderij van de heer Visser, op de hoek van de dijk en de Vrijheer van Esiaan, ontdekten leden van de werkgroep A.W.N. Lek- en Merwestreek een terrein, dat door een cirkelvormige sloot omgeven is geweest. Delen hiervan zijn nog bewaard, terwijl het omsloten terrein zeker 80 cm boven het maaiveld uitsteekt. Het scherfmateriaal uit een gegraven proefkuil bestond vooral uit 14^e eeuws aardewerk (ruwwandig steengoed, grijsgesmoord vaatwerk, Andenne en spaarzaam geglazuurd). Enkele kogelpotscherfjes en wat Siegburger steengoed verruimen de dateringen van (eind) 13^e eeuw tot begin 15^e eeuw.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.M.O. Leiden. (L. P. Louwe Kooijmans).

POTTENBERG, gem. VLAGTWEDDE (Gr.)

Hier werd aangifte gedaan van de vondst van twee urnen, gevonden bij aanleg van een persbult by een woning. Terplaatse bleek dat de urnen, een kleine terrine en een groot fragment van een Harpstedter, afkomstig zijn uit het urnenveld van de Pottenberg, dat ontdekt werd in 1818 en gedeeltelijk opgegraven door prof. Van Giffen in 1920.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
Groninger Museum, Groningen. (O. H. Harsema).

RASKWERD, gem. BAFLIO (Gr.)

In de o. helft van de reeds vroeger afgegraven wierde van Raskwerd, werd het profiel van een ruim 20 m lang en 4 m hoog terp-
restant schoongemaakt en getekend, in verband met voorgenomen verdere afgraving. De bovenste 2 m bestonden uit recent opgebrachte grond. Woonsporen werden hier niet aangetroffen. Wel werden in verschillende niveau's verschijnselen geconstateerd, die op akkerland wijzen, in één geval zelfs ploegsporen. Het aardewerk (w.o. een streepbandscherf) dateert de oudste occupatie terplaatse in de eerste eeuwen van de jaartelling. Bij de latere bewoning behoorde een aan de z.o.-rand van de wierde gelegen grafveld.

Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
B.A.I. Groningen, Museum Groningen. (O. H. Harsema).

SCHRAARD, geb. WONSERADEEL (Fr.)

Tijdens restauratiewerkzaamheden konden enkele steekproeven worden gedaan naar de bouwgeschiedenis van de kerk. Het huidige gebouw is uit grote gele kloostermoppen opgemetseld, aan de o-zijde afgesloten door een halfronde, iets inspringende koorapsis, aan de w-zijde door een zadeldaktoeren. Vermoedelijk dateert deze kerk (sporen van een rondboogvenster in de apsis, lisenen aan weerszijden van de toren en flauw-spitsbogige vensters in de zijmuren) uit de tweede helft van de 13^e eeuw. De toren moet echter ouder zijn, ondat de beide flanken van de w-muur daar koud tegenaan werden gemetseld. Op oudere bouwfasen wijzen voorts een aantal halve en driekwart kloostermoppen in het opgaande muurwerk vermitseld. Bovendien vallen in de z-gevel enige banden van tufsteen in het oog. Ook bevat het „gietwerk”

in de kern der torenmuren brokken tufsteen, naast zwerfkeijtes. Zowel binnen als buiten de kerkmuren werden enige putten gegraven, maar de ondiepe fundering van het muurwerk gaf weinig hoop iets meer te weten te komen over de voorgeschiedenis. Door talrijke begravingen en grafkelders binnen de kerk, bleek er van funderingsresten van voorgangers vrijwel niets meer over te zijn. Vastgesteld kon worden, dat aan de huidige kerk een kleinere moet zijn voorafgegaan, eveneens uit gele kloostermoppen van zeer groot formaat (29 x 14 x 9,5 cm) opgetrokken. De n-zijmuur hiervan kan zijn samengevallen met de tegenwoordige, de z. lag 1,50 m binnen de huidige. De breedte bedroeg daarbij 7,5 m. Over de koorsluiting van deze oudere kerk konden geen gegevens worden verkregen. Vermoedelijk wordt de lengte naar het o. aangegeven door een verticale bouwnaad in de n-zijgevel; naar het w. vermoedelijk tot 1,25 m binnen de o-torenvoet. Een puinfundering hier, samengesteld uit banksteengruis, kalk en veldkeijtes wijst hierop. Mogelijk hebben de toren en de vroegere w-muur oorspronkelijk los van elkaar gestaan. In menig geval hebben vele torens op het Friese platteland het aanzien vertoond van stenen klokhuizen, zoals nu nog in o-Groningen en vooral ook in o-Friesland in vrij grote aantallen voorkomen. Is dus de oudere kerk (zonder eventuele koornis) ca. 11,5 m lang geweest, dan schoot er tussen w-gevel en toren een ruimte van enkele voeten over. Verder werd nagegaan of de huidige kerk, naast de nog gebruikte z-toegang, ook een n. tegenhanger heeft bezeten, het welbekende „Noormannenpoortje”. Inderdaad is deze aanwezig geweest, dat blijkt uit onregelmatig metselwerk en ontbreken terplaatse van de fundering, zodat ook de oudere kerk beide klassiek-Friese zijdeuren zal hebben vertoond. Niet zeker werd, of de aanwezige tufsteen wijst op een oorspronkelijk tufstenen gebouw. Is dit zo geweest, dan kan dit slechts een bescheiden kapel zijn geweest, mogelijk nog uit de 11e eeuw.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (H. Halbertsma).*

SLUIS (Zld.)

Nabij de begraafplaats is in een gescheurd stuk grasland een klein bodemonderzoek verricht. Gezien de grote hoeveelheid puin en 14e eeuwse aardewerkfragmenten, heeft hier waarschijnlijk het historisch en bouwkundig zo belangrijke kasteel van Sluis gestaan. Het werd in 1385 gebouwd door Philips de Stoute van Bourgondië, gehuwd met Margreta van Male, gravin van Vlaanderen. Op kosten van het Franse rijk werd het gebouwd en het overtrof alle vestingwerken aan de kusten van Frankrijk verre. In 1794 hebben de Fransen het gebouw zoveel mogelijk verwoest en in 1820 hebben 300 arbeiders nog maanden nodig gehad om de steemklomp af te breken. Uitbreiding van de begraafplaats in de richting van het kasteelterrein, maakt het onderzoek urgent. Het ligt in de bedoeling er enige proefsleuven te graven, om na te gaan of een uitvoering onderzoek lonend zal zijn. (Literatuur: Zelandia Illustrata, 2e afl., XII, 484-486).

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 8, aug. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. A. Trimpe Burger).*

TRICHT (Gld.)

Bij rioleringswerkzaamheden in de Kerkstraat alhier, werden in een laag, gelegen 1-2 m onder het wegdek veel scherven aangetroffen, voornamelijk uit de middeleeuwen, o.m. Siegburger steengoed. Ook scherven van baardmankruiken en een spinschijfje van

gebakken klei. Waarschijnlijk zullen in de naastliggende hooggelegen terreinen rondom de Herv. kerk meer vondsten gedaan kunnen worden.

De naam Tricht zou kunnen wijzen op een overgangsplaats over de Linge. Verder naar het n. werden op een diepte van 1,60-1,70 m onder het wegpeil resten van houten balken gevonden, die zouden kunnen wijzen op een vroegere bewoning.

Vondstmelding, sept. 67, van W. A. Endlich (Utrecht).

VELSEN (N.H.)

In 1966 werden de opgravingen beëindigd ten z. en z.o. van Velsen's Engelmunduskerk (zie Whm. XV, no 3 en 5), waaruit een zestal bouwfasen konden worden aangetoond van de huidige, gedeeltelijk tufstenen, deels bakstenen kerk. In verband met de ontruiming van het kerkgebouw wegens voorgenomen restauratie, werd door de kerkvoogdij toegestaan ook binnen de kerk aanvullende onderzoeken te doen, onder supervisie van drs. H. Halbertsma (R.O.B.). Hierbij werd getracht het verloop van de koorafsluiting van de tufstenen kerk nader te traceren en tevens iets te weten te komen over aan deze kerk voorafgaande houten bouwsels. Helaas was het, door de vele begravingen in de kerk en vooral door de in 1773 gemetselde grafkelders, niet mogelijk de funderingssleuven ver genoeg te vervolgen. Wel bleken nog begravingen aanwezig te zijn onder de fundering van de z-muur, mogelijk deel uitmakend van het in 1965 bij de opgraving op het Kerkplein reeds gemelde Merovingische grafveld (zie Whm. XV, 1).

De funderingen van de oorspronkelijke tufstenen z- en n-muur bestaan uit een laag leesteenachtige breuksteen, soms nog voorzien van restanten Romeinse mortel en waarschijnlijk tezamen met de tufstenen uit de Eifel of uit b.v. Xanten aangevoerd. Hierboven bevindt zich een laag van ca. 20 cm zand met klei, waarop de eerste laag tufstenen is gelegd. Merkwaardig is, dat de hoogten van de funderingen van de z- en n-muur 17 cm verschillen. Onder die van de n-muur bleek evenwel een tweede identieke fundering van breuksteen aanwezig te zijn, $\pm$ 30 cm lager gelegen. Dit kan wijzen op een tufstenen kerk die aan de huidige (begin 12e eeuw of nog iets vroeger?) is voorafgegaan.

In een diepe sleuf tussen z- en n-muur werden een viertal paalgatsporen met zichtbare resten van aangepunte palen aangetroffen (evenwel op ongelijk niveau), welke wijzen op de vroegere aanwezigheid van houten gebouwen. Hieronder lag een laag van 80 cm ongeroerd wit stuifzand, overgaand in een ca. 40 cm dikke cultuurlaag met zowel aan de boven- als onderzijde prachtige ploegsporen, gemaakt met een eergetouw. Uit deze laag, die vrij veel houtskoolsporen en wat kleine stukjes bot bevatte, kwam een grijsrode, grof met schelpen verschaalde wandscherf tevoorschijn, die door drs. H. Halbertsma werd gedetermineerd als behorend tot de vóór-Romeinse IJzertijdperiode.

Daar de opgravingen in het o-deel van de kerk moesten worden gestaakt, werd in het w-deel nog een kleine put gegraven, die mogelijk nog iets vergroot kan worden. Hierin werd, juist boven de witte stuifzandlaag een paalgatspoor gevonden, afmetingen ca. 40 x 60 cm, met resten van één of twee staanders van een vroegere houten kerk. Het onderzoek wordt nog voortgezet, eveneens buiten de n-wand van de kerk. Hier hoopt men de fundering aan te treffen van de Brederodekapel en meer oostelijk die van een zeer vroeg, waarschijnlijk 13e eeuws koor, samengesteld uit baksteen van een groot formaat.

*Werkgroep A.N.W.-Kennemerland-Hoogovens.
Sept. 1967 - J. Schimmer (Haarlem-N.)*

INHOUD

Voorwoord	pag. 173
<i>F. H. G. Engelen</i> : Mijnbouw in Nederland is 5000 jaar oud, (fig 1—4)	pag. 174
<i>P. Stuurman</i> : De bijl van Raaphorst, (fig. 5—6)	pag. 181
<i>E. J. Helderman</i> : Een nederzetting van de Zeijener cultuur te Assendelft, (fig. 7—15)	pag. 183
<i>C. A. Kalee</i> : Een terra sigillata-scherf van Virtuus uit Vech- ten, (fig. 16)	pag. 191
<i>W. J. Jung</i> : Laat-Middeleeuws Aardewerk in Wateringen, (fig. 17—20)	pag. 192
Literatuurbespreking	pag. 195
De A(a) van Archeologie (5)	pag. 197
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 200

Aan dit nummer werkten mede:

H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);

F. H. J. Engelen, Overhovenerstraat 18, Sittard;

E. J. Helderman, Eschdoornlaan 52, Wormerveer;

W. J. Jung, H. Gerhardlaan 55, Rijswijk (Z.H.);

C. A. Kalee, Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit, Domplein 24,
Utrecht;

P. Stuurman, Volendamlaan 1094, Den Haag.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Tweemaandelijks orgaan van de
 ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
 VOOR NEDERLAND

Opgericht 6 september 1951: goedgekeurd bij Kon. besluit van 26 juni 1957 no 50

REDACTIE: Eindredacteur: Th. BROUNS. Redacteuren:
 Dr. W. J. DE BOONE, Prof. Dr. H. BRUNSTING,
 H. J. CALKOEN, C. R. HOUIJER, P. STURMAN,
 Th. DE VRIES.

Redactie-adres: Postbus 233, Hilversum.

Administr. adres: Johan van Oldenbarneveltlaan 7, Amersfoort.
 Secretariaat der A.W.N.: Iordensstraat 61, Haarlem.
 contributie ad f 10,— te storten op girorekening 577808,
 t.n.v. de penningmeester der A.W.N. te Haarlem.

EEN TWEEDE „STEEN VAN ROSETTE” ?

In „Phoenix”, X, 2, bulletin van het genootschap „Ex Oriente Lux” troffen wij een bericht aan over de vondst bij het Italiaanse plaatsje Cervétri („Caere vetus”) van een drietal gouden plaatjes, beschreven met min of meer gelijkkluidende teksten in Punisch en Etruskisch schrift. Zij lagen in de tussenruimte van twee voormalige Astarte-tempels en droegen wij-opschriften aan deze godin. De tempels stonden op de plaats van het antieke Pyrgoi, eens de belangrijke haven van Caere. In 384 voor Chr. werden zij verwoest. In totaal zijn er 55 Etruskische en 39 Punische woorden in het goud gegrift. Door deze vondst hoopt men iets verder te komen met de ontcijfering van het nog steeds raadselachtige Etruskisch, waarvan de woorden — van rechts naar links — op zichzelf wel leesbaar zijn, maar waarvan verder het taalkundig verband ontbreekt. Caere, dat handelsrelaties onderhield met Karthago,, wordt op deze inscriptie „Kisria” genoemd. Een bezoek aan de Etruskische graven van Cervétri (50 km van Rome) kunnen wij onze lezers warm aanbevelen!

H. J. C.

PROMOTIE MEVROUW DRS G. GROENMAN-VAN WAATERINGE

Op woensdag 15 november j.l. promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam tot doctor in de wiskunde en natuurwetenschappen mevrouw drs. W. Goenman-van Waateringe. Haar proefschrift is getiteld: „Romeins lederwerk uit Valkenburg Z.H.". Als promotor fungeerde prof. dr. W. Glasbergen. De belangstelling was zeer groot: Niet minder dan 250 aanwezigen — onder wie het merendeel van de Nederlandse archeologen en tevens verheugend veel amateur-archeologen — gaven blijk van hun belangstelling voor dit feestelijke gebeuren. Verscheidene opponenten gingen nader op proefschrift en — vooral — stellingen in, als gevolg waarvan een levendige gedachtenwisseling ontstond.

Namens de A.W.N. wenst de redactie van „Westerheem" mevrouw dr. W. Groenman-van Waateringe van harte geluk met haar promotie. Op haar proefschrift, dat met recht pioniersarbeid genoemd mag worden, zal in de eerstvolgende aflevering van „Westerheem" nader worden ingegaan.

NOG EENS: „SPOREN VAN IJZERTIJD-BEWONING OP HET STRAND BIJ LOOSDUINEN"

door

J. MEZGER

In Westerheem van oktober 1961¹⁾ verscheen in de rubriek „A.W.W.N.-inventarisatie" een bericht omtrent in de jaren 1951—1955 op het strand tussen de Delflandse hoofden 18 en 24 door de heren Carrière en Flinterman gedane vondsten. Het betrof onder meer scherven van versierd aardewerk, aangetroffen „in de onderste laag van het veen van de oorspronkelijke Zegbroekvlakte".

Dit veen, dat aan de zeezijde van de huidige duinen tevoorschijntreedt, wordt van tijd tot tijd bij stormweer blootgeslagen. Zo konden ook onlangs weer, na de storm van 17 oktober 1967, uitgestrekte repen van het, uiteraard steeds verder door de zee afgeknabbelde, veenpakket worden waargenomen. Vooral tussen de hoofden 27 en 23, maar ook verder tot aan hoofd 19, zij het in plekken van geringere omvang.

Opnieuw werden sporen van menselijk verblijf aangetroffen, en wel speciaal op een vlak van ongeveer 10 qm, ongeveer 40 meter uit de duinvoet-afrastering en ongeveer 100 meter ten noorden van hoofd 24. Een vindplaats derhalve in de directe nabijheid van die, welke in het aangehaalde bericht werd genoemd.

Deze sporen bevonden zich in een oud loopvlak, gevormd door een sterke humeuze, zeer donker gekleurde, zandlaag, die zich ter plaatse op een diepte van 15 à 20 centimeter, hoewel vrij grillig en soms met wisselende laagjes van vuil en minder vuil zand, duidelijk tegen het onderliggende schone zand afzet. (Dit sluit opzichzelf geenszins uit dat dieper opnieuw veen kan liggen; dit liet zich thans niet nagaan.) Waar de zee de breukranden van deze, tamelijk stijve, humeuze laag had onderspoeld, toonden deze zich met een „baard” van (riet-?) wortelrestjes.

Op genoemde humeuze laag ligt een pakket zeer compact veen van ongeveer 30 centimeter, waarin zeer veel houtresten (waaronder stukken tot 10 centimeter dik, en boomwortelstelsels).

Aldus krijgt de aanduiding van de heren Carriere en Flinterman een nadere precisering, aangenomen althans dat de nieuwe en de vroegere vindplaats tot eenzelfde laag behoren, hetgeen niet per se het geval behoeft te zijn, maar gezien de omstandigheden toch wel waarschijnlijk lijkt.

De sporen van menselijke bedrijvigheid worden gevormd door meest kleine aardwerkfragmenten, waaronder stukken met rode baktinten, streep- of vingernagelversiering, voorts houtskooldeeltjes, gebroken beenderen, kiezen van rund en schaaap of geit, gecalcineerde beenbrokjes, alsook een bronzen stripje (mogelijk armband-fragment). Zij lagen in de bovenste humeuze laag of staken daaruit. Hier en daar bood deze bovenzijde een „vertrappelde” aanblik. De waarneming van de heren Carriere en Flinterman van voetsporen van koeien, varkens en vogels, welke men graag wat sceptisch zou willen beschouwen, werd bevestigd door de onmiskenbare, hoewel merkwaardig blijvende, aanwezigheid van runderprenten in het loopvlak. Deze waarneming en vondsten werden gedaan, waar het bosveen door de inwerking van de zee van het loopvlak was „afgepeld”, hetgeen vaak over een breedte van enkele meters is geschied.

Algemene opmerkingen

Mogen aan het voorgaande enkele algemene opmerkingen worden aangeknoopt, dan is allereerst te constateren dat de waarnemingen wijzen op de aanwezigheid van een, vroeger aanééngesloten veenlaag tussen de hoofden 27 en 18, of wel tussen de kilometerpalen 106 en 109. De waargenomen veenrepen liggen namelijk op eenzelfde niveau ten opzichte van de duinvoet en op een afstand van 40 tot 50 meter daarvan af. Onderbrekingen zijn ontstaan bij de bouw van de strandhoofden en de door deze teweeggebrachte golfwerking, terwijl voorts rekening moet worden gehouden met ingravingen van recenter aard, zoals ook in het blootliggende veen werden aangetroffen.

De veronderstelde oorspronkelijke Zegbroekvlakte wordt hier door de huidige kustlijn langs een bijna drie kilometer lange diagonaal oversneden. Men mag de binnenzijde van de beschermende oude strandwal denken langs een lijn door kilometerpaal 106 en evenwijdig aan de algemene richting der meer binnenwaarts gelegen oude strandwallen, dan komt men vóór Terheyde uit op een punt, dat ten naastenbij twee kilometer uit de huidige kustlijn is gelegen. Een soortgelijke lijn langs de huidige landwaarts gelegen begrenzing van de Zegbroekvlakte kruist de huidige kustlijn omstreeks kilometerpaal 109, waarmede het ophouden van de veenstrook tussen de hoofden 19 en 18 zou kunnen zijn verklaard. Voor de bodemsituatie ónder het bij stormweer blootkomende, en door de waterstand in het algemeen moeilijk anders dan oppervlakkig te onderzoeken, veen, zal men het begrip „vlakte” intussen niet al te letterlijk mogen nemen. Beeld en bodemgeschiedenis van de Zegbroekvlakte zijn gecompliceerder, hetgeen reeds uit enkele in 1962 verrichte boringen kan blijken²⁾). Zo deden zich onder het politieposthuis onderaan de zuidelijke strandtoegang te Kijkduin drie, door zandlagen gescheiden, veenlagen voor. Hier is het jammer dat er van de tien vindplaatsen van de heren Carriere en Flinterman in het desbetreffend bericht slechts twee zijn aangeduid, waarvan één „even vóór hoofd 24”. Het is van belang dat een systematische verkenning van het strand tussen de kilometerpalen 106 en 109 wordt aangevat, vóórdat teveel van het veen en de daaronder gelegen cultuurlaag is weggeslagen³⁾).

Op grond van de vermelde waarnemingen laat zich voorlopig stellen, dat de Zegbroekvlakte in de ijzertijd (zie nader) tamelijk begaanbaar zal zijn geweest, dat ze zich destijds minstens moet hebben uitgestrekt ter hoogte van kilometerpaal 109, en dat zij nádien zolang van rechtstreekse inwerking van de zee gevrijwaard is gebleven, dat zich op een mogelijk vochtige, maar ongestoorde bodem een aanzienlijk bosveenpakket heeft kunnen ontwikkelen. Het begin van deze bosveenvorming moet, gezien de daaronder aangetroffen aardewerkresten, althans bij het gedeelte tot hoofd 24, aanzienlijk later worden gesteld dan de voor het begin der veenvorming in de huidige Zegbroekvlakte beschikbare C 14-datering: 3155 ± 110 voor heden. Een wél daarmede correlerende veengroei zou eventueel op dieper niveau zijn aan te boren.

Het aardewerk

Met het oog op het voorgaande moet een opmerking worden gemaakt over het aardewerk. In het bericht over de door de heren Carriere en Flinterman verzamelde scherven werd

gewag gemaakt van een frappante overeenkomst met aardewerk uit de Broekpolder bij Vlaardingen (met vermelding van een daarvoor geldende C 14-datering: 150 ± 60 voor Chr.). In de verzameling bevonden zich twee fragmenten van romeinse ceramiek, waaraan — in de gegeven omstandigheden terecht — twijfelachtige betekenis werd gehecht. Wel werd de mogelijkheid genoemd dat de ijzertijd-nederzetting zich tot in de romeinse keizertijd zou hebben weten te handhaven. In 1962 is er echter ook de vondst van een, tussen de jaren 27 en 10 geslagen koperen romeinse munt, en wel op het strand tussen het Zeehospitium en het kampeerterrein Ockenburg — dit is tussen de hoofden 22 en 25⁴). Voor het vermoeden dat de vroegere vondsten en die welke nu werden gedaan uit eenzelfde laag afkomstig zijn pleit de mededeling dat de in de winter 1951—1952 gevonden scherven circa 20 meter uit de duinvoet, tussen de hoofden 20 en 21, werden aangetroffen, en dat die bij hoofd 24 direct tegen de duinen aanlagen. Er is duinafslag geweest, hetgeen een wat verdere ligging van de waargenomen veenstroken vanaf de duinvoet kan verklaren. Er is echter moeilijk te veronderstellen dat een geheel andere lagenpakket werd aangetroffen, zulks gelet op de helling van het strand.

Bekijkt men tenslotte de destijds in de figuren 16 (onderste twee) en 17 afgebeelde stukken apart, dan lijkt een exclusieve vergelijking met het bedoelde materiaal van de Broekpolder aanvechtbaar. Dit geldt ook voor het thans aangetroffen materiaal, dat zich, met zijn scherfgruisverschraling en versieringswijze, wél in een zuidelijke traditie zou kunnen laten voegen, maar niet per se zo vroeg zou behoeven te zijn.

In Westelijk Nederland is met scherfgruis verschraald aardewerk met wandversiering van vele vindplaatsen bekend⁵). Het spreidingsgebied strekt zich in het Noorden uit tot de streek van Krommenie en Assendelft, voor welke plaats een relatie met Keltisch aardewerk werd verondersteld⁶). Voor een vermelding in oostelijke richting moet een sprong worden gemaakt naar Leersum⁷). Of in dit verband ook nog aan Dalfsen⁸) mag worden gedacht is zeer de vraag. Dit reikt wel ver uit het spreidingsgebied; zie nader.

Het gaat vooral om versiering door vingernagelindrukken, die een geheel vlak kunnen bedekken — of tot patronen zijn geordend, als bij de zgn. kalendarbergversiering⁹), richels of „wratten” vormen, of losser zijn gespreid. Ook versiering door enkelvoudige of meervoudige lijnen of groeven, parallel of kruisend, en met kamstreken komt veelvuldig voor. Verder mag de minder vaak aangetroffen versiering met door een stengel o.d. aangebrachte rondjes worden vermeld. Dit aardewerktype lijkt in de kuststreek te verschijnen in een milieu, dat nog door gladwandig aardewerk met geknikkte profielen

en vooral ook door Harpstedter vormen wordt gekarakteriseerd¹⁰). Op grond van een algemene indruk van het te Monster in verschillende lagen aangetroffen versierde materiaal¹¹), zou gedacht kunnen worden aan een ontwikkeling, waarbij aanvankelijk versieringsvariatie en -intensiteit toenemen, maar welke later afloopt met het teruglopen van de variatie en de zorg, welke aan de versiering schijnt te zijn besteed (wijder en minder diep aangebrachte indrukken bijvoorbeeld), met het optreden van meer S-vormig gewelfde profielen en het toenemen van rode baktinten. Opvallend is dat het ijzertijdmateriaal veelvuldig een donkere aanslag vertoont.

Waar de veronderstelde eindvormen van dit versierde aardewerk stratigrafisch of geologisch tegen het „romeins-inheemse“¹²) kunnen worden afgezet, blijken zij steeds vroeger dan het laatste, dat in zuid-west-holland in menigte tesamen met importaardewerk van in het algemeen het einde van de eerste tot halverwege de derde eeuw onzer jaartelling, wordt aangetroffen en dat, zowel qua baksel als versiering (voorzover aanwezig in het algemeen slechts de rand en eventueel hals en schouder), alsook door het optreden van nieuwe elementen (bijvoorbeeld de, nogal eens met ondiepe ronde kuiltjes versierde, oortjes of de halsversiering met „streepband“) bepaald een andere geaardheid vertoont. Wél worden soms stukken, welke tot de groep van het versierde aardewerk zouden kunnen behoren, tesamen met het laatste gevonden. Deze stukken zijn dan echter veel minder in aantal, terwijl de vondstomstandigheden en terreingegevens toevallige vermenging niet uitsluiten¹³).

Wil men een grove samenvatting, dan zouden twee stromingen kunnen worden aangenomen, welke zich beide ontwikkelen op een substraat van aan de urnenveldentijd herinnerende vormen¹⁴). De eerste zou zijn die van het „La Panne-achtige“ versierde aardewerk, dat vanaf de vierde eeuw voor Chr. en komende uit het Zuiden of Zuidoosten, optreedt in de mondingsgebieden van Maas en Rijn, waar het omstreeks het begin van de jaartelling of in de loop van de eerste eeuw verloren gaat (verdrongen wordt?). De tweede zou zijn die van het zich, mogelijk iets later, met „geometrische versiering“ als vroeg kenmerk, in het Noorden ontwikkelende aardewerk, dat in een zeer sterk aan het terpenaardewerk der eerste eeuwen verwante verschijningsvorm in de loop van de eerste eeuw na Chr. ook het Maasmondingsgebied volledig gaat beheersen.

Wat van deze veronderstelling voor Westelijk Nederland ook waar zou mogen zijn, vast staat dat zij voorbijgaat aan een aantal, nog wel zeer problematisch zijnde zaken. Zo is daar allereerst de tot nog toe binnen nogal wijde grenzen geda-

teerde laatste preromeinse transgressie (Duinkerken I), die het versierde ijzertijdaardewerk achter het duingebied met een kleilaag bedekt, maar in het duingebied zélf mogelijk geen onderbreking heeft veroorzaakt, waardoor een continue ontwikkeling mogelijk zou zijn gebleven. Verder zijn er de informaties uit historische bron omtrent situaties en gebeurtenissen, die wel de verbeelding prikkelen, maar zich in strikt archeologisch opzicht maar moeilijk laten vangen. Hetzij omdat het bewijsmateriaal, voorzover niet reeds teloorgegaan, nog in de bodem verborgen ligt, hetzij omdat de materiële cultuur dat bewijsmateriaal nu eenmaal niet verschaft ¹⁵⁾.

Temidden van deze verwickelingen begint nu het opdringen naar het Westen van vindplaatsen van versierd inheems aardewerk uit de romeinse keizertijd enige verontrusting te wekken ¹⁶⁾. Bij de beschrijving van vondsten van versierd aardewerk wordt in de literatuurvermelding nogal eens het werk van Von Uslar ¹⁷⁾ gememoreerd. Het in dit werk beschreven aardewerk ziet er — als men tenminste op afbeeldingen mag afgaan, wat in de archeologie een gevaarlijke bezigheid is — wél wat anders, wat strakker geprofileerd en qua versiering, ondanks identieke versieringsmiddelen en -motieven, wat strakker geordend uit dan het versierd aardewerk, dat wij uit het Westelijk kustgebied kennen. Overigens vormt het romeins-inheemse aardewerk van het Westen wel een zo stevige „barrière“, dat men bij het vinden van versierde scherven in het duingebied bepaald niet in de eerste plaats aan Westgermaanse keizertijdvormen behoeft te denken. Desondanks doet men er goed aan om in het algemeen niet te snel te zijn met toewijzingen aan Belgisch-Keltische invloeden en — zeker niet, wanneer het om enkele losse scherven gaat — met vergelijkingen met La Panne of Broekpolder. En voor het overige kan in gedachten blijven dat de vraag in hoeverre toch nog met meer rechtstreeks germaanse invloeden — zij het in een wat vroegere fase — in het duingebied rekening zou moeten worden gehouden, samenhangt met de onbeantwoorde vraag of het aldaar omstreeks het begin van de jaartelling vervaardigde aardewerk onder het etiket Menapisch of Canninefaats mag worden geplaatst. Voorlopig lijkt het eerste het veiligst, aangezien het er erg veel van weg heeft dat de bevolking van Civitas en Municipium Canninefatum zich bezig heeft gehouden met de vervaardiging van Fries aardewerk, zolang en voorzover zij zich niet van import kon bedienen. Maar misschien ook telden Civitas en Municipium geen Canninefaten meer?

Besluit

Terugkerende naar de vondsten op het strand ten Zuiden van Kijkduin, lijkt het raadzaam om voorlopig te denken aan

een gemengd complex, waarvan bepaalde stukken mogelijk teruggaan tot de derde eeuw voor Chr., maar waarvan andere stukken eventueel nog zouden kunnen behoren tot een periode in het begin van de jaartelling. Dit impliceert intussen dat dit deel van de Zegbroekvlakte gedurende die tijdsruimte ook continu bewoonbaar, althans begaanbaar zou moeten zijn geweest, hetgeen nader bodemonderzoek zou moeten uitwijzen.

-
- 1) Jrg. X, nr. 3—7.
 - 2) Mededeling van Dr. J. K. de Cock te Rijswijk, die deze boringen tesamen met enkele leden van de A.W.N. verrichtte.
 - 3) Hiermede zou wellicht een nuttige aanvulling van de onderzoekingen van S. Jelgersma (Holocene Sea Level Changes in the Netherlands. Diss. 1961) en L. M. J. U. van Straaten (Coastal barrier deposits in South- and North-Holland; in Mededelingen van de geologische stichting, Nwe Serie Nr 17, 1965) kunnen worden gevonden.
 - 4) Westerheem. Jrg. XII, nr. 3. A. N. Zadoks-Josephus Jitta. Een vondstmunt uit Ockenburg.
 - 5) Zie onder meer Westerheem. Jrg. IX, nr. 9—10. S. C. H. Leenheer. La Tène-aardewerk uit Rijsenburg (Z.H.), literatuur-opgave.
 - 6) Westerheem XI, nr. 3—4. E. J. Helderman. „Keltische” invloeden te Assendelft.
 - 7) Westerheem. Jrg. XII, nr. 1. H. J. Reusink. De Leersumse kei (I).
 - 8) Westerheem. Jrg. XV, nr. 4. R. van Beek. Een vroege ijzertijd-nederzetting in Welsum, Gem. Dalfsen.
 - 9) Westerheem. Jrg. III, nr. 3—4. H. J. Calkoen. Iets over het kalenderberg-ornament en het daarmede versierde aardewerk.
 - 10) Litt.: Berichten R.O.B. Jrg. IV (1953). I. P. J. R. Modderman. Opgravingen in de gemeente Wijchen.
Idem. Jrg. VI (1955). P. J. R. Modderman. Een voorlopig onderzoek van een urnenveld op het Philips-kampeerterein Gem. Someren.
Idem. Jrg. 10—11 (1960—61). P. J. R. Modderman. De Spanjaardsberg; voor- en vroeghistorische boerenbedrijven te Santpoort.
Helinium I. 1961. 2. W. Groenman-van Waateringe en J. F. van Regteren Altena Een vuurstenen sikkels uit de voor-romeinse IJzertijd.
Westerheem. Jrg. III, nr. 1—2. W. J. de Boone. Een prae-historische woonplaats aan de Cremerlaan te Santpoort.
 - 11) Geen nadere publicatie. Zie Nieuwsbulletin K.N.O.B. 6e serie. Jrg. 15 (1962) afl. 10 en 12. Voorts Jaarverslag Genootschap Oud Westland 1962. J. Emmens. Het Monsterse Geestje. Alsook Westerheem. Jrg. XIV, nr. 2—3. P. Stuurman. Een archeologisch drama onder de (het) bedrijven door. Inleiding.
 - 12) Verwezen moge worden naar veelvuldige vermeldingen in Westerheem.
 - 13) Bijvoorbeeld: Westerheem. Jrg. X, nr. 1—2. J. Mezger. Vondsten van inheems en romeins materiaal in de Uithofpolder bij 's-Gravenhage.
 - 14) Zie noot 10.

- 15) Litt.: Westerheem. Jrg. II. nr. 3—4. W. J. de Boone. De bevolking van Westelijk Nederland in de Romeinse tijd.
Berichten R.O.B. Jrg. 10—11 (1960—61) J. E. Bogaers. Civitas en stad van de Bataven en Canninefaten.
Helinium I. (1961) S. J. de Laet. Les limites der Cités des Menapiens et des Morins.
Westerheem. XV. nr. 1. H. Brunsting. In het spoor van Verritus en Malorix.
- 16) Westerheem. Jrg. XII. nr. 5. A. van Sprang. Tweede eeuwse nederzettingssporen bij de kanovijver en de Hamburgerweg te Ermelo.
Berichten R.O.B. Jrg. 12—13. (1962—63). A. van Sprang. Depot van bewoningsresten te Ermelo.
Westerheem. Jrg. XIII. nr. 1. R. van Beek en W. A. van Es. Nederzettingssporen uit de Laat-Romeinse Keizertijd uit Dalfsen.
Idem. Jrg. XIV. nr. 6. R. van Beek. Nieuwe sporen van een Frankische nederzetting in Salland.
Nieuwsbulletin K.N.O.B. afl. 3. 15 maart 1965. Kootwijkse zand.
- 17) R. von Uslar. Westgermanische Bodenfunde der ersten bis dritten Jahrh. nach Chr. aus Mittel- und West-Deutschland. 1938.

EERSTE EEUWSE TERRA SIGILLATA UIT NIJMEGEN

door

W. N. TUYN EN C. G. A. MORREN

(Fig. 1—6)

De vondsten zijn gedaan in de zuidoostelijke helling van de Beekmansdalseweg (aan de zijde van het internaat van de Klokkenberg) ongeveer 100 m vanaf de Ubbergseveldweg. In deze helling is in 1959 een insnijding gemaakt ten behoeve van een weggetje naar de woning Beekmansdalseweg no. 9 van de heer Van Raay, op een terrein dat eigendom is van de Papierfabriek Gelderland. Hierbij bleek dat zich in een bepaalde laag, die plaatselijk meer dan 2 m dik was, zeer veel fragmenten van Romeins aardewerk en brandsporen bevonden. Merkwaardig is dat deze laag op het maagdelijke zand is gelegen en aan de onderzijde onder een hoek van 23° met het horizontale vlak de bergwand in loopt (zie fig. 1 en 2). Men zou kunnen veronderstellen dat hier een spitsgracht of iets dergelijks in de helling is ingegraven.

De aardewerkscherven bestaan onder meer uit terra sigillata, terra nigra en andere Belgische waar; het overgrote deel is ruwwandige Nijmeegse waar (afkomstig van de pottenbakkerijen op de Holdeurn), tezamen met tamelijk veel fijn Nijmeegs aardewerk. Tot de vondsten behoort ook een aantal dakpanfragmenten, waaronder twee met een stempel van het tiende legioen.

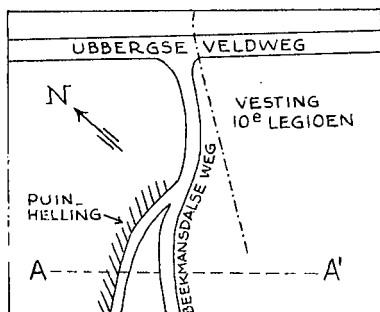

Fig. 1 (Tek. W. N. Tuyn).

De vondsten werden gedaan in 1964 en 1965.

Hierna volgt een beschrijving en datering van de terra sigillata door drs. C. G. A. Morren.

1. Onversierde Terra-Sigillata (fig. 3, 1—7)

1. (A-5)¹⁾. Groot fragment bord Dragendorff 15/7. Gest. OFRONTI van Frontinus van La Graufesenque, door Oswald 1931 Nero-Trajanus gedateerd. De kenmerken van dit exemplaar wijzen naar $\pm$ vroeg-Flavische tijd.
2. (A-1). Bodemfragm. bord Drag. 15/17 of 18. Gest. OFMONTANI, van Montanus van La Graufesenque, door Oswald 1931 als Claudius-Vespasianus gedateerd. Dit ex. wrschl. Nero/Vespasianus.
3. (A-2). Bodemfragm. bord Drag. 15/17 of 18. Gest. V.II.R.II (retrograde) van Verus van La Graufesenque, door Oswald 1931 als Claudius-Vespasianus gedateerd. Dit ex. wrschl. Nero/Vespasianus.
4. (A-4). Bodemfragm. bord Drag. 15/17 of 18. Gest. M/. . . Datering: wrsch. Nero-Flavisch.
5. (A-23). Bodemfragm. bord Drag. 15/17 of 18. Gest. OFPASSE(NI) van Passenus van La Graufesenque, door

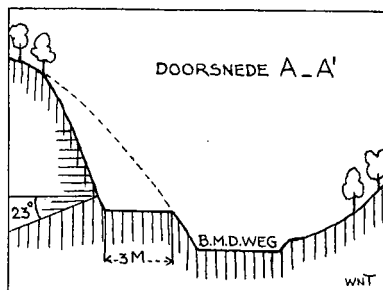

Fig. 2 (Tek. W. N. Tuyn).

1) Inventaris nummer van de collectie Tuyn.

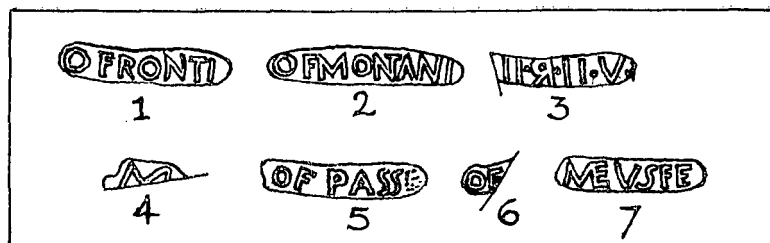

Fig. 3 (Tek. C. G. A. Morren).

Oswald 1931 als Nero-Vespasianus gedateerd. De stempels met de lezing Passenus zijn jonger dan die met Passienus (Knorr 1919 p. 66), dus uit de tijd van Vespasianus.

6. (A-19). Bodemfragm. bord Drag. 15/17 of 18. Gest. OF/ . . . Datering: Nero-Flavisch. Graffito: M? (fig. 4).

7. (A-6). Bodemfragm. van bakje Drag. 24/25. Gest. MELVSFE(CIT) van Melus van La Graufesenque, door Oswald 1931 als Tiberius-Nero gedateerd. Deze aardewerkvorm is in gebruik geweest vanaf Tiberius tot en met Vespasianus, niet meer na 80 (Oswald-Pryce 1920, p. 171—72. Ons stuk wel Nero-Vespasianus. Onder tegen bodem 2 graffiti (fig. 4).

8. (A-12). Randfragm. bakje Drag. 35. Deze vorm komt vooral in Flavische tijd voor (Oswald-Pryce 1920 p. 193). Ons ex. komt overeen met ib. Pl. LIII, 3 (uit Newstead; „Flavian”).

9. (A-17). Randfragm. bakje Drag. 35. Zie vorig nr.

10. (A-11). Randfragm. schaalte met barbotineversiering op de rand, type Drag. 36. De uitstaande rand is vrijwel niet gebogen: vgl. Oswald-Pryce 1920 Pl. LIII, 5 (uit Newstead; „Flavian”) en Oswald 1948 Pl. XX, 3 en 4 („Vespasian”).

11. (A-18). Fragm. van inktpot. Het ex. komt het meest overeen met Oswald-Pryce 1920 Pl. LXX, 3 (uit Hofheim; „Claudian”) en Oswald 1948 Pl. VI, 22 en 23 („Nero”).

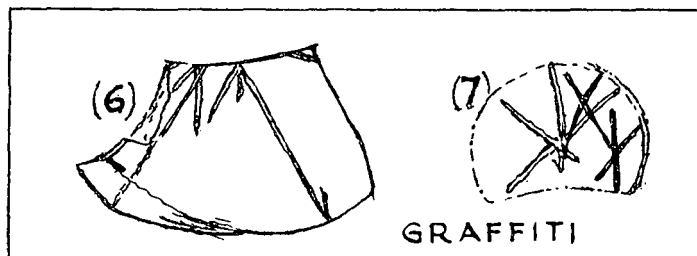

Fig. 3 (Tek. C. G. A. Morren).

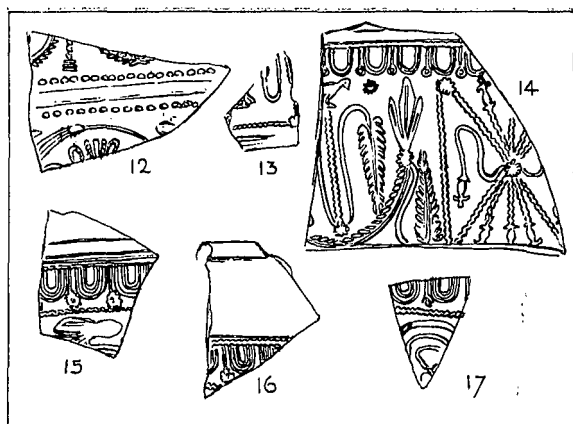

Fig. 5
(Tek. C. G.
A. Morren).

II Versierde Terra-Sigillata. (fig. 5: 12—17; fig. 6: 18—20)

12. (A-13). Wandfragm. van kom Drag. 29. Duidelijk stijl van Bassus-Coelus van La Graufesenque. In het bovenfries de hangende boog Knorr 1919 Taf. 13, 24, en in het benedenfries het bloemmotief ib. Taf. 13, 21. Mogelijk uit dezelfde vormschotel vervaardigd is Knorr 1912 Taf. XVIII, 5 (met de grote rozet van Bassus-Coelus: Knorr 1919 Taf. 13, 6) uit de tijd van Nero/Vespasianus (Knorr 1912 p. 36).

13. (A-9). Wandfragm. van cylindervormige kom Drag. 30. Het figuurtype, waarvan nog een gedeelte te zien is, zou Oswald 1936—37 Type 846 (Medea) kunnen zijn, toegeschreven aan Albinus. De datering is dan eerder Nero dan Vespasianus.

14. (A-10). Wandfragm. Drag. 30. Het grote geveerde blad en dezelfde eierlijst is te vinden bij Hermet Pl. 94, 1, een versierde kruik van Terra-sigillata, zgn. lagena, naar de versiering te oordelen afkomstig uit het atelier van Ingenus. (La Graufesenque). Daar schijnt ook, evenals op ons stuk, in de laagste zone rechts boven, een boog te zien, waarbij de karteling zich aan de *binnenzijde* bevindt, wat een vrij uitzonderlijk verschijnsel is (zie ook Hawkes and Hull Pl. XXXVIII, 8: Drag. 30, „Claudian”). Bij Ingenus' leerling Masclus treedt zeer vaak een dergelijke boog op met karteling aan de *buitenzijde* (vgl. o.a. Hermet Pl. 73, 3 en 7). — Een iets breder blad op een vergelijkbare wijze geplaatst, heeft Breuer Pl. II, 15 en 16 (Drag. 30: „époque de Néron”), een stuk, dat op grond van Knorr 1919 Taf. 97, C (Drag. 30: „etwa der Zeit Neros”) en Knorr 1952 Taf. 43, L (Drag. 29) wel in verband te brengen is met Modestus (Oswald 1931: Claudius-Nero). — De grote 3-voudige bloem treft men o.a. aan bij Hermet Pl. 74, 2 (Drag. 30) met een eierlijst en de

stijl van Ingenuus of Masclus. Met dit stuk zijn duidelijk ook verwant Bushe-Fox Pl. LXXV, 14 (Drag. 30) en Glasbergen afb. 58, 10 (Drag. 29; „Nero"). — Van Ingenuus is ook bekend de lange verticale golf- of parellijn, waarop een vogel of bloem staat (vgl. Knorr 1919 Taf. 40, D en 41, G en Hermet Pl. 73, 1 en 2). Het reeds boven geciteerde Hermet Pl. 94, 1 bewijst, dat Ingenuus ook reeds soortgelijke vulling van het Andrieskruis toepaste.

Bij alle aangehaalde parallellen van de vorm Drag. 30 ontbreekt, evenals op ons stuk, de golflijn onder de eierlijst. Oswald-Pryce 1920 p. 89 wees er reeds op, dat dit over het algemeen een kenmerk is van de stijl vóór 70.

Resumerend kan men zeggen, dat we te doen hebben met een produkt van Ingenuus rond de jaren 50—60.

15. (A-15). Wandfragm. Drag. 30. Eierlijst van Calus: staafje eindigt in enigszins asymmetrische rozet, waarin een klein gaatje zichtbaar is; vgl. Knorr 1942 Abb. 2, A en E en 3, B (uit Rottweil). De haas, wrschl. Oswald 1936—37 Type 2072, ziet men bij Knorr ib. Abb. 4, A (= Knorr 1919 Taf. 98, C, daar „vielleicht noch neronischer Zeit" gedateerd. Het is niet uitgesloten dat we hier te doen hebben met een stuk uit dezelfde vormschotel. Ook ib. Abb. 4, C vertoont deze haas, maar lijkt iets later, rond 80. Ons stuk moet wel gedateerd worden $\pm$ midden van Vespasianus' regering.

16. (A-3). Randfragm. halfbolvormige kom Drag. 37. Zelfde eierlijst als vorig nr. Datering zal niet veel afwijken.

17. (A-8). Wandfragm. Drag. 37. De versiering bestaat h.w. uit parallelle zones, waarin slingers lopen. Deze stijl herinnert aan die van de geknikte kommen Drag. 29 en werd vooral in de beginperiode van de produktie van Drag. 37

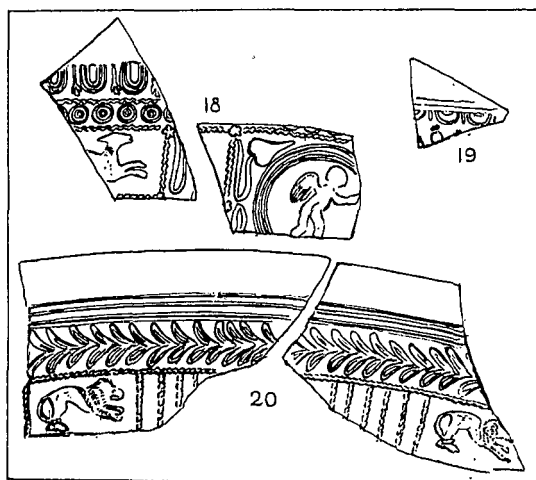

Fig. 6
(Tek. C. G. A.
Morren).

overgenomen. Vgl. verschillende exemplaren uit Pompeii (Atkinson o.a. 37—39). De eierlijst is mogelijk Atkinson 63 (Mommo?) en Oswald 1948 Pl. XII, 3 („Style of Mommo”; Vespasian”).

18. (A-14 en 20—22). Wandfragm. Drag. 37. De eierlijst vrijwel gelijk aan die van vorig nr. Ook de stijl komt goed overeen met die van het daar reeds geciteerde Oswald 1948 Pl. XII, 3: medaillons en verdeelde metopen. Sterk verwant is eveneens Atkinson 60: dezelfde hoekranken en de gevleugelde Amor („Mommo”?). Bij beide aangehaalde voorbeelden lijkt ook het 5-puntige sterretje gebruikt te zijn.

Een fries met concentrische cirkeltjes was bij deze stijlgroep nog niet aangetroffen. Men kent het wel reeds van (vroegere) produkten van Aquitanus (Knorr 1952 Taf. 4, E; „Zeit des Claudius”) en ook in de stijl van de met Aquitanus contemporaine en verwante Bassus spelen deze cirkeltjes een vergelijkbare rol (Knorr 1952 Taf. 10, D). Een stuk uit Nijmegen (Gem. Verz. 32. 1. 898) met dezelfde stijl en eierlijst heeft een dergelijke fries als *benedenafsluiting* van de versiering. — Het dier is wrschl. Oswald 1936—37 Type 1371 A (leeuw), aan Oswald blijkbaar slechts bekend van Hermet Pl. 24, 24. Zie ook: ib. Pl. 67, 11 (Drag. 29; wel vóór-Flavisch), en in een iets groter editie ib. Pl. 71, 4 en Vermeulen Pl. XVII, 8 (beiden Drag. 30, stijl van Masclus, resp. Nero en als Nero/Vespasianus te dateren). Het type Oswald 1936—37 1370 is nog groter en ook wel ouder. — Datering van ons stuk dus wel: produkt van Mommo uit Vespasianus' tijd.

19. (A-7). Wandfragm. van een buikig bekertje Déchelette 67. De eierlijst is van een type als met name Ingenuus in Claudius' tijd gebruikte (Knorr 1919 Taf. 41, G en J), nog geheel in aansluiting met wat in Tiberius' tijd gebruikelijk was (Knorr 1919 Taf. 2 en 3). Uit Ingenuus' fabriek zijn vrijwel zeker ook Hermet Pl. 90, 30—35 van dezelfde vorm waarbij vooral 33 sterke gelijkenis met ons ex. vertoont. Ingenuus schijnt dit type zoal niet in de Terra-sigillata produktie geïntroduceerd, dan toch van een „volwassen” versiering voorzien te hebben. — Al de geciteerde stukken dateren uit de periode Claudius-Nero; ons stuk, evenals 33, nauwelijks later dan het midden der 1ste eeuw (50—60).

20. (A-16). Twee wandfragm. van het cilindervormig bekertje Knorr 8. Het type is uitsluitend in Flavische tijd in gebruik, nauwelijks later dan 85. — De leeuw Oswald 1936—37 Type 1417 komt in allerlei afmetingen voor: de grootste op een kom Drag. 30 van Masclus (Oswald-Pryce Pl. VIII, 2), een kom Drag. 37 in de stijl van Germanus (Hermet Pl. 101, 28) en een kom Drag. 29 van Coelus (Knorr 1919 Taf. 23, A). Iets kleiner is het type bij Mommo (Drag. 29;

Atkinson 6) en bij Germanus (als los type afgebeeld bij Hermet Pl. 99, 19). De kleinste variant heeft ons stuk; parallellen daarvan bij Mommo (Drag. 30, Knorr 1952 Taf. 77, D en Drag. 29, Atkinson 13), Pontus (Drag. 29; Knorr 1952 Taf. 50, A), Albus en Melainus (Drag. 29; Hermet Pl. 106, 13), en bij voorbeelden in de stijl van Libertus (Drag. 29; Knorr 1952 Taf. 77, C), Masclus (Drag. 30; Hermet Pl. 73, 14) en Germanus (?) op een kelk type Drag. 11 (Hermet Pl. 98, 15). Germanus heeft blijkbaar alle afmetingen gebruikt. Het is niet duidelijk of dit verschil in afmeting uitsluitend door na-gebruik van eenzelfde grondtype is ontstaan. Eerder schijnen vanaf het begin 2 verschillende afmetingen van dit type geïntroduceerd te zijn. — Meestal wordt deze leeuw vergezeld van de beer, Oswald 1936—37 Type 1614. — De krans is van verschillende voorbeelden in de stijl van Germanus bekend: zie b.v. Knorr 1919 Taf. 36, B en 37, G. — Ons stuk is dus wel van Germanus, en te dateren: Vespasianus, wrschl. tegen 80.

Voor zover men uit dit beperkte materiaal een conclusie zou willen trekken, zou men kunnen opmerken, dat het geheel uit de begintijd van de legerplaatsperiode moet stammen.

Er zijn geen stukken, die later dan Vespasianus (69—79 na Chr.) dateren; enkele stukken zijn duidelijk vóór-Flavisch, en kunnen tot de voorraad behoren, waarmee de bewoners van de legerplaats naar Nijmegen gekomen zijn.

Literatuur:

- Atkinson (1914)*. A Hoard of Samian Ware from Pompeii. The Journal of Roman Studies IV pp. 26—64.
- Bushe-Fox, J. P. (1949)*. Fourth Report on the Excavations of the Roman Fort at Richborough, Kent. Oxford.
- Breuer, J. (1931)*. Les objets antiques découverts à Ubbergen près Nimègue. Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Nieuwe Reeks XII p. 27—121.
- Glasbergen, W. (1940—44)*. Versierde Claudisch-Neronische terra sigillata van Valkenburg (Z.H.). 25e—28e Jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek pp. 206—217.
- Hawkes, C. F. C. and Hull, M. R. (1947)*. Camulodunum. First Report on the Excavations at Colchester. Oxford.
- Hermet, F. (1934)*. La Graufesenque. 2 Vol. Paris.
- Knorr, R. (1912)*. Südgalische Terra-Sigillata-Gefäße von Rottweil. Stuttgart.
- Knorr, R. (1919)*. Töpfer und Fabriken verzierter Terra-Sigillata des ersten Jahrhunderts. Stuttgart.
- Knorr, R. (1942)*. Frühe und späte Sigillata des Calus. Germania 26 pp. 184—191.
- Knorr, R. (1952)*. Terra-Sigillata-Gefäße des ersten Jahrhunderts mit Töpfernamen. Stuttgart.
- Oswald, F. and Pryce, T. Davies (1920)*. An Introduction to the Study of Terra Sigillata. London.

- Oswald, F. (1931).* Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata. Margidunum.
- Oswald, F. (1936—37).* Index of Figure Types on Terra Sigillata („Samian Ware"). Liverpool. Annals of Archaeology and Anthropology. Vol. 23, 24 (Suppl.).
- Oswald, F. (1948).* The Terra Sigillata (Samian Ware) of Margidunum. Nottingham.
- Vermeulen, W. G. J. R. (1932).* Een Romeinsch Grafveld op den Hunnerberg te Nijmegen. Amsterdam.

EEN KAROLINGISCHE WOONPLAATS BIJ WIJK AAN ZEE (GEM. BEVERWIJK)

door

M. BOSMAN en H. J. CALKOEN.

(Fig. 7—16)

Dat er in de 8ste en 9e eeuw in en om Velsen bewoning was geweest, kon reeds meermalen worden vastgesteld uit aardewerkvondsten, die achtereenvolgens werden beschreven in Westerheem I, 1—2 (1952), Whm. III 5—6 en 11—12 (1954), Whm. IV, 10—12 (1955) en Whm. XV, 1 (1966). Deze vondsten werden respectievelijk gedaan in Driehuis (Schoonenberg), Velsen N. (Rooswijk), Velsen Z. (tunnelput en Engelmunduskerk). Ook wijst het feit dat hier op instigatie van Willibrord — waarschijnlijk tussen 719 en 722 — een houten kerk werd gesticht en het verhaal dat Bonifatius († 754) drie jaar in deze streek verbleef erop, dat er in dit stuk van Kennemerland toen al een betrekkelijk belangrijke bewoning moet zijn geweest. Toch hadden wij ons tot nu toe tevreden moeten stellen met vrijwel losse vondsten. In september van dit jaar evenwel, is voor het eerst een duidelijk woonvlak uit die tijd tevoorschijn gekomen, waarin o.m. een deel van een huisplattegrond werd aangetroffen. De werkgroep Kennemerland-Hoogovens van de A.W.N. heeft enige middagen — helaas was de gegeven tijd beperkt — besteed aan een noodonderzoek en hierover is een uitvoerig en rijk geïllustreerd verslag samengesteld door eerstgenoemde auteur. Dit verslag werd o.a. aangeboden aan de R.O.B. te Amersfoort en aan de directie van Hoogovens. Wat hier volgt is een korte samenvatting aan dit overzicht ontleend.

De vindplaats ligt iets ten n.-o. van Wijk aan Zee, onder een grote duinvlakte, die op een 18e eeuwse kaart de „Vlakke Kroften" wordt genoemd. Op dit terrein, ten n. dus van de weg Beverwijk—Wijk aan Zee, zijn door Hoogovens een aantal 4 m diepe putten gegraven, waarin betonnen funderingen voor een Warmbandwalserij worden aangebracht. In één dezer putten stootte een draglinemachinist op een concentratie bewerkt hout, dat bij nadere beschouwing bleek te

Fig. 7.

behoren tot de resten van een vrijwel ronde waterput. Deze kon door de heer C. Bakker van de afd. bodemonderzoek-Hoogovens verder worden blootgelegd. Daarbij verdwenen de spoelpatronen rondom en de nog gave onderzijde, gelegen in wit zand, kon worden gered. De gevonden bovenkant van de put lag op 3 m + N.A.P., dat is 4,5 m onder het maaiveld. De wanden van de aan de z.-zijde in elkaar gedrukte put, bestonden uit delen van uitgeholde boomstammen, aan de buitenzijde met elkaar verbonden door horizontaal liggende platte balkjes (ca. 50 cm lang), die met houten pennen aan de duigen waren bevestigd (fig. 7 en 8). Bij deze put werd een houten nap aangetroffen, vervaardigd uit één stuk uitgeholde boomstam. Binnen de put lag een kogelpotfragment, dat als middeleeuws kon worden gedateerd. In het o.-profiel van deze uitgraving bevindt zich op 4 m + N.A.P. een cultuurlaag van ± 40 cm dikte, voor een deel bedekt door een veenlaagje. In beide lagen, maar vooral in de onderste, zitten veel aardewerkfragmenten (vooral kogelpotachtigen) en verder stukjes bot, houtskooldeeltjes en klontjes leem, bewoningssporen dus. Voorts kwam hier aan het licht een stuk maalsteen van basaltlava, een tegulafragment en scherven van gladwandig, bijna wit vaatwerk. Op enkele plaatsen bevinden zich greppels onder de cultuurlaag, waarin ook aardewerk, bot (o.a. van steur) en leem. Al valt dit niet meer te bewijzen, zo is de waarschijnlijkheid groot, dat put en cultuurlaag bij elkaar behoren. Zowel in het profiel van de

Fig. 8.

w.-wand, als in het midden van de uitgraving,, werden overblijfselen ontdekt van houten paaltjes. Het tegulafragment (fig. 9) doet sterk denken aan een Romeinse dakpan. Reeds tweemaal eerder werden op het Hoogoventerrein dergelijke, enigszins raadselachtige stukken aangetroffen. Er bestaat een veronderstelling, dat na het vertrek der Romeinen uit onze streken, de dakpanfabricage nog enige eeuwen voortgang zou hebben gevonden. Een andere oplossing voor dit probleem kennen wij niet en waarvoor men deze stukken gebruikte, blijft in het duister.

Na het registreren en bergen van genoemde vondsten, werden ook in de andere bouwputten de profielen onderzocht. In een put ten w. van de besprokene kwam op gelijke hoogte een zeer dunne cultuurlaag voor met slechts sporadisch aardwerkscherfjes. Een derde bouwput, ten o. ervan, bevatte

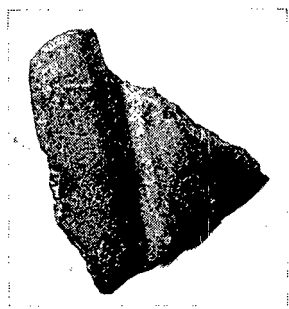

Fig. 9.

dezelfde bewoningslaag met veenlaag. Vooral in de n.-w. profielen waren deze lagen dik en bevatten zij veel aarde-
werkfragmenten: kogelpotachtig en licht gekleurd Karolin-
gisch vaatwerk met en zonder radstempelversiering (fig. 10).
Tot de belangrijkste vondsten uit dit profiel behoren een
grote, gave ijzeren sleutel, twee ijzeren haakjes en een deel
van een bronzen sleuteloog (fig. 11 en 12).

Grenzend aan deze bouwput werd nu een nieuwe opgravings-
put gemaakt, vlak ten n. ervan, groot $3,5 \times 14$ m. Het zand
werd hiertoe met behulp van een dragline tot aan de veenlaag
afgegraven. Achtereenvolgens werd door de werkgroep de
bovenlaag van het veen afgeschaafd (fig. 13), de veenlaag
verwijderd tot de woonlaag en deze laatste weggeschaafd tot
op het daaronder liggende zand. Beiden dagen gaven een
vlekkerig, vrij onduidelijk donkerkleurig beeld. Wel kwamen
dieper in de woonlaag bewoningssporen voor den dag: paal-
gaten, wandsporen en stookplaatsafdrukken. De paalgaten
en wandsporen liepen n.o.—z.w. (fig. 14). Zij vormen nog
niet de helft van een huisplattegrond. In enkele paalgaten
bevonden zich nog restanten van houten palen, die voor nader

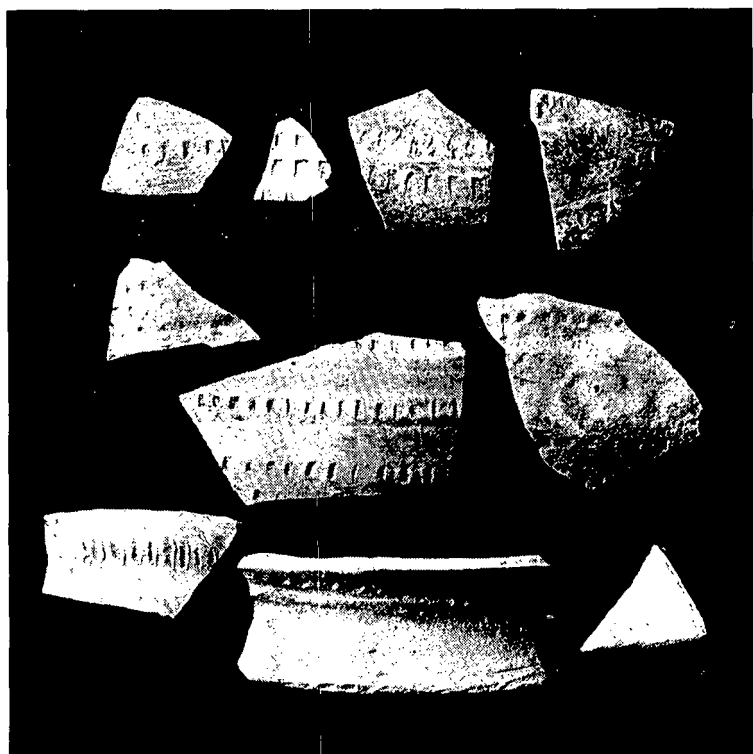

Fig. 10.

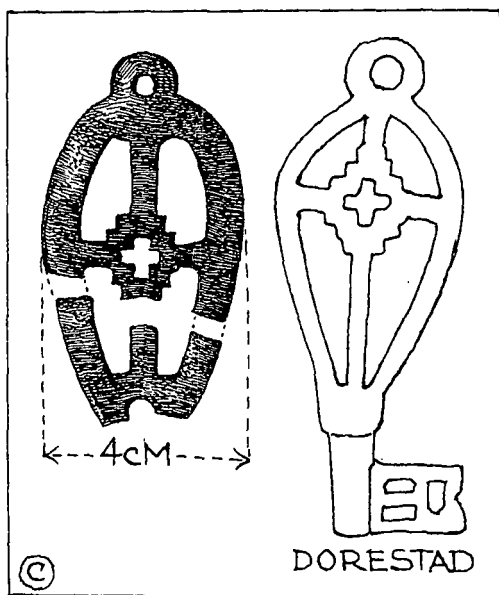

Fig. 11.

onderzoek door drs. J. F. van Regteren Altena meegenomen zijn naar Amersfoort. De vulling van de overige paalgaten bestond voornamelijk uit weinig zand, met af en toe fragmentjes aardewerk of leem. In de wand van het huis, ten n. van de paalgatenrij, bevonden zich vrij veel brokjes leem en bovendien diverse vierkante paalgaatjes.

Uit genoemde opgravingsput werden ruim 1100 aardewerk-scherven geborgen, w.o. 180 stukken van dunwandig, hard gebakken, op de draaischijf vervaardigd aardewerk van fijn

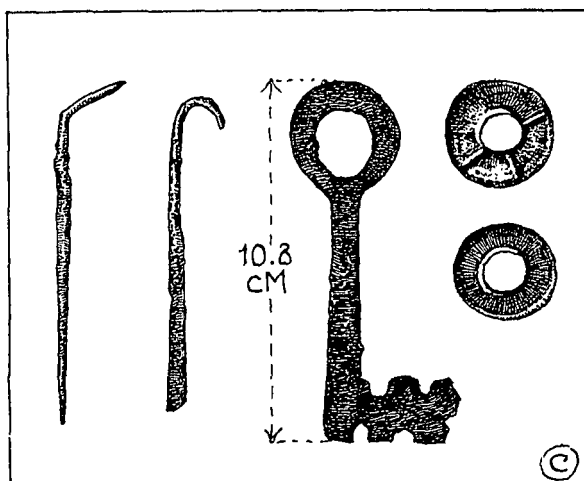

Fig. 12.

Fig. 13.

geslibde klei met zeer fijne verschraling. De overige 920 stuks bestonden uit fragmenten van kogelpot aardewerk met kiezelverschraling, een enkel stuk met schelpenverschraling en ook stukken waarvan de klei was gemengd met roodachtig steengruis, waarschijnlijk uit de Eifel afkomstig.

Het hard gebakken, dunwandig goed is veelal geelwit van kleur, soms ook grijs met oranjeachtig breukvlak. Er zijn rolronde randen bij, maar daarnaast ook veel scherp geprofileerde randtypen. Sommige potten zijn versierd met horizontale rijen van meest vierkante of wigvormige indrukken, met een radstempel aangebracht bovenop de rand, in de hals en op de bovenwand (fig. 10). Ook reliefband-ornament komt voor. Pingsdorfaardewerk ontbreekt geheel. Bij de kogelpotten zien wij zowel fijn gevormde —, als grovere modellen (fig. 15, onderaan).

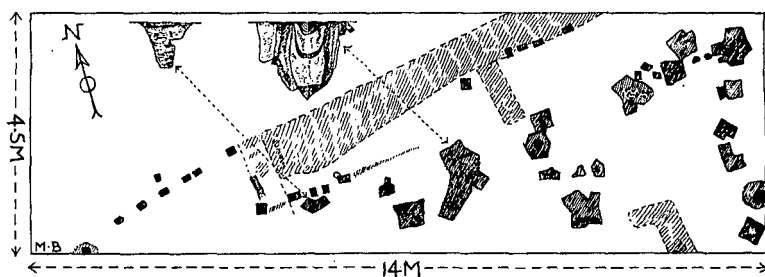

Fig. 14.

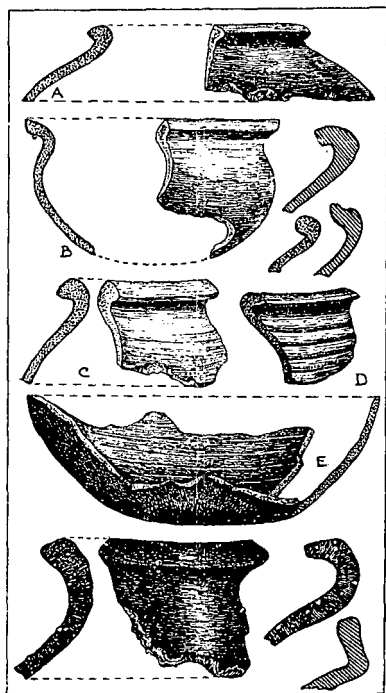

Fig. 15.

In totaal werden 29 metaalvondsten, meest van ijzer, gedaan. Opvallend is een tweede fragment van een bronzen sleutel-oog, dat past aan het reeds eerder gevondene (fig. 11). Eigenaardig is het gat aan de onderzijde, juist op de plaats waar een sleutel stevig moet zijn. Hebben wij hier te doen met een „siersleutel”, zoals de huisvrouwen die in de 8ste eeuw soms, als teken van haar waardigheid, bij enige tegelijk aan de ceintuur lieten bengelen? (mededeling A. Roes). De vrij geringe dikte van het brons: 2 mm, zou hierop kunnen wijzen. Vermelding verdient verder de vondst van twee ronde loden gewichtjes (of spinklosjes?), waarvan één drie ingegrifte lijnen vertoont (fig. 12, rechts). Hun gewichten bedragen respectievelijk 55,6 en 39,1 gram.

Er werden 9 stukken bewerkt been gevonden. Naast een beitelvormig bot zijn van belang: een kamfragment, een naald, een priem en een stuk van een onversierde fluit (fig. 16). Typisch ook is een stuk van een ronde barnstenen schijf met een gat in het centrum: dikte 1,2 cm, diameter ca. 5 cm. Precies zo'n voorwerp, van gelijke afmetingen, komt als spinschijfje voor onder de vondsten van Dorestad. Maar er zijn meer frappante punten van overeenkomst met de dingen die in deze stad aan het licht kwamen, zoals de sleutels, de benen naald, het kamfragment, de fluit en de groep aarde-

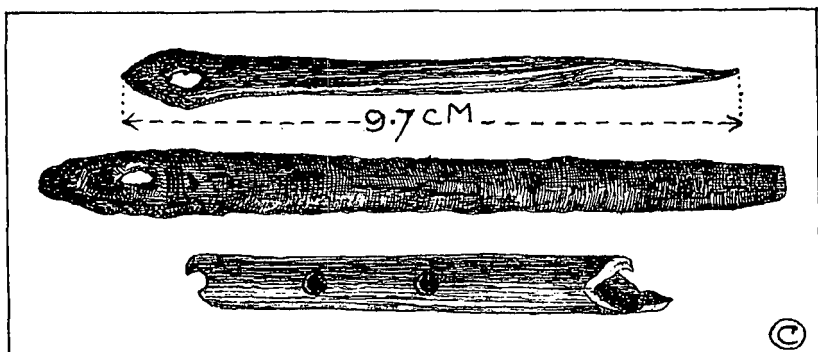

Fig. 16

werk als geheel. Naar bekend is had Dorestad — waar op 't ogenblik de R.O.B. een grote opgraving onderneemt — aan het eind van de 9e eeuw al opgehouden te bestaan.

Daar vonden uit andere perioden ontbreken, mogen wij het te Wijk aan Zee gevonden materiaal wel als een gesloten geheel beschouwen. Als datering zouden wij willen stellen: tweede helft 8ste—eerste helft 9e eeuw.

Hebben wij hier, diep onder het opgestoven duinzand, de nalatenschap gevonden van late discipelen van Engelmundus? En gingen zij mogelijk in Velsen ter kerke? Een deel van het oeroude Wijk aan Zeeër-voetpad dat in die richting leidde, bestond zeker al in de 6e eeuw.

Literatuur:

- Holwerda, J. H.* Dorestad en onze vroegste Middeleeuwen. z.j. A. W. Sijthoff's Uitgevers Mij. N.V. Leiden.
- Westerheem VI*, 5-6-1957, p. 48 e.v., pl. XI.
- Roels, A.* Vondsten van Dorestad, 1965. J. B. Wolters, Groningen.

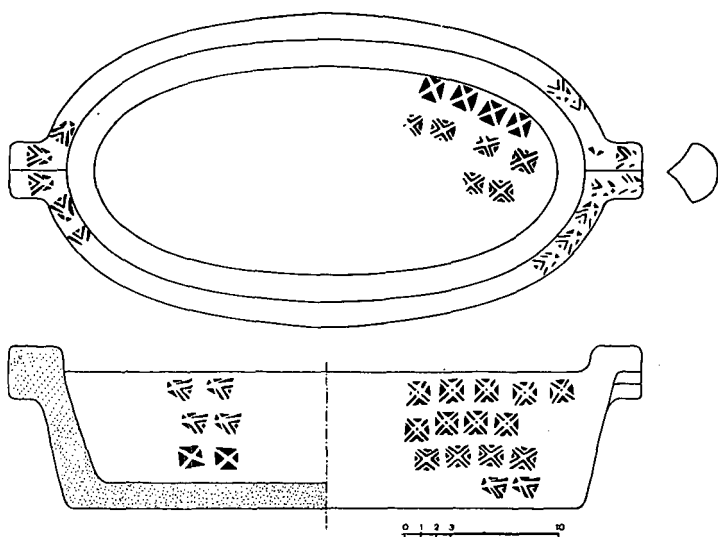

Fig. 17.

MIDDELEEUWS AARDEWERK IN MIDDELBURG

door

J. VAN DEN BERG

(Fig. 17—18)

Bij het bouwrijp maken van een terrein in het plan „Klarenbeek” te Middelburg, (coördinaten: $x = -123299$; $y = -70316$), hebben leden van de werkgroep Zeeland o.a. ongeglazuurd, gestempeld, dikwandig aardewerk gevonden.

Fig. 17 geeft de tekening weer van een gerekonstrueerde ovaalvormige schaal, met vlakke bodem, voorzien van vier verschillende stempels. De kleur van het aardewerk is oranje-rood.

Deze zelfde vorm, met identieke stempels komt ook in een kleinere versie voor, t.w. grootste diameter over de lengte 15 cm, grootste diameter over de breedte 9 cm, hoogte 3,5 cm, wanddikte 1,1 cm.

Fig. 18.

Fig. 18: afbeelding van stempels gebruikt op aardewerk als fig. 17.

De vondsten werden gedaan in een gesloten afvalput, waarvan de inhoud bestond uit: ongeglazuurd blauw-grijs gesmoord aardewerk; spaarzaam geglazuurd rood aardewerk en groenachtig geel-bruin geglazuurd aardewerk met z.g. raadjes-versiering; verder baksteen van het formaat: 8,5/9—17/17,5—33/33,5.

Door de aanwezigheid van dit aardewerk kan dat van fig. 1 worden gedateerd als afkomstig uit het eind van de 14e eeuw—begin 15e eeuw.

J. A. Trimpe Burger. Middeleeuws aardewerk uit Aardenburg. Berichten R.O.B. 1962—'63, no. 12—13, afb. 26b, 27a.

J. Renaud. Ter Does. Berichten R.O.B. 1954, no. 5, afb. 6, 7.

EEN KWESTIE VAN TIJD

door

E. P. RODENBURG en IR. H. H. VOS

„ . . . the Survey and excavation of threatened sites in advance of destruction can only be achieved by the energy and vigilance of local archaeologists and interested societies.”

(„A Matter of time”, Royal Commission on Historical Monuments; H. M.'s Stationery Office, London 1960).

Leiden is (wederom) in last!

Om maar met de deur in huis te vallen. Leidens bodemarchief dreigt in steeds grotere mate aan flarden te worden gescheurd door allerlei grondwerken. Dit klinkt verontrustend en alarmerend, het is echter bittere ernst. Onze oude veste Leiden vernieuwt zich binnen haar muren in toenemende mate en breidt zich over een steeds groter wordend gebied buiten haar poorten uit. Als zoveel steden in den lande, is zij bezig vele bodemsporen die haar verbinden met een rijk verleden, ongezien verloren te laten gaan.

Meer dan ooit is nu de kans aanwezig om onze dokumentaire gegevens aan te vullen met die, welke het oudheidkundig bodemonderzoek ons vaak in zo verrassende mate kan leveren. Wellicht nog voor een luttel aantal jaren... tot de bodem van dit deel van Holland is omgewoeld.

Dit is nog maar een kwestie van tijd!

Deskundige verkenning en begeleiding van alle grondwerken in en buiten de stad is daartoe noodzakelijk en een samenbundeling van al die krachten en middelen, welke zulks praktisch uitvoerbaar maken.

Welk beeld geeft de landelijke organisatie van het oudheidkundig bodemonderzoek in haar centrale structuur in grote lijnen te zien? De Monumentenwet (1961) verplicht het Hoofd van een gemeente eventuele oudheidkundige vondsten te melden aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.). Deze reageert hierop met verzoek om nadere inlichtingen of een bezoek aan het vondstterrein door een der ambtenaren van die dienst. De praktijk heeft uitgewezen dat, gezien de personeelsbezetting en/of de beschikbare fondsen, de R.O.B. niet prompt kan reageren op elke vondstmelding in den lande door een eigen verkenning. Aan deze vaak langzame afwikkeling zijn grote bezwaren verbonden.

Niet alleen wordt alle goodwill bij de gemeentelijke ambtenaren, bouwdirecties en aannemers verspild, maar een volgende maal wordt een vondstmelding niet doorgegeven „naar hogerhand” en gaan gegevens die voor de bewoningsgeschiedenis van de stad van groot belang kunnen zijn, voor altijd verloren. Aldus lijdt de voorgeschreven „centrale structuur” schipbreuk! Een afdoende oplossing zou kunnen worden gevonden door een stedelijke deskundige, een full-time of part-time „stadsarcheoloog” aan te stellen, bij voorkeur opgenomen in de dienst Gemeentewerken, die de lokale schakel kan vormen met de R.O.B. en daartoe alle plaatselijke grondwerken naloopt, bodemprofielen registreert, vondsten verzamelt en een archeologisch archief bijhoudt.

Contact met verenigingen als Oud-Leiden en de A.W.N., alsmede met plaatselijke deskundigen, zal als vanzelfsprekend door hem moeten worden onderhouden.

Het is verheugend te kunnen melden, dat zulk een locale onderbouw van het landelijk oudheidkundig onderzoek hier en daar reeds gestalte heeft gekregen (b.v. in Amsterdam, Rotterdam en Groningen).

De verwerkelijking van een dergelijke locale opzet, waarbij naast de ambtenaar voor „stedelijke monumentenzorg” bij de dienst Gemeentewerken een ambtenaar belast wordt met de „zorg voor het stedelijk oudheidkundig bodemonderzoek” verdient dan ook ernstige overweging.

Deze „noodkreet” gaat vooraf aan een goed gedocumenteerd en mooi geïllustreerd verslag over bodemonderzoek op de Burcht te Leiden, tijdens de restauratie, onderzoek op het

achtererf van het gebouw van het Hoogheemraadschap Rijnland in de Breestraat, onderzoek van het kasteelterrein van Rodenburg in de Meerburgerpolder, onderzoek bij de Pieterskerk naar de adellijke behuizing Lockhorst en onderzoek op het kloosterterrein Mariënpool naar het burggrafelijke kasteel Paddenpoel aan de Wassenaarseweg. Eén en ander in een overdruk uit Leids Jaarboekje 1966.

EXCURSIE NAAR DE OPGRAVING TE VALKENBURG (Z.H.)

Op 14 oktober j.l. werden alle leden van de A.W.N. door prof. dr. W. Glasbergen in de gelegenheid gesteld, de laatste en nu bijna voltooide opgraving op het Castellumterrein te bezoeken. Voor de talrijke, naar schatting ruim 200 deelnemers, is dit een bijzonder mooie en leerzame middag geworden. Professor Glasbergen ontving zijn gasten in de Hervormde Kerk, waar geen paats onbezet bleef. Hier hield hij, aan de hand van een grote plattegrond van het zesde castellum, een boeiend betoog over de ontdekkingen in de dorpsheuvel en de vele opgravingscampagnes sinds 1940, toen prof. dr. A. E. van Giffen bij de eerst gegraven sleuf al aanstonds terecht kwam in het hart van het principium! De huidige opgraving op een binnenkort te bebouwen plaats, dient o.m. om gegevens te krijgen over de zuidwesthoek van dit centrale gebouw en de daaraan grenzende barakken. Als een novum is de gehele opgravingsput, waarin men langs een trap afdaalt, met dekzeilen overhuifd en inwendig elektrisch verlicht. Dit maakt, dat onder alle weersomstandigheden doorgewerkt kan worden, al blijft het euvel van uit nabijgelegen vroegere werkputten opdringend grondwater hinderlijk. Na een rondtocht door Valkenburg langs de in het plaveisel aangegeven omtrek, hoeken en poortgebouwen van het castellum, onder leiding van de heer van Beek die met een plattegrond voorop liep, daalden de deelnemers in groepen van veertig personen in de werkput af. Hier demonstreerde de heer H. Rutten het vele dat aan het licht was gekomen, o.a. een fraai stuk tufsteenmuur van de zesde periode (met zijn verbreed basement), grote hoeveelheden heipalen hiervan, paalfunderingen van de vijfde en vierde periode, die de hoeken der opeenvolgende principia duidelijk maakten, afvoergoten en in de profielen de diverse loopvlakken, ophogingen, puinbanen en brandlagen. De honderden palen, rond en vierkant, die later op jaarringen zullen worden onderzocht bestaan hoofdzakelijk uit eikehout, hoewel er bij het vijfde castellum ook veel iepenhout is gebruikt. Meer dan vroeger mogelijk was werd bij deze opgraving aandacht besteed aan vondsten uit de bovenlagen, waardoor verschillende soorten later Romeins aardewerk, o.a. het prachtig zwartglanzende vaatwerk dat in de derde eeuw een hoogtepunt bereikte, beter dan voortaan bekend konden worden.

Vóór de keet op het schoolplein (net boven de plek die eens de met zuilen omgeven binnenplaats van het principium uitmaakte), was op tafels een tentoonstelling van vondsten ingericht, waarbij prof. Glasbergen, gewapend met een megafoon, uitleg gaf. Hier kon men het beroemde altaarfundament van tufsteen bewonderen, eens het centrale punt der castella en bovendien een groot aantal stempels op hypocauststenen, een wrijfschaal en op tegulae en imbrices, w.o. één met een steenbokachtige figuur zeldzaam is. Ook zag men hier terra sigillata kommen (Drag. 37) — één met

graffito VERI — een vroege wijnkruik, fragmenten zwart vaatwerk, benevens een compleet stuk van de dakbedekking, bestaande uit platte en ronde pannen in hun verband.

Alles tesamen gaf een interessant overzicht van dit belangrijke opgravingswerk, dat onder dikwijls moeilijke omstandigheden tot zulke prachtige en vaak unieke resultaten heeft geleid.

Aan het eind van dit korte verslag, past een woord van hartelijke dank aan prof. Glasbergen en de heren Rutten en van Beek, namens alle aanwezigen voor het vele genotene op deze excursie!

H. J. C.

INSTITUUT VOOR PREHISTORIE VAN LEIDSE UNIVERSITEIT DOET BELANGWEKKENDE VONDSTEN BIJ OPGRAVINGEN TE HAPS

**Voor de eerste maal in Nederland nederzetting met grafveld
uit IJzertijd aangetroffen**

(Fig. 19—23)

Het Bureau „Pers en Voorlichting” van de Universiteit te Leiden verstrekte aan de pers d.d. 8 november j.l. het volgende bericht: Bij hun opgravingen in het Noordbrabantse Haps hebben medewerkers van het Instituut voor Prehistorie der Leidse Universiteit verscheidene belangwekkende vondsten gedaan. Voor de eerste maal in Nederland is bijvoorbeeld de combinatie van een nederzetting met een grafveld uit de IJzertijd aangetroffen en onderzocht.

Onderzoek van vijf jaren

De gemeente Haps ligt op een afstand van respectievelijk vijf en twintig kilometer ten zuiden van Cuyck en Nijmegen in een breed, laag Maasdal nabij de Beerse Overlaat. Bij de overstromingen, die zich tot de sluiting van de overlaat in 1930 in dit gedeelte van oostelijk Noord-Brabant voordeden, bleef te Haps alleen de zandrug ten noorden van de Kampsestraat droog. In het hier sinds de Middeleeuwen gelegen akkerland, het bij de boerderij De Kamp behorende Kamps Veld, werden in 1950 bij grondwerk voor de uitbreiding van het dorp urnen met verbrande beenderen gevonden. Het naar aanleiding hiervan door de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort begonnen onderzoek is in de jaren 1963, 1964, 1965 en 1967 voortgezet door het onder leiding van prof. dr. P. J. R. Modderman staande Instituut voor Prehistorie van de Leidse Universiteit.

Fig. 19.

Fig. 20
(Foto
R.O.B.).

Bij de opgravingen te Haps, die worden geleid door drs. G. J. Verwers, wordt gebruik gemaakt van een dragline, die in tien meter brede stroken de bovengrond weggraaft tot een diepte van gemiddeld zeventig centimeter. Vervolgens wordt door arbeiders nog tien à twintig centimeter grond met de schop weggegraven, waarbij de prehistorische vondsten worden gedaan en de grondsporen — onnatuurlijke verkleuringen van de grond op plaatsen waar greppels hebben gelopen of palen hebben gestaan — zichtbaar worden.

Ten gevolge van de sinds de Middeleeuwen hier uitgeoefende landbouw en de daarmee gepaard gaande bewerking van de bodem is alleen datgene, dat in de prehistorie meer dan twintig centimeter beneden het maaiveld lag, bewaard gebleven. Dit betekent, dat grafheuvels en — in de nederzetting — huisvloeren met haardplekken alle verdwenen zijn. Wel is een uit omstreeks 1700 voor Christus rechthoekige grafkuil aangetroffen, waarin alleen nog een aan de dode meegegeven pot, een zogenaamde klokbeker, aanwezig was, en zijn resten gevonden van grafheuvels uit de Vroege en Midden-Bronstijd.

Van de eerstgenoemde uit 1600 tot 1400 voor Christus daterende grafheuvels zijn alleen de begrenzingen, die uit drie kransen van verticale palen bestonden, nog zichtbaar. Bij de grafheuvels uit

Fig. 21
(Foto
R.O.B.).

1400 tot 1100 (!) voor Christus bestonden de begrenzingen uit cirkelvormige greppels met een doorsnede van circa vijftien meter. In het centrum werd de urn, een zogenaamde Drakensteinurn, met de as van de dode begraven.

Nederzetting en grafveld

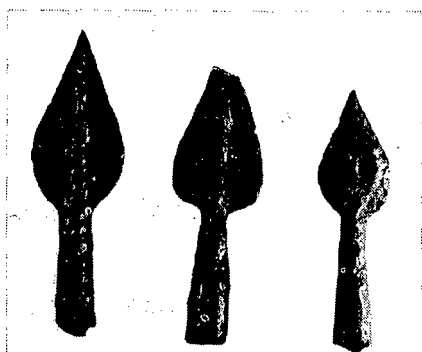
De interessantste vondst, die bij de binnenkort te beëindigen opgravingen te Haps is gedaan, is die van een nederzetting en een grafveld uit de IJzertijd. Niet slechts is de IJzertijd de belangrijkste periode in de bewoningsgeschiedenis van het Kamps Veld, maar bovendien is het de eerste maal, dat in Nederland de combinatie van een nederzetting met een grafveld uit deze periode is aangetroffen en onderzocht.

De nederzetting, die omstreeks 600 voor Christus moet zijn gesticht en tot in de Romeinse tijd heeft voortbestaan, besloeg een oppervlak van ongeveer honderd bij tachtig meter, dat bijna geheel werd blootgelegd. Overblijfselen zijn hierbij aangetroffen van tien à twaalf huizen, herkenbaar aan paalgoten", dat wil zeggen donkere verkleuringen, die de plaatsen aangeven, waar palen hebben gestaan. De huizen, die een oppervlakte besloegen van twintig bij zes meter en in de beide lange zijden een ingang van twee meter breedte hadden, stonden hier niet alle gelijktijdig. Na vijftig à honderd jaar waren de palen verrot en moest een nieuw huis worden gebouwd. Van het huisafval is vrijwel alles in het zand verteerd. Alleen scherven van potten zijn bewaard gebleven, de meeste dik, ruw en onversierd. Slechts enkele potten waren versierd met vingeringdrukken, groeven, krassen en dergelijke. Ook zijn enkele scherven aangetroffen van Romeins aardewerk, hetgeen doet vermoeden, dat de bewoners van de nederzetting handel dreven met het Romeinse Nijmegen. Voorts zijn fragmenten gevonden van ringen en armbanden van violet, blauw en kleurloos glas. Deze zijn geïmporteerd uit Keltische gebieden in Zuid-Duitsland, Zwitserland en Frankrijk, waar zij tussen 300 voor Christus en het begin van onze jaartelling werden gemaakt.

Het grafveld is slechts gedeeltelijk onderzocht. In de IJzertijd werden de doden verbrand en werd de as in een urn bijgezet onder een kleine grafheuvel, die aan de voet werd omgeven door een kringgreppel. Thans zijn alleen de kringgreppels met in het centrum de urn met verbrande beenderen zichtbaar. Na 400 voor Christus werden geen urnen meer gebruikt, maar werd de as in een kuiltje begraven zonder grafheuvel of greppel. In het grafveld te Haps is de as gevonden van negenennegentig doden. De as van veertig van hen was begraven binnen kringgreppels.

Fig. 23

(Foto Instituut
voor Prehistorie
der R.U.
te Leiden).

Ofschoon slechts zelden aan de doden iets werd meegegeven, zijn toch te Haps in een graf een uit 600 tot 400 voor Christus daterende bronzen torques, dat is een getordeerd sieraad (halsring?), en in een ander graf een ijzeren dolk, drie ijzeren speerpunten en een ijzeren kledingspeld, die uit dezelfde periode afkomstig zijn, gevonden.

De urnen en de bijgiften, alsmede het aardewerk en het glas uit de nederzetting wijzen op betrekkingen met het Eifelgebied en met Zuid-Duitsland en Frankrijk.

Bij zijn onderzoekingen te Haps is drs. G. J. Verwers geassisteerd door de tekenaar J. P. Boogerd en studenten. Dr. D. Theunisse van de afdeling Geologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen verricht stuifmeelonderzoek, onder meer ter reconstructie van de vegetatie in de onderzochte periode. De heer J. B. T. H. Lenssen van het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht heeft de omgeving in kaart gebracht en gegevens geleverd over het oorspronkelijke landschap.

Het onderzoek te Haps is mogelijk gemaakt door de grote medewerking van het gemeentebestuur, in het bijzonder van de burgemeester, de heer F. M. O. Baron van Hövell tot Westerfliet, en van de eigenaar van de grond, de heer Jac. Kerstens. De materiële organisatie berustte bij de Koninklijke Nederlandse Heide-Maatschappij.

ROMEINSE MUNTVONDST TE BEVERWIJK

Bij een kleine proefgraving op de terreinen van de Kon. Ned. Hoogovens en Staalfabrieken werd, op ongeveer 50 m ten z.w. van het waterpompstation Westerhout, in september van dit jaar door de heer C. Bakker een onooglijk, sterk gecorrodeerd muntje gevonden. Deze munt kon door het Kon. Kabinet van Munten en Penningen toch nog worden gedetermineerd als een quadrans van keizer DOMITIANUS, regerend van 81—96 na Chr. (c.f. B.M.C. 483 v.v.). Het opgravingsvlak lag op 3.15' m + N.A.P. De cultuurlaag waarin zich de munt bevond, bevatte naast enkele scherfjes Romeins aardewerk, vooral fragmenten van inheems goed uit de 1ste en 2e eeuw, bovendien uit de 11e eeuw.

R.D. coördinaten — X: ca. — 51217, y: ca. + 36606.

A. J. Schotman.

HOE GEDRAAGT ZICH EEN ARCHEOLOOG OP VISITE ?

„He looked around with the professional interest of the archeologist for the type objects of a culture.”

Aldus althans Sir Richard Cherrington in *The Cambridge murders*, door Glyn Daniel, Penguin reprint 1965.

C. R. H.

REACTIES VAN LEZERS

Een verlate, maar niet overjarige reactie

(Fig. 24—26)

Bladerende in oude jaargangen van „Westerheem”, op zoek naar berichten betreffende vondsten van inheems-Romeins aardewerk („Fries-Bataafs” zo u wilt) in het westen des lands, viel mijn blik op een afbeelding (Whm III, 1954, no. 3—4, pl. VI 2—3) van enkele rand/hals/wandfragmenten met op de buik, op ongelijke afstanden van elkaar, verticale plastische ribbels. Uit het bijbehorende artikel (Whm III, 1954, p. 28—30), getiteld: Archeologisch „visserslatijn”, van de hand van mr. H. K. de Raaf, neem ik de volgende passages over:

„Nadat op genoemde wijze honderden rand- en bodemscherven van Fries-Bataafs aardewerk boven water (!) zijn gebracht, waaronder kartelrandige exemplaren, en ook vele fragmenten van Romeinse origine zijn opgediept, komen enkele stukken van waarschijnlijk Saksische urnen het beeld, dat wij ons van de ouderdom van deze inheemse nederzetting hadden gevormd, verstoren. Weliswaar ontbreken daarbij de eigenlijke knobbels, die kenmerkend zijn voor de z.g. bulturn, en is hier meer sprake van verticale, langgerekte ribbels, doch het Saksische karakter van dit aardewerk lijkt ons boven alle twijfel verheven. Deze vondst zou dan wel interessant zijn. Immers, op de zuidelijke oever van de Oude Rijn en vrij ver verwijderd van de Rijnmond, was dit soort aardewerk tot dusver nog niet gevonden.” En verder: „Nog één probleem: Hoe komen deze urnen uit de 5de eeuw of later, terecht in dezelfde laag, als waarin eerste-eeuws terra-sigillata van Primus werd aangetroffen?”.

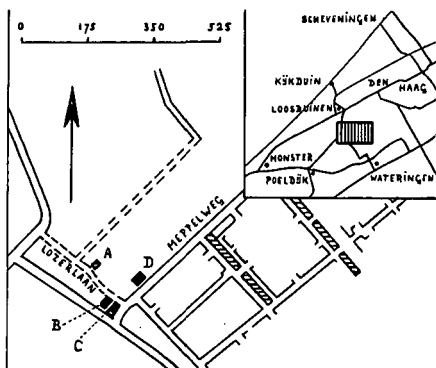

Fig. 24.

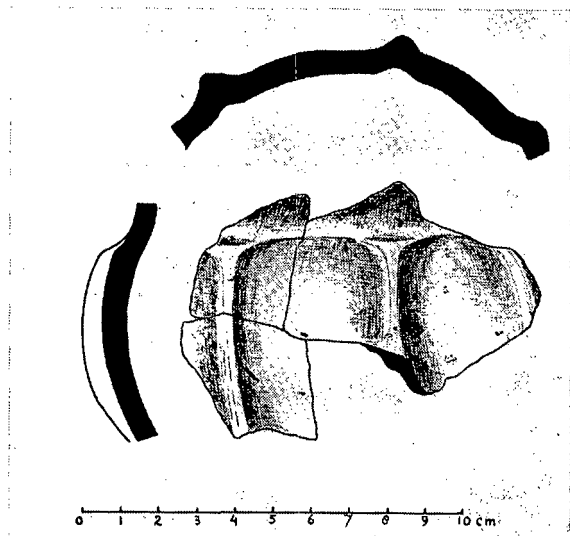

Fig. 25.

Bedoeld aardewerk kan, blijkens de dateerbare, begeleidende Romeinse importwaar, geplaatst worden in het midden van de eerste eeuw.

Misschien is het mij mogelijk enig licht in deze duistere onderwaterarcheologische problemen te brengen; dat de beantwoording van een vraag in dit geval nieuwe vragen oproept, is een interessante bijkomstigheid. In mijn collectie aardewerk, afkomstig van de vindplaats „Meppelweg” (Fig. 24 C, vergelijk ook Whm X, 1961, p. 123) bevindt zich een — uit enkele, aaneenpassende hals/buikscherven bestaand — aardewerkfragment (fig. 25), dat een overeenkomstige versiering, n.l. van met een tussenruimte van 4 à 5 cm op de buik voorkomende verticale plastische ribbels, vertoont. Het fragment, zachtgebakken, grijs tot beige van kleur, met plant-aardige versiering, tamelijk dunwandig (wanddikte $\pm 0,6$ cm), heeft deel uitgemaakt van een potje met halsdiameter van ± 10 cm en buikdiameter van ± 12 cm. De hoogte is niet bij benadering aan te geven. Temidden van honderden fragmenten van het voor de kuststreek „normale” (en voor de omgeving van Den Haag door de heer J. Mezger in Whm X, 1961, p. 14—25 beschreven) gladwandige inheems-Romeins aardewerk vormt genoemd fragment een opvallend, d.w.z. afwijkend element.

Omtrent een mogelijke datering kan het volgende naar voren worden gebracht: Het op de vindplaatsen B, C en D (fig. 24) „in situ” aangetroffen Romeinse import-aardewerk kan geplaatst worden in de periode Id-III A. De op ± 200 m van deze vindplaatsen gelegen vindplaats „Lozerlaan” (fig. 24: A, zie hiervoor Whm XIV, 1965, p. 92 e.v.) echter leverde in 1964 verhoudingsgewijs veel streepbandaardewerk op en geen enkel fragment Romeinse import. Aangezien op vindplaats A waarschijnlijk slechts de onderzijde van een oorspronkelijk aanzienlijk dikker cultuurlagencomplex zichtbaar was, blijft het een vraag of men uit het ontbreken van Romeins aardewerk vergaande conclusies kan trekken met betrekking tot een verschil in ouderdom tussen het inheemse aardewerk van vindplaats A en dat van de vindplaatsen B, C en D. Aangezien in het cultuurlagencomplex van laatstgenoemde vindplaatsen geen

duidelijke stratigrafie aanwijsbaar bleek te zijn, kan moeilijk bewezen worden, dat het in de onderzijde van het lagencomplex voorkomende inheemse aardewerk een pre-Romeinse-import periode representeert; men kan hoogstens stellen, dat vindplaats A een zodanige periode suggereert. Een voorzichtige conclusie kan misschien zijn, dat men de tijds marge, waarbinnen de inheemse bewoning geplaatst dient te worden, wat ruimer moet stellen dan de Id-III A van het dateerbare, begeleidende Romeinse import-aardewerk.

De beantwoording van de vraag: Hoe komen deze urnen uit de vijfde eeuw of later, terecht in dezelfde laag, als waarin eerste-eeuws terra-sigillata van Primus werd aangetroffen?, is door het bovenstaande m.i. wel dichterbij gebracht. Inheems aardewerk met een versiering van verticale plastische ribbels op de buik kan in een inheems-Romeins milieu voorkomen. Aan deze conclusie zou ik, tot slot van deze zeer verlate reactie, een nieuwe vraag willen verbinden: Wie heeft in zijn (of haar) collectie voorbeelden van het hier beschreven aardewerk? Dat zijn (of haar) reactie niet — zoals de mijne — na dertien jaar kome!

P.S.: De eerste reactie is niet na 13 jaar, maar na ± 13 uur na voltooiing van dit artikeltje, dus ruimschoots vóór publikatie, gekomen: De heer Mezger te Wateringen heeft destijds op het vindplaatsencomplex Den Haag - Erasmusweg (zie Whm X, 1961, p. 14—25), qua datering en karakter van de vondsten nauw verwant aan het vindplaatsencomplex Meppelweg, enkele vergelijkbare aardewerkfragmenten (fig 26) aangetroffen. De juiste positie van het op afb. 26 rechts afgebeelde scherfje is onduidelijk; misschien is het ondersteboven afgebeeld.

P. Stuurman.

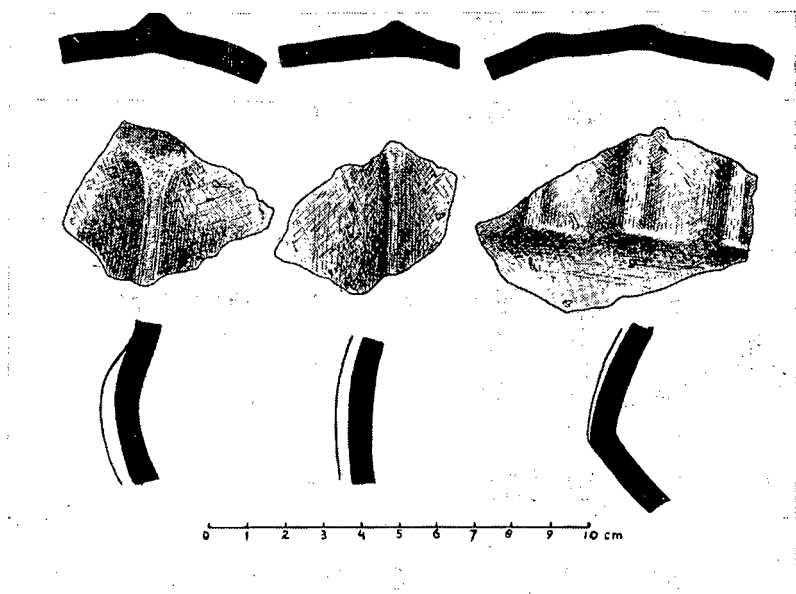

Fig. 26.

LITERATUURBESPREKING

Alkmaar's Jaarboekje 1966. In dit keurig uitgegeven jaarboekje — het verscheen begin 1967 — zijn vooral voor onze lezers van belang een tweetal artikelen over het bekende witte kerkje te Heiloo. In zijn studie over de geschiedenis van deze kerk, één der door Willibrord gestichte moederkerken van Holland, gaat E. H. P. Cordfunke uitvoerig in op de verwickelingen Abdij van Echternach, Hollandse graven, Abdij van Egmond. Na langdurig getwist, was Echternach pas in 1156 bereid zijn aanspraak op de kerk van Helichelo te ruilen voor het bezit van 120 maten land op Schouwen. Door de graaf van Holland werden de kerken van Heiloo en Alkmaar kort na 1100 geschonken aan het klooster te Egmond.

Uit opgravingen is gebleken dat Heiloo's kerk in de 15e eeuw belangrijk is uitgebreid met een dwarsschip en vergroot polygonaal gesloten koor. In 1568 door brand geteisterd, werd een jaar later het gebouw opnieuw gewijd. Maar in 1573 werd het, waarschijnlijk door benden van Sonoy, verwoest. In 1630 werd het voorste (oudste) gedeelte voor de nieuwe eredienst in gebruik gesteld; de schilderachtige ruïnes van het overige deel, bleven nog langer dan een eeuw staan, zoals o.m. blijkt uit tekeningen van Cornelis Pronk (1725). Het witte kerkje van nu, is met zijn toren in de jaren 1965—'66 gerestaureerd. Het artikel is fraai geïllustreerd, o.a. met de enige afbeelding van de kruiskkerk op een kaart uit 1560, oude prenten en tekeningen, foto van de gerestaureerde toren en dito van het laat-Gothische koor met zijn steunberen.

Een tweede artikel, aansluitend bij het hier besprokene, is van de hand van drs. H. Halbertsma, R.O.B., Amersfoort. Hij beschrijft hierin, verduidelijkt door een plattegrond met diverse bouwperiodes, de resultaten van zijn onderzoek met de spade in en om de kerk van Heiloo. Vóór de verwoesting in 1573 had de kerk een lengte van 49 m, de dwarsbeuk een breedte van 22 m. Het oudste (tufstenen) deel stamt uit de 12e, misschien 11e eeuw. De eveneens tufstenen toren meet 5 m in het vierkant. Tussen de grafkelders uit de 17e eeuw, kwam de onberoerde moederbodem pas op bijna 2 m onder de huidige kerkvloer aan het licht. De tufsteenmuren van het schip rustten op een schelpenbed, gespreid in een in het vaste strandwalzand gegraven sleuf. Onder de fundering van de noordelijke zijmuur wezen begravingen op het bestaan van een ouder gebouw. In de moederbodem werden paalkuilen aangetroffen, waarvan de tweede groep in een afgerond — rechthoekig beloop, zeer wel kan behoren tot een houten kerkje uit de Karolingische tijd. Ook de gevonden aardewerkscherven wijzen hierop: kogelpotvaatwerk en met stempelindrucken versierd gebruiksgoed uit Badorf (ten z.o. van Keulen). De tufstenen kerk uit de 11e—12e eeuw had, bij een totale lengte van ruim 30 m, een halfrond afgesloten koor. Wat de bekende Willibrordspuit betreft zegt de schrijver: „Bestond deze reeds vóór de bouw van de eerste kerk en bepaalde de put de keuze van het kerkterrein? Of werd de put veeleer juist gegraven tijdens of kort na de bouw van de eerste kerk, teneinde in een dringende behoefte te voorzien?” Gaarna verwijzen wij hier naar het transept-onderzoek door J. K. Haalebos, in Westerheem XII, no. 2 (april 1963), terwijl in de vondstberichten van Westerheem XVI, no. 3 (p. 126) meer valt te leren over een nader onderzoek door drs. Halbertsma van het putje bij de kerk.

Tenslotte bevat het Alkmaar's Jaarboekje nog een korte beschouwing „Kanttekeningen betreffende de vroegste middeleeuwse bewoning in Alkmaar” door J. K. Haalebos, met een naschrift van W. J. Reder. De eerste meent, hierbij steunend op een suggestie van dr. J. K. de Cock, dat het in een bouwput op grote diepte gevonden vlechtwerk van takken heeft behoord tot een huisplatte-

grond, waarbij hem de datering van 700 na Chr. wat aan de vroege kant lijkt. In zijn naschrift verdedigt de tweede auteur zijn standpunt, dat de gevonden vlechtwanden (met één stuk van 50 m lang) beschouwd moeten worden als slibvangers, getuigen van landaanwinnings-activiteit van de mens in de Karolingische tijd aan de oevers van een stroomgeul. Het daarbij aangetroffen kogelpot- en Pingsdorfaardewerk zijn dan verspoelde resten van een iets latere en hoger gelegen bewoning.

Wij sluiten ons bij de mening van de heer Reder aan, vooral ook omdat de datering met de C 14-methode het jaar 700 aangeeft. Deze slibvangers zijn daar ten dele vernietigd bij de transgressie van ca. 850.

H. J. C.

W. Glasbergen, W. Groenman-van Waateringe and G. M. Hardenberg-Mulder. *Settlements of the Vlaardingen culture at Voorschoten and Leidschendam; (I) and (II)*. Helinium VII, 1967, 1 en 2, pp. 3—31 en 97—120.

De Vlaardingen cultuur, die jonge maar snel opgeschoten loot aan de Nederlandse prehistorische stam, heeft in de harten van vele A.W.N.'ers steeds een warm plekje ingenomen; immers, zij hebben bij de geboorte assistentie verleend en daarna, op gezette tijden aan de wieg van het borelingske gestaan om zich persoonlijk van de gezondheidstoestand te vergewissen. Die liet van het begin af en laat nog steeds niets te wensen over: De loot is tak geworden en deze laatste heeft zich reeds vertakt . . . tot Voorburg, Leidschendam, Voorschoten en Zandwerven toe.

Alle beeldspraak terzijde gelaten; het lijkt me goed, ten gerieve van belangstellende Westerheemlezers (en wie is dat niet) een korte samenvatting te geven van de inhoud van bovenvermelde bijdrage, die als een aanvulling op de artikelenreeks „The Vlaardingen culture”, opgenomen in Helinium II, 1962, pp. 3—35, 97—103, 215—243 en Helinium III, 1963, pp. 39—54 en 97—120 beschouwd kan worden.

Het stratigrafische beeld, dat het onderzoek te Voorschoten (1965) heeft opgeleverd, mag uniek genoemd worden: Een in de strandwal Wateringen—Voorschoten voorkomende depressie, opgevuld met veen, stuifzand en humeuze banden, waarin — met de verwerkte bovengrond meegerekend — 14 lagen onderscheiden konden worden, waarvan er niet minder dan elf vondsten hebben opgeleverd. Door minitieuze onderzoek van deze lagen is het mogelijk gebleken, twee perioden in de Vlaardingen cultuur (VL 1 en VL 2) te onderscheiden, hetgeen in Vlaardingen zelf, ondanks de grote hoeveelheden aldaar verzameld aardewerk, niet gelukt is. In Voorschoten kon men onderscheiden.

- VL 1: a. Een klassieke, pre-Standvoetbekercultuur (SVB)-fase
b. Een gedevalueerde pre-SVB-fase

- VL 2: c. Een gedevalueerde fase, gelijktijdig met de SVB-cultuur, en waarin tevens — gelijktijdig met of iets later dan de SVB-cultuur, hybride klokbekerelementen verschijnen.

De voor VL 1 karakteristieke elementen (knobbels, reeksen ingedrukte gaatjes of putjes onder de rand) zijn in VL 2 verdwenen. Het aardewerk werd in de aanvang met kwartsbrokjes, vervolgens met een mengsel van kwartsgruis, zand en aardewerkgruis, en tenslotte alleen met aardewerkgruis verschaald; dit ging gepaard met een vermindering in gewicht. Eveneens trad een verandering in vorm en kleur van het aardewerk op.

Evenals in Zandwerven blijken in Voorschoten en Leidschendam Vlaardingen cultuur en Standvoetbekercultuur gelijktijdig voor te

komen: In Voorschoten VL 2 gecombineerd met SVB 1a (?), 1b, 1d en 1f; in Leidschendam VL (stratigrafisch niet onderscheiden) met SVB 1a en 1d. In Voorschoten heeft men bovendien een samengaan van VL 2 elementen met hybride klokberkerelementen (KB IIB) geconstateerd. De gegevens, die de onderzoeken te Voorschoten (1965) en Leidschendam (1963—'64) hebben opgeleverd, maken het mogelijk, de vindplaatsen Vlaardingen, Leidschendam, Voorschoten en Zandwerven duidelijker dan voorheen in een overzichtelijk geografisch, cultureel en chronologisch bepaald kader te plaatsen:

1. Laatste fase van de VL 1 bewoning te Vlaardingen, gelijktijdig met de vroegste fasen te Leidschendam, Voorschoten en mogelijk ook Zandwerven.
2. Devolutie tot VL 2 te Leidschendam, Voorschoten en Zandwerven, mogelijk gelijktijdig met de allerlaatste VL bewoningsfase te Vlaardingen.
3. Nederzettingen van SVB lieden te Leidschendam, Voorschoten en Zandwerven, nadat de bewoning te Vlaardingen was beëindigd.
4. Nederzetting van KB lieden te Voorschoten, mogelijk gelijktijdig met 3.
5. Nederzetting van KB lieden te Vlaardingen.

Deze ontwikkeling speelt zich af tussen ± 2500 en ± 1900 voor Chr. De in 1965 ontdekte vindplaats te Voorburg tenslotte heeft, afgezien van het belangrijke „bakplaat“-fragment (Westerheem XV, 1966, p. 155), te weinig karakteristiek aardewerkmateriaal opgeleverd om inpassing in boven geschetste ontwikkelingsgang mogelijk te maken.

P. Stuurman.

J. L. van der Gouw. *De ring van Putten; onderzoeken over een hoogheemraadschap in het Deltagebied. 3-Gravenhage, Albani, 1967.* (Zuid-Hollandse studiën XIII).

Dat bronnenonderzoek en oudheidkundig bodemonderzoek dikwijls hand in hand gaan en elkaar de noodzakelijke aanvullende gegevens kunnen leveren, mag, geloof ik, wel als bekend worden verondersteld. Met name de middeleeuwse archeologie is ondenkbaar zonder een voorafgaand minutieus bronnenonderzoek, met behulp waarvan men het historisch en historisch-geografisch kader kan schetsen, waarin het bodemkundig onderzoek geplaatst dient te worden.

Er is derhalve alle reden met verlangen uit te zien naar en dienovereenkomstig aandacht te besteden aan publikaties, die van een bepaald gebied ons dit kader schetsen. Kon in 1965 (Westerheem XIV, 1965, no. 4) worden gewezen op het proefschrift van dr. J. K. de Cock, waarin — op fysisch-geografische grondslag — de historische geografie van Kennemerland werd benaderd, thans ligt voor ons het proefschrift van de algemeen rijksarchivaris dr. J. L. van der Gouw, getiteld: „De ring van Putten; onderzoeken over een hoogheemraadschap in het Deltagebied“, waarin, op basis van minutieus bronnenonderzoek, op even boeiende als overzichtelijke wijze een wel zeer „Nederlands“ brok waterstaats-geschiedenis aan de vergetelheid is ontrukkt. Voor de belangstellende amateur-archeoloog, die bij zijn onderzoeken steeds weer poogt, achter zijn vondsten en waarnemingen het verleden, waarin ze thuishoren, te zien, m.a.w. steeds weer poogt dat verleden te doen herleven, zij vooral lezing van de hoofdstukken I (inleiding) en II (de bedijking en afwatering) aanbevelen. De auteur geeft van deze hoofdstukken de volgende samenvatting.

„In onbeheerd gebied tussen Holland en Zeeland is door inwendige

kolonisatie, waarschijnlijk onder leiding van leden van het geslacht Persijn uit Noord-Holland, in de eerste helft van de dertiende eeuw het liberum dominium van Putten gesticht. Door bedijking van veenlanden, die toen aan de aanvallen van de zee prijsgegeven en reeds gedeeltelijk met slib overspoeld waren, werden geleidelijk enige eilanden (Putten, Geervliet, Biervliet, Spijkenisse, Vriesland) bewoonbaar gemaakt. Door ook de tussengelegen gronden te bedijken (Brabant, Hekelingen, Kapershoek) werden de eerder gevormde eilanden tot één geheel verbonden. Dit werk is voltooid door de bedijking van de polder Simonshaven, in 1305. Sinds die tijd ligt in de vrije heerschappij van Putten een vrij groot eiland Putten, waarvan één van de ambachten ook Putten heet. De aan het buitenwater gelegen delen van de dijken van de ambachten of polders vormen samen de ringdijk. Uitbreiding kreeg het eiland door de bedijking van Oud-Markenburger in 1353 en van Oud-Schuddebeurs in 1431. De kleinere buitenpolders werden niet meer in de oude ring opgenomen. Na twee grote stormvloeden (1530 en 1532) bleef het oude ambacht Putten als verdronken land liggen. Het werd later in drie gedeelten weer ingedijkt, maar niet meer in de ring opgenomen (de Uitslag van Putten). Door de dicht-slibbing van de Bernisse zijn het eiland Putten en het eiland Voorne al in de zestiende eeuw samengegroeid. De bedijking van de ten zuiden van het eiland Putten gelegen Beijerlanden aan Putten in de tweede helft van de zestiende eeuw door de graaf van Egmond is verhinderd door de Staten van Holland. De meerderheid van de Hollandse steden wenste de rivier het Spui open te houden voor de scheepvaart".

Het boek, als deel XIII verschenen in de „Zuid-Hollandse studiën", is bijzonder fraai uitgegeven en voorbeeldig geïllustreerd. Het gereproduceerde — voornamelijk zestiende- en zeventiende eeuwse — kaartmateriaal omvat niet slechts werkstukken van bekende kaartmakers en landmeters als Jacob van Deventer, Jan Potter en Daniël Schillinx, maar ook vele anonieme kartografische produkten. De auteur heeft in de tekst bovendien nog een groot aantal detailkaartjes verwerkt. De middeleeuwse bronnen betreffende het dijk- en waterschapsbestuur van Putten zijn — in de vorm van bijlagen — zo volledig mogelijk afgedrukt; een glossarium vergemakkelijkt de bestudering van deze teksten.

P. Stuurman.

DE A(A) VAN ARCHEOLOGIE (6)

Uit. A. J. van der Aa: „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden" bijeengelezen door P. Stuurman.

BURGT, DE (ZH). Heuvel in Rijnland, geb. Wassenaar. Sommige schrijvers hebben beweerd, dat op dezen heuvel het kasteel, huis of hof der oude Heeren van Wassenaar zoude gestaan hebben. Onderzoekingen ten dien einde door peiling, boring en graving gedaan, waarbij men volstrekt geene grondslagen van eenig gebouw heeft kunnen ontdekken, doen dit beweren als geheel ongegrond verwerpen. Ook is het meer te vermoeden, dat deze heuvel is overgebleven bij de afzanding van het land, waarin hij gelegen is, ten einde van die afzanding te doen blijken, en waardoor eertijds vrijdom van verponding verkregen werd.

BUWEKLOOSTER (F). Voorm. kloost. van Premonstreiternonnen... tusschen Drogeham en Harkema-Opeinde, tot welk laatste d. het behoort. Thans ziet men er tusschen breede grachten en hoogopgaande boomen, die hier welig op den hoogen zandbodem tieren, een paar aanzienlijke boerenplaatsen, kerkhof met klokkestoel, en een groote menigte puin.

CADOELEN (NH). Het kruidhuis, dat hier gestaan heeft, is in het jaar 1829 gesloopt, maar de fundamente[n] zijn er nog van aanwezig.

CALANDSOOG (NH). Het tegenwoordige dorp is eigenlijk Nieuw-Calandsog, want van het oude Calandsog . . . is sedert eeuwen niets meer aanwezig. Van dit oude dorp, dat zeer groot en volkrijk geweest moet zijn, heeft men, op het laatst der vorige eeuw, bij laag water, nog de grondslagen, benevens de overblijfselen van de voorm. kerk en van andere gebouwen, alsmede doodkisten, beplogde akkers enz. bespeurd.

CALIGULA, Toren van (ZH). Voorm. toren of vuurbaak, op de westkust van Holland, ter regterzijde van den Middelsten Rijnmond, door Caligula, tot gedachtenis van zijne gewaande overwinning over de Britten, opgericht. Het is vermoedelijk, dat deze toren gestaan heeft, 1/2 u. meer zeewaarts dan het Huis te Britten, ter plaatse, waar door de visschers, bij eene lage zee, onder water, overblijfselen van eenen toren ontdekt zijn, die zij, blijkbaar bij verbastering, den Ouden-Caljaart, de Toren van Calla, den Toren van Cala of Caloos-toren noemen; terwijl zij tusschen de grondvesten van dezen toren en de grondslagen van het Huis te Britten, boomstruiken bespeurd hebben, waaruit men vermoedt, dat aldaar een bosch of misschien wel den hof van het Huis te Britten gelegen heeft.

CAMMINGHA (F). Voorm. state . . . 5 min. N.O. van Ferwerd, waartoe zij behoorde. Deze state . . . is in het begin dezer eeuw afgebroken, hoewel hare standplaats nog duidelijk kenbaar is.

CAMMINGHA (F). Voorm. state . . . in het Friesche d. Arum. Zij draagt nog de kenmerken van haar vroeger aanzien, door eene deftige steenen poort en de grachten, waarvan zij omgeven is.

CAMMINGHA (F). Voorm. kast. . . . op het eil. Ameland . . . bezuiden het d. Ballum. De plaats, waar het kasteel gestaan heeft, is alleen kenbaar aan gedeelten van den aarden wal, welke het omgaf, en deze wordt jaarlijks afgegraven en geslecht.

CAPELLE-OP-DEN-IJSSEL (ZH). De kapel, waarnaar het zoude genoemd zijn, schijnt te hebben gestaan op zekeren grond binnendijs, omtrent 20 min. van het d. gelegen. Langs den daar vóór gelegen dijk vindt men eene steil aflopende diepte in den IJssel, waarom die dijk hier van kram- en paalwerk is voorzien, hetwelk steeds nog het Heilige schoor genoemd wordt. Daar men nu aan de andere zijde der rivier, bij het leggen der grondslagen van eenen, voor omtrent 20 jaren nieuw gebouwden, buitendijschen watermolen, tot op de diepte der rivier, eenen steenen wal gevonden heeft, die onder den dijk aan de andere zijde der rivier doorliep, heeft zulks doen veronderstellen, dat aan die zijde buitendijs een klooster zoude gestaan hebben, waartoe de voorzeide kapel behoorde.

CARVO (). Plaats, welke op de reiskaart van Peutinger voorkomt, als in het Eiland der Batavieren gelegen. Sommigen willen, dat deze plaats gelegen was, daar, waar tegenwoordig Wijk-bij-Duurstede gevonden wordt; andere plaatsen haar, en, naar het ons voorkomt, met meer waarschijnlijkheid, aan de overzijde der Lek, omtrent Ravenswaay.

CASPIGIUM (). Plaats, welke op de reiskaart van Peutinger voorkomt, en vermoedelijk moet gezocht worden, waar tegenwoordig het stadje Asperen, prov. Zuid-Holland, ligt.

(wordt vervolgd)

OPGRAVINGS- EN VONDSTBERICHTEN IN HET KORT

onder redactie van H.J. Calkoen

Ten behoeve van deze rubriek doen wij een dringend beroep op de lezers, alle krantenberichten, die betrekking hebben op lokaal oudheidkundig nieuws uit Nederland, toe te zenden aan de heer H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.). Tevens verzoeken wij rechtstreekse toezending aan zijn adres van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen, hetzij als resultaat van eigen verkenning, hetzij door mededeling van anderen.

Redactie Westerheem.

AKERSLOOT (N.H.)

Bij het graven van een insteekhaventje aan de w. oever van het Alkmaardermeer, stiet men op ca. 1 m onder het maaiveld in een veenlaag op een vervaarlijk stuk bezaagd eikehout, ter lengte van 3.40 m, breedte 60 cm en dikte ca. 40 cm. Naar de gebogen vorm te oordelen een uit één krommer gezaagde voorstevén, welke niet verder was afgewerkt. Mogelijk een opdracht voor een plaatselijke houtzaagmolen door een scheepstimmerwerf te Zaandam, welke werd afgekeurd. Aan het stuk zijn overigens noch zaagsporen, noch bewerkingssporen van een bijl of dissel te zien, zodat het slechts machinaal aldus gefatsoeneerd kan zijn. Het indrukwekkend gevaarte doet thans dienst als bank bij het jachthaventje.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 10, okt. '67.
R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).*

BERGHAREN (Gld.)

In een tuin aan de Molenweg zijn grote hoeveelheden scherven gevonden, daterend uit de vroege IJzertijd en de vroege middeleeuwen. De vondsten werden gedaan onder een ca. 50 cm dik bouwlandpakket en verder in een met humeuze grond gevulde kuil en greppelvormige sporen. Verreweg de meeste scherven — er zijn veel grote bijl en enige kleine, vrijwel volledig intact zijnde potjes — dateren uit de vroege IJzertijd; er is veel besmeten aardewerk; kartelranden en versiering ontbreken vrijwel. Uit de 7e—8e eeuw na Chr. dateren o.m. fragmenten van een ruwwandige, donkergrijze urn, op de draaischijf gevormd, afgerond spitsbuikig, met breed-ovale, op regelmatige afstand geplaatste vingerindrukken op de buikknik. Op de schouder horizontale groeflijnen en bladmotiefstempels. Voorts stukken van tonvormige potten, met horizontale, omgeslagen vlakke of ronde rand, eenmaal met zwakke dekselgeul.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Huslt).*

DEVENTER (Gld.)

Het aantal gouden munten, gevonden op het terrein van „de Verenigde Gestichten” aan de Smedestraat alhier, is gestegen tot 14; er is ook 1 zilveren munt gevonden. Alle munten zijn thans onder de hoede van de V.G., ook het zevental dat voor onderzoek door muntenkenner H. K. Berghuis tijdelijk in museum „de Waag” was. De kans bestaat, dat er nog meer munten gevonden zullen worden. Nadere determinatie gewenst!

*Winschoter Crt., 18 sept. '67.
(Mededeling mej. M. Francken, Bussum).*

GEYSTEREN (L.)

Als controle op eerder verkregen gegevens is in juni en juli van dit jaar opnieuw op de ruïne van het kasteel gegraven door een kleine groep van de N.J.B.G. en enkele mensen van de Kon. Nederl. Heidemaatschappij. Thans schijnen de voornaamste vragen te zijn opgelost, mede dankzij een doorgaand profiel, dat niet al te zeer verstoord bleek. Samenvatting: het aanvangsstadium geeft de ophoging van een terreintje aan de Maas te zien, waar in opgebrachte grond een ronde toren van 9 m middellijn werd gebouwd. De funderingen bestaan uit blokken ijzeroersteen. Enige jaren later ontstond een schildmuur, met weergang op bogen, middellijn 24 m, door een vrij steil talud van de gracht gescheiden. Een en ander zal in de 13e eeuw zijn gebouwd. Veel later (14e eeuw?) kwamen om de toren drie vertrekken, waarbij de buitenmuur aan de voet van het talud kwam te staan. Deze periode valt te herkennen door mergel als bouw materiaal. Vervolgens brak men de oude schildmuur af en plaatste een baksteenmuur om de voet van de verhoging (géén motte!), waarop het kasteel lag. Het nieuwe burchtemplacement had nu een middellijn van ca. 30 m. De oude toren werd afgebroken en vervangen door een vierkante, opgenomen in de baksteenmuur van de enceinte. Bij de verdere ontwikkeling ontstonden poortgebouw en uitspringende muurtorens, terwijl een grote rechthoekige zaal de drie vertrekken verving. De gevolgen van de grote verwoestingen tijdens de 80-jarige oorlog, werden teniet gedaan door wederopbouw, sinds 1640 ondernomen door leden van het geslacht Schellart van Obbendorff. Het terrein is nu geëgaliseerd en alleen de Neerhof, waar in de 17e eeuw de stallingen waren ondergebracht, stelt ons nog vóór enige moeilijke vragen. Grote dank is verschuldigd aan de eigenaar van het terrein, J. W. baron de Weichs de Wenne.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. G. N. Renaud).*

HEERLEN (L.)

Bij graafwerkzaamheden voor de nieuwe bouw van de Amrobank (Geerstr.—hoek Geleenstr.) werd 4 m onder het maaiveld een vierkante houten put aangetroffen van $1,95 \times 1,95$, gemaakt van eikehouten planken (hoog 21 cm, dik 6 cm). Iedere plank had aan het uiteinde een rechthoekige inkeping, waardoor zij in elkaar sloten en, zonder verticale palen, door de druk van de grond bijeen gehouden werden. Oorspronkelijke hoogte (er waren nog slechts 3 rijen planken aanwezig) onbekend. Vaag was de insteek van een kuil te zien; de gele löss was rondom de put groenachtig verkleurd. De vulling bestond uit modderzwarte grond, gelegen boven een 40 cm lager natuurlijk grindpakket. In de put aardewerkfragmenten, o.a. van een bruin geverniste beker, type 1 A = Hofheim 25, datering 40—110 na Chr.; een dito met zand bestrooide beker (type 1 B = Hofheim 26, dezelfde datering); een ruwwandige donkergrijze kookpot en een terra nigra beker (datering begin 2e eeuw na Chr.).

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. H. F. Bloemers).*

KESTEREN (Gld.).

In aug. '67 zijn bij het delven van een grafkuil op de gem. begraafplaats aardewerkvondsten uit de Romeinse tijd gedaan.

Op een diepte van 1 m onder het oorspronkelijke maaiveld werden de vondsten in een w.o.-georiënteerde kuil in twee groepen aangetroffen (1 en 2).

1. t.s. bakje Drag. 33, waarin een benen schijfje (28—29 mm) met halverwege een concentrische groef en gat in het midden; verder een kort benen staafje met sierlijk bewerkte knop. De functie van deze twee, waarschijnlijk bij elkaar horende voorwerpjes onzeker.

Bord van licht- tot donkerbruin, gevernist wit aardewerk, type Brunsting 17a. Kruik, type Brunsting 5c (evenwel met tegen onderzijde randlip aangezet oor, als type Brunsting 6). Verder: kruik met aan de binnenzijde trechtervormige rand en duidelijke scheiding hals- buik- zie Gose 379—380. Mogelijk bij deze groep behorend: blauwgrijze kookpot met naar buiten geslagen rand en schoudergroef (tussenvorm Br. 1a en 1c?).

2. t.s. bord Drag. 31, met stempel TVLLVS FE, Hadrianus-Antonini (117—178); tussen standing stervormig graffito. Twee t.s. bakjes Drag. 33; hoogte: 5 en 7,5 cm. Twee kruiken type Br. 5c. Ruwwandig bord, met naar buiten afgeschuinde en iets overgekraagde rand, type Br. 22. Waarschijnlijk, maar niet zeker bij deze groep behorend: beker van donkerbruin, gevernist wit aardewerk, met brede banden van raadsversiering (type Br. 3b).

De twee groepen duiden op grafvondsten, afkomstig van 2 graven. Deze worden door het aardewerk gedateerd in het midden of derde kwart van de 2de eeuw.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 10, okt. '67.
R.O.B. Amersfoort (R. S. Hulst).*

LEERSUM (U.)

In het Zuilensteinse bos, ca. 300 m ten o. van de zgn. Engelberg, ligt een groep van zes grafheuvels. In één dezer werd in 1924 een scherf van een Drakensteinurn gevonden, thans in het Rijksmus. van Oudh. te Leiden. Verdere gegevens: archief R.O.B. Amersfoort. Verkenning van het terrein waarop de grafheuvels liggen, leidde in 1962 tot de vondst van 25 stuks aardewerkfragmenten in een omgeploegd pad, w.o. twee randstukken. De verschralling bestaat uit scherfgruis; één fragment met kwartskorreltjes. Eén scherf is besmeten. Voorlopige datering: 5e eeuw voor Chr.

Bij nadere verkenning in 1966 en 1967, werden op 500 m n. van de genoemde vondst, niet minder dan 600 aardewerkfragmenten gevonden. De vindplaats ligt in het bos, no. van „de Blaasbalg” (coörd.: 158,78—447,46 - T.K. van Wijk bij Duurstede, no. 39 B).

Hoogte van het terrein ca. 35 m + N.A.P. In 1832 nog heideveld, werd het in 1869 bebost; thans groeien er naaldbomen. De scherven zijn ook nu weer overwegend met scherfgruis verschaald; slechts 2 vertonen kwartskorrels. De dikte varieert van 0,5—1—1,5 cm en sommige vertonen roetaanslag. Er zijn 53 randfragmenten, in enkele gevallen versierd met nagelindrukken; enkele hebben een glanzend zwartgepolijst oppervlak. De versiering bestaat verder uit vingertop- nagelindrukken, lijnversiering en één scherf met ronde indrukken, met een hol instrument aangebracht, waarnaast een fragment met zeer kleine, ronde indrukken. 4 Scherven vertonen een buikknik. Bovendien werden brokjes huttenleem aangetroffen. In overleg met de R.O.B. werd in sept. '67 een nader onderzoek ingesteld, waarbij een proefput van 12 m² werd gegraven. Hierin

tekenden zich, ca. 20 cm onder het maaiveld twee à drie afvalputten af, enigszins ovaalvormig met ruim 1 m doorsnede. De vulling bestond uit een kleiachtige massa met veel scherven, in totaal 550, w.o. 50 randfragmenten, sommige met vingertopindrukken. Ook hier weer stukken huttenleem. De vondst werd voor nadere datering opgestuurd naar de R.O.B. Voorlopige conclusie: terplaatse heeft zich een nederzetting uit de IJzertijd bevonden. Nadere gegevens volgen.

Leersum, 6 nov. '67. (H. J. Reusink).

MAARTENSDIJK (U.)

Door grondwerkers is onder een rood tegelvloertje een bruine pot gevonden, welke 294 zilveren munten bevatte. Zij dateren uit de tijd van Karel V en uit de 80-jarige oorlog.

De vondst, gedaan op gemeentegrond, zal door deskundigen van het Munt- en Penningkabinet te Den Haag nader bekeken worden.

Alg. Handelsblad, 9 nov. 1967.

MAURIK (Gld.)

Op een bouwterrein ten z. van de Homoetsestraat werden geringe resten van een Bronstijdbewoning aangetroffen. Zij kwamen voor op een zich zwak aftekenend niveau, dat op 0,50—0,55 m onder het maaiveld de afsluiting vormt van een zavelige ondergrond. Nabij „het Haagje” werden in een slootwand vondsten uit de Romeinse tijd gedaan, op een oude stroomrug op 0,50 m onder het maaiveld. Romeins importgoed overheerst in sterke mate: gevernist, w.o. met barbotineversiering en glad- en ruwwandig aardewerk. Voorts een fragment van een draadfibula met ronde beugel en van een fibula met brede voet, een brok hutteleem, enkele beenderresten en steenbrokken. Het geheel wekt de indruk vrij vroeg te zijn: 1ste of 2e eeuw.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (R. S. Huslt).*

MIDDELBURG (Zld.).

In juli 1967 werd door zeven leden van de werkgroep Zeeland een proefsleuf gegraven op het erf van de boerderij „Arnestein”, waar vroeger een 17e eeuwse buitenplaats van dezelfde naam stond. Aanleiding tot dit onderzoek was een copie van een schilderij uit 1511, waar op de plaats van dit buiten een versterkt kasteel was geschilderd. De boerderij zal binnenkort moeten verdwijnen. De plaats van de proefsleuf werd bepaald aan de hand van kaarten van Hattinga en Van Deventer en inderdaad werden resten van een keldertrap blootgelegd, laat 17e eeuws metselwerk, behorend bij de vroegere buitenplaats. Verder graafwerk, op verschillende punten, leverde echter niets op van een oud middeleeuws bouwwerk, waarna het onderzoek gestaakt werd.

Werkgroep A.W.N. Zeeland (mr. Tina Kannegieter).

OOL, gem. Herten (L.)

Tijdens baggerwerkzaamheden aan de linker Maasoever werd een bronzen zwaard gevonden (lengte 57,7 cm). Het heeft een greeptong met 4 nietgaten, op de schouders aan weerskanten 2 nietgaten. De zijden van het blad (zonder ricasso) lopen evenwijdig; doorsneden: spits-ovaal. Het is van het Nenzinger-

type, dat in midden- en noord-Europa veel voorkomt, maar in West Europa zeldzaam is. Dit zwaard is het tweede uit Nederland. Datering: Reinecke D of Ha. A 1 (13e—12e eeuw voor Chr.). De vondst is in het bezit van de heer J. H. S. van Herten te Herten.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
B.A.I. Groningen, I.P.P. Amsterdam (J. J. Butler) en
R.O.B. Amersfoort. (J. H. F. Bloemers).*

SLUIS. (Zld.)

Omdat het kasteelterrein alhier voor onderzoek dreigde verloren te gaan, werd met behulp van leden van de N.B.J.G. een noodopgraving verricht. Een proefgraving van tevoren leerde, dat er weinig resultaat te verwachten viel. In overleg met de burgemeester werd het werk verlegd naar de in conservering zijnde ruïne van de stadspoort, bekend als Steenen Beer. Deze wijkt in zoverre af van het gewone type, dat de op de poort aanlopende weg tevens de dijk langs het Zwin vormt. Deze zeewering mocht dus niet door een vóór de poort lopende gracht onderbroken worden. Het probleem is vindingrijk opgelost. De hierbij toegepaste sluiswerkjes zijn nu nader onderzocht. Een afvoer, door de dikte van het muurwerk heen stadswaarts lopende, werd in kaart gebracht. Een coupe in de wal leerde ons de opbouw van het aardlichaam uit de grond en puinlagen kennen, terwijl delen van een uitvalspoort werden teruggevonden.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. G. N. Renaud).*

SNEEK (Fr.)

Bij het vergroten van de ijsbaan te Sneek stiet men op een strook baksteenpuin van kromgetrokken en halfgare kloostermoppen met brandresten, overblijfselen van een middeleeuwse steenoven. Formaat baksteen: $28,5 \times 14 \times 8,5$ cm; datering 12e eeuws, in ieder geval vóór midden 13e eeuw. Kleur van de steen: geel tot vlekkerig rood. Het geheel, met zijn slecht doorknede klei, maakt een primitieve indruk. De plaats van de oven is opmerkelijk: aan of op de voormalige Middelzeedijk, welke in 1842 werd vergraven bij aanleg van de straatweg Sneek—Leeuwarden. Mogelijk was deze zeewering tijdens de bouw van de steenoven nog in functie en de klei werd uitgedolven in de buitendijkse slikafzetting. In 1199 was de Middelzee, die tot voorbij Sneek het land indrong, nog niet afgedamd. Door latere grondverwijdering kon de bouw van de oven niet meer worden nagegaan. Gunstiger waren de omstandigheden op een dijkrestant enkele kilometers meer naar het n.o., tussen Scharnegoutum en Deersum, waar in 1956 goed bewaard gebleven overblijfselen van een steenoven werden blootgelegd. Hier werden de grote gele moppen gebakken voor het Cisterciënser vrouwenklooster Aula Dei, in 1233 gesticht. De kwaliteit van deze stenen: $28,19 \times 14,15 \times 8-9$ cm, was aanzienlijk beter dan die van de Sneker veldoven. In Deersum werden ca. 12.285 stenen vervaardigd bij elke brand. Andere steenovens in het n. des lands, lagen o.m. op de zeewering aan het Dokkumerdiep nabij Oostrum en op de Hunzedijk benoorden Groningen.

Waartoe dienden de stenen van de Sneker oven? Mogelijk voor de aan St. Maarten gewijde, toenmalige parochiekerk en de gasthuiskapel. In de 13e eeuw groeide Sneek uit tot een stedelijk handelsoord en er zullen toen al enkele stenen, verdedigbare huizen zijn geweest. Op enkele plaatsen in de stad

bleven fragmenten hiervan in de binnenmuren van latere panden bewaard. Enige jaren terug kwamen eveneens misbaksels van kloostermoppen tevoorschijn op een terrein aan de Oppenhuizerweg, aan de z.-oever van de Houkesloot.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 10, okt. '67.
R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).*

TIEL (Gld.)

Gecontateerd werd dat een grachten-rechthoek bij de voorheen aan St. Maarten gewijde kerk, het oostelijk deel vormde van een nog groter omgracht gebied, waarvan de w. helft, uitmakende het territoire van het weeshuis, nog zichtbaar is op vogelvluchtkaarten der stad Tiel uit de 16e en 17e eeuw. Op deze kaarten zien wij aan de n. zijde van het voormalig kerkhof een reeks huizen van allure; hier schijnt de Latijnse school gestaan te hebben. Het verdwenen koor van de St. Maartens-kannen gevonden; het toewerpen moet eind 14e, begin 15e kerk reikte in zijn laat middeleeuwse bouwfase over de gracht heen. In de gedempte grachtdelen werden scherven van Jacobakannen gevonden; het toewerpen moet eind 14e, begin 15e eeuw hebben plaats gevonden. De kaarten tonen een muur tussen kerkhof en weeshuisterrein. Deze muur, in latere vorm doet thans nog dienst; de fundering, bestaande uit tufsteen met een kern van kloostermoppen, is ouder. De muur sloot aan op de blootgelegde grondvesten van de veronderstelde Latijnse school. Op kerkhof schaarse vondsten: wat Pingsdorf-aardewerk en stukken van een grote, dikwandige grauwwaaz gekleurde pot, met opgelegde banden, een zgn. reliefamfoor, meestal als Karolingisch gedateerd, maar ook nog later in zwang gebleven.

Waarschijnlijk werd de Tielse St. Maarten gegrondvest op een naderhand omgracht en opgehoogd terrein, buiten de eigenlijke stadskern. Gestage uitbreiding van de kerk (vooral in de 16e eeuw) zal hebben geleid tot demping van de o. kerkhofgracht. Het weeshuisterrein behield zijn grachten. Nieuwe gezichtspunten ten opzichte van het kerkhofonderzoek in 1958 verricht, leverden de jongste opgravingen nauwelijks op.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 10, okt. '67.
R.O.B. Amersfoort (H. Halbertsma).*

VAASSEN, gem. Epe (Gld.)

Op een heideterrein van het Kroondomein, ten w. van Vaassen is een onderzoek gaande in een Celtic Field. Het heideterrein, ca. 15 ha groot is omgeven door bos; aan de z.-zijde loopt een ondiep beekdal, waar een moerassige plek is ontstaan, waartegen de walletjes van het Celtic Field eindigen. Aan de n.-zijde bevindt zich een grafheuvel, die één van de walletjes raakt. Het opgravingsterrein maakt deel uit van een naar schatting ca. 50 ha groot Celtic Field, met hoogteligging ca. 20 m + N.A.P. De grafheuvel (voor datering) en het moerasje (voor pollenanalyse) maken dit terrein aantrekkelijk voor onderzoek. Structuur en datering der Celtic Fields zijn nog onzeker. Slechts incidenteel werden enkele in Drente en Westervolde door prof. van Giffen onderzocht. Bij opmeten en waterpassen kwamen aan de o.-zijde van het terrein twee kleine verhevenheden tevoorschijn. Min of meer in het centrum lag een langwerpige verhoging, die geen relatie had tot het walsysteem. Over het gehele terrein werd onder het heidepodzolprofiel een verwerkte, licht humeuze laag, een akkerlaag aan-

getroffen, welke onder de walletjes door gaat. Aan de n. en z.zijde van het Celtic Field werd de begrenzing van het landbouwterrein gevonden. De relatie tussen deze beëindiging en de walletjes is nog in onderzoek. Duidelijke sporen van akkerbewerking werden nog niet gevonden. Het onderzoek van de kartering van Celtic Fields in Nederland vindt plaats met behulp van luchtfoto's.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
R.O.B. Amersfoort. (J. A. Brongers).*

VELSEN N.H.)

Bij de Engelmunduskerk zoekt de werkgroep Kennemerland-Hoogovens — onder auspiciën van drs. H. Halbertsma — naar overblijfselen van de Brederodekapel, waarvan het bestaan eerst onlangs bekend is geworden uit het door drs. J. van Venetiën hervonden restauratiebestek van de kerk (1596). Deze kapel bevond zich tegen de n. tufstenen kerkmuur en was door een nog zichtbare spitsboog met de kerk verbonden. In 1597 werden de resten ervan opgeruimd. Binnen de kapelruimte werd op 60 cm diepte een grote grafzerk van Namense steen aangetroffen, afmetingen: $2,60 \times 2 \text{ m} \times 16 \text{ cm}$. Op deze in drie stukken gebroken steen staan levensgroot afgebeeld: links een ridder in volle wapenrusting, met een groot wapenschild en rechts: zijn vrouw, met op schouderhoogte een klein wapenschild. Beiden staan in een Gothische nis, bekroond door een driepas met w. berg, kogels en kruisbloem; de nis zelf maakt deel uit van een gotische kerkarchitectuur. Onder de gespoorde voeten van de man ligt een hondje; zijn hoofd is omgeven door een afgeronde maliënkolder; op de schouders draagt hij vierkante aillettes, versierd met een leeuw. Op zijn wapenschild schijnt een klimmende leeuw te staan, maar door sterke afslijting van de steen is deze niet duidelijk. Op het geplooid hoofddoekje van de vrouw rust een kroontje en boven haar hoofd steekt de hand God's uit een wolk. Beide figuren heffen de samengevouwen handen biddend omhoog. Onder de steen ligt een grafkelder, uit grote kloostermoppen opgemetseld. Deze is bij afbraak van de in 1573 verwoeste kapel (of al eerder) met zand gevuld. Verder onderzoek zal plaats hebben na lichting van de steen, die ca. 2.000 kg weegt. Het ornament vertoont nog geen eigenlijk relief, maar tussen smalle banden zijn vakken uitgediept, als bij cloisonné, een overgang van de uitgekraste naar de beeldhouwde ornamentatie. Waarschijnlijk heeft in de verdiepte rand rondom een inleg van koper gezeten, die dan (een nu ontbrekende) inscriptie zal hebben vertoond. Deskundigen als dr. mr. J. Belonje en prof. dr. F. W. S. van Thienen, dateren deze grafsteen in de eerste helft van de 14e eeuw. Volgens eerstgenoemde zijn dergelijke stenen, vooral in het n. des lands, uiterst zeldzaam. Mogelijk is dit een graf van een Brederode en zijn vrouw, wat nog nader onderzoek moet worden. Het onderzoek naar de inhoud van de grafkelder en naar een misschien aanwezig altaarfundament daarnaast, wordt voortgezet.

*Werkgroep A.W.N. Kennemerland-Hoogovens, nov. '67.
(P. Vons en H. J. Calkoen).*

VLAARDINGEN (Z.H.)

De m.e. parochiekerk is in 1574 door brand verwoest en in het eind van de 16de eeuw ten dele hersteld, met behoud van de kruisingstoren. Midden 17de eeuw is het gebouw uitgebreid, waarbij de resten van het z.-transept zijn gesloopt. In 1743

zijn de m.e. toren en de kolommen van de middenbeuk gesloopt en is een nieuwe westtoren gebouwd, zodat het gebouw thans een overwegend 18de eeuws uiterlijk heeft. In verband met het aanbrengen van betonnen vloeren binnen de kerk, kon hier een onderzoek worden ingesteld. Als oudste bouwphase zijn een rondgesloten tufstenen koor en twee rechtgesloten zijkapellen aangetroffen. De muren vertonen vulwerk, waarbij gebruik is gemaakt van Romeins puin, o.a. dakpanfragmenten. De tweede fase omvat de bouw van een tufstenen dwarsschip met massief metselwerk. Nadat dit geruime tijd onvoltooid is geweest, heeft men het werk voortgezet met de aanleg van de fundering voor de kruistoren, geheel van blokken rode zandsteen. De kolommen van de triomfhoog van het koor werden gewijzigd, met verwerking van tuf- en baksteen (7,5 à 8 cm). De w.-pijlers zijn in eerste aanleg slechts tot even boven de kerkvloer opgetrokken en pas later (14e eeuw) in kleinere baksteen voltooid. Aansluitend op het transept is de n- en z.-muur van een 14e eeuws driebeukig schip terug gevonden, met de breedte gelijk aan die van het tufstenen koor. Dit schip is waarschijnlijk onvoltooid gebleven, zowel wat betreft lengte als hoogte van de middenbeuk, want de dakmoet tegen de 18e eeuwse toren ontbreekt. Dit kan de reden zijn, waarom men omstreeks 1400 het koor in o. richting verlengd heeft en kort hierna de n. tufstenen zijbeuk van het koor vervangen heeft door een grotere, veelhoekige kapel, van gelijke diepte als het nieuwe koor. Hiermede was de kerk ontstaan zoals die zich vertoonde in 1574; mogelijk is de toren in de 15e of 16e eeuw verhoogd, hetgeen aanleiding gaf tot verzakking en sloop in de 18e eeuw.

De bouw van de tufstenen kerk is voorlopig te stellen op het midden van de 12e eeuw. Grote verwoestingen in 1164 door het water aangericht kunnen de bouw onderbroken hebben. Het vloerniveau van de kerk lag op 2 m + N.A.P., onderzijde fundering op ca. 0,75 m — N.A.P. Het gehele kerkterrein is in eenmaal ruim 2,50 m opgehoogd met klei. Of zich onder deze ophoging nog resten van een oudere kerk bevinden, kon in verband met de slechte toestand van het huidige gebouw niet worden nagegaan. Het lijkt waarschijnlijk dat hier een zgn. Willibrordskerk heeft gestaan en dat het terrein onder de kerkheuvel van nu toch zeker nog 1 à 1,5 m boven het natuurlijke maaiveld ligt. In het koor vond men een roodzandstenen sarcofaag.

*Nieuws-bull. K.N.O.B., afl. 9, sept. '67.
Gem. Werken Rotterdam. Oudheidkundig onderzoek. (C. Hoek).*

OPBERGBANDEN WESTERHEEM

De voorraad opbergbanden voor het tijdschrift „Westerheem” is uitgeput. Bij voldoende belangstelling kan een nieuwe band worden vervaardigd. Zij die een of meer banden wensen te ontvangen, worden verzocht, deze omgaand te bestellen bij het Secretariaat der A.W.N., Iordensstraat 61 te Haarlem.

VAN DE PENNINGMEESTER

Wij verzoeken al onze leden, hun contributie voor het jaar 1968 ten bedrage van f 10,— (Jeugdleden f 7,50) over te willen maken op girorekening 577808 t.n.v. Penningmeester A.W.N. te Haarlem.

INHOUD

Voorwoord	pag. 209
Promotie mevr. drs. G. Groenman-van Waateringe	pag. 210
J. Mezger: Nog eens „sporen van ijzertijd-bewoning op het strand bij Loosduinen"	pag. 210
W. Tuyn en C. G. A. Morren: Eerste eeuwse terra sigillata uit Nijmegen (fig. 1—6)	pag. 217
M. Bosman en H. J. Calkoen: Een Karolingische woonplaats bij Wijk aan Zee (fig. 7—16)	pag. 224
J. van den Berg: Middeleeuws aardewerk in Middelburg (fig. 17—18)	pag. 232
E. P. Rodenburg en ir. H. H. Vos: Een kwestie van tijd	pag. 233
Excursie naar de opgraving te Valkenburg	pag. 235
Instituut voor prehistorie van Leidse universiteit doet belangwekkende vondsten bij opgravingen te Haps (fig. 19—23)	pag. 236
Romeinse muntvondst te Beverwijk	pag. 239
Reacties van lezers (fig. 24—26)	pag. 240
Literatuurbespreking	pag. 243
De A(a) van Archeologie (6)	pag. 246
Opgravings- en vondstberichten in het kort	pag. 248

Aan dit nummer werkten mede:

J. van den Berg, Arnelaan 27, Middelburg;
M. Bosman, T. J. Cremerlaan 25, Santpoort-Z;
H. J. Calkoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen (N.H.);
J. Mezger, Prins Hendrikstraat 52, Wateringen;
C. G. A. Morren, Arnhemseweg 348, Apeldoorn;
A. J. Schotman, P.C. Hooftlaan 54, Driehuis;
P. Stuurman, Volendamlaan 1094, Den Haag;
W. N. Tuyn, W. Degenstraat 26, Nijmegen.